

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙҒЫРОВА**

**АКАДЕМИК Қ. И. СӘТБАЕВТЫҢ
120 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХІХ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«ХІХ САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 120-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА К. И. САТПАЕВА**

ТОМ 17

**ПАВЛОДАР
2019**

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Ж66

Редакция алқасының бас редакторы:

Ахметова Г.Г., филос.ғ.к., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:

Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абишев К.К., Ахметов Қ.Қ., Бегімтаев Ә.И., Бексейітов Т.К., Испулов Н.А., Кислов А.П., Кудерин М.Қ., Эрнзаров Т.Я., Бергузинов А.К., Муқанов Р.Б., Каюмова М.С., Мажитова А.Ә.

Жауапты хатшылар:

Агибаева А.Ж., Азербайев А.Д., Акимбекова Н.Ж., Аманбаева С.Б., Аманжолов С.К., Аубакиров А.М., Әмірғалы М.А., Биль Т.Ю., Еликпай С.Т., Жаябаева Р.Г., Жуманбаева Р.О., Зарипов Р.Ю., Звонцов А.С., Кабжанова Г.А., Камашев С.А., Коспаков А.М., Кривец О.А., Куанышева Р.С., Мапитов Н.Б., Молдабаева С.К., Мошна Н.И., Мусабекова Н.М., Мусаханова С.Т., Мусина А.Ж., Мустафаева Н.Б., Огузбаев А.Е., Ордабаева Ж.Е., Рахимжанова Г.Х., Самсенова Г.С., Султанова Г.Ш., Талипов О.М., Титков А.А., Ткачук А.А., Тулкина Р.Ж., Туртубаева М.О., Чидунчи И.Ю., Ысқақ Б.Ә.

Ж66 «XIX Сәтбаев оқулары» жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының : халықар. ғыл. конф. мат-дары Академик Қ. И. Сәтбаевтың 120 жылдығына арналған. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2019.

ISBN 978-601-238-907-4
Т. 17 «Жас ғалымдар». – 2019. – 357 б.
ISBN 978-601-238-924-1

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-238-924-1 (Т. 17)
ISBN 978-601-238-907-4 (жалпы) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2019

**С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры,
филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі**

Құрметті «Сәтбаев оқуларына» қатысушылар!

Сіздерді игі дәстүрге айналған «XIX Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференциясының ашылуымен құттықтаймын!

Бүгін қазақтың бағына біткен біртуар ғалым Қаныш Сәтбаевтың ізін басқан жастарға қош келдіңіздер дейміз! Ғылыми шараны халықаралық деңгейде ұйымдастыру біз үшін зор мәртебе, үлкен мақтаныш!

2001 жылдан бері өткізіліп келе жатқан «Сәтбаев оқуларының» мақсаты – асыл азамат, ірі тарихи тұлға, академик, ғалым Қаныш Сәтбаевтың еңбегін жастарға таныту, сол арқылы үлгі, өнеге көрсету.

Қ. И. Сәтбаев – туған халқының нұрлы болашағы үшін білімнің күдіреті арқылы күресе білген бірегей тұлға. Қазақ ғылымының қарашанырағы Ұлттық академиясында қыруар ғылыми зерттеулер жүргізді. Ол кісі соғыстан кейінгі қиын-қыстау кезеңде қазақ Академиясын өзі бас болып құрып, ғылымның бастауында тұрды.

Қазақстан ғылымы үшін Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың есімі қастерлі де қымбат. Жасынан зеректік танытқан Қаныш аға өзінің бар ғұмырын ғылымға арнау туралы шешім қабылдағанда ол тек биік мақсаттарды көздеген еді. Қазақстанда геология мектебін қалыптастырып, жер асты қазба байлықтарын ел игілігіне жаратуы, осы салада көптеген ізбасар шәкірттерді тәрбиелеп шығуы өз алдына бір төбе. Жалғыз геология ғана емес, басқа ғылым салалары бойынша да талай азаматтардың ізденіс жолына түсіп, ғалым болуына өзінің ағалық және әкелік қамқорлығын көрсетті. Оның бүкіл өмір жолы, еліне сіңірген еңбегі, жасаған қызметі кейінгі жастарға үлгі-өнеге болды.

Жастарды ғылымға баулып, білімін шыңдау – біздің парыз. Оқу ордамызда он тоғызыншы мәрте өткізіліп отырған халықаралық ғылыми конференция Қаныш Сәтбаевтай асыл ағамыздың ізбасарларына даңғыл салып, ғылымдағы игі дәстүрлерді жаңғырта түседі деген сенімдеміз. Өңіріміздегі білімнің қарашанырағы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті қашан да дарынды, білгір, зияткер де қабілетті жастарды қолдауға дайын.

Әрине, мен конференция қатысушыларына нәтижелі диалог құруларына, оның нәтижесі Қазақстандағы зерделенетін мәселелердің жай-күйі мен келешекте жақсы түсінуге мүмкіндік беретін нақты ғылыми қорытындылар шығаратынына жүректен тілектеспін.

**С. Торайғыров атындағы
ПМУ ректоры**

Г. Ахметова

**1 Секция. Академик Қ. И. Сәтбаев
және оның білім беру мен ғылымдағы рөлі**
**1 Секция. Академик К. И. Сатпаев
и его роль в развитии науки и образования**

1.10 Тарих, археология, этнология
1.10 История, археология, этнология

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН

АУБАКИРОВ М. Н.
магистр политологии, преподаватель,
Павлодарский химико-механический колледж, г. Павлодар

Суверенитет Казахстана, реформирование всех сфер жизни общества актуализирует изучение исторической наукой тем, которые до последнего времени практически не исследованы или мало изучены, к их числу относится и история депортированных народов нашей многонациональной республики.

Как известно, одними из первых испытали на себе удар репрессивного аппарата сталинского тоталитарного режима корейцы и курды.

Совнарком КазССР определил постоянные пункты вселения корейцев только 3 марта 1938 года, оказать им нужное содействие в хозяйственном освоении на новых местах СНК КССР заведомо не мог, у него просто на это не было средств.

Перевозка корейцев производилась неорганизованно, пограничники в освобождаемых корейцами помещениях жить не захотели, так как это чаще всего были ветхие землянки и фанзы.

Зато были выполнены меры наркома внутренних дел СССР против возможных эксцессов и беспорядков со стороны корейцев в связи с выселением.

Переселение корейцев официально была превентивная мера правительства СССР. Почти 200 тысяч корейцев ДВК были принудительно, в массовом порядке высланы по принципу коллективной ответственности за национальную принадлежность к возможным сторонникам возможного противника. Они были заложниками дальневосточной политики СССР [1].

В конце сентября 1937 года первые эшелоны с корейцами-переселенцами стали прибывать в Казахстан. Так началась история корейцев Казахстана. Казахстан сам только что перенес величайшую в своей истории трагедию голода 30-х годов, унесшего 2,2 миллиона жизней (из 6 миллионов казахов).

Остро стоял вопрос устройства «казахов-возвращенцев», вернувшихся на родину из Узбекистана, Туркмении, Средне-Волжского края, куда они вынуждены были откочевывать, спасаясь от голода [2].

Следующий народ, курды, также одним из первых, попавших в жернова сталинской репрессии, заплатили дорогую цену, равно как и их соотечественники в странах Ближнего и Среднего Востока. В Армении в Зангибазарском (Масийском), Вединском (Аралатском), Арашатском районах были созданы специальные зоны переселенцев. Конфисковывалось их имущество, дома, скот.

Депортация началась в декабре 1937 года. Людей отправляли в товарных вагонах под строгим контролем отрядов спецслужбы и комендатуры.

Голод, холод, антисанитарные условия, царившие в товарных вагонах, привели к инфекционным заболеваниям, унесли жизни сотен людей. Оставшиеся в живых были распределены по 110 районам 14 областей республик Средней Азии и Казахстана [3].

Курды Казахстана и Средней Азии, несмотря на все страдания, несмотря на притеснения и репрессии, сохранили свой язык, обычаи и нравы, национальную культуру. В настоящее время в Казахстане проживает свыше 25 тысяч курдов [4].

В последние годы они получили возможность свободно развивать свою национальную культуру, создавать ассоциации, издавать газеты и журналы.

Как известно, к середине XIX века на территории России было расселено значительное количество лиц немецкой национальности, предки которых особенно активно переселялись в Российскую империю во времена Екатерины II.

К 90-м годам XIX в. Немцы-колонисты заселяли Акмолинскую область, а в правобережье Павлодарского уезда насчитывалось 17 немецких колоний [5].

Нападение фашистской Германии на СССР все нации страны, в том числе и советские немцы, восприняли как общенародную трагедию.

В первые месяцы войны от трудящихся республики немцев Поволжья поступило 2500 заявлений с просьбой направить их добровольцами на фронт. 8000 советских немцев вступили в первые дни войны в ряды ополчения. Были немцы и среди героических защитников Брестской крепости принявшей на себя первый удар фашистской армады [6].

28 августа, судьба немцев Поволжья была решена в тиши кремлевских кабинетов.

Указ, подписанный Президиумом Верховного Совета СССР за № 21-160 от 28 августа 1941 года «О переселении немцев, проживающих в районе Поволжья», был запущен в производство [7].

Депортация представителей отдельных народов и национально-этнических групп во внутренние районы СССР, в том числе и в Казахстан, продолжалась и в последующие годы.

Эта античеловеческая и антигуманная кампания, объясняемая тоталитарным режимом якобы «обеспечением безопасности страны», не укладывалась ни в какие разумные рамки, так как военные действия отодвигались к западным границам СССР, и поэтому не было необходимости насильственного переселения малых народов за пределы их территориального расселения.

В период массовых политических репрессий необоснованные карательные меры применялись не только по отношению к отдельным лицам, к представителям социальных групп, классов, религий, но и к отдельным народам по принципу коллективной ответственности за национальную принадлежность.

В отношении отдельных народов тоталитарный режим применяет такой вид политических репрессий, как депортация – массовое насильственное выселение.

Депортированные народы испытали на себе совокупность репрессий, о которых говорится в Законе Республики Казахстан от 14 апреля 1993 г. «О реабилитации жертв массовых политических репрессий».

В частности, это различные меры принуждения, применяемые государством по политическим мотивам в виде лишения свободы, выселения из мест проживания, направление в ссылку, высылка на спецпоселение, привлечение к принудительному труду в условиях ограничения свободы, лишение и ограничение прав и свобод, определение народов по национальному признаку опасными для государства.

Например, в постановлении СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 21 августа 1937 г. о переселении дальневосточных корейцев

говорилось, что это осуществляется «в целях пресечения проникновения японского шпионажа в край», то есть автоматически все корейцы Дальнего Востока по принципу национальной принадлежности признавались потенциально японскими шпионами и потому социально-опасными.

А в Указе Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 г. «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья» говорится, что из числа немцев «имеются тысячи диверсантов и шпионов, которые по сигналу из Германии должны произвести взрывы», то есть действия против СССР.

Всего в СССР в годы массовых репрессий было депортировано более 3 млн. человек. Местами их спецпоселений стали районы Севера, Сибири, Урала, Средней Азии и Казахстана. Но территория Казахстана оказалась наиболее заселенной спецпоселенцами и в данном случае она сравнима только с Сибирью.

В докладе Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева на IV сессии Ассамблеи народов Казахстана названа цифра 1 млн. 200 тыс. депортированных. По существу каждый пятый в республике был спецпереселенцем, Казахстан напоминал гигантский ГУЛАГ СССР.

Накануне войны в Казахстан было депортировано 102 тыс. поляков. В административном порядке сюда были переселены более 360 тыс. (38 %) немцев Поволжья. Автономная немецкая область перестала существовать. Вышел приказ об отчислении немцев из действующей армии.

В Казахстан было насильственно переселено и размещено 83 % чеченцев и ингушей, 59 корейцев, 58 карачаевцев, 55 балкарцев, 76 греков, 62 курдов и других. Сотни чеченцев и ингушей работали на промыслах Эмбы, рудниках Горного Алтая, на Коунрадском, Текелийском рудниках.

Депортированных вселяли практически во все области Казахстана, при этом соблюдалась следующая установка НКВД:

«Неблагонадежные народы», согласно секретным распоряжениям, предписывалось «не селить в приграничные районы с целью исключения возможных контактов с агентами зарубежных разведок»; «селить в местах, удаленных от железной дороги, для предупреждения возможных побегов»; «селить компактными группами для организации контроля». Спецпоселенцы должны были систематически отмечаться в комендатурах.

Неизмеримы страдания тех, кто пережил стресс насильственного переселения. На местах прежнего жительства ими было брошено все.

Сотни тысяч представителей так называемых «неблагонадежных народов», включая стариков, женщин и детей, везли в скотных, товарных вагонах.

Заподозренных в малейшем несогласии с чем-либо репрессировали на местах выселения, в поездах в пути следования, в местах прибытия. В Казахстане переселенцев размещали в клубах, брошенных мечетях, конюшнях, свинарниках, сараях, складах, а оставленные под открытым небом рыли для себя землянки.

Среди спецпереселенцев свирепствовали эпидемические заболевания: брюшной и сыпной тиф, дизентерия, корь, широкое распространение получила цинга, завшивленность, наблюдались вспышки чумы и холеры.

Таким образом, в середине и в конце Великой Отечественной войны по мере освобождения оккупированной советской территории была предпринята серия карательных акций против целого ряда народов Северного Кавказа, Грузии, Калмыцкой и Крымской автономных республик.

В период демократических преобразований конца 1980-х - начала 1990-х гг. в основу решения реабилитационной проблемы было положено правовое начало, приведшее к принятию Закона Верховного Совета РСФСР «О реабилитации репрессированных народов».

Этот акт создал правовую базу для концептуального решения проблем реабилитации и национального развития репрессированных народов на государственной основе. Последствия жесткого произвола в отношении депортированных народов дают о себе знать и по сей день.

ЛИТЕРАТУРА

1 Всесоюзная перепись населения 1926 года / Центр. стат. упр. СССР. Отдел переписи. - Москва : ЦСУ, 1928-1930. - 56 т.; Т.8; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Казахская ССР [Текст] / Центр. стат. упр. при Совете Министров СССР. - Москва : Госстатиздат, 1962. - 202 с.; 26 см.

2 Кан Г. В. Корейцы Казахстана. Исторический очерк. Алматы: Казахстан, 1994, 240 с.; История корейцев Казахстана. Алматы: Ғылым, 1995. - 208 с.

3 Касымов С. Курды // Под небом Киргизстана. - Фрунзе, 2000. - С. 149-150.

4 Итоги всесоюзной переписи населения 1989 года по Казахской ССР [Текст] / Гос. комитет Республики Казахстан по статистике и анализу. - Алма-Ата: Респ. информационно-изд. Центр. - 1991. - С. 7.

5 Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Под. ред. В. П. Семенова Т. XVIII Киргизской край. СПб, 1903. стр. 199.

6 Берген П. Наша вина была лишь в том, что мы родились немцами // Казахстанская правда. 1998. 28 августа.

7 Бугай Н. В. Автономию немцев Поволжья ликвидировать // История СССР. 1991. № 2. стр. 173.

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ЖҰМЫСШЫ ТАБЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

БАЛТАБЕКОВА М. Н.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

XX ғасыр басында Қазақстанның негізгі аумағы алты облыстан құралды: Сырдария және Жетісу облыстары Түркістан генерал-губернаторлығына енді (орталығы – Ташкент), Ақмола, Семей, Орал, Торғай облыстары – Дала генерал-губернаторлығына кірді (орталығы – Омбы қаласы). Ішкі (Бөкей) Ордасының территориясы Астрахань губерниясына, ал Маңғышлақ – Закаспий облысына қарады.

1897 жылғы бүкіл Ресейлік халық санағы деректері бойынша өлке аумағында 4147,8 мың адам тұрды, олардың ішінде қазақтар 3392,27 мың немесе 81,7% болды. 1914 жылға қарай өлке тұрғындарының жалпы саны 5910,0 мың болса, оның ішінде қазақтар 3845,2 мың немесе 65,1 % құрады. Өлке тұрғындарының өсуі Столыпин реформасынан соң орыстардың Ақмола, Семей және Торғай облыстары көптеп көшіп келушілерге байланысты көпұлтты өлкелерге айналды.

Қазақстанның негізгі тұрғындары ауылдық жерлерде тұрып, жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысты. Оған мал ұстаудың жайылымдық және жартылай қоралық жүйесі, диканшылықпен, шоп орумен айналысу тән. Қазақтар жылқы, қой, ірі қара мал, түйе және ешкі өсірді.

XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында Қазақстанда егіншілік дамыды. 1897 ж. деректер бойынша диканшылықпен шұғылданған тұрғындар арасында қазақтардың саны 55,4 % құрады.

XX ғ. басында өлкеде қала тұрғындары өсе түсті. 1897–1914 жылдары барлық облыстарда қала тұрғындары 1,5 есе өсті.

Орал (47,5 мың), Петропавл және Верный (43,2 мыңнан), Семей (34,4 мың) ірі қалаларға айналды. Қалалардың көпшілігі әкімшілік орталық ретінде пайда бола отырып сауда және өңдеуші өнеркәсіп орталықтарына жылдам айналды.

Қалада сауда буржуазиясы ірі әлеуметтік топқа айналды – 20,3 %. Кен, кен өндіру және тамақ өнеркәсібімен айналысатындар - 32,1 % (негізінен жұмысшылар мен қызметшілер), қалалықтардың 20 %-ы ауыл шаруашылығы және кәсіппен айналысты.

Қазақстанда негізінен кен байыту және кен заводтары және өңдеуші кәсіпорындар дамыды. Кен өнеркәсібі Алтай мен Орталық Қазақстанда дамып, мұнда түсті металдар мен көмірдің бай кен орындары табылды. XX ғасырдың басында мыс, алтын, көмір өндіретін кен өнеркәсібі кәсіпорындары шетел акционерлік қоғамдарының қолына көшті. Мәселен, Спасск мыс кенінің ағылшын-француз акционерлік қоғамы 1904 жылы Лондонда пайда болып, Спасск-Успенск мыс кеніші мен заводын Саранск-Қарағанды таскөмір кенішіне иеленді. Қоғамның акция ұстаушылары американдықтар, немістер, шведтер, австриялықтар болды. 1914 жылы Риддер кенішінің, Екібастұз қорғасын-мырыш зауытының құрылысы басталды, темір жол салынды.

XX ғ. басында өлкеде тау-кен өнеркәсібінің маңызды бір саласы алтын өндіру болды. Екібастұз, Қарағанды, Саранскіде көмір орындары игерілді, өндірілген көмір темір жолмен және су жолымен Пермь губерниясына, Омбы мен Барнаулға, сондай-ақ Павлодар, Петропавл және өлкенің басқа да қалаларына жеткізілді.

Жетісу, Ақмола және Семей облыстарында жүн, жіп иіру фабрикалары, ет консервілеу заводтары дамыды. Оларға әскери ведомстволар мүдделі болды.

Темір жолдардың салынуы Қазақстанның шикізат көзі мен капиталистік өнеркәсіптің сату рыногына айналуына әсер етті. XX ғ. басында Қазақстанда Орынбор-Ташкент, Троицк, Алтай және Жетісу темір жолдары салынды. 1901-1905 жылдары салынған Орынбор-Ташкент темір жолы революцияға дейінгі Қазақстанның негізгі темір жол магистралы болды.

Темір жол құрылысы өлкенің экономикалық өміріне зор әсер етті, өйткені темір жол өлкені Ресейдің өнеркәсіптік орталықтарымен байланыстырды. Қазақстаннан түрлі шикізаттар, мал шаруашылығы өнімдері, астық әкетілді, өлкеге фабрика-завод өнімдері, галантереялық, бакалеялық өнімдер әкелінді. Темір жолдар әскер тасымалдау, халық толқуларын басуда әскери - стратегиялық маңызға ие болды. 1917 жылға қарай Қазақстанда барлығы болып

2793 шақырым темір жол салынды, оның 2557 шақырымы ортақ пайдалану жолдары, 236 шақырымы жергілікті пайдалану жолдары болды. Семей облысында темір жол болмағандықтан, су жолы пайдаланылды. «Батыс-Сібір пароход және сауда серіктестігі» Ертіс бойымен жүк тасымалдады. 1911 жылы Ертіс бойымен 73 бумен жүретін және 214 бусыз жүретін кеме және баржалар жүрді. Олардың көбі Омбы мен Семей аралығында жүк тасымалдады.

Өнеркәсіптің дамуы мен темір жолдардың және су жолдарының салынуы Қазақстанда жұмысшы табының қалыптасуына экономикалық негіз қалады. Кедейленген қазақ шаруалары, орыс крестьяндары, кедейленген қолөнершілер, төменгі әскери шендегілер, Ресей империясының ішкі губернияларынан келген білікті жұмысшы және крестьян - кедейлер жұмысшы табының қалыптасу көздері болып табылды.

XX ғ. басында өлкеде қала халқының өсу бағыты байқалды. 1897-1914 жылы аралығында барлық облыстарындағы қалалар халқы 1,5 еседен астамға өсті [1].

1913 жылы өлкеде жұмысшылардың саны 75 мыңға жетті. Қазақстанда 675 фабрика-завод кәсіпорындары болып, мұнда 51 мың жұмысшы істеді, олардың ішінде 19 мың адам ірі өнеркәсіпте жұмыс жүргізді. Темір жол мен су жолдарында 25 мыңнан аса жұмысшы істеді. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде ірі өнеркәсіп және көлік кәсіпорындарындағы жұмысшылар саны көбейді. 1917 жылы және Қазан революциясы кезеңінде Қазақстандағы жұмысшылар саны 90 мың адам болды. Бірақ жұмысшылардың көбі маусымдық жұмысшылар еді. Темір жол тораптарында, кен байыту және тау-кен заводтарында ғана тұрақты жұмыс болды. Мұның өзі осы салаларда тұрақты маман жұмысшылардың пайда болуына әкелді.

Ресей жұмысшылары жалақыларын төмен болғанның өзінде, өлкенің өнеркәсіп орындарында жұмысшыларға тұтас алғанда елдің орталық аудандарындағыдан 3–4 есе кем жалақы төленді. Жұмысшылардың осы өте аз жалақыларының өзі озбырлық штрафтарымен, жалақының бір бөлігін азық-түлікпен және тауарлармен т.б. берген кездегі алдаумен және кем есептеумен онан сайын кемітіліп отырды [2].

Өлкеде патриархалдық-феодалдық қатынастардың үстемдігі және жергілікті өнеркәсіптің нашар дамуы жағдайында жұмысшылардың негізгі шоғырланған жерлері темір жол деполары мен шеберханалары болды. Мұның өзі Қазақстанда жұмысшы және әлеуметтік - демократиялық қозғалыстардың дамуында ерекше маңызды еді.

Теміржолшылар бұл жағдайда алдыңғы орында болды. Аса жоғары біліктілік деңгейі мен техникалық дағдыларды талап ететін темір жол көлігіндегі жұмысшылардың басым бөлігі орыстар болды. Темір жолда уақытша істейтін жұмысшылардың көпшілігі жергілікті ұлт өкілдерінен құралды. Мәселен, 1917 жылдың шілдесінде Орынбор-Ташкент темір жолының Тоғыз, Сапақ станцияларындағы учаскелердегі 467 темір жолшының 381-і жұмысшылар болды, олардың 47%-ы қазақтардан құралды. Жалпы, 1917 жылы 30 мың темір жолшының 5–6 мыңы, яғни 20 %-ы қазақтар еді. Жұмысшылардың басқа бір озық отряды кен және тау-кен заводтарының жұмысшылары болды. 1887 жылы Зайсан уезінің бастығы бір ереуіл туралы, оған «Кен өндіруші қырғыздар» қатысқанын, оны орыс шеберлері басқарғанын жазады. Ол Өскемен және Зайсан уездерінің кен өндіретін қырғыздары 10 жылдан аса жұмыс істейтінін, тәжірибелері мол екендігін, көпшілігі орысша сөйлейтіндіктерін атап көрсетеді.

Өлкенің өнеркәсіптік жұмысшыларының жағдайы фабрикалық инспекциясының және кәсіпкерлер қызметін бақылаудың болмауынан Ресейдегі дамыған өнеркәсіптік аудандардағы жұмысшылар жағдайынан ауыр болды. Жұмыс күнін белгілеу кәсіпорын қожайындарының еркінде болды. Ембі мұнай кәсібінде 12 сағат, алтын өндіруде – 10–12 сағат, түз өндірісінде – 14–16 сағат аралығын құрады. Көпшілік темір жолшылар үшін 12 сағаттық жұмыс күні белгіленді. Еңбекақы Орталық Ресейге қарағанда 3–4 есе аз төленді. Онсыз да аз еңбекақы түрлі айыппұлдармен, алдаумен қырқылып отырды.

Тау-кен өнеркәсібіндегі қарапайым еңбек құралдарын (қайла, күрек) пайдалану еңбек қауіпсіздігінің қарапайым шараларының болмауы Жаппай жарақат алуға, мүгедек болуға, тіптен өлімге әкелді. Жұмысшылардың көпшілігінің баспанасы болуы, 40 %-ы ғана болмашы лашықтарда, жертөлелерде және барактарда тұрды. Медициналық қызмет пен санитарлық-гигиеналық жағдайлардың болмауы жұмысшылар мен олардың отбасында түрлі жұқпалы аурулар таралуына ықпал етті.

Қазақ жұмысшылары ерекше ауыр жағдайда болды. Оларға қарсы ашық түрде ұлттық кемсітушілік орын алды. Бірдей жұмыс атқарғанына қарамай, қазақ жұмысшылары орыстарға қарағанда едәуір аз ақы алды. Төмен еңбек ақы, түрлі айыппұлдар, қожайындар мен биліктің шектен шыққан озбырлықтары өз экономикалық және саяси жағдайын жақсарту үшін жұмысшыларды күреске итермеледі.

Ресейдегі бірінші буржуазиялық-демократиялық революция қазақ еңбекшілерінің саяси тұрғыдан оянуына, өлкеде ұлт-азаттық, жұмысшы,

аграрлық және отарлауға қарсы басқа да қозғалыс түрлерінің дамуына әсер етті. Өлке тұрғындары 1905-1907 жылдардағы оқиғаларға әр түрлі көзқараста болды. Өлкеде экономикалық, әлеуметтік және саяси дамудың төмен болуынан жұмысшылар қозғалысы кең дамыды. Оған өнеркәсіп және қала жұмысшылары белсенді қатысты. Ұлт-азаттық қозғалыс қазақ ауылдарының түрлі қабаттарын, ауыл батырақтары мен кедейлерден бастап, пайда болушы буржуазия, ұлттық интеллигенция, феодалдар мен мұсылман діндарларына дейін біріктірді.

1905-1907 жылдардағы Қазақстандағы жұмысшы қозғалысы өзінің жаңа даму кезеңіне енді. Осы жылдары Ресейдегі революциялық үрдістермен тығыз байланыста болған жұмысшылардың ірі саяси және экономикалық бой көрсетулері болды: 1905 жылдың желтоқсанындағы Успенск мыс кенішінде болған ереуіл; Спасск мыс балқыту заводындағы, Қарағанды кенішіндегі, Успенск кенішіндегі 1907 жылы маусымда болған ереуілдер; Семей, Орал, Ақтөбе, Верный, Қостанай кәсіпорындарындағы ереуілдер.

Қазақстан жұмысшыларының ереуілдері темір жол көлігінде кен қанат жайды. Революция жылдарында өлкеде пойыз қозғалыстары бірнеше рет тоқтатылды. Теміржолшылар 8 сағаттық жұмыс күнін өндірді. Әкімшілік тарапынан бірқатар жеңілдіктерге қол жеткізді, кәсіподақтар құрды, станция, учаскелерді, кейде бүкіл жолдарды өз қолдарына алды. Әскери жасақтар ұйымдастырды. 1905 жылдың қазан - желтоқсан айларында Перовск, Петропавл, Орал темір жол комитеттері жұмысшы депутаттар кеңестерімен қатар жаңа революциялық өкіметтің нақты туындатушыларына айналды.

Қазақстанның марксистік үйірмелері біртіндеп революциялық идеяларды оқыту мен насихаттаудан саяси үгіттеу мен іс жүзінде көрсетуге ауысты. Революцияның алғашқы жылдарында бұрын ұйымдастырылған марксистік үйірмелер негізінде Перовск мен Оралда РСДРП ұйымдары құрылды, Петропавл, Қазалы және Түркістанда социал-демократтық топтар жасалды, олар кейіннен Ақмола, Көкшетау, Ақтөбе, Павлодарда құрылды. 1906 жылы РСДРП ұйымы Семейде де ашылды.

Қазақстан кеншілерінің өзіндік кәсіподақ ұйымы Успенск кенішіндегі орыс - қырғыз одағы болды. Жалпы, Қазақстан бойынша бірінші орыс революциясы жылдарында барлық жұмысшылар мен қызметшілердің 3,5 %-ын біріктірген 20–25 кәсіподақ жұмыс істеді.

Бірінші буржуазиялық - демократиялық революция жағдайында біршама дамыған Қазақстандағы аграрлық қозғалыс нашар болып қала берді. Жеке бір жерлерде шаруалар бой көтерді. Бай феодалдар

мен отарлаушы орган өкілдеріне қарсы мұндай стихиялық актілер қожайындарды, билік өкілдерін ұрып-соғумен, салық төлеуден бас тарту және бағынбаумен, малын айдап әкетумен ғана аяқталып отырды. Мәселен, Жетісу облысы, Лепсі уезі, Арғыната болысындағы 200 қазақ шаруасы 1905 жылдың басында болысты өлтіреді, оның қорғаушылары мен байларды ұрып-соғады. 1905 жылдың басында Семей, Торғай, Орал және Сырдария облыстарында қазақ кедейлерінің толқулары өтеді.

1905 жылдың қарашасында көптеген қазақ ауылдарында көп адамдық жиындар өтті. Мұнда 17 қазандағы патша манифесінің ережелері және шаруа мүдделері талқыланды. 1905 жылы 15 қарашада Қарқаралыда көп адамдық демонстрация өтіп, оған жұмысшы, орыс крестьяндары және солдаттарымен бірге осы уездің атты қазақ жігіттері де қатысады.

1917 жылы «Оренбургский край» газетінде қазақ шаруаларының орыс халқына арнап «От киргиз-русским» деген жолдауын ерекше атап өту керек. Мұнда патшаның отарлау саясаты қазақтар үшін ғана емес, сондай-ақ бүкіл Ресей еңбекшілеріне қауіпті екендігі айтылады. Мұның өзі қазақ шаруаларының орыс жұмысшы-шаруаларымен бірге қанаушылыққа қарсы күреске ұмтылуын білдіреді.

Қазақстан тұрғындарының саяси санасын арттыруда Мемлекеттік Думаға сайлау белгілі бір орын алды. Мұнда сайлаушылар дауысын алу үшін саяси партиялар күрес жүргізді. Орыс тұрғындары көптеп орналасқан аса ірі облыстарда социал-демократтар мен еңбекшілер, ал қазақ тұрғындары арасында либерал-демократиялық ұлттық зиялылар өкілдері ерекше эсерге ие болды. Қазақстаннан I Мемлекеттік Думаға 9 депутат сайланды: 4 қазақ, 5 орыс өкілі. II Мемлекеттік Думаға Қазақстаннан 13 депутат сайланды, мұның ішінде қазақ тұрғындарының өкілдері - 5.

Бірінші орыс революциясы жеңілген соң, елде реакция кезеңі орын алды. Демонстрация, митинг, жиындарға тыйым салынды. Орал, Петропавл, Семей, Верный, Перовск және басқа да социал-демократиялық ұйымдар мен кәсіподақтар талқандалды. 1907 жылдың 3 маусымындағы II Мемлекеттік Думаны тарату туралы және жаңа сайлау жүйесін ендіру туралы заң бойынша қазақтар мен өлкені мекендейтін басқа да халықтар сайлау құқығынан айрылды. Жұмысшы, шаруа және қызметшілер үстінен полициялық қадағалау күшейді. Перовск, Ақмола, Орал өнеркәсіп кәсіпорындарының «Ембі», «Доссор» кәсіпорындарының иегерлері сенімсіз жұмысшыларды жұмыстан шығарды. Ереуіл белсенділерін

«Қара тізімге» алды. Кәсіпорындарда жұмыс күні ұлғайды. «Орыс халқының одағы», «Михаил Архангел одағы» атты қара ниетті ұйымдар ұлттық алауыздық тудырды.

Қоныс аударған шаруалардың, қазақ шаруаларының бой көрсетулерін басу үшін жазалау отрядтары, казактар жөнелтілді. 1909 жылдың сәуірінде Пермнен Қостанайға патша саясатына қарсы шыққан қазақтарды жазалау үшін казактар жүздігі жіберілді.

Орыс шаруаларын Қазақстанға қоныс аударту арқылы Ресей үкіметі аграрлық мәселені шешпек болды. Қазақтардың ең жақсы шұрайлы жерлері тартып алынды. 1906–1912 жылдардың өзінде 17 млн. дес. жер тартып алынған.

1909 жылдың 9 маусымындағы заң бойынша жер құрылысы екі нормада жүргізілді: қоныстанушылық - 15 және көшпелі 12 дес. бойынша. Аграрлық-демократиялық бағыт өкілдері қазақтарды отырықшылық өмірге насихаттады. Патша үкіметі қазақ халқынан жерді барынша көп етіп тартып алуға тырысты, бірақ қазақтар үшін Отырықшы шаруашылыққа көшу шұрайлы жерлерді сақтап қалуға, «жерді тұрақты пайдалану» құқығын алуға ықпал етеді.

1910–1911 жылдары жаңа экономикалық өрлеуге байланысты Қазақстанда ереуіл қозғалыстары жанданды. 1911 жылдың мамырында Перовск және Түркістан станциялары темір жол шеберханаларының жұмысшылары, «Атбасар мыс кеніші» акционерлік қоғамы кеніштері кеншілері ереуілге шықты. Ереуілге 300-ге жуық адам қатысты, олар еңбекақының ұлғаюын талап етті. Жалпы алғанда, өлкенің әлеуметтік - экономикалық және қоғамдық-саяси өмірінің дамуы туралы түрлі көзқарастарға қарамай, «Айқап» журналы мен «Қазақ» газеті өз беттерінде отарлық империя жағдайындағы қазақ халқының мүддесі мен жалпы ұлттық идеясын білдірді.

1912 жылғы 28 сәуірде Орынборда РСДРП қалалық комитетінің прокламациясы таратылды, олар 1 мамыр күнін тойлауға шақырды, 8 сағаттық жұмыс күнін, саяси бостандық, армияны тарату және оны халықтық армиямен ауыстыруды талап етті.

1912 жылдың жазында Орынбор-Ташкент темір жолының Ташкент учаскесінде алты ай бойы еңбекақылары төленбеген мердікер Карахновтың 300 жұмысшысының толқуы болып өтті.

1912 жылдың 12 мамырында төмен еңбекақы. ауыр еңбек жағдайынан Спасск мыс балқыту зауыдының жұмысшылары ереуілге шықты. 1913 жылдың маусымында Орынбор-Орск темір жолының құрылысшы – жұмысшылары, Доссор мұнайшылары,

қыркүйекте Шокпаркөл көмір кеніші жұмысшыларының толқуы болып өтті. Мұнда жұмысшылар экономикалық жағдайдың жақсартылуын, әлеуметтік мәселелердің шешілуін талап етті.

Ресейдің әлемдік империалистік соғысқа енуі Қазақстан еңбекшілерінің жағдайын ауырлатты, салық мөлшері ұлғайды. Қазақ тұрғындары мәжбүрлі түрде мемлекеттік заем мен әскери салыққа жазылды, түрлі салықтардың ондаған түрі болды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А. Маданов. Ұлы дала тарихы. – Алматы, 1998. – 65 Б.
- 2 Мұқанов М.С. Қазақ жерінің тарихы. – Алматы, 1994. – 78 Б.
- 3 Қазақстан тарихы (Көне заманнан бүгінге дейін): Бес томдық. Т.3 – Алматы: изд. Атамұра, 1996. – 542 Б.
- 4 Омарбеков Т., Омарбеков Ш. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас. Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 86 Б.
- 5 Мәмбет Қойгелдиев. Алаш қозғалысы. Алматы, 2008. – 7 Б.

ВКЛАД И РОЛЬ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ФОРМИРОВАНИИ КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ

БАТЫРГУЖИНОВА А. К.

учитель русского языка и литературы, Бирликская основная общеобразовательная школа, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Защищать и любить свою Родину - это долг каждого человека живущей в своей стране. Однако каждый раз, когда наступают новые времена, когда страна встает перед тяжёлыми испытаниями, а общество утрачивает прежние ценности и ориентиры, вопрос о патриотизме приобретает особую актуальность. XXI век, который называют веком высоких технологий, информационным веком, характеризуется всеобщей глобализацией, интеграцией экономик, активизацией миграционных процессов, культурным взаимопроникновением. При всех своих положительных последствиях эти процессы имеют и оборотную сторону, связанную с рационализацией духовной жизни, обострением мировоззренческого и ценностного кризиса. В этих условиях, как отмечал Первый Президент РК Н. А. Назарбаев в своем Послании «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства», важнейшей стратегической задачей

становится формирование Нового Казахстанского Патриотизма, который должен объединить все общество и стать основой его успехов: «Казахстан – это наша земля. Это земля, которая испокон веков принадлежала нашим предкам. Земля, которая будет принадлежать нашим потомкам» [1, с. 5]. Цельность и последовательность процесса воспитания Нового Казахстанского Патриотизма может быть обеспечена только в том случае, если он будет органично распространяться не только на формирование уважительного отношения к прошлому страны, но и на усвоение ценностей и достижений современного Казахстана. Сегодня Казахстан-это динамично развивающееся государство, являющееся по целому ряду социально-экономических показателей лидером среди постсоветских государств. Будучи с точки зрения истории молодым государством, Казахстан является полноправным активным субъектом мировой политики, обладающим известным авторитетом в мировом сообществе. Все это может стать предметом гордости для граждан страны и значительным основанием формирования чувства казахстанского патриотизма. Безусловным является тот факт, что успехи современного Казахстана тесно переплетены с именем Первого Президента страны Нурсултана Абишевича Назарбаева [2. с. 75]. Встав во главе страны в тяжелые переломные годы, когда сам вопрос о сохранении государственности был чрезвычайно острым, Н. А. Назарбаев, проявив политическую мудрость и стратегическую дальновидность, не только принял на себя ответственность за ее будущее, но и сыграл решающую роль в разработке казахстанской модели государственного строительства, а также обосновании идейной основы Нового Казахстанского Патриотизма – Мәңгілік Ел. Есть такие периоды в общественной жизни, когда основу мировоззрения образуют идеи, обращенные к отечеству, когда политические и прочие взгляды имеют значение для личности лишь в том случае, если они имеют связь с патриотизмом. Это эпохи национального испытания, национального возрождения и становления новых государств, эпохи переломных этапов в их политической жизни. В эти периоды, когда идет смена ценностных ориентиров, меняется социальное положение и интересы всех слоев и групп населения, патриотизм становится консолидирующим стержнем, вокруг которого группируются здоровые силы общества. Именно он придает смысл жизни и деятельности людей, помогает им объединяться и, как отмечал в одном из своих выступлений Н. А. Назарбаев, становится «фундаментом построения страны». Что же такое патриотизм? Если обратиться к этимологическому значению

этого слова, то оно происходит от латинского «patris», буквально означающего «отечество», «родина». Исходя из этого, различного рода словари представляют патриотизм как социальное чувство, содержанием которого является любовь и преданность своему Отечеству, гордость за его прошлое и настоящее, готовность подчинять свои личные и групповые интересы общим интересам страны, стремление служить родине, защищать ее. Эта же идея является доминирующей и в высказываниях великих людей различных эпох. За много веков до наших дней Цицерон писал: «Нам дороги родители, дети, близкие родственники. Но все представления о любви, к чему либо, соединяются в одном слове «Отчизна». Ярко, образно представил, что такое патриотизм в своих стихах Т. Г. Шевченко: «В ком нет любви к стране родной, те сердцем нищие калеки». Бауыржан Момышұлы: «Ұлттық намыс ұлттың бойындағы қасиеті және бұлжымайтын қағидасы. Өз ұлтын құрметтей білмеген, оны мақтан ете алмаған адам сөз жоқ тексіз, бұралқы адам. Намысты адам намысы барды қадірлейді және намысы жоқты сыйламайтыны заңдылық». И, наконец, по мнению А. Толстого: «Патриотизм это не значит только одна любовь к своей родине. Это гораздо больше. Это осознание своей неотъемлемости от родины и неотъемлемое переживание вместе с ней ее счастливых и ее несчастных дней». Мы видим, что патриотизм представляет собой особо значимую духовную ценность, являющуюся основой единения, гармонизации общества. Его нельзя свести к узкому, однозначному пониманию. Оно многогранно и неоднородно. Когда-то была очень популярна песня, начинающаяся словами: «С чего начинается Родина? С картинки в твоём букваре». Действительно, для человека любовь к родине начинается с любви к тому месту, где он родился и вырос, где прошла его жизнь, где он познал все ее радости и печали. Именно с этой любви и начинается патриотизм. Очень емко это выразил Г. Бельгер в одной из своих повестей: «Сколько же смысла, оттенков, добра и любви в котором слове «Эль»! Оно означает мой край, моя родимая сторонushка, близкие мои люди – сородичи, мой аул и его окружение, край моих предков, моя милая родина, край, где капнула первая капля крови от моей пуповины, край – опора, край – защита, край – отрада, земля моей чести, моей совести. Люди, живущие на той земле, где каждый друг перед другом в ответе, где издревле, может, даже с незапамятных времен один за всех и все за одного». Сущность любви к Родине определил когда-то очень хорошо и М. Е. Салтыков Щедрин: «Отечество есть тот таинственный, но живой организм, очертания которого ты не можешь для себя отчетливо

определить, но которого прикосновение к тебе непрерывно чувствуешь, ибо ты связан с этим организмом неразрывной пуповиной. Он, этот таинственный организм, был свидетелем и источником первых впечатлений твоего бытия, он наделил тебя способностью мыслить и чувствовать, он создал твои привычки, дал тебе язык, верования, литературу, он обогрел и приютил тебя, словом сказать - сделал из тебя существо, способное жить...». Таким образом, патриотизм это комплексный духовный и социальный феномен, включающий любовь к своей стране, огромное уважение к ее истории и культуре, вера в собственные силы и силы общества. Это высокое чувство сопричастности к истории и ответственность за будущее страны. Патриотизм это идеология и психология, политика и деятельность, выражающая особое, возвышенное, преданное отношение человека к Отечеству. Следует отметить, что патриотизм как явление включает три основных аспекта или уровня: когнитивный, предполагающий знание истории и культуры своего отечества, эмоциональный, проявляющийся в осознании своей культурной, исторической и духовной принадлежности к стране, т.е. идентификации себя с ценностями народа, и поведенческий, понимаемый как способность и желание активно действовать на основе этих ценностей. Важно при этом иметь в виду, что казахстанский патриотизм явление особенное, поскольку речь идет об отношении многонационального народа Казахстана к одной, общей для всех народов, его населяющих, родине. Распад СССР и становление суверенного Казахстана сопровождалось структурными изменениями во всех сферах жизнедеятельности общества в экономике, политике, социальной и духовной сферах. Они не могли не вызвать изменения в сознании людей, которые сопровождалась у большинства утратой старых ценностей и установок, кризисом мировоззрения. В результате патриотическое сознание в обществе в какой-то момент приобрело неустойчивый, аморфный, неопределенный характер, т.е. люди стали юридически гражданами нового суверенного государства, но зачастую не отождествляли себя с ним. Перед Казахстаном, провозгласившим суверенитет, встала задача не только построить социально-экономическую и политическую базу нового общества, но и создать условия для формирования государственной идентичности граждан страны, т.е. гражданственности, казахстанского патриотизма. Учитывая данный фактор, Президент страны Н. А. Назарбаев в своей книге «В потоке истории» сформулировал принципы решения проблемы государственной идентификации. Нельзя не заметить, что главный акцент этой

программы Н. А. Назарбаев очень дальновидно и мудро, что подтвердило само время, перенес с формирования этнической общности (что стало основной идеей многих постсоветских республик и вызвало впоследствии межэтнические конфликты) на формирование гражданственности: «Многонациональный состав, поликонфессиональность страны все это диктует необходимость двухуровневого подхода к решению вопроса об идентичности, а именно, во-первых, в отношении народа Казахстана как единой гражданской и политической общности, а во-вторых, в отношении национально-государственной идеи, которая формируется вокруг главной политической ценности единого, территориально целостного и независимого Казахстана Родины всех казахстанцев, независимо от национальной принадлежности». Еще раньше эта идея была провозглашена в преамбуле к Конституции РК: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой». Наиболее сильно кризис мировоззрения и возникший нравственно-идеологический вакуум сказался, безусловно, на молодежи как наименее защищенной и наиболее подверженной всякого рода идеям части населения. Почему? Ведь большинство молодых людей родились уже в суверенном Казахстане. Ответ на этот вопрос дает Ш. Монтескье: «Лучшее средство привить детям любовь к отечеству состоит в том, чтобы эта любовь была у отцов». Т.е. проблема в том, что сегодняшняя молодежь это дети тех отцов, которые формировались как личности в период тех самых структурных изменений общества, о которых говорилось выше, в период кризиса мировоззрения, в том числе кризиса гражданственности. В этих условиях патриотическое воспитание молодежи, формирование у нее активной гражданской позиции и осознание ею ответственности за свое будущее и будущее своей страны становится важнейшей задачей всего общества. Именно от ее политической воли, ценностей, идеалов во многом зависит, каким образом и насколько успешно будет проходить развитие Казахстана. Как отмечал Н. А. Назарбаев, «нужно учить многонациональную молодежь идентифицировать себя с историей Казахстана, важными жизненными ценностями предыдущих поколений, молодежи нужно дать четкие жизненные ориентиры». Чувство патриотизма не является врожденным, его надо воспитывать. Процесс этот сложный, многоплановый. Он включает в себя формирование исторического сознания, т.е. уважительного отношения к истории страны с учетом ее героических и трагических страниц, уважительного отношения к государственной символике, законам, обычаям и традициям. В значительной степени этот процесс зависит

от семейного воспитания, от существующих традиций, от уровня и качества жизни в стране, от удовлетворенности социальными программами, т.е. от всех тех факторов, которые позволяют человеку гордиться своей принадлежностью к данной стране. На это особое внимание обращает Н. А. Назарбаев: «Каждый казахстанец независимо от его национальной принадлежности должен осознавать, что Казахстан это плоть от плоти его родное государство, всегда готовое защитить его права и свободы. Только в этом случае появляется корневая основа для взращивания и воспитания чувства казахстанского патриотизма, только в этом случае сограждане испытывают чувство гордости за принадлежность государству, которое весь мир знает теперь как Казахстан». Этой «корневой основой» формирования патриотизма может стать наличие в государстве национальной идеи, объединяющей граждан страны. Такой идеей с полным основанием можно считать Стратегию «Казахстан-2030», программу развития суверенного Казахстана. «Фундамент казахстанского патриотизма – это равноправие всех граждан и их общая ответственность за честь Родины. Новый казахстанский патриотизм – это то, что должно объединять все общество, вне этнических различий. Новый казахстанский патриотизм – основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества» [3. с. 2]. Своими продуманными действиями руководство страны во главе с Президентом создало равные возможности для экономического, политического и культурного развития всех этнических групп, проживающих в республике. В Казахстане законодательно закреплено и реализовано на практике равноправие граждан во всех сферах общественной жизни. Это предполагает необходимость формирования у граждан, и прежде всего у подрастающего поколения, высоких нравственных, морально-психологических и этических качеств, среди которых важное значение имеет патриотизм, гражданственность, ответственность за судьбу Отечества и готовность к его защите. Огромные изменения, происшедшие в последние годы, новые проблемы, связанные с воспитанием подрастающего поколения, обусловлено переосмыслением сущности патриотического воспитания, его места и роли в общественной жизни. Патриотическое воспитание выступает неотъемлемой частью всей деятельности в Республике. Независимый Казахстан может смело ставить перед собой цели и строить планы на будущее. В «Стратегии-2050» отмечается: «Наша главная цель в данном направлении проста и понятна: мы должны сохранить и укрепить общественное согласие. Это – непреложное условие нашего

существования как государства, как общества, как нации. Первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев изначально стоявший у самых истоков казахстанского независимого государства является бессменным главным идеологом [4, с. 5]. Исторические лидеры действуют исходя из масштаба своего мышления. Президент Нурсултан Назарбаев мыслит веками и континентами. И действительно, в современном глобальном мире супербренд «Назарбаев» стал подлинным «знаком качества» принимаемых стратегических решений. Недаром в мировой политологии появился термин «фактор Нурсултана Назарбаева» – фактор успешного прагматичного политика, реформатора, сторонника тесной евразийской интеграции. Во всех этих гранях таланта блистательно проявилась историческая заслуга Первого Президента РК – признанного Лидера, всегда первого во всем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Токаев К.К. Преодоление. Дипломатические очерки. - Алматы: САК, 2003. - 655 с.
- 2 Қуаныш С. Қазақтың жаңа дәуірі. - Астана: «Елорда», 2010. – 240 с.
- 3 <http://azbyka.kz> Воспитание казахстанского патриотизма
- 4 <http://zkoipk.kz> Новый казахстанский патриотизм - основа успеха нашего общества

НЕКОТОРЫЕ ИТОГИ ИЗУЧЕНИЯ НЕОЛИТА СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА

ДЕМИДКОВА Е. Д.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

За продолжительную историю изучения неолита в Северо-Восточном Казахстане было сделано немало открытий, которые позволили относительно полно описать данную эпоху по сравнению с другими регионами. Изучение проходило в несколько этапов, каждый из которых привносил что-то новое и все больше расширял представления о неолите края. Несмотря на это некоторые важные вопросы до сих пор остаются нерешенными [1, с. 217].

Научное изучение неолита Северо-Восточного Казахстана было начато в 70-х годах XX века. В этот период Л. А. Чалой была изучена неолитическая стоянка Пеньки 1, расположенная в

7 км к юго-западу от села Новокузьминка Железинского района Павлодарской области. Стоянка «открытого» типа, находившаяся между двумя озерами, была изучена методом поквартальных сборов, в результате чего была получена коллекция каменных орудий и керамики. Каменные орудия из яшмы, кремня и светло-серой породы, представленные резцами, проколками, трапециями, вкладышами с притупленной спинкой, скребками, сверлами и наконечниками стрел, выполненных на ножевидных пластинках. Исходя из этого, технику изготовления орудий данной стоянки Л. А. Чалая определила как пластинчатую, а памятник Пеньки 1 отнесла к микролитической культурной зоне. Также высокий процент изделий из пластин дал повод для сближения данного комплекса с инвентарем 4-го слоя пещеры Джебел. Скребки на отщепках и изделия со скошенной спинкой и двусторонней ретушью стоянки Пеньки I имели сходство с материалами стоянки Кават 7, относящиеся к кельтеминарской культуре [2, с. 170]. Форма нуклеусов, наличие веерообразных скребков, применение на пластинках ретуши со спинки, обработка ножей с выпуклым лезвием – данные признаки присутствовали в материалах памятника Чебаркуль 2. Фрагменты керамики в основном орнаментированы чередующимися прямыми, зигзагообразными или волнистыми линиями, разделяющимися рядами ямочных вдавлений, выполненных гребенчатым штампом или палочкой. Некоторые признаки позволили Л. А. Чалой связать данные материалы с керамикой стоянок Бобровое I, Стрелки, Шанаиха, Чэс-гый-яг. По мнению исследователя, полную аналогию керамика стоянки Пеньки I имеет с материалами из железинского могильника [2, с. 174].

Таким образом, изучение стоянки Пеньки 1 стало первым научным исследованием, положившим начало профессиональному изучению эпохи неолита на территории Северо-Восточного Казахстана. Выводы, сделанные Л. А. Чалой в ходе работ на данной стоянке, стали первым шагом на пути развития научных знаний об эпохе неолита в регионе на данном этапе. Затем, по мере накопления нового материала, в последующие годы они были развиты другими исследователями. В результате продолженных работ удалось выяснить, что вопросы, разработанные Л. А. Чалой, затронули лишь материалы позднего неолита, а другие важные аспекты не были раскрыты в связи с типом памятника, который не мог дать полной информации о данной эпохе [3, с. 7]. Наиболее существенных результатов удалось достичь на втором этапе изучения неолита

Северо-Восточного Казахстана, при исследовании материалов многослойной стоянки Шидерты 3 [3, с. 8].

Второй этап изучения неолита в регионе начинается в конце 80-х годов XX века с работ археологического отряда под руководством В. К. Мерца. Данный отряд был создан в 1988 году отделом охраны памятников Павлодарского областного историко-краеведческого музея [4, с. 10]. В 1989 году отрядом впервые начались исследования на многослойной стоянке Шидерты 3, расположенной в среднем течении одноименной реки на стыке Северного и Центрального Казахстана. Были проведены разведочные работы и заложен шурф. Результаты исследования показали, что стоянка имеет несколько культурных слоев, самый нижний из которых – мезолитический, верхний – энеолитический. Таким образом, многослойная стоянка Шидерты 3 вызвала большой научный интерес у исследователей и была признана перспективной для дальнейшего изучения [4, с. 10].

В 1993 году Павлодарская археологическая экспедиция продолжает исследования на многослойной стоянке Шидерты 3. Именно в это время осуществляются раскопки неолитического и мезолитического слоев. Из шести культурных слоев и горизонтов, неолитические комплексы располагаются во 2-ом слое, в пределах двух погребенных почв *Б и В*. Слой 2 содержит материалы, которые относятся к позднему неолиту – раннему энеолиту и датируются первой половиной IV тыс. до н. э. Данный комплекс представлен единичными фрагментами керамики, концевыми и боковыми скребками на пластинах, наконечниками стрел с выемкой на основании, выполненными на пластинах, наконечниками стрел подтреугольной формы с двусторонней обработкой, выполненными из отщепов. Сырьем для изготовления каменных предметов служили серая или розовая кремнисто-глинистая порода, темно-серый сливной кварцито-песчанник и цветные кремни [5, с. 24]. Аналогии материалам данного комплекса исследователи отмечают в материалах стоянок юго-западного Алтая, а также стоянок Пеньки 1 и Шарбакты 1, расположенных в правобережной части Павлодарского Прииртышья [6, с. 149].

Комплексы среднего неолита стоянки Шидерты 3 представлены микроиндустрией из светло-серой кремнисто-глинистой породы с микропластинками, пластинками с притупленным краем, с острями типа трапеций, коническими нуклеусами, резцами, наконечниками стрел на пластинах и отщепках [5, с. 25]. Керамика представлена немногочисленными фрагментами неорнаментированных тонкостенных сосудов с прямым венчиком коричневого и черного

цветов, на одном из них нанесены оттиски в виде гребенчатой качалки [6, с. 149]. Аналогии данным материалам исследователи находят в коллекциях, собранных на стоянках южного берега озера Кудайколь, а также в комплексах стоянок Тельмана 1, 10 и в оюклинских комплексах Северо-Восточного Прикаспия, и относят их к атбасарской археологической культуре [6, с. 148]. По мнению В. К. Мерца, среднеолитический этап по комплексам стоянки Шидерты 3 существовал 7,5–6,5 тыс. лет назад [5, с. 27].

Материалы раннего-среднего неолита представлены коническими, призматическими, плоскостными и клиновидными кремневыми нуклеусами, орудиями на пластинах (вкладышами с притупленным краем и торцом, ассиметричными и симметричными трапециями, скошенными острями, проколками, развертками, сечениями с ретушированной боковой выемкой), орудиями на макролитах (топором, мотыгами с боковыми выемками, абразивами из песчаника с выточенными желобками). Изделия выполнены из мелкозернистого серого или коричневого палеогенового кварцита [5, с. 29]. В данный комплекс также входит керамика раннего неолита, представленная неорнаментированными фрагментами черного цвета и прямыми венчиками [6, с. 148]. Исследователи отмечают некоторое сходство данной индустрии с материалами памятников эпохи мезолита тельманского микрорайона Северного Казахстана, стоянок Степного Алтая и Среднеазиатского Междуречья [5, с. 29].

Таким образом, изучение многослойной стоянки Шидерты 3 позволило определить периодизацию и хронологических неолитических комплексов региона, в результате чего удалось изменить некоторые представления о неолите в Северо-Восточном Казахстане и на близлежащих территориях. Открытие и изучение многослойной стоянки Шидерты 3 дало целостное представление о последовательности развития каменных индустрий от мезолита до энеолита. Был сделан большой вклад не только в изучение неолита, но и голоценового периода в целом в Северном и Центральном Казахстане, которые включали, прежде всего, территорию Павлодарского Прииртышья. Была проведена огромная работа, результаты которой позволили уточнить культурно-хронологические позиции комплексов всего изучаемого региона [3, с. 25].

Новым этапом в изучении неолита Северо-Восточного Казахстана стало открытие и изучение многослойного поселения Борлы, расположенного на берегу одноименного озера в Лебяженском районе Павлодарской области. Памятник был открыт в 2008 году

Павлодарской археологической экспедицией под руководством В. К. Мерца. Впервые работы были проведены в 2011 году, когда был заложен раскоп и получены первые материалы [7, с. 212]. Исследователями было выделено около 6 культурных слоев, в которых присутствуют материалы различного времени от эпохи раннего железа до позднего мезолита, что говорит о сложной стратиграфической картине. Археологический материал представлен каменными и костяными орудиями, керамикой, большим количеством костей лошади и крупного рогатого скота. Каменный инвентарь составляют орудия из кварцита, серой яшмовидной породы, кремня и желтой яшмы. В основном это нуклеусы, вкладыши из пластинок, микролиты, скребки, скребла, наконечники стрел, костяные вкладышевые орудия, костяные проколки. Керамика представлена тонкостенными фрагментами сосудов с волнистым и геометрическим орнаментом, без орнамента с наклепными и формованными валиками; фрагментами ямочно-гребенчатого и лощеного с гладкой качалкой сосудов; фрагментами неорнаментированных сосудов [7, с. 213].

Среди материалов выделяется керамика боборыкинского типа, что делает данный памятник уникальным для данного региона, так как основным ареалом распространения боборыкинской культуры считается территория Среднего Зауралья [8, с. 5]. Обнаружение данного памятника в Северо-Восточном Казахстане стало новым импульсом в изучении неолита региона. Исследователями не исключается факт обнаружения новых поселений и стоянок, имеющих материалы, которые относятся к данной культуре. Их открытие и изучение будет иметь важное значение не только для выявления специфических черт казахстанских памятников, но и в воссоздании культурно-исторических процессов, протекавших на территории Северо-Восточного Казахстана и Среднего Прииртышья в эпоху неолита [9, с. 5].

Однако, несмотря на достигнутые результаты, в целом внесшие большой вклад в изучение неолита не только Северо-Восточного региона, но и всего Казахстана и закрывшие белое пятно на его карте, остаются некоторые нерешенные вопросы. Прежде всего, они связаны с датировкой, вопросами происхождения и культурной принадлежности некоторых археологических комплексов. Также перед исследователями стоят задачи по выделению наиболее перспективных для решения этих вопросов неолитических памятников, разработке эффективных методов их исследования и обобщению полученного археологического материала [1, с. 230].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Мерц В. К. Некоторые вопросы изучения неолита Казахстана // Вопросы археологии Казахстана. – Алматы, 2011. – Вып. 3. – С. 217–231.
- 2 Чалай Л. А. Озерные стоянки Павлодарской области Пеньки 1, 2 // Поиски и раскопки в Казахстане. – Алма-Ата, 1972. – С. 163–181.
- 3 Мерц В. К. Периодизация голоценовых комплексов Северного и Центрального Казахстана по материалам многослойной стоянки Шидерты 3: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. – Кемерово, 2008. – 26 с.
- 4 Мерц В. К. Некоторые итоги и перспективы изучения археологических памятников Павлодарского Прииртышья // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья. – Павлодар, 2002. – С. 5–20.
- 5 Мерц В. К. Об изучении голоценовых комплексов Северо-Восточного Казахстана // Изв. НАН РК. Сер. обществ. наук. – 2004. - № 1. – С. 23–33.
- 6 Мерц В. К. Основные результаты изучения памятников каменного века Северо-Восточного Казахстана // Известия КазНУ. Серия Историческая. – 2006. – № 2(41). – С. 147–153.
- 7 Мерц В. К., Тушева Е. К., Качановская М. Г. Охранные работы на поселении Борлы // Маргулановские чтения – 2012: Материалы ежегодной научно-практической конференции. – Астана, 2012. – С. 212–219.
- 8 Ковалёва В. Т., Зырянова С. Ю. Неолит Среднего Зауралья: Боборыкинская культура. – Екатеринбург: Центр «Учебная книга», 2010. – 308 с.
- 9 Мерц В. К. Новые материалы по неолиту Северо-Восточного Казахстана // Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы. Материалы НПК посвященной 20-летию независимости Республики Казахстан и 20-летию Института археологии им. А. Х. Маргулана. – Алматы, 2011. – С. 178–186.

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА: ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ВОЙНЫ В СОВЕТСКОЙ И АНГЛО-АМЕРИКАНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

ДЮСЕКЕНОВ Е. Е.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Публицистика – область литературы, имеющая своим предметом актуальные, общественно-политические вопросы, разрешающая их с точки зрения определенного класса в целях непосредственного воздействия на общество и поэтому содержащая ярко выраженную оценку [1].

Публицистическими жанрами являются такие жанры, как памфлет, фельетон, заметка, обращение, политическое письмо, лозунг, публицистическая статья, воспоминания, дневники, письма.

Исходя из содержания слова «публицистика» становится понятным, что изначально представление второй мировой войны в советской и англо-американской публицистике различно. Если советская публикация об этом периоде носила мобилизирующий характер, призывала граждан к сплочению, отражению агрессии, к победе над коварным врагом, то англо-американская публицистика служила своему правящему классу, носила двойственный характер, так как англосаксам было выгодно наблюдать за смертельной схваткой Советского Союза и Германии. Не было в ней напора, пламенного призыва к борьбе.

Рассматривая вторую мировую войну с 1 сентября 1939 года по 2 сентября 1945 года нужно отметить, что представление войны в советской и англо-американской публицистике несколько различаются. Причем она во многом зависит от периода войны и, особенно во многом меняется в послевоенный период.

Период с 1 сентября 1939 года по 22 июня 1941 года освящается в Советской публицистике достаточно пассивно и носит больше информационный характер. С 22 июня 1941 года отношение Советской публицистике к представлению военных действий резко меняются. Публицистика периода Великой Отечественной войны стала активной, мобилизирующей, и не знала себе равных, в мировой истории. Писатели, журналисты, поэты, драматурги стали со всем советским народом на защиту своего Отечества. Публицистика военной поры, многообразна по форме, индивидуальна по творческому воплощению и сосредоточению

величия, беспредельного мужества и преданности советского человека своей Родине [2, с. 286].

Публицистика стала основой формой творчества крупнейших советских писателей, драматургов, журналистов, поэтов. Алексею Толстому, Михаилу Шолохову, Константину Симонову, Николаю Тихонову, Леониду Леонову и многим другим.

Свою главную задачу публицисты видели в мобилизации советских людей на защиту Отечества воспитание у народа ненависти к захватчикам, пропаганду подвигов, защитников. Статья Падова «Таня» вызвала огромный патриотический подъем у красноармейцев и стремление отомстить за смерть комсомолки «Тани». Имя Зои Космодемьянской стало символом мужества и стойкости, и его знала вся огромная страна.

Дорогами войны прошел тысячи километров корреспондент «Красной Звезды» Константин Симонов. Писатель был свидетелем многих решающих битв и писал о том, что лично видел. Читателям нравились суровые, мужественно-сдержанные его корреспонденции и статьи, очерки и стихи. Его стихотворение «Жди меня» стало символом верности и любви, веры людей в Победу.

В публицистике Великой Отечественной войны особое место заняли очерки М. Шолохова «Наука ненависти», «По пути к фронту», «Люди Красной Армии» и другие. В них звучало убежденность автора в том, что высоконравственная сила народа, его любовь к Родине оказала решающее воздействие на исход войны и приведут к Победе.

На страницах советской печати правдиво показан трудовой подвиг советских людей.

Большой силой эмоционального воздействия обладала радиопублицистика [3, с. 110]. Объектив фотоаппарата запечатлевал неповторимые события, героические поступки, мужественные лица защитников отечества, показывал и зверства фашистов, их кровавые следы на советской земле. Среди них особенно ярко показали себя фотокорреспонденты «Правды», «Известий», «Красной Звезды», «Комсомольской правды»: А. Устинов, М. Калашников, Б. Кукояров, В. Темная, П. Трошкин, О. Лесутов, Я. Халипа, Ш. Шагин и многие другие.

Мощной силой в арсенале публицистики стали сатирические жанры и юмористические издания, которые помещались во всех газетах. Большой популярностью пользовались работы творческого коллектива газеты «Правда» Кукрыниксы (М. Куприянов, П. Крылов, Н. Соколов) и поэт С. Маршак [4].

На второй день войны стала функционировать правительственный информационный орган - Совинформбюро. Была создана система фронтовой печати. С публицистическими статьями в печати и на радио выступили партийные и государственные деятели страны: М. Калинин, А. Жданов, А. Щербаков, В. Карпинский, Д. Мануильский, Е. Ярославский и другие [5].

Публицистика военного времени сыграла большую мобилизующую роль в сплочении советских людей, в достижении победы в смертельной схватке с врагом. Причем она носила правдивый характер, реально отражающий события войны, поэтому и имела мощное влияние на формирование мировоззрения людей.

В послевоенное время публицистика продолжала играть мобилизующую роль в восстановлении разрушительной войной страны в созидательной деятельности советского народа.

Во второй половине 80 годов и в 90 годы XX века публицистика стала нести разрушительный характер. Извращая исторические факты, принижая роль Советского Союза в разгроме фашистской Германии и возвышая роль США и Англии в достижении Великой Победы.

В отличие от советской публицистики, которая была направлена на мобилизацию граждан страны на сражение агрессии страшного врага и на победу над ним объективно отражала происходящие события, пресса Англии и США отслеживала ход политических стремлений правительств своих стран, которые прежде всего стремились направить агрессивные действия Гитлера на Советский Союз. В английской и американской публицистике правдивого изложения событий второй мировой войны было на порядок меньше, чем в советской, причем выпячивались мелкие победы союзных войск в борьбе с фашизмом. Сильно принижались и приуменьшались, а точнее сводились к малозначительным успехам реальные победы Красной Армии. Раздувались ее неудачи, особенно в первый период. Так Сталинградская битва, являвшаяся крупнейшим сражением второй мировой войны, битве в которую каждая из сторон бросила более миллиона солдат и огромное количество техники. Битва, которая переломила ход второй мировой войны, после которой Германия больше нигде не проводила стратегических операций, а Гитлер впервые объявил траур в Германии. Приравнивалось к сражениям в Северной Африке, где Союзники разгромили корпус Роммеля.

Английские и американские СМИ в период второй мировой войны можно делить на фашистский и антифашистский блоки. Если первые начали активно вести пропаганду реванша, пересмотра Версальского

договора, присоединения к рейху Судетской области Чехословакии и других экспансионистских устремлений Гитлера, то вторые поначалу выступали за «умиротворение Гитлера». Лондонская «Таймс» писали о необходимости взаимопонимания между Германией и Британией [6].

Во время войны с Англией в отношении печати был принят ряд новых ограничительных мер: в частности была введена система так называемой добровольной цензуры, что было направлено против выражения свободы мнений. Министр внутренних дел имел право запретить любое издание по своему личному усмотрению.

Сразу после начала второй мировой войны в Великобритании было образовано Министерство информации, предназначенное для обеспечения прессы официальными сведениями. Ряд газет был закрыт, в том числе и газета коммунистической партии Великобритании (КПВ) «Дейли Уорнер».

Публицистика Англии и США периода второй мировой войны были лояльны к антигитлеровской коалиции. Некоторые выступали за скорейшее открытие второго фронта. Но все они не несли той мобилизующей энергии, того мобилизующего заряда направленного на разгром гитлеровской Германии, который несла советская публицистика.

В годы войны в Англии и США исключительно возросла роль радиовещания. После вступления Великобритании в войну в 1939 году в структуре Би-Би-Си была создана Европейская служба, на которую возлагались задачи информационно-пропагандистской поддержки действий стран антигитлеровской коалиции. Передачи велись практически на всех европейских языках [7, с. 277–301].

Говоря об американской публицистике, нужно учитывать реальное участие американцев в бывших действиях. После удара Японцев по базе Перл-Харбор в декабре 1941 года формально, Америка вступила в войну. Боевые действия вел американский флот и морская пехота на островах Юго-Восточной Азии. Только в июле 1944 года американские солдаты появились в Европе. Американские города не подвергались бомбардировкам, по американской земле не грохотали вражеские танки.

Американцы богатели на военных заказах, и не было необходимости ни у власти, не у публицистов поднимать граждан Америки на священную войну за независимость. У публицистики была огромная задача в этой ситуации показать американцем и самое главное всему миру, что американский солдат является освободителем всего человечества от коричневой чумы. Имея

огромные деньги и огромные возможности американская публицистика с этой задачей справилась.

ЛИТЕРАТУРА

1 Плавская Е. В. Публицистика как вид исторических источников: проблема определения // Вестник РГГУ. Серия «История. Филология. Культурология. Востоковедение». – М.: РГГУ, 2008. – С. 81–93.

2 Ахмадулин Е. В. История отечественной журналистики XX века: учебник. – Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2008. – 416 с.

3 Овсепян Р. П. История новейшей отечественной журналистики: учебное пособие / под ред. Я. Н. Засурского – М.: Изд-во Московского университета, 1996. – 208 с.

4 Публицисты и публицистика периода Великой Отечественной войны [Электронный ресурс]: <https://students-library.com/library/read/39587-publicisty-i-publicistika-perioda-velikoj-otecestvennoj-vojny>.

5 Особенности публицистики военных лет [Электронный ресурс]: <https://allrefrs.ru/5-17476.html>.

6 Французская журналистика в период Второй мировой войны [Электронный ресурс]: https://studopedia.ru/18_23323_frantsuzskaya-zhurnalistika-v-period-vtoroy-mirovoy-voyni.html.

7 Беспалова А. Г., Корнилов Е. А., Короченский А. П. История мировой журналистики. – Ростов-на-Дону: Международный институт журналистики и филологии, 2000. – 342 с.

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА: ОБРАЗ ВРАГА В СОВЕТСКОЙ И АНГЛО-АМЕРИКАНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

ДЮСЕКЕНОВ Е. Е.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В конце 30-х гг. мировые державы стали проследивать несколько усилившихся созданий. Во-первых, одна из них отражала агрессивные цели фашисткой Германии, где господствовал национал-социализм. Во-вторых, в СССР окончательно утвердилась тоталитарная система, с личной диктатурой И. Сталина. Война затронула все стороны

жизни общества, в том числе публицистику и периодическую печать, которая призвана была описывать не только военные события, но и духовную жизнь людей на фронте и в тылу, их отношение к войне.

В данном исследовании, нам будет важным затронуть тему образа Германии, как врага в советской и англо-американской публицистике. Учитывая разное развитие данных стран, пропаганда в прессе и других СМИ была разная. Стоит отметить, что при изучении данного вопроса возникает сложность в нахождении источниковой базы. Что касается истории советской публицистики, достаточно много информации и специализированных исследований, например, статья А. Толстого «Публицистика периода Великой Отечественной войны и первых послевоенных лет», помимо отдельных исследований мы будем использовать «Положения» управления пропаганды и агитации ЦК ВКП(б) и Постановления ЦК ВКП(б) и СНК СССР.

Источники по истории англо-американской публицистике и образа Германии в Казахстане довольно скудны. При поиске необходимых работ, таких не удалось найти. Тем не менее, сохранилось достаточно много хроник иностранных военных журналистов, которые общались лично с Гитлером и смогли сформировать некий образ врага. Основным для нас источником здесь будет книга Уилла Уэйнрайта «Репортажи о Гитлере», где собраны хроники военных журналистов, как во время Второй мировой войны, так и в довоенный период, который был основательно важным, потому что тогда был заложен фундамент образа Гитлера и политики Германии в целом. Все источники по данному разделу практически не переведены на русский и существуют в основном на английском языке.

Стоит отметить, что журналистам во время войны в Европе разрешалось освещать практически все этапы военных действий, включая фактические боевые действия. Обычно это заключалось в том, чтобы «подвезти» на джипе с офицерами и военнослужащими и пойти на фронт, где происходили боевые действия. Как правило, они брали интервью у солдат и записывали то, что они видели с точки зрения жертв и успехов на поле битвы, а затем возвращались в конце дня, чтобы напечатать в штаб-квартире историю, прояснить ее через цензоров и отправить обратно по радио. Через Лондон для кабельной передачи в Нью-Йорк и другие города.

Касаемо СССР здесь происходила другая ситуация. Советская журналистика всей своей деятельностью способствовала созданию культа личности Сталина. В его личную заслугу ставились победы в первых пятилетках, в демократических завоеваниях, провозглашенных в

новой Конституции СССР, в успехах строительства социализма. Пресса стала трибуной идейно-теоретического обоснования сталинизма. Как величайшие образцы творческого развития марксизма расценивались книги Сталина «Об основах ленинизма», «Краткий курс истории ВКП(б)» и др. Настойчивая пропаганда периодикой и радиовещанием авторитарной идеологии способствовала тому, что она проникла во все сферы духовной жизни общества и в том числе в журналистику, ставшую неотъемлемой частью аппарата тоталитарной системы.

Данная тема является актуальной, так как она в отечественном сегменте плохо разработана. Также, с развитием современных СМИ и политической ситуацией, необходимо изучать историю, чтобы проследить генезис развития образа Германии, но эта тема для другого исследования.

Объектом данного исследования будет образ врага, точнее Германии, предмет – англо-американская и советская публицистика.

Цель исследования – определить как формировала англо-американская и советская публицистика образ врага. Задачи можно сформулировать следующим образом:

- Изучить историографию данной темы;
- Сравнить образы врага в публицистике изучаемых стран

Наше исследование начнем с рассмотрения истории советской публицистики.

К концу 30-х гг. угроза войны для СССР становилась все очевидной. Военные события на озере Хасан, на Халхин-Голе, советско-финское вооруженное столкновение были лишь первыми предвестниками будущей войны [1]. Боевые действия с японскими и финскими войсками показали, что военная доктрина и, следовательно, военная оснащённость армии была отстающей по сравнению с европейскими странами. Образ Германии начал формироваться с 1933–1941 гг. Тематика материалов газеты «Правда» постоянно менялась, но основным оставалось освещение будущего врага и критике фашистского режима.

Отметим, что в материалах газеты происходит становление однозначно негативного образа Германии как страны, национал-социалистические власти которой аккумулируют в себе тотальный разгул всех низменных инстинктов: от антисоветизма до антисемитизма и от государственного поощрения всевозможных асоциальных явлений, вроде проституции и гомосексуализма, до подчеркнуто агрессивной внешнеполитической доктрины, направленной в первую очередь против СССР. Одновременно с этим присутствует строгое разграничение между нацизмом,

представляющим интересы реакционной части монополистического капитализма, с одной стороны, а с другой – трудовыми массами немецкого народа, ведущими во главе с коммунистами борьбу против фашизма. Эти «две Германии» прямо противостоят друг другу и слабо соприкасаются, что вполне укладывается в рамки устоявшихся доктрин пролетарской солидарности и интернационализма [2].

Существенные изменения в публицистике происходят после подписания СССР и Германией пакта о ненападении. Стали освещаться экономические и промышленные успехи Третьего рейха. Еще весной 1941 года редко можно встретить упоминания о данной теме. Если же они и были, только крайне осторожные и были лишены негативной констатации. Несмотря на эти факторы, образ фашистской Германии уже был сформирован в сознании людей. Этот фактор, возможно, сыграл при мобилизации.

Стоит отметить, что данная газета и во время войны была наиболее популярна. Выпуск от 23 июня 1941 года призывала сплотиться вокруг большевистской партии, вокруг советского правительства и вокруг И. Сталина. Главная здесь фраза: «Наше дело правое. Враг будет разбит. Победа будет за нами».

В условиях начавшейся войны советская публицистика была призвана показать замыслы врага в отношении СССР и показать людям их планы. Агитационно-пропагандистская деятельность журналов и газет разъясняла, что война была навязана СССР непосредственно фашистской Германией.

Стоит отметить влияние А. Толстого, как публициста, который формировал в своих работах образ врага. С первых дней войны стали появляться его работы в «Правде». В его знаменитой статьей «Что мы защищаем» автор противопоставил захватническим устремлениям фашистской Германии твердую уверенность советского народа в правоте своего дела, ибо он защищал свою Отчизну от врага. В грозный для страны час слова публициста звучали как призывный набат. 18 октября 1941 г. «Правда» опубликовала его статью «Москве угрожает враг». Начав ее словами «Ни шагу дальше!», публицист обратился к самым сокровенным патриотическим чувствам каждого советского человека [3].

Англо-американская публицистика была более свободной в изложении информации, так как, в отличие от СССР, у них было демократическое устройство стран и отсутствие цензуры. В данных странах образ Германии начал складываться еще с 1930-х годов, с того момента, как Гитлер пришел к власти. Стоит отметить,

что существует много хроник военных журналистов, которые лично встречались с ним. Американский журналист Трумэн Смит писал: «Это изумительный демагог, который действительно может внушить преданность». То же самое было с Карлом фон Вигандом, корреспондентом Херста, который был первым американским журналистом, взявшим интервью у Гитлера в 1922 году. Он был поражен ораторским мастерством Гитлера и его способностью приводить людей в бешенство. Из-за яркой мимики и жестикуляции диктатора многие его называли клоуном и не воспринимали всерьез. Однако Эдгар Маурер, корреспондент Chicago Daily News, отчаянно пытался предупредить читателей и весь мир: «То, что он говорит о евреях, серьезно. Не стоит его недооценивать». Поэтому с наступлением войны американский народ был шокирован, потому что СМИ и периодическая печать освещала Гитлера и Германию в снисходительном свете.

Информационное агентство Ассошиэйтед Пресс вступило в официальное сотрудничество с гитлеровским режимом в 1930-х годах, снабжая американские газеты материалами. Данная организация единственным западным информационным агентством, способным оставаться открытым в гитлеровской Германии, продолжая действовать до тех пор, пока США не вступили в войну в 1941 году. Стоит отметить, что американские публицисты видели врагом не только Германию, но и СССР. В статье, опубликованной в журнале Studies in Contemporary History, историк Гарриет Шарнберг сказала: «Вместо того, чтобы печатать фотографии многодневных Львовских погромов с тысячами еврейских жертв, американская пресса получила только фотографии жертв советской полиции и ‘грубых’ военных преступников Красной Армии» [4]. После войны данное информационное агентство обвиняли в союзе с нацистами.

Английские публицисты, работающие на территории нацистской Германии, всегда опасались за свою жизнь. С приходом к власти Йозефа Геббельса было оказано влияние и давление на иностранную прессу. Источники, на которые ссылались репортеры, начали опасаться за свою жизнь. «Я прошу вас никому не сообщать, что вы слышали это от меня, или это может обойтись, и я должен быть арестован», – сказал Ротей Рейнольдс, руководитель бюро Daily Mail в Берлине, из одного источника вскоре после прихода к власти Гитлера.

Герман Геринг, еще один из главных помощников Гитлера, пригласил иностранных журналистов, базирующихся в Берлине,

встретиться с ним в начале 1933 года. Вернон Бартлетт, один из присутствующих британских журналистов, вспомнил, как Геринг начал нападение на иностранную прессу [5].

С наступлением войны многие английские корреспонденты высылались из страны. Ноэль Пантер, мюнхенский корреспондент Daily Telegraph, вскоре стал первым изгнанным британским корреспондентом. Его преступлением было сообщение о милитаристской атмосфере митинга в Мюнхене - впечатление, которое нацисты не хотели донести до внешнего мира. Пантер был арестован, и, проведя в тюрьме более недели, он наконец прибыл в Великобританию в ноябре 1933 года. В его мемуарах содержится такая фраза: «Я никогда не был так рад видеть белые скалы Дувра в моей жизни», – сказал он. «Я никогда не искажал новости. Все, что я сделал, это сказал правду, что иногда неприятно для некоторых людей». British Movietone News были там, чтобы записать его прибытие, а коллега сказал: «Мы очень рады, что вы сохранили гордые традиции британцев. журналистика в очень сложных условиях».

Филип Пемброк Стивенс, молодой корреспондент Daily Express, был вторым изгнанным британским репортером. Он показал более подробно, чем другие газеты, как плохо обращались с евреями в первые дни Третьего Рейха. «Новый удар Гитлера по евреям... Немецким евреям грозят самые темные дни», – написал заголовок одной из своих статей в мае 1934 года. Он писал, что немецкие евреи «лишены друзей, преследуются и говорят нацистским чиновникам, что лучшее, что вы можете сделать» сделать – значит умереть».

Тем не менее, у нескольких британских газет были владельцы или редакторы, симпатизирующие Гитлеру и нацистам [6]. Владелец Daily Mail лорд Ротермир считал, что распространение коммунизма представляет собой большую угрозу для Британии, чем нацисты, и страстно чувствовал, что сильная Германия при Гитлере необходима для формирования «опоры против большевизма».

Приходя к выводам, можно сказать, что образ Германии в изучаемых нами странах разный. Для мобилизации населения и поднятия патриотического духа советская публицистика показывала весь ужас Третьего рейха, их преступления, против человеческой личности. Такой портрет начал формироваться еще до войны и с её приходом люди были готовы идти против врага. В газетах публицисты писали о погибших героях, о жестокости врага и, самое главное, воззвание к народу объединяться. Здесь роль публицистики

сыграла огромную роль. В отличие от Англии и США, здесь свобода публицистов в изложении информации была очевидна. Однако, помимо Германии, своим врагом они считали и СССР. До войны данные страны смеялись на Гитлером и над всем фашистским режимом и не придавали ей особого значения. Много журналистов работало в Третьем рейхе на свой страх и риск. Из работы мы можем наблюдать на сколько эти люди были в ужасе. Хотя журналисты военного времени освещали кампании и людей, которые воевали в них, они не могли полностью практиковать свободу прессы. Журналистика была подвергнута цензуре и тщательно контролировалась, чтобы поддержать военные усилия, укрепляя имидж американцев на войне, которые поддерживали бы моральный дух на родине, но все же это была не такая цензура как в СССР. Уже с наступлением Второй мировой войны общими взглядами в публицистике на Германию между Англией, СССР и США было то, что эта страна совершает преступление против человеческой природы. Отдельного внимания заслуживает освящение образа союзников Антанты в периодической печати СССР.

ЛИТЕРАТУРА

1 СМИ зарубежных стран в период второй мировой войны [Электронный ресурс]: <http://history-journal.ru/index.php?request=full&id=288>.

2 Григорьева О. И. Эволюция образа Германии в советской пропаганде: контент-анализ материалов газеты Правда (январь 1933 – июнь 1941 гг.) // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Серия Аспирантские тетради. – 2008. – № 27 (61). – С. 92–97.

3 Особенности публицистики периода Великой Отечественной войны (на примере творчества 2-3 авторов). [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-obraza-germanii-v-sovetskoy-propagande-kontent-analiz-materialov-gazety-pravda-yanvar-1933-iyun-1941-g>.

4 Как Associated Press сотрудничало с нацистами // Inopressa: Иностранная пресса о событиях в России и в мире / Филип Олтерманн [Электронный ресурс]: <https://www.inopressa.ru/article/30Mar2016/guardian/ap.html>.

5 Отчеты о Гитлере: как иностранные корреспонденты в нацистской Германии сражались, чтобы разоблачить правду [Электронный ресурс]: [https://golos.io/ru--vtorayamirovaya/@land-](https://golos.io/ru--vtorayamirovaya/@land-ya/apvot-otchety-o-gitlere-kak-inostrannye-korrespondenty-v-nacistskoi-germanii-srazhalis-chtoby-razoblachit-pravdu)

[and-ya/apvot-otchety-o-gitlere-kak-inostrannye-korrespondenty-v-nacistskoi-germanii-srazhalis-chtoby-razoblachit-pravdu](https://golos.io/ru--vtorayamirovaya/@land-ya/apvot-otchety-o-gitlere-kak-inostrannye-korrespondenty-v-nacistskoi-germanii-srazhalis-chtoby-razoblachit-pravdu).

6 Вторая мировая война - американцы против США [Электронный ресурс]: <https://iremember.ru/materials/vtoraya-mirovaya-voyna-amerikantsy-protiv-ssha>.

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ГОРОДЕ ПАВЛОДАРЕ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

КАЛЫМОВ М.-Р. А.

магистрант, кафедра «Истории Казахстана»,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

На территории Павлодарского Прииртышья впервые произошло соприкосновение кочевой и оседло-земледельческой культур. В виду этого, Павлодарская область, а город Павлодар, в особенности стали местом диалога культур и специфических социально-культурных процессов.

По данной проблеме краеведами проводились исследования. Труд Т. А. Инсебаева «Очерки истории Павлодарского Прииртышья» [1] носит краеведческий характер. В данной работе содержатся сведения о формировании сибирского казачества, административном положении войска, колониальных мероприятиях царского правительства, приведены статистические данные.

В монографии К. Ж. Нурбаева «Сарыарка до и после колонизации (с древних времен до середины XIX века)» проблемы взаимодействия казахов и сибирских казаков затрагиваются в контексте русско-казахских отношений. Автором затронут комплекс проблем [2].

Выделяется работа Тереник М. С. «Павлодар: это нашей истории строки» [3]. Нельзя обойти молчанием Шевченко С. П. «Очерки истории Павлодарского Прииртышья» (2000) [4].

Следует назвать учебное пособие Захаренко А. Л., Косаякова Б. К., Мерц В. К. «История Павлодарского Прииртышья» (2003), посвященные 65-летию Павлодарской области [5].

Все же особый интерес представляют исследования А. Л. Захаренко. Нужно отметить монографию «Сибирские землячества и формирование разночинцев-просветителей Западной Сибири, Северного Казахстана в середине XIX в. (Очерки)» [6], ряд статей церковной деятельностью [7], публикации о «культурных гнездах» [8], взаимоотношениям сибирского казачества с казаками, учреждениях культуры и образования.

В 1950-1980-е годы в городе Павлодаре были осуществлены преобразования, во многом изменившие их экономику, удовлетворения социально-культурных запросов и потребностей населения, их психологию и быт. Объективное освещение истории этих преобразований, непредвзятая оценка их реальных последствий на материалах многонационального региона представляет не только теоретический интерес, но и имеет большое практическое значение.

Актуальность исследования темы обусловлена необходимостью изучения и объективного научного освещения процесса развития производственных отношений в городе Павлодаре в «хрущевское» и «брежневское» время, когда промышленность региона стремительно развивалась. Всестороннее глубокое изучение и осмысление этих вопросов выявление их специфики, обусловленной региональными особенностями весьма актуальны в научном и практическом отношениях, так как от наличия такой основы в значительной мере будет зависеть успешное решение современных проблем развития экономики, культуры, национальных отношений в республике.

Исходная дата исследования обусловлена началом освоения целинных и залежных земель, определивших дальнейшее развитие экономики и социально-культурной сферы города Павлодара. Конечной датой определен 1985 год как начало Перестройки.

Значительнейшим итогом целинной эпопеи стал интернациональный состав населения республики. Большие потоки переселенцев, многие из которых вошли в число граждан Казахской ССР, напрямую способствовали положительному демографическому сальдо в истории республики. Немалый поток переселенцев пришелся на сельскую местность, где проживала на тот период подавляющая часть коренного населения. Процесс переселения проходил бурным и динамичным темпом, что создавало свои коллизии на местах, часто сопровождавшиеся лишней тратой государственных средств и социальными столкновениями.

Советское правительство и Компартия всегда проявляли особую бдительность по вопросам интернационализации населения и дружбы народов. Советская историография, в этом отношении следуя партийному принципу «Пролетарии всех стран – соединяйтесь!», рисовала картину единого созидательного труда на целине многих народов Союза. И действительно, новоселы были встречены как поддержкой государства, так и дружелюбием и помощью казахского народа. В статье «Освоение целины и сближение наций» М. Бесбаев писал: «ярким выражением растущей дружбы народов, сближения

наций является та атмосфера доверия, которая установилась между новоселами... и местными жителями» [11].

Февральско-мартовский (1954 г.) Пленум ЦК КПСС стал точкой отсчета оттока населения из европейской части СССР в целинные районы. Казахстан, особенно его северные области, для многих стал конечным пунктом и второй Родиной. Руководство страны развернуло довольно широкомасштабную программу переселения. Даже после первых миграционных потоков 1954–1956 гг. пропагандистские лозунги не прекращались. В конце 1950-х – начале 60-х пользовались популярностью разного рода брошюры, издававшиеся государственными организациями и ведомствами, с названиями «Ждем Вас, дорогие украинцы, в Джамбульской области» [12], «Ждем новых переселенцев» [13], «Вас приглашают в Казахстан» [14], «Из Белоруссии – в Казахстан!» [15], «С Украины – в Казахстан!» [16] и т.д., тираж которых составлял 5000, 10000 и даже некоторых 50000 экземпляров. Подобного характера памятки и сборники были рекламными буклетами для переселения. В целинный период 1950-х гг. такой размах переселенческой агитации государства население западных республик СССР ощутило впервые.

Идея социалистического интернационализма удачно воплотилась в казахстанской модели «лаборатории дружбы народов», что и находило подтверждение на страницах публикаций 1960-80-х гг. Демонстративной работой советской историографии линии интернационализации, совместного труда союзных республик можно назвать монографию Канапацкого И. Б. «По законам братства. Участие трудящихся Белоруссии в освоении целинных земель Казахстана» (1960) [16].

Следует сказать, что социалистические императивы были нацелены на развитие социалистического начала в сознании каждого индивида, в то время как этнические различия должны были исчезнуть. Поэтому невозможно исключить в научных работах советских историков небольшую долю идеализации. Во всяком случае, любое массовое переселение влечет за собой культурное сближение, но и некоторые социальные столкновения на бытовой почве. Ведь вместе с механизаторами, строителями, специалистами сельского хозяйства, партийными работниками, врачами и учителями в Казахстан приезжали те, кто искал легкой наживы, люди с неустроенной жизнью или просто «джентльмены удачи». Но существенные основы исторических работ советской эпохи полностью отрицать нельзя. Советские историки правильно учитывали патриотический

настрой граждан СССР, широкомасштабную политику КПСС, но и лояльность, толерантность казахского народа [17, с. 49].

Период с середины 1960-х гг. в советской литературе именуется развитым социализмом. Новое партийное руководство, осознавая, что построение коммунизма невозможно, прибегает к идее развитого социализма. Делался упор на то, что очень многое достигнуто с периода революции и 1930-х гг., что построение уже развитого социализма с его преимуществами перед капиталистическими странами, это уже значительный рубеж развития.

Построение коммунизма, таким образом, отбрасывалось на неопределенный срок. Теоретически социализм уже получал отдельную от коммунизма основу, коммунистическому обществу была отведена следующая фаза исторического развития, когда страна советов достигнет более совершенных производительных технологий и производственных отношений.

Некоторые исследователи берут за отправную точку развитого социализма 1959 год, в этот год состоялся внеочередной XXI съезд КПСС, на котором было заявлено, что социализм в Советском Союзе окончательно утвердился. На этом же съезде были утверждены «Контрольные цифры развития народного хозяйства СССР на 1959–1965 годы» (семилетка), итоги которой не соответствовали желаемым результатам.

Правильнее «развитой социализм» связывать с политической деятельностью Л. И. Брежнева и его партийной команды и начинать отсчет «развитого социализма» с середины 1960-х гг.

Идеи развитого социализма были разработаны партийным активом всего Союза, теоретическая база закладывалась материалами съездов КПСС, пленумами ЦК, торжественными речами по поводу 50-летия и 60-летия Октябрьской революции. Предполагалось, что этот этап социалистического строительства будет завершающим, и недалек переход к коммунистическому обществу. Основы развитого социализма базировались на уже достигнутом уровне развития производственных отношений, индустриализации, высококвалифицированных кадрах и научно-техническом потенциале [17, с. 55].

8 января 1964 года распоряжением Совета Министров Казахской ССР в городе Павлодаре была организована студия телевидения, первые передачи которой вышли в эфир 7 ноября 1965 года. 15 января 1965 года в Павлодаре открылся широкоэкранный кинотеатр «Космос». Сейчас в здании бывшего кинотеатра располагается культурно-досуговый центр им. К. Абусейтова.

Из финансовых новогодних новостей: 1 января в 1961 году произведен обмен денег из расчета 1 новый рубль за 10 старых. Соответствующим образом изменен масштаб цен.

Павлодарская промышленность и индустриальные гиганты тоже отмечают много памятных дат именно в январе. В первый день нового 1960 года в соответствии с Постановлением Совета Министров СССР Павлодарский комбайновый завод был переименован в Павлодарский машиностроительный завод, на базе которого 4 марта 1966 года был создан Павлодарский тракторный завод. 10 января 1967 года государственной комиссией принята в постоянную промышленную эксплуатацию вторая очередь Павлодарского алюминиевого завода. В январе 1969 года с главного сборочного конвейера Павлодарского тракторного завода сошел тысячный трактор «ДТ-75М». А в январе 1984 года в производственном объединении «ПТЗ им. В. И. Ленина» был выпущен полумиллионный трактор марки «Казахстан». 2 января 1974 года были приняты в эксплуатацию объекты пускового комплекса Павлодарского завода столовых приборов. В этом же месяце завод начал выдавать продукцию.

10 января 1967 года в Павлодаре введена в эксплуатацию спасательная станция. А через два года, в январе 1969 года вступил в строй Павлодарский пассажирский речной порт с вокзалом и шестиэтажной гостиницей «Чайка».

3 января 1970 года в Павлодаре на базе библиотеки №7 была открыта областная специализированная библиотека для незрячих и слабовидящих граждан. 1 января 1972 года была создана областная научно-техническая библиотека. 4 января 1974 года в городе Павлодаре был принят в эксплуатацию дом-интернат для престарелых и инвалидов на 300 мест.

3 января 1973 года в Павлодаре по ул. Мира открылась гастрономическая школа, позже преобразованная в профессионально-техническое училище № 15. Сейчас это КГКП «Павлодарский колледж сервиса и питания». А в 1978 году, в январе был открыт крупнейший в области Дом быта «Экспресс». В новом Доме быта было запланировано предоставление 300 видов услуг. 2 января 1992 года был введен в эксплуатацию физкультурно-оздоровительный комплекс «Нептун» с плавательным бассейном и тренажерными залами.

Интерес к рассматриваемой теме в значительной степени предопределен также огромным вкладом города Павлодара

в культурную жизнь республики, уникальностью культурно-исторической ситуации в городе, обусловленной особенностями социально-экономического развития, многонациональностью региона.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Инсебаев Т. А. Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Ч. 1 (с древних времен до XX в.). – Павлодар: ЭКО, 2000. – 239 с.
- 2 Нурбаев К. Ж. Сарыарка: до и после колонизации (с древнейших времен до сер. XIX в.): историко-географический аспект. – Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2005. – 362 с.
- 3 Тереник М. Павлодар: это нашей истории строки. Ч. 1 (1720-1945). – Павлодар: «Эко», 2000. – 325 с.
- 4 Шевченко С. П. Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Ч.2 (XX век). – Павлодар: ЭКО, 2000. – 240 с.
- 5 Захаренко А. Л., Косаяков Б. К., Мерц В. К. История Павлодарского Прииртышья: Учеб. пособие. – Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2003. – 146 с.
- 6 Захаренко А. Л. Сибирские землячества и формирование разночинцев-просветителей Западной Сибири, Северного Казахстана в середине XIX в. (Очерки). – Павлодар: Изд-во ПГУ им. С. Торайгырова, 2005. – 205 с.
- 7 Захаренко А. Л. Н. И. Ильминский и миссионерская деятельность на Алтае, в Прииртышье // «Материалы районной научной конференции «Региональные аспекты нравственно-духовного воспитания и современное казахское общество», посвященной 100-летию Жандарбека Кожаметулы». – Екибастуз, 2006. – С. 46-50. Захаренко А. Л., Лихман К. А. Церковь и просвещение народа в Северном Казахстане и Поволжье в середине XIX - начале XX в. // Вестник ПГУ. – 2003. - № 3. - С. 102-111.
- 8 Захаренко А. Л., Миякашева Б. Семья Капустиных как просветительский центр Западной Сибири и Казахстана // Материалы республиканской научной конференции молодых ученых, студентов и школьников «IV Сатпаевские чтения». Т. 1. – Павлодар, 2004. – С.114-121.
- 9 Захаренко А. Л. Идеи развития казахского народа Н. М. Ядринцева, Г. Н. Потанина и движение «Алаш» // «Материалы республиканской научно-практической конференции «Алаш» - Қазак ұлттық идеясы жене мемлекетпк тәуелсіздігінің ұраны». – Павлодар: ПГУ, 2007. – С. 170-178. Захаренко А. Л., Азербайев А. Д. О культурно-бытовом взаимовлиянии казахского народа и

сибирского казачества в XVIII - XIX вв. //Олкетану - Краеведение, 2007. - № 2. - С. 95-104.

10 Захаренко А. Л. Развитие системы учреждений культуры Павлодарской области в 1955-1985 гг. // Павлодарское Прииртышье: история и современность. - Павлодар, 1998. – С. 35-42. Захаренко А. Л. Система учреждений культуры Павлодарского Прииртышья в 1955-1985 гг. (опыт количественного анализа) // Олкетану. – 2002. - № 1. – С. 21-33. Захаренко А. Л. О предпосылках учреждения Павлодарского педагогического института // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Актуальные проблемы развития народного образования в Республике Казахстан», посвященной 40-летию подготовки педагогических кадров с высшим образованием в Павлодарской области. Т. 1. - Павлодар: Научно-издательский центр ПГУ, 2002. – С. 56-78. Захаренко А. Л. Высшие учебные заведения как социокультурный фактор развития Павлодарской области // Олкетану. – 2003 - №1. – С. 15-27. Захаренко А. Л. Выпускники ПГУ за 40 лет // Вестник ПГУ. Серия гуманитарная. 2005. - № 3. - С. 126-132.

11 Бесбаев М. Освоение целины и сближение наций // Партийная жизнь Казахстана. – 1963. – 1 января. – С. 58–63.

12 Ждем Вас, дорогие украинцы, в Джамбульской области. (Сборник статей о колхозах области). – Джамбул, 1959. – 29 с.

13 Ждем новых переселенцев. (Памятка для переселяющихся в Казахстан) / сост. А. Годмес. – Алма-Ата, 1960. – 29 с.

14 Вас приглашают в Казахстан. Сборник. / сост. А. Ротмистровский. – Алма-Ата, Казгосиздат, 1963. – 31 с.

15 Из Белоруссии – в Казахстан! Памятка для переселяющихся на целинные земли в колхозы Кокчетавской области / сост. О. И. Огнев. – Алма-Ата, 1957. – 46 с.

16 Канапацкий И. Б. По законам братства. Участие трудящихся Белоруссии в освоении целинных земель Казахстана. – Минск: Изд-во Белорусского государственного ун-та, 1960. – 168 с.

17 Кадысова Р. Ж., Азербайев А. Д. Сельское хозяйство Казахстана в послевоенный период: историография проблемы. – Павлодар: Дом печати, 2011. – 149 с.

18 Ковалёва И. Главный хранитель. 80-летний юбилей Эрнеста Соколкина // Наша жизнь. – 2016. – 15 января. - № 1. – С. 3-4.

ҚАЗАҚТЫ ҰЛЫ ШОҚАНЫ

МУСАНОВА Ж. Ж.

бастауыш сынып мұғалімі, Ертiс № 4 ЖОББМ,
Павлодар облысы, Ертiс ауданы

*«Қалың орыс арасында жалғыз өзі
Жарқырап шоқ жұлдыздай бір жарқ етті
Нұрын шашып үлгерді қазағына
Неге бірақ өмірден ерте өтті?»*

«Шоқанның ұлылығы соншама, біз оны енді ғана толық түсіне бастағандаймыз», – деп Ф. Мүсірепов айтқандай Шоқанды неше ғасыр зерттесек те оның құнды да қасиетті мұрасын оқыған сайын таңғаласың. Шоқан (Мұхаммед-Ханафия) Шыңғысұлы Уәлиханов 1835 жылдың қараша айында қазіргі Қостанай облысы, Құсмұрын бекінісінде дүниеге келіп, 1865 жылдың сәуір айында Кербұлақ ауданы, Алтынемел жотасының етегінде Көшентоған мекенінде дүниеден өтті. Шоқан есімі қайдан шықты? Қазақ арасында өте көп оқыған адамдар шағатай, яғни ертедегі түрік тектілердің әдеби тілімен сөйлеген. Олар хат жазса «шү», «үшбү» деп жазған. Шоқанның ата-анасы оның мінезіне қарап осы хан болады деп біліп, баласын еркелетіп «Шағатай тілі мәнерімен»: «Шү-хан» деп атаған. Сол Шоқан болып кеткенге ұқсайды. Мұхаммед – Ханафия – кей ресми құжаттарда ғана жазылатыны болмаса, ол бүкіл ғұмыр кешкен ортасына, заманына Шоқан есімімен танылды, жаһан ғылымының биіктеріне, туған халқының жарқын болашағына ұлы Шоқан болып, Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов болып атанды. Балалық шағы Құсмұрында (әкесі Шыңғыс сұлтан болған кезде), кейін ата қонысы Сырымбет тауының бауырында Көкшетауда өткен. Тегі төре тұқымынан шыққан. Арғы атасы – Абылай хан. Оның үлкен ұлы Уәли – Шоқанның бел атасы. Жастайынан халықтық тарихи өлең-жырларды, аңыз-әңгімелерді қызыға тыңдайды. Шоқанды халқымыз әдебиетші деп те тануда. Шоқан Уәлиханов әдебиет теориясының кейбір мәселелерімен де шұғылданады, қазақ поэзиясының жанр, түр, өлең құрылысын зерттеген. Қазақ өлеңдерін ол 5 түрге бөлген, олар: жыр, жоқтау, қара өлең, қайым өлең, өлең. Бұл жөнінде Т. Н. Потанин: «Қазақ халқы оның жазғандарын оқыса, Шоқан өз халқының данышпаны болар еді және өз елінің әдебиетін өркендетуге негіз сала алар еді» деген пікір айтқан еді [1, 85 б.]. Ш.Уәлиханов халық ауыз әдебиетін, ертегілерді

және мақал-мәтелдерді зерттеген. Шоқан жас кезінен-ақ аңыз-әңгімелерді, жыр-дастандарды тыңдап, оны жинақтай білді. Қазақ халқы аңыз ертегілерде ешкімге зияны жоқ сарыбас жыланды, пәк аққуды, үні әдемі көкекті, сыланған тотыны, сайраған бұлбұл мен сандуғашты қазақтар ешқашан балаға жәбірлетпеген.

Шоқан Қашқарға барған сапарында ауыз әдебиеті үлгілерінің бірнеше түрлері мен аса сирек кездесетін кітаптар алып қайтқан. Қашқарда жүргенде қолына «Тазкирия Ходжагян» деген жазба түскен, ол жазбада қожалар әулиетінің тарихы баяндалады. «Қожалар тарихы», «Тарихи-Рашиди» кітабының жалғасы екенін анықтай түседі. Қазақ халқының ұлы перзенті Қашқардан «Сұлтан Бұғрахан тарихы», «Тоғылық Темірхан тарихы», «Қожалар тарихы» т.б. сирек кездесетін шығыс қолжазбаларын жеке қаржысына сатып алады. Бұларға қосымша ұйғыр, иран тілдеріндегі тарихи жазбалар, шежірелер алып қайтады. Тәрбиелік мәні зор асыл мұра, әдебиетіміздің көне бай салаларының бірі – мақал-мәтелдер. Мақалдарда халық ойының ең түйінді, ең қысқа, дәл тұжырымдалған мәуелі жемісі жинақталған. Шоқан мынадай мақал-мәтелдерге көңіл аударған. «Не ексең, соны орасың», «ексең егін, аларсың тегін», «Еңбегі көптің – өнбегі көп» тәрізді тәрбиелік маңызы зор пайымдаулар, халқымыздың еңбекті қадір тұтқанынан сыр тартады. «Ақыл сақалда емес», «Құл князьдан артық біледі, бірақ айтуға дәрмен жоқ», «Өткір пышак қынға қас, өтірік сөз жанға қас», «жақсымен жолдас болсаң, жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң, қаларсың ұятқа», «Ақыл – дария екен, көңіл – дүлдүл екен», «сусыз жерде қамыс жоқ, азған елде намыс жоқ» т.б. мақал-мәтелдердің ұтымды, ұтқыр жақтарына ерекше зер салған. Шоқанның эпостық жырлар мен ғашықтық жырларды зерттеуіне тоқталсақ, ауыз әдебиетінің інжу-маржандары: «Ләйлі-Мәжнүн», «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу», «Қыз Жібек», «Қыз Назым», «Жүсіп-Зылиқа», «Еңлік-Кебек» сияқты ғашықтық дастандарды ұзақ таңға Шоқан сан рет тыңдаған және бала кезінен-ақ қағаз бетіне түсірген. Соның ішінде, әсіресе, халыққа өте кең тараған «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу» жырына ерекше ден қойған. Бұл жыр Шоқанның алғашқы жазған шығармаларының бірі болды. Шоқан жинаған қазақтың ауыз әдебиеті үлгілері нұсқаларын, «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырын көрнекті шығыс зерттеушісі, Петербург университетінің профессоры И. И. Березин бұл зерттеулерге назар аударып, жазып алған. Шоқанның зерттеушілік қабілетін байқаған ғалым оны өз тарапынан ескі жазу ескерткіштерін зерттеу ісіне тартқан. Шоқан

әсіресе Шөже ақынның айтқан нұсқасын жазып алған. Шоқан «Едіге туралы аңызды» 1842 жылы Арыстанбай деген ақынның айтуымен жазған екен. Шоқанның осы еңбегін 1905 жылы профессор П. М. Мелиоранский Петербургте бастырып шығарған. Шоқан бұдан басқа «Ер Тарғын», «Қобыланды», «Алпамыс» т.б. эпостық жырларды зерттеген. Шоқанның ұзақ зерттегені «Едіге батыр». Шоқанның «Профессор И. Н. Березинге хат», «Профессор И. И. Березиннің «Хан жорықтары кітабына рецензия т.б. алғашқы ғылыми жұмыстарының өзінен-ақ, оның болашағы зор ғалым, зерттеуші болатындығы аңғарылатын. Шоқанның біліміне мұғалімдері мен құрбылары ерекше қызыққан, сол кездің алдыңғы қатарлы ой-пікірлерімен таныстығын жолдастарының көбі үлгі тұтып, мойындаған. Шоқан олардың Еуропа мәдениетіне бет бұруына себепші болған. «Бізден жасы кіші болса да, өзімізбен салыстырғанда, ол үлкен сықылды еді де, біздер оған қарағанда бала тәрізді едік, өзінің бізден артық білетіндігін не біздерден білімі жағынан жоғарылығын білдіруге тырыспаса да, жай әнгіменің өзінде-ақ, оның білімінің бізден артықтығы танылып қалатын. Жалпы жолдастарына, соның ішінде маған, ол еріксіз «Еуропаға ашқан терезе» сықылды болды», – деп жазады Г. И. Потанин. Мұның өзі Шоқанның жолдастары арасында беделі ерекше зор болып, оның биік тұрғанын көрсетеді [1, 106 б.]. Шоқан Уәлиқановтың орыстың көрнекті жазушыларымен, ғалымдарымен т.б. жазысқан хаттары қазақ әдебиетінің тарихы үшін ерекше маңызды. Оның хаттары мен күнделіктерінен публицистикалық дарыны айқын аңғарылады. Ұлы ағартушы Шоқанның дүниетанымын Абаймен салыстырғанда шығармашылық бағытында, тарих пен заман мәселелерін түсінуі мен талдауында, әсіресе, мәдени мұраны меңгеру, дамыту, оны елдің рухани қажетіне жарату әрекетінде мол үндестік байқалады. Бұл Абай мен Шоқанның ауыз әдебиетінің асыл үлгілерін жас кезінен санаға сіңіріп, өшпес тағлым алуынан да, небір шешендер мен ақындардың тапқыр сөздерін естіп есуінен де, арғы түбі шығыс елдерінен таралған, араб, парсы, түркі тілдеріндегі қисса, дастан, аңыз, әпсана, ғазел мүлкін өздігінше ізденіп оқып, білімін байытуынан да, орыс және Еуропа кітаптары, соның ішінде олардағы фольклорлық нұсқалармен терең таныстығынан да көрінеді. Шоқан халық әдебиетін тарихты танудың аса бағалы ескерткіштері деп қараса, Абай көркемсөз байлығын жамағатты кәміл адамдық жолдарға баулып, тәрбиелеудің, жақсылықтарды өнеге етіп көрсетіп, зұлымдық, надандық атаулыны әшкерелеудің құралы санады. Абай осы мақсатты көздеп, өзінің

шығармаларында ауыз әдебиетінде қалыптасқан неше алуан нақыл сөздерді, мақал-мәтелдерді, тұрақты тіркестерді жаңғырта пайдаланды. Абайдың халық өлеңдеріндегі дәстүрлі ұйқастар мен буындық өлшемдерді, арнау, толғау, жоқтау, жұбату секілді фольклорлық жанрларды қолдануы осыны көрсетеді. Шығыс фольклорындағы фабулаларға сүйеніп, «Ескендір», «Масфұт», «Өзімнің әнгімесі» тәрізді көлемді туындылар жаратуы да ақынның жаһан халықтарының рухани қазынасын кең игергендігін дәлелдейді. Шоқан мен Абайдың қазақ тарихы туралы толғамдары өткеннің тәжірибесін қорыту, халықтың сенімді болашағы үшін жол іздеу талабынан туған. Шоқан секілді Абай да шығыс пен батыстың тарихи шежірелерімен жақсы таныс болған, тарихи құбылыстарды бірі ғалым сипатында, екіншісі суреткер көзімен бағалап отырғанымен, бұрынғы замандардың қалдырған сабақтарымен мүддесіне тарату мұраттары жақын, халықты ғасырлар бойында түмшалап келген қараңғылық тұманынан арылттып, өркениеттің даңғыл жолына түсіру қажеттіктері мәселелерінде екеуінің ойлары өте орайлас шығады. Шоқан өзінің тарихиэтнографиялық, фольклорлық еңбектерінде қазақ халқын көркейтудің амалы оқу-білім жүйесін жақсартуда деп көрсетсе, бұл Абай шығармаларының өзекті жемісіне айналған. Түрік халықтарының генетикалық, мәдени бірлігін, тарихи тағдырластығын айтқанда ұлы ойшылдар үні бірдей шығады. Мұның бәрін Шоқан мен Абай өмір кешкен дәуірдің тарихиәлеуметтік мұқтаждары мен сауаптарының сабақтастығынан туындаған құбылыстар деп те қарауға болады.

Шоқан Ресейге тәуелді болып отырған еліне «Халықтың кемеліне келіп, өркендеу үшін, ең алдымен азаттық пен білім керек» десе, Абай қазақ жеріндегі теңсіздікті, тағы басқа қайшылықтарды өзінің бойындағы ақындық шабыттың бар күшімен жырлады. Шоқанның өлең туралы зерттеулері де маңызды. Ол қазақ өлеңдерінің түрлерін жіктеп берді. Қазақ өлеңдерін: жыр, жоқтау толғау, қайым өлең, қара өлең, өлең деп бес түрге бөлді. Онда жіктеулерге жататын қазақ өлеңдерінің түрлерін атап көрсетіп, өзгеше болжаулар жасайды. Бұл – қазақ өлеңінің түрі туралы алғаш айтылған пікір еді. Сондықтан да ол ғылым үшін құнды. Өзінің «Ру жіктері» деген мақаласында ол қырғыз ауыз әдебиетінің үш түрін атап көрсетеді. Олар: ертегілер, эпостық жырлар, өлеңдер. Шоқанның әдебиет тарихы туралы пікірлері де маңызды. Бұл саладағы еңбектері оның әдебиет туралы түсінігі терең, қабілетті зерттеуші болғанын таныта алады. «Қазақ поэзиясы өмір шындығын көрсетуі жағынан, қоғамның ұғымын,

қарым қатынасын көрсетуі жағынан өте қызғылықты», – деп жазған Шоқан. Бұған қарағанда, ол қазақ поэзиясының құндылығын оның өмір шындығын бейнелеуі жағынан алып бағалағаны, реалистік поэзияны жақтағаны, сондай ақ поэзияның қоғамдық ролін ерекше ескергені байқалады [2, 208 б.]. Ол әдебиеттің қоғамдық мәнін, халықтық қасиетін, реалистік сипаттарын қастерлеуді талап етті. Шоқан - жан-жақты ғалым. Ол - қазақтан шыққан, еуропалық тәлім алған жан жақты ғалым, мәдениетті қоғам қайраткері, этнограф, географ, экономист, публицист. Сондықтан бұл саладағы ғалымдар да Шоқан туралы бағалы еңбектер жазып жүр. Бұл зерттеулердің бәрі Шоқан қалдырған мұралардың маңызы орасан зор екенін дәлелдейді. Әсіресе, ол әдебиет ғылымы мен публицистиканың дамуы үшін ерекше еңбек еткен адам. Орыс тілінде де жазылса да, Шоқанның күнделіктері мен очерктері қазақ публицистикасы тарихынан елеулі орын алуға тиіс. Оның әдебиет тарихындағы орны да осындай еңбектерімен маңызды. Шоқанды үлкен ғалымдар ерте таныған. Оның еңбектері мен саяхаттары туралы кезінде тек Ресейде ғана емес, сонымен бірге батыс елдері баспаларында да кеңінен хабарланып жатты. Ұлы қазақ ғалымы, ағартушы, Ш.Уәлихановтың туған халқының білім алып, мәдениетінің өрлеуі, деспотизм мен зорлық-зомбылықтан құтылып, бақытты да азат өмір сүруі жайлы ой-армандары ол дүниеден өткеннен соң көп жылдардан кейін ғана жүзеге асты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 К. Есмағамбетов Уәлиханов Ш.Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. - Алматы, «Толағай групп», 2010.

2 Х. Сүйіншәлиев Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1992.

МӘНГІЛІК ЕЛ – ҰЛТТЫҢ ҰЛЫ БОЛАШАҒЫ

ОСПАНОВА А. А.

бастауыш сынып мұғалімі, Бірлік ЖОББМ,
Павлодар облысы, Ертіс ауданы

Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қайтсем Қазақ елін мәңгілік мемлекетке айналдырамыз?!» дейтін аса ұлы мемлекетшіл мүдде жолында тынымсыз ізденіс үстінде жүрген халқымыздың аяулы перзенті, Ұлт Көшбасшысы. Мәңгілік ел болуды көздеген мемлекет, алдымен өзі

тек-тамырының тереңнен тартатынын және ата-бабасының өте бай тарихы бар екенін есінен бір сәтке шығармауы тиіс. Ұлттық идеяның өзегі – ұлт тарихында. Мұны Елбасы ешқашан назардан тыс қалдырған емес. Ел тәуелсіздігімен бірге елімізде жаңа ұлттық тарихи сана қалыптастыру бағытында қыруар жұмыстар атқарылды. «Тәуелсіздік-тарихтың мәңгіге берген еншісі емес, халықтардың мамыражай өмір сүруіне берілген кепілдік те емес: аңғал болмағанымыз абзал» – деп Нұрсұлтан Назарбаев халқына ұран тастағандай [1, 11 б.].

Ата-бабамыз армандаған Тәуелсіздігімізді баянды етіп, елімізді өркениет биігіндегі елдердің алдыңғы қатардағы шоғырынан көретін болсақ, ұлттық идеямыздың орындалғаны емес пе. Мәңгілік Ел болудан артық қандай мақсат, қандай арман болуға тиіс.

Жаһандану кезеңіндегі ұлттық идеяны қалыптастыру мәселесінің еліміз тәуелсіздік алғаннан бері қызу талқыланып келе жатқаны баршаға мәлім. Бұл туралы Елбасы Н. Назарбаев өзінің «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Мен қоғамда: «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – «Мәңгілік Ел» идеясы», – деген еді [1, 21 б.].

Елбасы Н. Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекеттігімізді ұзақ уақытқа меңзеп құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн. Оған барар жол халық даналығының негізінде жатыр», – деген еді [2, 42 б.]. Еліміздің басты құндылығы елдегі бейбітшілікпен бірлік, экономиканың тұрақтылығы, этносаралық татулық пен толеранттылық екенін жастар түсінуі тиіс. Отбасындағы береке, адамдардың қауіпсіздігі, еңбекпен қамтамасыз етілуі, яғни бейбіт өмірдің іргетасының беріктігі сайып келгенде, тыныштыққа тәуелді екенін ешқашан ұмытуға болмайды. Егемен еліміз алған биіктер мен табыстар ұлтаралық татулық, өзара келісім мен бірліктің арқасында келіп отырғанын жастардың ойына сіңіру керектігі туралы пікірі де көптің көңілінен шықты деп ойлаймын. Бүгін еліміз бағыт ұстап отырған «Мәңгілік Ел» болудың нұрлы жолында барша қазақстандықтар жұмылған жұдырықтай қимылдап, ортақ Отанымыздың гүлденуіне үлес қосуы керек деуі де орынды. Болашақ – жастардың қолында екені де шындық.

«Біз, әрине, жазақұмар ел емеспіз. Бала кезімізде өз қатарластарымызбен талай рет шекісіп қалған жағдайларымыз болатын.

Біздің құрдастарымыз шетінен намысқой, өр болатын. Сондай кезде әлсіздерге күштілер, кішкентайларға үлкен ұлдар көмекке келетін.

Әділ төрелік айтып, балалық тазалықпен шешім қабылдайтын. Осындай кездерде әкелеріміз бен аналарымыз ешқандай шу көтермей, әр нәрсенің байыбына бара білетін. Ешқайсысы өз баласына бұра тартпай, әділдікке қол берер еді. Біздің балаң жанжалымызды көрген әкелеріміз күлімсіреп тұрып, кімдікі дұрыс екенін жіктеп, лезде татуластырып жіберетін. Осылайша, өкпенің арты өкініш, даудың соңы даурығу екенін ата-аналарымыз кішкентайымыздан бойымызға сіңіріп, ойымызға тұрақтатты. Сол кездерден бастап кішіге қамқор, үлкенге ізетті болып, адамдар арасындағы қарапайым дипломатияның дәрістерін санаға сіңіріп өстік. Кішіліктің келешегі үлкендіктің үлгісінде жатқанын ұғынып ержеттік. Мемлекеттік саясатта да осыны берік ұстану қажет» – деп Елбасы мемлекеттік дипломатия мен адамдар арасындағы қарым-қатынастың ұқсас жерлері көп екендігін айтады. Қазақстан – көршісімен тату, алыспен де, жақынмен де бейбіт қатар өмір сүре алатын ел. Ол қоғамдық тұрғыдан мызғымас тұғыры бар мемлекет ретінде қабылданып, осы сындарлы саясатымыздың арқасында бұл баға біржола бекіді.

Президентіміз бодандықтан босап, тәуелсіздікке қол жеткізгенімізді: «Біз – осылайша «үрей империясынан үміт империясының» сарайына бейбіт қадаммен кірген мемлекетпіз» – дейді. Біз әлемдік өркениет көшіне қосылған жаңа мемлекет болғанымызбен, арғы түбіміз тарих тереңінде жатқан, ұлттық құндылықтары бар ұлағатты ел екенімізді әлемге таныттық. Әлемдегі ең үлкен аумақтардың бірін алып жатқан жұрт екенімізді білмегендер біліп таңырқады. Жері байдың – елі бай екенін де жатқа жеткізе түсіндірдік. Шаңырағымызды шайқалтпастан, байлығымызды еселей алатын ел екенімізді аз сөзбен ұғындырдық. Оған да міне, ширек ғасырға жуық уақыт өтті.

«Мәңгілік Ел» – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз мемлекет атану еді. Ол арман – тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік елдің іргетасын қаладық. Тәуелсіздікпен бірге халқымыз мәңгілік мұраттарына қол жеткізді. Қазақтың мәңгілік ғұмыры ұрпақтың мәңгілік болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ – мәңгілік қазақтың перзенті. Ендеше, қазақ елінің ұлттық идеясы – Мәңгілік Ел. «Мен Мәңгілік Ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан 2050» Стратегиясының түп

қазығы етіп алдым», - деген Елбасымыздың оптимистік рухтағы сөздері бәрімізге үлкен серпін береді [3, 185 б.].

Бүгінде біз тәуелсіз елміз. Мақсат - мүддеміз – тәуелсіздігімізді мәңгі сақтау. Ол үшін не істеу керек? Ұлттық рухымызды асқақтатып, әдет - ғұрып пен салтымызды сақтауымыз қажет. Оның барлығының өзегі не? Мемлекеттік тіл. Елбасының «Қазақстанның болашағы қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез-келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады. Қазақ тілі жаппай қолданыс тіліне айналып, шын мәніндегі мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілгенде, біз елімізді қазақ мемлекеті деп атайтын боламыз. Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар. Ана тіліміз мәңгілік елімізбен бірге мәңгілік тіл болды. Қазақ тілін даудың тақырыбы емес, ұлттың ұйытқысы ете білгеніміз жөн» деп атап көрсеткені бекер емес. Шын мәнінде бай тілі, бай жері, даласындай дарқандығы бар, сонша этностың өкілдерін бауырына басып, қамқорлық көрсетіп отырған қазақтың «Мәңгілік Ел» атануының мәні үлкен. Демек, Президент Жолдауында айтылған «Мәңгілік ел» болудың өзегі мемлекеттік тілдің баянды болуында жатыр [3, 221 б.].

«Біз «Мәңгілік ел» боламыз» дегенде Президент ұлттың тарихи сана мәселесін күн тәртібінің алдыңғы қатарына шығарып отыр. Әлеуметтік-мәдени еспен сипатталатын тарихи жады немесе тарихи сана неғұрлым терең болған сайын адам да, тұтастай алғанда қоғам да рухани бай болады. Бүгінгіні түсіну мен болашақты болжау үшін өткенді білу тарихи білімнің негізгі арқалайтын жүгі екендігі рас. Алдыңғы буынның жинақтаған әлеуметтік-мәдени тәжірибесіне тереңірек енген сайын адамның өмірлік және азаматтық ұстанымы да айқындала түседі. Тарихи білім адамның ғылыми дүниетанымының қалыптасуына, оның бойында адамгершілік мұраттардың егілуіне ықпал етеді. Отанға сүйіспеншілік, оның өткені мен бүгінін мақтан тұту патриотизм деп аталатын сезімдердің құйылысын тудырады. Ұлытау сұхбатында Президент «Тарихын білмеген ұлттың болашағы да бұлыңғыр. Мысалы, керемет үлкен еменнің тамыры терең болмаса ол дауылға шыдап тұра алмайды. Заман өтеді, уақыт алға жылжиды. Ұрпақтар бірінің жолын бірі жалғайды. Сондықтан тарихыңды білген жөн болар» деп тарихи сананы қалыптастыру міндетін алға қойды. Осы тұста Елбасы кәсіби тарихшыларға қазақтың өзін-өзі тануы туралы идеяны ұсынады. «Мәңгілік Ел» ұғымының астарынан туған жерге деген шексіз сүйіспеншілік, құрмет пен жасампаздық рухындағы патриоттық тәрбиені табасыз. Қазақстанды Мәңгілік Ел ету ұрандатумен шектелмейтінін біздің жастар терең түсінуі тиіс.

Келесі ретте еңбекке баулып тәрбиелеу мәселесі алдымыздан шығады. Бұл тек жас жеткіншектерді ғана емес, жалпы ұлтты тәрбиелеудің кез келген сатысында ең негізгі басымдылық болуы тиіс екендігін Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай 20 қадам» деген мақаласында жүйелі баяндап, нағыз бағдарлама жасап берді емес пе?! Елбасы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты Жолдауда «Мәңгілік Ел» идеясын жаңа тұғырнамадан қарастыру қажеттілігін қадап айтып отыр. Ұлттық идеяны ұлттық идеологияға айналдыру үшін бізге креативті, жаңаша ойлайтын жастар керек. Рулық сана деңгейінде ғана емес, қазақ халқын, басқа да құндылықтар негіздерін біріктіретін, жаңа формацияда ойлайтын жас буын қажет. Ол пассионарлық рухта тәрбиеленген болуы тиіс. Жаңа жағдайда жаңаша еңбек ететін, жаңа өмір сүру философиясын стратегиялық бағыт ретінде қалыптастыратын ұлттық интеллигенция керек. Бұл – «Мәңгілік Ел» идеясын дамытудың басты бағыттарының бірі, ал жоғары оқу орындары осы мақсатқа қол жеткізудегі негізгі көпір болып табылады. «Мәңгілік Ел» дегенде біз кезінде ата-бабаларымыздың мұң-зарына айналған жер тұтастығын сақтау жолындағы батырлық рухты ұлықтаймыз. «Мәңгілік Ел» дегенде біз бүгінгі күні қазақ ұлтының жүзден астам ұлыстың басын қосып, әлеуметтік келісім негізінде оларды сүттей ұйытып отырған дарқан көңілін мақтан етеміз. «Мәңгілік Ел» дегенде біз қазақтың талай ғасырлар армандаған тәуелсіздігінің бүгінгі Қазақстанда баяндылығын танытамыз. «Мәңгілік Ел» дегенде Қазақстанның өрісі малға, қоймасы дәнге, үй-іші жанға толып отырған елі бар құтты мекен бейнесін қалыптастырамыз. «Мәңгілік Ел» дегенде Асан қайғы шарқ ұрып желмаямен іздеген «малға шүйгін жері бар, жанға елі жайлы елі бар» жерұйығы бүгінгі тәуелсіз Қазақстан екендігін алға тартамыз. Кеңестік идеологияның орнын ештеңе баса алмастай көрініп, рухани вакуумға кезіккендей болған шақта тамыры терең елдігіміздің қайнарынан шыққан, қайта жаңарған күйімізді ұғындыратын үндеу, бастама болып түскен «Мәңгілік Ел» идеологиясы қазақстандық қоғамды бір тудың астына жинап, ортақ азаматтық бірлестікте басбіріктіруші императив болуы тиіс. Бұл тұста идеологияны жай бір жалаң сөз деп емес, біртұтас қоғам құраудың тарихи-мәдени тәсілі, ұлтты ұйыстыратын бағдарлама деп қабылдаған жөн. Қорыта айтқанда, көне тарихтан бастау алған ұлттық идеямыз қазірде тарихи сабақтастықты бастан кешіріп, тәуелсіз мемлекетіміздің рухани тұрғыдан тұрақты даму ресурсына айналып отыр. Біз жалпыұлттық идеямыз – Мәңгілік Елді басты бағдар етіп,

тәуелсіздігіміздің даму даңғылын Нұрлы Жолға айналдырдық. Мәңгілік Ел – елдің біріктіруші күші, ешқашан таусылмайтын қуат көзі. Ол «Қазақстан - 2050» стратегиясының ғана емес, ХХІ ғасырдағы Қазақстан мемлекетінің мызғымас идеялық тұғыры.

Мәңгілік Ел – ХХІ ғасырдағы Қазақстан мемлекетінің мызғымас идеялық тұғыры. Мәңгілік Ел жаңа қазақстандық патриотизммен тұғырланып, тұрпаттана түспек. Ол – біздің қоғамымыздың ұлы құндылығы. Сонымен, жаңа жалпыұлттық идеямыз – Мәңгілік Ел бүгін нұрлы жолға айналып отыр. Осы асыл мұрат жолында қажырлы еңбек етіп, аянбай тер төгу әрбір Қазақстан азаматының борышы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н. Ә. Ғасырлар тоғысында. - Алматы : Атамұра, 2003. - 254 б.

2 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2010. – 232 б.

3 Сұлтанов Қ. Елбасы және қазақ мемлекетігі. - Алматы: Баспагерлер, полиграфистер және кітап таратушылар Ассоциациясы, 2015. – 328 б.

ИСЛАМ ДІНІ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІНІҢ ОРНЫ

САЙЛАУБАЙ Е. Е.

т.ғ.к., доцент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ. САФИДОЛЛИЕВА М. Б.

магистрант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Әйел тақырыбы, соның ішінде діндегі әйел мәселесі өзіндік маңызға ие тақырып. Әрбір дін әйел затының қоғамдағы, отбасындағы орны мен құқықтарына қатысты өзіндік ұстанымдарын білдірген. Соның ішінде ислам діні құндылықтары әйел қауымының құқықтарын айрықша деңгейге көтеріп, оның отбасындағы, қоғамдағы орнын айқындап береді.

Ислам діні бейбітшілік пен тыныштықты татулық пен рухани бірлікті нығайтып, адам құқығының мұраларын сақтауға зор үлес қосты. Оның басты мақсаты әділетсіздік пен қанаушылықты шектеп, адамзат баласына дінін, жаны мен мал-мүлкін, ар-намысы мен қасиетін сақтауға кепілдік беру. Ол әрбір тұлғаны белгілі бір құқықтарға ие етті. Соның ішінде әйел адамның құқығына да ерекше

көңіл бөліп, оның ар-намысын қорғап, қоғамда лайықты орынға ие болуын қамтамасыз етті.

Өткенге көз жүгіртсек, қазақ жерінде айтулы небір өзгерістер болғанын білеміз. Солардың ішіндегі негізгілерінің бірі қазақ жеріндегі ислам дінінің таралуын айтуға болады. Исламға дейін ешбір қоғам әйелдің әлеуметтік ролін мойындамады деп айтуға негіз бар. Әйелге сатып алатын немесе сататын тауар ретінде қараған. Ол, тіпті, күйеуі немесе әкесі өлген жағдайда да еш дәмелене алмайтын, себебі ер адам ғана мирасқа ие болатын болған. Тіпті отбасында дүниеге қыз бала келген кезде, ұят пен қайыршылықтан арылу мақсатында, нәрестені тірідей жерге көмген жағдайлар да болғанын да деректерден кездестіруге болады.

Исламның әйелді төмен ұстайтынын, кем санайтынын мойындау керек дейді біреулер. Олар мысал ретінде көп некелік, әйелді қамап ұстау, отбасы-ошақ қасында күннің есебінде жүру, еріне басыбайлы бағынышты болу, мұра бөліскен кезде еркекке екі үлестің берілетіндігін келтіреді. Алайда кейбір зерттеулерде көрсетілгендей, ислам діні әйел адамды төмендетіп, аяққа таптамайды. Әйел мәселесі, отбасының тұрақтылығы ислам дінінде өзара келісушілікте, бірін-біріне бағындыра отырып реттейді. Әйел исламда маңызды орынды иеленеді. Ол қамқорлық пен тыйым салынды. Бұған дәлел Құнандағы мына бір сүре: «Еркектерге ата-анасы мен туыстарынан қалған мұра қаншалықты тиесілі болса, әйелдерге де солай тиесілі. Ол мұра аз не көп болсын мейлі, ол үлес қатаң түрде санаулы» [3].

Ислам діні қазақ жеріндегі әйелдердің ауыр еңбектеріне тыйым салып, жеңіл шаруамен айналысуды өсиет етеді. Себебі әйел адамды нәзік жаратылыс деп қарастырып, аялайды. Осыған байланысты ер адамдар әйел адаммен қарым-қатынаста оның нәзіктігін естен шығармауы тиіс. Әрбір ер адам өзінің әйеліне мейірім мен қамқорлық танытып, құрметтеп, нәзік сезімдерін бағалаулары тиіс.

Ислам дінінің келуімен әйел адамға деген көзқарас түбегейлі өзгергенін, әйел мәртебесінің жоғары болғанын байқаймыз. Өз кезегінде ислам діні ілгерішіл екендігін айғақтайды. Әйелді ерекше қадірлейтін ислам діні оның заманауи әлемдегі дамуына да негіз болатын қағидаттар қалыптастырған. Әрбір дін әйел затының қоғамдағы, отбасындағы орны мен құқықтарына қатысты өзіндік ұстанымдарын білдірген. Сөзіме дәлел тіпті қазақтың зиялылары да әйелдерге арнап бірі мектеп ашса, бірі шығармаларына арқау етсе, ал енді біреулері XIX–XX ғасырлардағы әйелдің күнделікті қоғамдағы орнын айқындап, әйел баласын ерлермен тең деңгейде

құқықтар беруге шақырған болатын. Тіпті ата – бабадан бері келе жатқан мұрагерлік құқына әйелдің де үлесі бар екенін нақтылап берді. Осыған мысал XIX ғасырдың басында жарыққа шыққан газет, журналдарда, съездерде сол дәуірдегі әйел мәселесінің көтерілуі.

«Айқап» журналының редакциясы қалың мал мәселесін қазақ қоғамын өркениетті дамыту бағдарламасымен байланыстырды. «Қазақ түріктерінің некесі» атты мақалада: «Біздің пікірімізше қазіргі кезеңде қазақтарда әйелдер аз туылады, көп өледі. Әйелдердің аз туылуы құдайға байланысты болса, ал олардың көп өлуі – біздің өміріміздің қолайсыздығынан. Барлық ауыр жұмыс әйелге жүктелген, олардың тәрбиесіне көңіл аударылмайды. Кәметке жетпеген қыздарды тұрмысқа берудің қаншалықты зиян екенін адамдар түсінбейді. Егер біздер осындай өмір салтын өзгертпесек, келешек ұрпақтың азаю қаупіне тап боламыз», – деп жазды [4, 10 б.]. Аталмыш баспа басылым қоғамдағы әлеуметтік-демографиялық мәселелерін көтерді. Әйелдер мен ерлердің азаматтық құқығын теңестіру, әйелдердің білім алуы жайлы көтерілген мәселелер прогрессивті және адамзаттың анасы ретінде әйелдерді құрметтеуге шақырады.

1913 жылдың 2 ақпанында Орынбор губерния Троицк қаласында «Қазақ» газетінің алғашқы номері жарық көрді. Редакторы А.Бөкейханов болатын. Осы газеттің бір бөлімі әйел мәселесін көтерген тақырыптарға арналды.

«Қазақ» газетінде 1917 жылдың № 229 санында А. Байтұрсынов «Сайлау құқы» мақаласында әйелдерге ерлермен бірдей сайлау құқығын беруді сөз етті. Ол әйелдерді мемлекеттік Думаға сайлау жайлы пікірін ашық көрсетті.

1917 жылдың 25 сәуір-7 мамыр аралығында Орынборда өткен жалпықазақ съезінде «Алаш» партиясы қазақ әйелдерінің теңдігі туралы мәселені көтерді. Және аталған мәселелер сол дәуірдің дерті екенін тіпті ислам дінінде де бұған жол жоқ екендігін ашық айтты. Бұл мәселе жөніндегі съезд қаулысы сегіз баптан тұрды:

- 1 Әйелдер мен ерлердің саяси құқығы тең болу керек;
- 2 Әйел өзінің күйеуге шығу мәселесін өзі шешеді;
- 3 Қалың малды жою;
- 4 Қыздарға 16 жасқа дейін, ер адамдарға 18 жасқа дейін үйленуге тиым салу;
- 5 Үйлену үшін күйеу жігіттің ғана емес, қалыңдықтың да келісімі қажет;
- 6 Жесір әйел кімге күйеуге шығарын өзі шешеді;

7 Екі әйел алу тек бірінші әйелдің келісімімен ғана орындалады [2, 5 б.].

Әйел мәселесінің жер-жерлерде көтерілуіне байланысты 1920 жылдың 28 желтоқсанында Қазақстан Орталық Атқару комитеті қалың малды жою туралы декрет қабылданды. Бұл декрет қазақ әйелдерінің адамгершілік құқығы мен құпиясына қол сұқпау және кәмелетке толмаған қыз балаларға құда түсуді жою туралы шешім шығарды. Осылай қазақ әйелдері жаңа өмірге араласа бастады. Олармен жұмыс жүргізу мақсатында кеңестер құрылды.

Соның нәтижесінде Кеңес дәуірінде қазақ әйелдері өндірістегі жұмыстарда, ғылымда, басқару қызметінде және т.б. салаларда қызмет атқара бастады. Олар еңбек пен соғыста батыр атанды. Орал облысының тумасы Алма Оразбаева (1898–1943) өзін басшылық қызметте көрсете білді. Ол 1928 жылы үкімет деңгейінде әйелдер теңдігі туралы баяндама жасады. Нәйла Базанова қазақ қыздары арасынан шыққан тұңғыш биология ғылымдарының докторы болды. Қостанайдан шыққан тракторшы Кәмшат Дөненбаева 32 жасында Социалистік Еңбек Ері атағын алып, Мәскеудегі Жоғарғы Кеңес депутаттығында депутат болды.

Әлемге кеңінен танымал әртістеріміз, әншілеріміз, сөз шеберлері, жазушы Жамал Омарова, Күләш Бәйсейітова, Әмина Өмірзақова, Сара Жиенқұлова, Фариза Оңғарсынова сынды апаларымыздың елімізге сіңірген еңбегі орасан.

Бүгінгі қазақ әйелінің болмысы қандай болуы керек деген сұраққа Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің студенттеріне сауалнама жүргізілген болатын. Сауалнамада студенттердің 90% шыдамды, мейрімді, және ерін қадірлейтін жар, аяулы ана болуы керек деп жауап берген. Алайда мынадай пікірлер де кездесті. Қазақ жігіттерінің көбі бүгінгі заманғы қазақ қыздарына көңілдері толмайтындығын көрсетті. Оған себеп қыз балаларымыздың батыс деп еліктеп ерлермен бірдей киінетінідігі, аналарымыздың отбасы алдындағы міндеттерін дұрыс орындамауы, қыз баланы қырық үйден тию деген мақалдың ескіріп және оны есіркемеуі деп келтіреді. Алып қарасақ бұл айтылған пікірлерде ашы шындықтың жатқандығын аңғаруға болады.

Ислам діні құндылықтарындағы әйел-ең бірінші кезекте, ерінің аяулы, адал жары және отбасының ұйтқысы. Бірақ бұл әйел ролі отбасы, үйі, үй іші тірліктерімен шектеледі деген сөз емес. Қалаған жағдайда, мұсылман әйелі оның ары мен намысына Алланың алдында жауапты адам – ері немесе туысының рұқсатымен өзінің

жеке ісімен айналысуына, қоғамның қоғамдық және саяси өміріне араласуына, адам баласына игі қызмет-медицина, білім беру, киім және іс тігу, аспаздық саласында қызмет етуіне рұқсат етіледі.

Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында «Біз мұсылманбыз, оның ішінде Әбу Ханифа мәзһабын ұстанатын сүнниттерміз. Бабаларымыз ұстанған бұл жол ұлттық салт-дәстүрді, ата-ананы сыйлауға негізделген. Ендеше, бүгінгі ұрпақ та әлемдегі ең ізгі дін – ислам дінін қадірлей отырып, ата дәстүрін ардақтағаны абзал», - деп атап көрсетті [5]. Осыған орай, бүгінгі қоғамда пікірталас өзегіне айналған әйелдердің қоғамдағы орны мен ролі мәселесін бір қырынан ашу үшін қазақ халқы дәстүрлі дін – исламның құндылықтары жүйесіндегі әйелдердің мәртебесін қазіргі заман парадигмасымен салыстырып қарастырған жөн.

Бүгінгі таңда түрлі ақпараттар легіне төтеп бере отырып, өзіміздің рухани, ұлттық құндылықтарымызды сақтап қалу жолында қазақ әйелдерінің болмысын қалыптастырып, ары қарай жетілдіру үлкен маңызға ие.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін, елімізде қалыптасқан рухани бос кеңістік салдарынан дәстүрлі дінімізге жат көзқарастарды насихаттаған түрлі ағымдар етек алды. Жат ағым идеологиясы кейбір әйел адамдардың қазаки болмысы мен тұрмыс-тіршілігіне, өмірлік ұстанымына кері әсерін тигізбей қоймады. Қоғамымызда хиджаб кию мен қара киімге оранып жүру әрекетіне қатысты мәселелер бой көтерді. Көзі ашық оқырман да, көкірегі ояу қаламгер де, зердесі сара зиялы да үн қосып, пікір білдіріп жатуынан-ақ бұл мәселенің қазақы қаны бар ешбір азаматты бейтарап қалдырмайтыны байқалады. болмыстың қаймағы бұзылмаған, басқаша айтқанда ұлттың қорғаныс қабілеті әлсіремеген кезеңдерден бастау алғаны анық.

Қазақ орамалға қарсы емес. Бірақ бұл ұлттық құндылыққа, қазақ әйелінің болмысына сай болуы керек. Исламды қабылдағанына он үшінші ғасырға аяқ басқан кешегі түркілердің ұрпағы – бүгінгі қазақ ислам дінінің негізінде ұлт болып қалыптасты. Мұсылмандық қазақ халқының қаны түгіл, сүйегіне сіңіп кеткен. XVI ғасырда «Қазақ деген сахарда жайын жүрген дінсіз халық, бұларды көпір деп пәтуа шығарып, құлдыққа сату керек» деген Бұхараның білімдар ғұламаларын сөзін теріске шығарып, Орта Азияның дін астанасы болған Бұхараның ортасынан ойып Көкілташ медресесін салған да қазақ халқы болатын. Қазақ халқы кешегі қалмаққа қарсы шайқас пен орыстармен күресте де намазын қалдырмаған халық.

Бүгінгі қоғамды өркендетуде әйел адамның орны ерекше. Бұл жөнінде М. Әуезов мынандай ой тастайды: «...Адамды хайуандықтан адамшылыққа кіргізген-әйел. Адам баласының адамшылық жолындағы таппақ тарақияты әйел халіне жалғасады. Сол себепті әйелдің басындағы сасық тұман айықпай, халыққа адамшылықтың бақытты күні күліп қарамайды. Ал, қазақ, мешел болып қалам демесең, тағлымыңды, бесігінді түзе! Оны түзейім десең, әйелдің халін түзе!» [1, 48 б.].

Дәстүрлі дін қағидаларын салт-дәстүрімізбен ұштастыра білген халқымыз да әйел затына ерекше көзбен қарады. Қазақ халқы ұрпақ тәрбиесіндегі, қоғамдағы имандылық ұстанымдары мен отбасылық құндылықтарды сақтаудағы, жас ұрпақ бойына дәстүрлі рухани құндылықтарды сіңіре отырып тәрбиелеудегі әйел ананың орнын жоғары бағалаған. Рухани өмірімізде елеулі маңызға ие болған осындай құндылықтық ұстанымдар қазіргі Қазақстан қоғамында да жалғасын табуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әуезов М. 50-томдық жинақ. - 1-т. – Алматы: Өлке, 1997. - 48 б.
- 2 Байтұрсынов А. «Сайлау күқы» // Қазақ. – 1917. - 7 сәуір (№ 229) – 5 б.
- 3 Халифа Алтайдың аудармасы. «Құран Кәрим. Қазақша мағына және түсінігі». - Медине: Дауд баспасы, 1991. - 674 б.
- 4 Сералин М. Қазақ түріктерінің некесі // Айқап. – 1912. - Ақпан (№ 16). - 10 б.
- 5 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>

ЖЕНСКИЙ ВОПРОС: ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)

СЛАНБЕК М. И.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

к.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Актуальность научного исследования исторического состояния историографии женского движения в Казахстане заключается в её нацеленности на новый уровень осмысления явлений современной политической жизни общества. Для того чтобы понять всю полноту влияния женщин, необходимо, изменить традиционный подход к

истории и жизни, изменить свое восприятие мира так, чтобы видеть не только политических деятелей - мужчин находящихся на переднем плане, но и скромные фигуры их жен и матерей. Важно, видеть их повседневную работу и семейную жизнь, деятельность женских клубов и организаций, изменения в сфере труда и деторождения. Только тогда, можно будет понять, как эти столь пестрые факты повлияли на развитие общественной и частной жизни в прошлом, и как деятельность женщин активно сформировала более богатую историю и опыт человечества.

Историография женской проблематики Казахстана появилась не в 20-х гг. XX в., а задолго до октябрьских революционных событий, чему свидетельствует исследуемые вопросы о бесправном дореволюционном положении женщин казашки, первые декреты советской власти по раскрепощению женщины, первые формы работы коммунистической партии и т.д. Программа партии «Алаш» изменила взгляд общественности на женщину, закрепила ее права на образование, на участие в общественно-значимых делах [1, л. 495].

Стремление женщин к образованию, равноправию, общественной деятельности было поддержано представителями демократической интеллигенции А. Байтұрсыновым, С. Торайгыровым, М. Дулатовым и другими. «Қазақ» и «Айқап» публиковали статьи о необходимости женского образования, о предоставлении женщинам доступа ко всем родам деятельности, требовали равноправия женщин во всех областях жизни.

В середине 50-60-х гг. XX в. появляются первые попытки историографического осмысления положения женщины в Казахстане. Изучения данной проблематики можно отнести работы Масанова Э. А., Валиханова Г. Н., Бижанова М. [2]. В своих работах исследователи затрагивают общие проблемы изучения положения женщины в Казахстане в дореволюционный период.

Историографии положения женщины в Казахстане советского периода рассмотрены в трудах Садуакасовой К., Козгамбаевой М., Куватовой Р. Б., Алимовой Д. А., Тасыровой Г. К. и др. [3]. В данных работах исследователи рассмотрели источники о роли Октября в раскрепощении женщин (т.е. сборники документов и материалов); участие женщин в социалистическом и коммунистическом строительстве, развитие женского образования и т.д.

Начало освобождения женщин, их гражданского становления, многие советские историки связывали с Октябрьской социалистической революцией, которая согласно пропагандистской легенде коммунистов, привела к ликвидации всех видов эксплуатации

и угнетения человека человеком, обеспечила небывалый подъем материального благосостояния и культуры трудящихся, открыла пути для подлинного раскрепощения женщин. При этом историки аргументировали свое положение тем, что «в первые же годы своего существования Советская власть не оставила камня на камне от старых законов, унижавших женщину, она обеспечила работницам и крестьянкам свободу и полное равенство их прав с мужчиной».

По их мысли, «первые декреты Советской власти полностью уравнивали перед законом женщину с мужчиной». Однако, провозглашенное равноправие не соответствовало действительности. Многомиллионные женские массы, и, прежде всего, на восточных окраинах России, где женщина была особенно бесправна, не могли сразу воспользоваться предоставленными им правами. С целью решения женского вопроса, на местах проводилась разнообразная работа. Как разрешался вопрос раскрепощения женщин советскими органами, рассказывают документы сборника «Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана» [4].

Женское движение рассматривалось в контексте рабочего движения, как одна из сторон рабочего движения. В связи с этим делался следующий вывод, что сам факт объединения женщин для защиты своих интересов явился реакцией на их низкий правовой статус, нежелание властей признавать за женщиной право на самореализацию во всех сферах жизни общества.

В 90-е гг. XX в. в изучении казахстанской историографии данной проблемы характеризовались как продолжением старой тенденции, изучением вклада женщин в производственную жизнь страны [5].

Особую значимость имеет работа Бырбаевой Г. Б. [6], в которой дан анализ трудам по истории Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., с выделением в ней женской проблематики, вместе с тем автор дает анализ немецкой историографии в рамках темы «Женщина и война», к положению женщин народов депортированных в Казахстан.

В исследовании Карпыковой С. С. [7] поставлена цель воссоздание процесса возникновения и развития научной мысли в области женской проблематики на протяжении советского периода развития исторической науки Казахстана. В работе дается попытка комплексного изучения советской историографии положения женщины в Казахстане, обусловленного включением в ряд анализируемых работ этнографического, антропологического, историко-медицинского, историко-искусствоведческого характера.

Автор выявляет как позитивные, так и негативные тенденции в историографии проблемы.

Немаловажное значение имеет исследование Стасевич И. В. «Социальный статус женщины у казахов: традиции и современность» [8]. Книга посвящена изучению положения казахской женщины в традиционной и современной культуре. Внимание автора сосредоточено на изменениях в социальном статусе казахской женщины, происшедших за последние 200 лет и связанных с кардинальной трансформацией традиционного кочевого общества. Свои выводы о специфике социального статуса женщины автор подтверждает рассуждениями о роли женщины в ритуалах жизненного цикла (родильной, свадебной и погребально-поминальной обрядности). Анализ роли и функции женщины в традиционной обрядности позволяет выявить те критерии (основные ценностные ориентиры традиционного общества), которые влияли и продолжают влиять на положение женщины в семье и в обществе, повышая или понижая ее статус. В настоящее время идет процесс возрождения отдельных форм традиционной культуры казахов. С одной стороны, импульсы поступают со стороны рядовых носителей культуры, с другой – со стороны государства, пропагандирующего идеи национального возрождения. Однако нельзя забывать, что «возрожденные» нормы не всегда соответствуют нормам поведения, скажем, XIX – начала XX века, они возрождаются на новом уровне, сочетая в себе «старые» исконные элементы и новые, привнесенные современным образом жизни и современным мировоззрением казахов [8, с. 8]. Под влиянием программ социалистического строительства изменялась система традиционных социальных отношений внутри не только отдельной семьи и семейно-родственной группы, но и всего этноса [8, с. 101–102].

Таким образом, основными факторами, влияющими на современный социальный статус казахских женщин, становятся современное мировоззрение (в русле признания общечеловеческих ценностей), подкрепленное декларируемыми законами страны, и приверженность традиционным ценностям. Сочетание двух этих факторов часто приводит к противоречиям, которые и определяют неоднозначность современного социального статуса женщины. В результате мы сталкиваемся с социальной незащищенностью женщин, с конфликтами между полами, порожденными непониманием происходящих в XX веке социально-политических и экономических изменений в статусах мужчины и женщины. Одной из фундаментальных проблем современной эпохи

стало противостояние «современного» и «традиционного», по сути являющееся противостоянием различных культурных систем и форм мышления в рамках как одного государства, так и мира в целом. Попытка этносов, населяющих пространство постсоветской Центральной Азии, возродить традиционные культурные ценности, вернуться к «старым порядкам» может рассматриваться как реакция на экспансию западной индустриальной культуры и как попытка ликвидации нивелирующего пресса советских времен. Возврат к традиционным культурным ценностям предпринимается с целью сохранения национального своеобразия своей культуры и противостояния мировой глобализации [8, с. 181].

Изучение данного исследования, на наш взгляд, заключается так же в том, что комплексное рассмотрение проблемы показывает не только итоги достижений исторической мысли в изучении женского движения в Казахстане в конце XIX – начале XX веков в советской и постсоветской историографии, но и намечает пути дальнейшей разработки этой проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1 ЦГА РК. Ф.15. Оп.1. Д.1684. Л.495.

2 Валиханов Г. Н. Этнография казахского народа в трудах Диваева А. А. // Советская этнография, 1958. - №5. - С. 62; Масанов Э. А. И. Алтынсарин как этнограф казахского народа // Вопросы этнографии, антропологии Казахстана.- А-Ата, 1962. – Т.16. - С. 95-116; Бижанов М. Казахстан второй четверти XVIII века в трудах и записках русских исследователей: Автореферат дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. (571) / АН Каз. ССР. Объедин. учен. совет по обществ. наукам. - Алма-Ата, 1968. - 32 с.

3 Садуакасова К. Развитие женского образования в Казахстане (1917-1940). – Автореф.к.и.н., А-Ата., 1966; Козгамбаева М. Из истории женского образования в Казахстане (1917-1940 гг.): Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. (730) / Каз. гос. пед. ин-т им. Абая. Кафедра педагогики. - Алма-Ата : [б. и.], 1968. - 19 с.; Куватова Р. Б. Некоторые вопросы партийной работы среди женщин Казахстана // Вопросы истории Компартии Казахстана. – А-Ата, 1967. – С. 275-276.; Алимova Д. А. Историография решения женского вопроса в Узбекистане (1917-1941). Дисс.к.и.н. – Ташкент, 1980. – 156 с.; Тасырова Т. К. Деятельность Компартии Казахстана по развитию женского образования в республике (1928-1940). – Дисс.к.и.н., А-Ата., 1984. – 186 с.

4 Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917-1936 гг.). Сборник документов и материалов. Ответственный редактор Астапович З. А. и др. - М.: Мысль, 1971. - С. 46.; Женщины Казахстана – активные строители социализма (1918-1945). Сборник документов и материалов. Составители Абдулкадирова М. А., Абилова М. Х., Крючкова Н. К. и др. - А.: Казахстан, 1981. - С. 29.

5 Балтабаева А. К. Вовлечение казахских женщин в сферу государственного управления Казахстана: (20-е-30-е гг. XX в.): автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. - Москва, 1995. - 20 с.

6 Бырбаева Г. Б. Женщины Казахстана в годы Великой Отечественной войны (проблемы историографии): автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.09. - Алматы, 1996. - 27 с.

7 Карпыкова С. С. Женщины Казахстана: проблемы историографии (20-е - 80-е годы XX века) : автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.09. - Алматы, 1997. - 26 с.

8 Стасевич И. В. Социальный статус женщины у казахов: традиции и современность. - СП б.: Наука, 2011. - 202 с.

ПИЩА КАЗАХОВ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКОВ)

СМАГУЛОВА К. Е.

докторант, Восточно-Казахстанский государственный университет
имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск

Одним из основных устойчивых элементов материальной культуры казахов является традиционная пища. Рацион пищи любого этноса напрямую связан с особенностями климата и хозяйственной деятельностью населения, этнокультурными связями, а также особенностями быта и культуры. На сегодняшний день исследований в области изучения традиционной пищи казахов Восточного Казахстана очень мало. Так как, традиционная пища любого народа относится к материальной культуре, авторы-исследователи рассматривают пищу вместе с бытом и культурой, не выделяя как отдельную тему. В связи с этим, целью нашего исследования является – изучить изменение рациона пищи казахов Восточного Казахстана в конце XIX – в начале XX веков.

При изучении традиционной пищи казахов, исследование следует поделить на два исторических периода: дореволюционный и после революционный. В дореволюционное время кочевая культура обуславливала рацион и культуру питания казахов. Поэтому пища этого времени была очень калорийной, мясной, молочной и мучной. После установления советской власти, в период 30-х годов с развитием индустриализации, а также процесса коллективизации в Казахстане, процесса оседания казахов, становления нового казахского рабочего класса, переселение казахов в производственные города, привело к трансформации материальной культуры казахов, в том числе и пищевой культуры.

Основу традиционно пищевого рациона казахов Восточного Казахстана составляла мясная и молочная, также в дополнении мучная продукция. Наряду с мясной пищей в рацион включали молоко и молочную продукцию. Казахи традиционно пили не сырое молоко, а употребляли кисломолочные продукты. Из молока делали также творог и сыр.

О традиционной пище казахов Восточного Казахстана упоминается в трудах краеведа, историка, первого заведующего Семипалатинским губернским архивом, одного из основателей Семипалатинского подотдела Западно - Сибирского отдела Русского Географического Общества Н. Я. Коншином в Памятной книжке Семипалатинской области за 1900 год, где он пишет следующее: «По словам Курмангалия, он ежегодно колет десятка два лошадей и три барана. Хлеб по русски не печется – делаются баурсаки. Летом главной пищей служит, конечно, кумыс».

В связи с климатическими особенностями региона наиболее почитаемым мясом является конина, баранина и говядина. Мясо казахи использовали в вареном, сушеном и копченом виде. О гостеприимстве казахов, традиционной повседневной еде казахов, а также традиции делится всем, что есть он пишет далее: «Принесли на блюде большой кусок вареной баранины, хозяин взял его в руки и, быстро разрезав на маленькие кусочки, сложил их опять на блюдо, с которого и надо было брать эти кусочки руками. Несколько киргиз почему- то не было приглашено к столу, за то их угостил хозяин очень оригинальным способом. Взяв в руку целую кучку кусков, он поманил одного из сидевших в стороне (потом и других) и тот с ладони забрал к себе в рот, без помощи рук эти кусочки. ... Баранину запивали жирной сурпой (супь); все делали по несколько глотков из одной чашки; затем появился неизменный кумыс» [2, с. 248–249].

Еще одной характерной особенностью в технологии приготовления мяса являлся тот факт, что казахи практически не употребляли соль. Об этом в своих трудах упоминает российский этнограф - исследователь А. И. Левшин: «Бульон показался Султан Ахмету немножко пресноват: он взял в руки горсточку соли, высыпал ее на дно глубокого фаянсового соусника, и стал пальцами распускать ее, бульон был довольно горяч, но привычные пальцы киргиза не подверглись обжогу...» [13, с. 248–249].

Также об этом пишет Э. С. Вульфсон: «Едят киргизы баранину большею частью в вареном виде и варят ее без соли...» [14, с. 28].

Из напитков Киргизских первое место занимает кумыс. Он готовится следующим образом: вливают свежее кобылье молоко в турсук, то есть кожаный мешок; прибавляют к нему немного кислого коровьего молока или курту и оставляем смесь эту киснуть, бьют ее деревянной колотушкой, к концу которой приделывается деревянный круг с провернутыми скажинами или просто выдолбленный снизу кусок дерева. Через два или три дня кумыс поспекает, и тогда начинают его употреблять, беспрестанно подбавляя в него свежее кобылье молоко. Таким образом этот напиток долго не переводится [10, с. 199].

Из кумыса киргизы выделяют также вино. Для этого в молочную жидкость вливают чугунный котел, и накрыв его колпаком из сырой кожи, ставят над ямой, которая вместо печи. Этот колпак замазывают глиной, оставляя только место для железной трубки, соединяющей этот котел с другим также закрытым, но пустым котлом. Потом в яме разводят огонь: кумыс, нагреваясь, начинает испаряться, а пары переходят через железную трубку из налитого котла в пустой и собираются в нем в кисловатое мутное вино [11, с. 199].

Другие напитки Айран, кислое коровье или овечье молоко, которое сохраняется также, как и кумыс, наконец саумал: это тот же кумыс, только разбавленный водой и свежим молоком [12, с. 199].

Казахи, занимающиеся земледелием или торгующие с соседственными народами готовят жидкую кашу из пшена, и так называемый баламык, состоящий из муки, поджаренной салом и разведенной водою. Подобно сему, поджаривают в сале и потом варят рожь, ячмень, пшеницу и просо [9, с. 304].

«Летом пища кочевника состоит почти исключительно из молочных продуктов, преимущественно в квашенном виде («кумыс», «айран»). Зимой киргизы (казахи – от автора С. К.) питаются соленым и копченым мясом («сугун», т.е. согым – от автора С. К.)

преимущественно лошадиным и бараньим, заготавливаемым на всю зиму в октябре. Кроме мяса, в зимнее время, пищей служит особый род сыра («курт»), из которого готовится кислая похлебка, предохраняющая киргиз от заболевания цынгой» [3, с. 54].

«Истинный киргиз степняк потребляет хлеб лишь в виде «баурсаков», жареных в сале шариков из пшеничного теста, составляющих так называемую «прикуску к чаю». В значительных количествах хлеб потребляется лишь оседлыми джатаками» [4, с. 54].

Итак, при изучении пищевой культуры казахов дореволюционного времени, можно было заметить, что пища была традиционной, а с установлением советской власти пищевой рацион казахов подвергся изменениям. Пища казахов каждого региона отличается местной локальной спецификой, которая в свою очередь определяется сочетанием традиционной, основы питания с заимствованиями пищевой культуры других народов. Это было связано с оседанием казахов, а также с развитием индустриальных городов, что привело к миграции казахов в города. Немаловажным фактором явилось изменение национального состава региона.

В годы коллективизации и индустриализации произошел большой поток других рабочих национальностей.

Со временем тесное проживание и взаимосвязь казахов с другими этносами изменило традиционный рацион и культуру питания казахов.

Огромные изменения в экономике казахского аула, развитие широкой государственной и кооперативной торговли, невиданный подъем материального благосостояния казахских семей, тесное и повседневное общение с представителями других народов Советского Союза наложили глубокий отпечаток на питание казахского крестьянства. Прежде всего значительно увеличилось количество употребляемых в пищу хлеба и мучных изделий. Это было связано с развитием хлебопашества. Наряду с традиционными баурсаками, пресными лепешками казашки давно уже повсеместно освоили выпечку хлеба из кислого теста в русских печах (нан пеш). Научились печь оладьи, блины, пироги и т.д. [5, с. 133].

Казашки, живя рядом и тесно общаясь с русскими, украинскими семьями, научились готовить, кроме национальных блюд, различные супы, борщи, пельмени. Солить на зиму огурцы и помидоры. Распространились узбекские, уйгурские блюда (плов, манты, лагман) [7, с. 134].

Осенью рабочие казахи заготавливали 6-7 мешков картофеля, 1 бочку капусты соленой, 60-70 кг репчатого лука.

Также немаловажным фактором, появившимся на трансформацию традиционной пищи казахов является развитие легкой промышленности, в совхозах и колхозах появились централизованные пекарни, которые обеспечивали хлебом и хлебобулочными продуктами. Пекарни также выпекали национальные виды хлебных изделий, такие как лепешки [6, с. 134].

Рабочие и люди победнее, вместо кумыса и мяса, пьют айран и едят кужу (көже – от автора С. К.), т.е. похлебку с пшеничным или просыным зерном, заправленную молоком. Кужа с мясом называется май-кужа (май-көже от автора С. К.). Вместо баурсаков едят батр – лепешки, испеченные в золе..» [1, с. 247].

Здесь автор обращает внимание на то, что в казахском обществе наблюдалось социальное неравенство. Это было заметно, по рациону еды, которую казахи употребляли. Лошадиное или баранье мясо, а также кумыс считалось едой богатых. Когда простые рабочие пили айран и ели коже.

Казахи Восточного Казахстана из покоя веков и по сегодняшний день продолжают придерживаться целого комплекса обычаев и обрядов, особое значение из которых придается ритуальной пище. Использование ритуальной пищи связано с традициями и обрядами казахов, которые и на сегодняшний день не утратили своей значимости. Это традиции и обряды, к первой группе относятся традиции, связанные с гостеприимством, с проявлением родства. Ко второй группе можно отнести традиции и обряды связанные с детьми. К третьей группе относятся традиции по почитанию духов предков.

Казахи сохранили древний этикет угощения мясом. Для самого уважаемого гостя при больших семейных торжествах на базаре покупается баран. Существует определенная техника разделки туши того или иного вида скота, соответствующая порядку распределения частей туши между лицами, участвующими в трапезе. Наиболее уважаемому приподносятся голова. Остальным гостям по степени старшинства и оказываемого почета распределяются 12 членов – крупных костей мясом (жілік), после головы почетными являются тазовые кости (жанбас), затем – коленные кости (асык жілік), вышеколенные кости (ортан жілік), лопатки (жаурын), локтевые кости (кара жілік) и кости предплечья (тоқпан жілік). Ребра, позвонки подают остальным участникам трапезы, грудину

– зытъям, а если их нет дочерям или снохам хозяина, конечности и почки –детям.

Не все молодые знают этот порядок распределения мяса. Его придерживаются в семьях, где есть среднего возраста или старые родители. Однако обычай резать барана для почетного гостя, преподносить голову самому уважаемому лицу известен всем и по возможности выполняется [8, с. 227].

Приблизительно в ноябре – декабре, многие семьи казахов заготавливают на зиму по старому казахскому обычаю мясо – согым, для чего покупается скот. Сам факт существования согыма как вида заготовки продуктов на зиму свидетельствует о сохранении национальной особенности в пище определенной части казахов. Обычай заготовки согыма существовал в дореволюционное, так и после революционное время. Если раньше эта традиция была связана, с кочевым укладом жизни, то теперь сохраняется в силу традиции. Есть и еще одна причина – это традиционное гостеприимство казахов. Обычай требует быть всегда готовым к приему гостей, что является неизменной характерной чертой для казахов любого региона. Сохранение таких традиций и обычаев в еде, подтверждает тот факт, что казахи стараются не утрачивать самобытность своего народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Исследователь Степного Края. Избранные труды Н. Я. Коншина. – г. Семей, 2009 г. – С. 247.
- 2 Там же С. 248-249.
- 3 Обзор Семипалатинской области за 1895 года. – Семипалатинск, Типография Семипалатинского Областного Правления, 1897 год – С. 54.
- 4 Там же С. 54.
- 5 В. В. Востров, М. С. Муканов Материальная культура казахского народа на современном этапе., - Алматы:«Наука», 1972 г., - С. 133-134.
- 6 Там же С. 134.
- 7 Там же С.134.
- 8 Там же С. 227.
- 9 А. И. Левшин Описание киргиз-казацких или киргиз-кайсацких орд и степей. – Санкт –Петербург, 1832 г, - С. 304.
- 10 Этнографические заметки. – Астана: «Алматы кітап», 2007, - С. 199.

- 11 Там же С.199.
- 12 Там же С. 199.
- 13 Там же С. 199.
- 14 Э. С. Вульфсон Киргизы. – Москва, 1901 г., - С. 28.

ТАРИХ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУДА МҰРАЖАЙЛАР МЕН КІТАПХАНАЛАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

СЫЗДЫҚОВА Р. Р.

тарих пәнінің мұғалімі, Назарбаев Зияткерлік мектебі, Астана қ.

ЗАРҚҰМОВА Н. Б.

тарих магистрі, тарих пәнінің мұғалімі,
Назарбаев Зияткерлік мектебі, Астана қ.

Назарбаев Зияткерлік мектептерінде жоғары сынып оқушылары үшін оқытылатын міндетті пәндердің бірі – Қазіргі әлемдегі Қазақстан. Оқушылар аталған пән арқылы Қазақстанның әлемдегі орны, оның тәуелсіз даму моделі және елді дамытуға бағытталған реформалары мен стратегиялары туралы білімдерін тереңдетеді. Қазақстанның әлем елдеріне, халықаралық ұйымдар мен түрлі қоғамдық бірлестіктерге қатысты ұстанған ішкі-сыртқы саясатындағы басымдылық бағыттарын анықтайды, ұлттық және аймақтық қауіпсіздік проблемаларын түсінеді. Пәннің басты міндеті – Қазақстан мемлекетінің әлемдік демократиялық, әлеуметтік, қоғамдық құндылықтарға барынша ұмтылғанын көрсету, «іс-әрекеттегі патриотизмді» қалыптастыру. «Қазіргі әлемдегі Қазақстан (Қазақстан тарихы)» - ұлттық және халықаралық қауіпсіздікке әсер ете алатын факторлар мен тәуекелділіктер тұрғысынан оқушылардың бойында ұлттық мүдде туралы теориялық, әдістемелік түсініктерді және еліміздің саяси, экономикалық, әлеуметтік дамуына қатысты шешімдерді қабылдау дағдыларын қалыптастырады [1, 4 б.].

Пәннің оқу бағдарламасының мазмұны тәуелсіздік алған уақыттан бүгінгі күнге дейінгі аралықты қамтығандықтан, әрі пән бойынша арнайы оқу құралдары болмағандықтан, оқу үрдісінде ғаламтордан алынған ресурстар қолданылады. Ғылыми айналымға енген шағын зерттеу жұмыстарын оқушылар шынайы ақпарат көзі ретінде тануы мүмкін. Бұл олқылықтың орнын толтыру үшін Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ-ның жасақтаған «Қазіргі әлемдегі Қазақстан» пәніне арналған онлайн ресурстар сайтының маңызы зор [2].

Сурет 1

Аталған сайтта ақпараттар мен басылымдар төрт негізгі бөлімге топтастырылған. Олар: *Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан, Қазақстан және халықаралық қауымдастық, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы және Қазақстанның*

мәдени дамуы. Әр бөлім мазмұны бойынша бірнеше санаттардан тұрады. Мәселен, «Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы» атты бөлімде *Қазақстандағы адам капиталын дамыту, XXI ғасырдағы Қазақстандық экономика моделі, Мемлекеттік бағдарламалар* деген санаттар бар. Бөлімдердің мазмұнына сәйкес тақырыптық бейнероликтер, әлемдік және отандық саясаткерлердің еңбектерін сабақта қолдану оқыту үрдісінің тиімділігін арттырады.

«Қазіргі әлемдегі Қазақстан» пәнін оқытуда республикалық, өңірлік ғылыми мекемелер айрықша маңызға ие. Бұған Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың: «Егемен еліміздің мәдени өмірінде музейлердің орны айрықша. Тарихымызды терең зерттеп, оның тәжірибесінен тағылым алу – Қазақстанда патриотизмді қалыптастырудың, Отанның лайықты азаматтарын тәрбиелеудің басты шарттарының бірі...»– деген сөздері дәлел болады [3, 1 б.].

Мұражай – халқымыздың рухани асыл қазыналарын жинақтап, халқымыздың өткені мен бүгінін жалғап отырған ғылыми-мәдени, рухани мекемелердің бірі. Мұражай экспонаттары – халық тарихы мен өнерін қамтитын талай замандардың тірі куәлары. Олар халықтың ұзақ ғасырлар бойындағы тірлік-тынысының айқын көрінісі, салт-дәстүрлердің жарқын іздері. Тарих тұңғығынан сыр шертетін экспонаттар нағыз көркемөнер туындылары десек, қателеспейміз. Ендеше, әлемдік мәдениетте адамзаттың ыждаһаттылықпен жинақтап, қастерлеп сақтаған құндылықтарын оқушыларға насихаттай отырып, тарихи білім беру үшін тарихи-мәдени орындармен тығыз байланыс орнату қажет.

Сурет 2

Бүгін де Астананың рухани орталыққа айналғанын дәлелдейтін ғимараттардың бірі – ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы кітапханасы. Кітапхананың құндылығы сол, онда Нұрсұлтан Назарбаевтың өмірбаяны мен бастамалары туралы, жоғары мемлекеттік наградалары туралы және

өртүрлі мемлекет басшыларынан, қоғам қайраткерлерлерінен тарту етілген экспозициялар бар. Мұндағы интерактивті үстелдер Елбасының музейінде, мұрағатында, жеке кітапханасында жинақталған деректерді, жәдігерлерді таныстырады. Сондай-ақ, Елбасының жеке кітапханасының қоры да орналастырылған. Елбасы кітапханасының негізгі қоры «Жеке коллекция», «Тәуелсіз Қазақстан» және «Әлемдік көркем әдебиет» деп аталатын үш галереяға топтастырылған. «Жеке коллекция» галереясы Мемлекет басшысына көрнекті қоғам және саяси қайраткерлер, дүниежүзі мемлекеттерінің президенттері, өнер, мәдениет қайраткерлері сыйлаған кітаптардан тұрады. Олардың қатарында Ли Куан Юдың, Ұлыбританияның бұрынғы премьер-министрі Маргарет Тэтчердің, үлкен Джордж Буштың, Билл Клинтонның, ҚХР төрағасы Си Цзиньпиннің, Малайзияның Премьер-Министрі Махатхир Мохамадтың, Ресейдің бұрынғы президенті Борис Ельциннің кітаптары бар. Ал «Тәуелсіз Қазақстан» галереясы Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің қалыптасуы мен даму тарихына арналған. Мұнда Мемлекет басшысының 1992 жылы жарық көрген «Қазақстанның стратегиялық мемлекет ретінде қалыптасу стратегиясы» деп аталатын маңызды еңбегінен бастап барлық шығармалары жинақталған. Яғни, Қазақстанның дамуындағы маңызды кезеңдер Елбасы еңбектерінен көрініс тапқан. Сонымен қатар бұл галереяда Президенттің 1991 жылдан бергі қызметінің хроникасы да орналастырылған. «Әлемік көркем әдебиет» деп аталатын галереяда қазақтың ұлы ойшылдары Абай мен Шәкәрімнің еңбектері мен әлемдік көркем әдебиет классиктерінің үздік шығармалары жинақталған [4].

Ойымызды жүзеге асыру үшін ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы кітапханасымен байланыс орнаттық. Елбасы кітапханасы мәдени-ағартушылық қызметін оқытудың инновациялық әдістерін енгізуге бағытталған ғылыми-білім беру бағдарламалары бойынша жүзеге асырады. Ғылыми-білім беру бағдарламасы үш жобадан тұрады: «Қазақстан Республикасының қалыптасуы мен дамуындағы Н.Ә. Назарбаевтың саяси бастамалары», «Қазақстанның тарихы мен мәдениеті», «Бала және мәдениет» жобалары. Бағдарлама қазіргі заманның өзекті тақырыптарын ескере отырып құрылған, мемлекеттің қалыптасуы, конституциялық құрылыс, саяси-партиялық жүйені құрудағы Елбасының рөлін ашып көрсететін, тәуелсіз Қазақстанның қалыптасу тарихының түрлі аспектілері бойынша 50-ден астам тақырыптар әзірленген.

Сурет 3

ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы кітапханасында 12 сынып оқушыларына «Қазақстанның геосаяси мүдделері» атты тақырыпқа ашық сабақ өткіздік. Сабақтың негізгі оқу мақсаты –

Қазақстанның ұлттық геосаяси мүдделерін анықтау.

Сабақ барысында оқушылар үшін танымды, сыни ойлауға жетелейтін проблемалық сұрақтарға жауап алынды. Мәселен, британдық ғалым Хэлфорд Маккиндердің «Кімде-кім Орталық Азияға билік орнатса, ол Евразия континентіне билік етеді, ал кім Евразия континентіне билік орнатса, онда ол

Сурет 4

әлемді билеуге мүмкіндік алады» деген пікірін талқыға салып, қаншалықты бұл пікірмен келісетінін/келіспейтінін және қаншалықты Қазақстанға маңызды/маңызды емес екендігі турасында пікір алмасты.

Сабақтың негізгі бөлімінде оқушылар топқа бөлініп, дүние жүзінде Қазақстанның саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени

салаларға жіктеп, жаңа ақпараттық технологияларды қолдана отырып, түсіндірді. Қазақстанды геосаясаттың субъектісі ретінде қарастырып, басқа елдердің кеңістігін ел мүдделері үшін пайдалану жөніндегі әрекетін талдады. Еліміздің ұлттық мүдделерінен туындайтын мәселелер туралы пікірлерін ортаға салды.

XXI ғасыр – білімділер ғасыры. Қазақстан қоғамына ой-өрісі жоғары дамыған, зерделі, жан-жақты, парасатты ұрпақ қажет. Өз кезегінде мұражайлар мен кітапханалар заттық және рухани құндылықтарды танытуда, ғылыми негіздерін зерттеп, оның нәтижелерін насихаттауда, осы негізде тәлім-тәрбие беруде маңызды рөл атқарады. Мұражайлар мен кітапханалар ғылымның, білімнің, мәдениеттің қайнар көзі, ғылыми мекеме ретінде өскелең ұрпақтың тәрбиесінде, тарихи сананың қалыптасуында ықпалы зор.

ЛИТЕРАТУРА

1 «Қазақстан тарихы (Қазіргі әлемдегі Қазақстан)» пәні бойынша оқу бағдарламасы. Жоғары мектеп. 11-12 сыныптар, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Білім беру бағдарламасы – NIS-Programme. Астана. - 2017. - 4 б.

2 «Қазіргі әлемдегі Қазақстан» пәніне арналған онлайн ресурстар сайты <http://kzworld.nis.edu.kz/index.php/2013-08-15-04-18-32/2013-08-15-04-20-03>

3 Музеи занимают особое место в культурной жизни страны. Поздравление Президента РК Н. А. Назарбаева работников музеев Казахстана с Международным днем музеев//Казахстанская правда. - 1998. - 19 мая. - С. 1.

4 Елбасы кітапханасы: «NN» кітаптар қоры жайында не білеміз. 7 маусым, 2018 [электрондық ресурс]. – URL: http://lenta.inform.kz/kz/elbasy-kitaphanasy-nn-kitaptar-kory-zhayynda-ne-bilemiz_a3279390

ҚАРАТАЛ ӨҢІРІНІҢ ТАРИХЫ

ШАЙМАҒАНБЕТ А. К.

тарих пәнінің мұғалімі, № 21 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Қазіргі жаһандану заманында білім беру жүйесін дамыту еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму перспектикасына сәйкес, оның әлемдік білім беру кеңістігіне ерекшеліктерімен енуді талап

етеді. Басты талап - ғылыми ізденісті қазіргі ақпарат ғасырында білім беру саласындағы өзгерістерге сай ету.

Заманауи талаптарға сай ақпараты қабылдау бар да өткенді ұмытпау бар. Қай уақытта болсын адам баласы өткеніне қарап бой түземек. Жарқын болашаққа ұмтыла отырып, өткенге есеп бермек. Бүгінде өркениетті біздің тәуелсіз еліміз аз уақыт ішінде батыл қадамдар жасады. Тәуелсіздігінің тарихи беттері жиырма жыл көлемінде жазылғанымен, оның ұлттық тарихи сонау алыс ғасырлар қойнауында, тамыры тереңде жатқаны белгілі.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты, яғни мектеп жасындағы балаларды ұлттық рухта тәрбиелеу – мемлекеттің білім беру жүйесінің алдыңғы қатарда тұрған мәселелерінің бір десек артық айтқандық болмас. Оған басты себеп – әр оқушының өзінің ұлттық болмысымен ғана емес, сонымен қатар оның тереңде жатқан тамырын, тарихын, өзінің туып-өскен елінің тарихын танып-білу арқылы өзін-өзі тәрбиелеу болып отыр.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты 12-ші тапсырмасында осы мәселені баса айтып өтті. Елбасымыз өз сөзінде: «Бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінде оқу үдерісінің практикалық жағына жеткілікті көңіл бөлінбейді, оқушылардың жеке ерекшеліктері нашар ескеріледі. Балалардың, жасөспірімдер мен жастарды олардың есеюі мен табысты әлеуметтенуінің дара міндеттерін шешуге бағыттайтын рухани-парасаттылық тәрбиесінің тәсілдері жеткіліксіздігі жөніндегі мәселе күн тәртібінде өткір тұр. Іс жүзінде бүкіл оқу-тәрбие үдерісі ескірген әдістемелерге негізделген. Оқу-тәрбие үдерісінің тарихи білім сынды маңызды ісі жеке тұлғаның, азамат пен патриоттың қалыптасуы міндеттерін шешуге атымен бейімделмеген. Нақтылық мынада, оқушылар Қазақстан тарихы пәнін «зеріктілік», «қызықсыз», «бытысқан»-дығы деп санайды. Мектеп курстарында көбіне көп кеңестік білім беру жүйесінің сарқыншақтары сынды әскери дайындық, өмір қауіпсіздігін қамтамасыз ету негіздері бағдарламалары бар. Сонымен бірге, оқушыларға қазірдің өзінде қажетті инновациялық курстар жоқ. Мысалы, өте көкейтесті болып табылатын «Өлкетану» - туған жерге махаббат отаншылдықтың негізі ғой» деп атап айтты. Ақиқатында, білім беру мен тәрбиелеу бір-бірінен ажырамауы тиіс. Олар бір-бірімен ұштаса отырып, тұтастай бір тұлғаны қалыптастыруға тиіс. Ал «Өлкетану» курсының мектепке жүйелі түрде енуінен біз көп мәселені ұтар едік. Әр бала өзінің өлкесінің туған тарихы мен тұлғаларын танып-біліп, оны қадірлеу

арқылы тұтас қазақ елінің тарихын танып, мақтан тұтпақ. Біздің атаулы зерттеу жұмысымызда осы бағытта басты назарда ұстамақ.

Зерттеу жұмысын дәл осы бағытта, мазмұнда таңдауымызға қазіргі білім беру саласындағы Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың тапсырмасымен әр мектепте «Өлкетану» курсының енгізуі де себеп болды. Бұл курстың дәл бүгінгі жас ұрпақтың өткенге көз салып, алдыңғы күндерге нық қадам жасауы үшін зор маңызы болмақ. Өйткені, әр елдің ұл-қызы өз елінің тарихын танып, сол топырақтан жаратылған тұлғаларын мадақтау арқылы тұтастай бір ұлттың игі-жақсыларының, ұлт көсемдерін мақтан етпек.

Атаулы ғылыми зерттеу «Қаратал өңірінің тарихы» деп аталады. Бұл осы күнде Ақмола облысынан бастап алып, Сілеті теңізі көлі деп аталтын көлге барып жоғалатын өзен тарихан, оның бойын жайлаған ел-мекедері мен есімі көпшілікке бейтаныс, бірақ өз заманының белді де беделді тұлғалары жайлы сөз етпекпіз. Нақтырақ айтқанда, зерттеу жұмысымыз Қаратал ауылының табиғаты мен тарихи жер атаулары, елдің шежіресі жайлы болмақ. Жазық далада бұйығы жатқан әр тас пен талдың өзіндік тарихи маңызы зор болмақ. Сонымен қатар, Қаратал ауылының топырағынан нәр алған тұлғалардың өмірі жайлы деректер мен олардың ел арасына тараған баға жетпес құнды мұраларын жинақтауға арналған.

Қазақ жерінің Арқадан Алатауға дейін арқасын кеңінен созып жатқан маң даласының тарихы өте мол. Ұлы даланың әр тасы мен тауының, суы мен нуының айтар өз тарихы бар. Арқаның даласы қандай тылсым дүниеге тұнып тұрса, оның тарихының қойнауында жатқан сырлар да соншалықты құнды болмақ. Атадан балаға мирас болып келе жатқан тарихтың жәдігері осы елді мекен етіп, сол жердің тарихын қалыптастырған тұлғалардың өмірі мен игі істерінен сыр шерту – бүгінгі ұрпақтың еншісінде.

Біз өзіміздің зерттеу жұмысымыздың барысында өз заманының тарихында «Ақмола уезі» атауымен танымал болған, бүгінде сол «Ақмола облысы» деген атаумен қайтып оралған атаулы облыс орталығынан (қазіргі Астана қаласының маңынан) бастау алатын Сілеті өзені мен оның бойлай мекендеген ел тарихы жайлы баяндамақпыз.

Ғалым Марат Мұқанов «Қазақ жерінің тарихы» атты еңбегінде: Ақмола сыртқы округі шамамен мына координатағы Солтүстік ендіктің 50-ынан (Терісқаққан өзенінің бойы – Қорғалжын көлі – Нұра өзені) солтүстік ендіктің 52-ына дейінгі (Ешімнің оң жағалауы) және шығыс бойлықтың 35 – ынан (Обаған өзені-Торғайдың бас

жағы) шығыс бойлықтың 44° -ы бойлығына дейінгі (Ерейментау бөктерлері - Шідерті өзені) жерлерді қамтыды» деп жазады. Осындағы Ерейментау бөктерлерінің бойында Сілеті деген өзенде ағып жатыр. Бұл өзен бойын сонау заманнан бері қалың қанжығалы елі мекендеп отыр. Ғалым өз еңбегінде: «Ерейментаудағы исі Арғынның қанжығалы мен қарауылдары Аққұм, Қандыкөл, Шат, Қопа, Қоянды-Қойтас, т.б шатқалдарын қыстау ретінде ұстап, ал жазғы жайлау орындары Үлкен Қараой, Кете, Сілеті теңізі көлдерін жайлағаны» жайлы айтады. Біз шежіресі бір зерттеуді аздық ететін қалың қанжығалы баласының құтты мекені болып отырған Сілеті өзені мен оның өңіріндегі жер-су аттары жайында сөз етпекпіз. Ең алдымен, оның географиялық орналасуына тоқталып өтсек дейміз:

Сілеті өзені - Ақмола облысынан басталып, Солтүстік Қазақстан облысының Сілетітеңіз көліне құятын өзен мен көл аты. Бұл өзен атының этимологиясы жөнінде бірнеше пікір бар. Ғалым Ғ. Қонқашбаевтың зерттеуіне қарағанда, «Сілеті» атауы монғолдың *чулуты* немесе *чулунты* (қазақша «тасты» деген мағынада) сөзінен алынған. Бұған өзен басы терең шатқал, жартасты болып келуі себеп болған» (Ғ. Қонқашбаев, 1959, 92). Бұл пікірді ғалым А. Әбдірахманов та қолдап: «*чулуты* // сілеті атаулары басқа түрік тіліндегі *таштты/тасты* сөзінің көне варианты», - деп тұжырымдайды (А. Әбдірахманов, 1975. 164). Біздің пікірімізше, Сілеті атауы түрік тіліне тән, ортақ «су», «өзен» мәнін білдіретін *чул* сөзінен қойылғаны байқалады. Оны мына салыстыру мысалдардан анық байқаймыз: *чул* – «өзен», «су», «бұлақ» (шор). *чул* – «тау өзені (хак). *чул*, *усть-чул* өзендері хакас республикасында; *чулту* – «өзенді, өзені бар»; *чулча* көл – Алтайда (Э. М. Мурзаев, 1984, 620; О. Т. Молчанова. 1979, 345). Түрік тілдерінде *с/ш/ч* дыбыстарының алмасу жайы – тархи құбылыс. Сол сияқты, *у/ы/і* дыбыстарының алмасу құбылыстары да көптеген сөздерде кездесетін жайт. Тіліміздегі Сілеті өзені осы *Чулту* атауының дыбыстық тұрғыдан өзгерген – «өзенді, өзені бар» яғни ұзаққа ағатын ұзын өзен мәніндегі атау болуы ықтимал. Оның ағу ұзындығына қарасақ, бұл пікір шындыққа жанасады. Демек, Сілеті – тасты, құзды жартаст мағынасындағы атау. Шындығында, Ұзыннан-ұзақ ағып жатқан бұл өзеннің сыртқы көрінісі жазық даланы жайлана ағып жатады да, бүгінде «Тасқора» деген атауға ие болған елді-мекен тұсында биік жартастарды жарып ағады. Ол көктем мезгілінде арнасынан соншама биік жартастардан аса тасиды. Құз-жартастың ортасымен ағып өтетін өзеннің бұл көрінісі адам баласына ерекше әсер етеді. «Сілеті» атауының шығу төркінінің тарихы шындыққа жанасады [1, 25 б.].

Ал оның географиялық орналасу орнына көз жүгіртсек: Сілеті – Ертіс алыбындағы өзен. Ақмола облысындағы Елизаветинка ауылының маңындағы жылғалардан басталып, Солтүстік Қазақстан облысындағы Сілетітеңіз көліне құяды. Ұзындығы 407 км. Су жиналатын алыбы 185000 км². Арнасы тік жары (3,5–4 км), ені 40–50 м, кейде 120-500 м. Жауын-шашын суымен толығады. Жылдық орташа су ағымы секундына 5,4 м³. Ірі салалары: Қоянды, Ақжар, Жартаст, Кедей, Шолаққарсу, Шилі. Сағасынан 133 км жерден Сілеті бөгені салынған [2, 58 б.].

Сілеті өзені айтып өткеніміздей, Ақмола облысынан бастау алып, Солтүстік Қазақстан облысын (бұрынғы Көкшетау облысын) және онымен шекаралас Павлодар облысы Ақтоғай ауданын бойлай ағады.

Арқа даласының орталығынан бастау алатын бұл өзеннің бойын мекен еткен халық мал шаруашылығымен, егіншілікпен айналысады. Оған себеп, оның арнасынан жайылған шақта жазық даланың қырларына дейін су алып кетуінде. Өзеннің тасыған суынан ылғал алған бұл жерлер шалғындыққа, құнарлы шөпке бай. Осы өзеннің сағасына жоғарыда Сілеті бөгені салынғаны туралы айттық.

Сілетітеңіз көлінің алабында «Қаратал» өзені бар. Бұл өзен Солтүстік Қазақстан облысының Уәлиханов ауданы жерімен ағады. Ол Павлодар облысына қарасты Шолақсор ауылының шығысында басталып, Сілеті өзеніне сол жағынан құяды. Өзен атауы «Қара» және «тал» сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «Өзен жағалай өскен қара тал». Өзен жағасын ұзақ уақыттан бері жайлап отырған ауылдың аты осы атаумен тығыз байланысты. Ауылдың «Қаратал» аталуы осы атауға байланысты. Сілеті өзен негізгі арнасымен ағып Павлодар облысы, Ақтоғай ауданы, Шолақсор ауылы мен Қаратал ауылының ортасы арқылы өтеді. «Амантай» көлін толтырып Қулықөл ауылы арқылы Павлодар облысы, Ертіс ауданы, Сілеті ауылына қарайтын Қызылағаш ауылының өтеді. Екінші бағыты Қанбай арқылы Байқошқар көлін толтырып, Қайрат ауылының тұсында қосылып, Сілетітеңіз көліне құяды. Өкінішке орай, қазіргі кезде ұзынан ағып жататын бұл өзен арнасынан өзек-өзек болып тартылып жатыр. Оның негізгі себебі: жауын – шашынның, қардың аз түсуі. Екіншіден, Сілеті бөгеніне жиналған су Степногорск қаласына жіберіледі. Ауыл тұрғындарының айтуы бойынша төрт жыл өзен тасымаған. Сондықтан ауыл манайындағы өзен-көлдер тартылып құрғап жатыр. Асы жерлердің бар тарихын білетін көне көз қариялардың айтуынша күні кеше арнасынан асып тасып, ерте кездері өзеннің арнасы басқаша болған [3, 71 б.].

Қаратал өңірін жайлаған елді-мекендер

Қазақ елінің түп-тамыры оның туған жерімен байланысты. «Қарға тамырлы қазақпыз» дейтін халқымыз өз ішінен жүз бен руға бөліне отырып, сол рудың атақты адамымен, жау жүрек батырымен, әділ биімен, даланы тербеткен ән-күйімен мақтана білді. Өз ішінен өз тегін мақтан етіп, оның қадірін арттыру арқылы бүкіл қазақ баласын қастерлей білген. Туған топырағының жаратылысы ерекше екендігін де осы тұлғаларымен дәлелдей білген. Бұл ақиқат дүние. Халқымыздың «Тегінде бар текке кетпес» деген сөзінің астарында үлкен мән жатыр. Олай дейтініміз, бір топырақтан бірнеше тума таланттың, тұлғалы азаматтың, тарлан дарындардың дүниеге келуі біздің елімізде таңсық емес. Біздің бұлайша сөз саптауымызға негіз болған сөз еткелі отырған киелі Қаратал өңірінің даласы мен оның қазақ тарихының беттерінде жазылмай қалса да, ел аузындағы тарихта есімі елең еткізер тұлғалары болып отыр.

Тарихты қай уақытта болсын адам баласының өзі жасайтыны белгілі. Оның жеңілісі мен жеңісі де, тартысы мен тағылымы да тарихта шындығымен мәлім болады. Біздің осы зерттеу жұмысын жазу барысында байқағанымыз: қазақтың қай жерінің болсын өзінің тарихы, оның аталуының тарихы және сол атаудың шығуына себеп болған тұлғалардың өмірінің өзі біздің ұлттық тарихымызды жасамақ. Мәселен, сырт қарағанда жазық даланы алып ағып жатқан бір өзеннің бойында бірде шатқал, бірде қыр, бірде иен дала, қойын тастар кездеседі. Осы қарапайым дүниелердің әрқайсысының өзінің ішіне бүгіп жатқан сыры мол.

Сілеті өзен Қайлан сайы арқылы ағып, Сілеті теңізіне, одан асып Қызылқақ көлінен Ертіс өзеніне құйған. Ал біздің негізгі зерттеу нысанамыз – Сілеті өңіріндегі Қаратал ауылы болғандықтан осыған нақты тоқталмақпыз.

Қаратал ауылы – Ақмола, Павлодар облыстарымен шектеседі. Ауылдың тұрғындары қанжығалы руының Бәйімбет-Сырымбеттің Бәйімбеттінен тарайтын Базаргелді ұрпақтары. Ал Құлықөл аулының тұрғындарының басым көпшілігі Сырымбеттен тарайтын рулар жайлаған. Бәйімбет-Сырымбет Сілеті өлкесін XVII ғасырларда қоныстанған. Базаргелдіден Қазыбек, Күренбай, Сәрке, Баубек, Темірбек, Балға, Балта, Алшынбай, Тұрсынбай, Елішкей-Болат болып тарайды. Сілеті өзенінің бойында Саға деген жерден Болатың садағының жібесі қадалған жер ертеде «Болат бұлағы» деп аталған. Қазір ол жер бұлақтың манайына тал өскендіктен жергілікті тұрғындар «Талдыбұлақ» деп атап кетіпті. Осы Сағамен

Бестөбе – Ертіс тасжолының ортасында «Күйік» деген жерде аты аңызға айналған киелі Ақкөл-Жайылма өңірінің қасиетті аталарының ұрпағы Жандарбек қожаның нағашыларының зираты бар. Бұл зиратты жергілікті халық «Укәз» зираты дейді. Зиратта Базаргелдінің үшінші баласы Сәркеден тарайтын Мұстафа мен Нұртаза және осы кісілердің ұрпақтары жатыр. Бұл кісілер діндар әрі қасиетті болыпты. Ел аузындағы аңыздарды тыңдасақ, зираттың жанынан өткендер міндетті түрде дұға оқып, қол жайып өтеді екен. Мұндай ишарасыз өткен адамдардың жамандыққа ұшырағандары көп деседі. Сол себепті тіпті Кеңес үкіметі тұсында «құдай жоқ» деп қызыл партияға сенгендердің өзі осы жерден «бет сипамай» өтпейді екен.

Қаратал өңірінде аты шыққан бай-шонжарлар өмір сүрген екен. Солардың бірі - Мұқаметжан деген байдың он жеті қос жылқысы болыпты. Ажыбай Шабанбайдың балалары Данияр мен Байнияздың байлықтары алтынмен бағаланыпты. Байнияз бен Сағынай байлардың отырған қонысын батысында ажыбай Нұралы сопының зираты бар. Нұралы XVIII ғасырларда өмір сүрген. Сопы аталуы Ақкөлдегі Исабек ишаннан бата алуға барып, Исабек ишан батасын бермегесін жиырма жасынан сопылыққа берілген екен. Зираты қалақ таспен қаланған биіктігі екі метр бір жақ жаны бұзылған. Ертеде зират ішінде шырақ жанып тұрыпты. 1977 жылы геологтар зиратты бұзғаннан кейін шырақ жанбай қойған. Зираттың солтүстігінен биік бар. Ол дөңді жергілікті халық «Қалмақ дөңі» деп атайды. Бұл турасында зерттеу жұмысының нақты осы қорымдар туралы тоқталу барысында айтылады.

Халық жоңғар шапқыншылығы кезіндегі «қарауыл» деп келіпті. Дөңнен солтүстік-шығысқа қарай 200 метр жерде қорым бар екен. Қорым Қаратал ауылына 15 шақырым жерде орналасқан. Қорым Сілеті өзенінен сол жақ жағалауында 1 шақырым сайдың бойында орналасқан. Қорымның Сағынайдың сырлы тамы деп атау себебі, қорымның дәл қасында XVIII ғасырлардың ортасында өмір сүрген беделді Сағынай байдың зираты бар. Қорым негізінен 5-6 обадан тұрады. Обалардың маңында қыш кірпіштер шашылып жатыр. Кезінде бұл обалар биік болыпты. Болжам бойынша бұл дөң қорған болуы мүмкін. Қорғанның оңтүстік – батысында өзеннің бойында екінші қорған бар. Ертеде екінші қорғанның тұсында тас көпір болған екен. Қазір ол жерді қамыс пен ағаш басып кеткен. Болжам бойынша бұл қорым, қорғандар ортағасырлардағы керуен сарайлары болуы мүмкін. Ол далалы Жібек жолының керуендерін

бақылауға арналған болуы да мүмкін. Өйткені Ақкөл-Жайылмада зерттеліп жатқан қорымнан арақашықтығы алыс емес. Сілеті өзенінің бойында табылған Ертіс ауданы, Сілеті ауылына қарайтын Қызылағаш ауылының жерінде Жазы төбесі бар. Ал Тасқора 1,2 қоныстары Ерейментау ауданы, Сілеті ауылының 4 км солтүстік-шығыс Сілеті өзенінің сол жағалауында орналасқан, қираған Тасқора аулынан 2 км солтүстік-батыста. Мүмкін осы қорымдар бір-бірімен байланысты шығар. Жазы төбесі мен Тасқора қорымдары зерттеліп жазылған. Ал Сағынайдың сырлы тамы қорымы зерттеліп зерделен жоқ. Оны зерттеу үшін мемлекеттің рұқсатты керек.

Ә. Бөкейханов «Ақмола уезінің Қоржынкөл болысында Сілеті өзенінің бойындағы обалар тізімі» деген мақаласында: «Қазақтар «Сырлытам» деп атайтын төрт оба Сілеті өзенінің солтүстік жағасында, Бұқпа өзенімен аралығында орналасқан. Кейбір обалардан қазақтар пеш салған кезде кірпіш алады, сол кезде байқағандары обалардың бірі төрт бұрышты, күмбезді құрылыстан қалған. Кірпіш алып жатқан қазақ күмбез опырылып кетіп бөлменің ішіне құлап түскен екен, сонда бөлменің ортасы шымылдықпен бөлінгенін көріпті. Сырттан ауа кіргенде жаңағы шымылдық күлге айналып кетіпті, жібектің күліне ұқсайды. Бұл жерде әлі тонауға ұшырамаған да обалар бар» дейді.

Ә. Бөкейханов Сілетінің жағасынан төрт шақырымдай жерде Қызыл оба аталатын үш құрылыстың бар екенін жазады. «Осыдан 30 жылдай бұрын қазақтар осы Қызыл обаның кірпішін аламыз деп қазып, одан да төрт бұрышты ғимарат шығыпты, оның да бөлмесінің ортасында шымылдық, бірнеше табыт болғанға ұқсайды. Обалардың көлемі қазақтың киіз үйіндей болса керек» деп жазады ағартушы [3, 108 б.]

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аяған Б. Қазақстан ұлттық энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының, 2006. -704 б.
- 2 Телғожа Ж. Жер – су атаулары. – Алматы: Өнер, 2011. - 164 б.
- 3 Бөкейхан Ә. Шығармаларының толық жинағы. III том – Алматы: «Сарыарқа», 2008. - 555 б.

1.11 Өлкетану 1.11 Краеведение

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРІ

БАХРИДЕНОВА А. Қ.
қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, Абай ЖОББМ,
Павлодар облысы, Ертіс ауданы

Қазақтың ұлттық киімі ғасырлар бойы қалыптасқан және айналадағы ортаға-желді, аязды болып келетін аңызқ даладағы тіршілікке бейімделген халық мұрасының құрамдас бөлігі болып табылады. Адамзат полеолит - тас дәуірінде тігіссіз байланатын лыпа киімдерді пайдаланумен қатар сүйек ине, сүйек бізді қолданып тері және тоқыма киім-кешек жасап, киіну мәдениетінің басқа да түрлерін қалыптастыра бастаған. Алғашқы қарапайым киімдер жай ғана байланатын немесе түйрелетін болған. Тас дәуірінің соңын ала адамдар қолға үйреткен мал жүнін, аң терілерін жабайы өсімдіктердің жапырақтарын, қабықтарын пайдаланудың жолын тауып, жабайы кендір сияқтыларды есіп, мал жүндерін иіріп, сүйектен тебен ине жасап, бастарына бүркеніш, үстілеріне жаға, жеңсіз тері киім, белге орайтын алжапқыш, аяққа тартатын тері шақай сияқты біршама тұтас тері киімдерін тіге білді. Неолит дәуірінде өру, иіру және тоқу кәсібі дамып, иықтан, мықыннан киілетін киім түрлері пайда болған. Ұлттық киім-бай тарихи-мәдени мұра, оны зерттеу бізді өткен ғасырлардағы әдет-ғұрып, салт-дәстүр, халықтың хал-ахуалынан кең көлемде жан - жақты хабардар етеді. Қазақ халқының киімі басқа ұлттардан өзгеше өзіндік қасиетке толы.

Мұның басты себебі; қазақ халқының табиғат төсінде өсіп, еркін ғұмыр кешуімен байланысты. XX ғасырдың 20 - шы жылдары Ойыл мен Сағыз бойын мекендеген қазақтардың киім - кешегін палеоэтнологиялық деректермен салыстыра зерттеген С. И. Руденко, күпінің қазаққа, оның ата-бабасына кем дегенде бұдан екімың жыл бұрын белгілі болған киім үлгісі екенін дәлелдеген. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында товарлық өндірістің дамуы, көрші халықтармен экономикалық және мәдени қарым - қатынастардың нығаюы, орыстардың, украиндықтардың, немістер мен татарлардың, тағы басқа халықтардың көптеген қоныс аударуына байланысты қазақ тұрмысына ене бастаған өзгерістер, сол сияқты қалалық сәннің әсері ұлттық киімге де ықпалын тигізді.

Адам баласы қай заманда да ұлттық киімге ерекше көңіл бөліп, аса құрметпен қараған. Еуразия даласын қоныс еткен көшпелі қазақтардың басқа халықтарға ұқсамайтын киім үлгілері табиғи ерекшеліктер мен көшпелі тіршілікке сәйкес қалыптасқан. Ұлттық киімнің барша сымбатында, ою-өрнегінде, әрбір халқымыздың тарихының ой дүниесінің қайталанбас көрінісі жатыр. Ол - біздің ұлттық мәдениетіміз.

Қазақ киімдерін зерттеу Қазан революциясынан кейін ғана кеңінен қолға алына бастады. 1922–1926 жылдары Қазақ республикасының астанасы Орынбор қаласының музейі Ақтөбе, Торғай, Қостанай, Орал, Атырау, Семей, Павлодар аймақтарын аралап, көптеген ұлт киімдері мен өрнектердің, алтын-күмістен жасалған бұйымдардың экспонаттарын жинап, әр облыстағы әртүрлі киім үлгілерін зерттеп қағаз бетіне түсірген. 1930 жылдары Қазақ ССР Орталық музейі қызметкерлері С. Омаров пен В. Куж Алматы қаласынан және Алматы облысы, Еңбекшіқазақ ауданынан қазақтың ұлттық киімдерін жинаған. Қазақстан суретшісі Е. Клодт қазақ киімдерінің, ұлттық киім киіп тұрған қазақтардың бейнелерін суретке түсірген. Осы саланы зерттеген Ә. Марғұлан, Т. Басенов, Х. Арғынбаев т.б. еңбектерін айтуға болады. Қазақтың киімінің тәуірін ежелден қыз - келіншектер киген, әшекейдің де ең асылын осылар таққан. Жас қыздар бүрмелі етеккі көйлек, бешпент, қамзол, қынама бел киімдер, бастарына үкі кепеш, аяқтарына мәсі, оюлы кебістер киген. Бойжеткен қыздар бастарына кәмшат бөрік, сәндеп өрнектеген ақ шыт орамал тартқан. Жігіт боз балалар кестелі тақия киген. Кейде ақ шытты бір шекесіне түйе салып, тоқалдай тартатын болған. Аяқтарына көксауырман оймышталған, өкшесі құймаланған етік киген. Барқыттан шапан, құймаланған алтынмен аптап, күміспен күптелген белбеу буынған. Қарттар шаштарын қырып алып тастайтын болғандықтан сырмалы баран өнді кепеш үстінен пұшпақ, елтірі түлкі тымақтар киген. Шал, қариялар шапан, ішік, бешпент, сырма шалбар, ақ жейде, дамбал киіп, аяқтарына саптама етік, кебіс - мәсі киген. Қазақтың ұлт киімдерінің түрлері мен атаулары көп; кейде ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз үлгілері деп, кейде әлгі жүздер ішіндегі рулардың аттарымен де айырып айтылады. Мысалы, арғын тымақ, найман тымақ қыпшақ тымақ, адай бөрік, қызай бөрік т.с.с. Көбіне қазақ киімдерінің үлгілеріне көршілес орыс, тәжік, қырғыз, түркімен қалықтарының киім тігу мәнері ықпал етті. Көшпелі қазақтар ішкі - сыртқы киімдерінің бәрін жүріп тұруға, көшіп қонуға ыңғайлы етіп ықшамдап тіккен. Қазақ әйелдері киімді тігіп қана қоймай, оған лайық сәндерін де өздері жасаған. Кесте тігу, жиек жүргізу, оюлау, шілтер шалу, зерлеу, тері киім тігу сияқты нәзік жұмыстарды әйелдер

атқарған. Алайда көне этнографиялық музейлерден, көркем өнерден, және сахнадан, жеке адамдардың үйлерінен көруге болады. Біздің мақсатымымыз қолөнердің бай мұраларын жинап, заманымызға лайықты сапа, түр беру әдісімен оларды сақтап қалу және дамыту. Қазақ мәдениетінің жаңару кезеңінің символындай Қазақстандағы ең алғашқы қайталанбас қазақтың ұлттық киімдерін зерттейтін және тігетін, өзінің тауар маркасы бар өз бастауын 1947 жылдан алатын бірден-бір ғылыми орталық «Сымбат» сән Академиясы. Бұл сән Академиясы Қазақстан Республикасының беделін халықаралық деңгейде көтеріп, ұлттық киімдерімізді әлемге танытып жүрген кәсіпорын [1, 21].

Тақия - кішігірім сәтен, шұға, барқыт сияқты маталардан әртүрлі тәсілмен тігілген бас киім. Оның қалыңдау, жұмсақ маталардан астар тігіп, арасына кейде жұқалап жүн немесе мақта салып жасайтын түрлері де болған. Ерлерге арналған тақияның кестелісі де, кестесізі де болады. Тақияның төбесін төрт сай немесе дөңгелек төбелі етіп тігеді. Тақияны, еркектер үлкен бас киімнің астынан міндетті түрде киілақ төбе, тікше, катипа т.б. бірнеше түрге бөлінеді. Етегі аласа, төбесі төрт сай болып келетін, кестелі шошақ тақиялар оңтүстікте кездеседі. Тегеріш тақиялар орта жүзде көбірек кездеседі. Сондай-ақ, қазақ жерінде қазақы, ноғайша оқалы тақия, оқа шеккен тақия, сырма тақия, тікше катипа тақия, шошақ төбе тақия тәрізді тақия түрлері кең таралған.

Шапан - көбінесе жүн тартылып бидайланып тыстаған. Кей жерде шапанды әуелі астар мен бйдайын қабып алып, тысты соның үстіне бос жабу арқылы тыстаса, кей жерлерде тура тыстың үстінен қабыған ,кейде сыртынан болған. Мұндай шапанды «Сырмалы шапан» атаған. Шапандар көбінесе қайырма жағалы, кейде тік жағалы бешпент түрінде кездеседі. Қайырма жаға шапанның бір түймесі, тік жағалы бешпент шапанның екі түймесі бар.

Тон-көбінесе иленген күздік қой терілерінен тігіледі. Орта денелі адамдарға 11–12 қойдың терісінен тон шығады. Олардың шап терілері мен пұшпақ терілері, таңлықтары, мойын терілері бөлек алынады, яғни олар тон тігісіне пайдаланылмайды. Тондардың жүндері ішіне қарайды, ет жағы қынамен, қабықпен, томар бояумен боялады. Тонды тебен инемен басып тігіп, немесе шалып тігіп кестелейді. Кейде сыртына тыстық жапсырып қаптама тон да тігеді. Қаптама тондардың тыстарын әр түсті жіппен кестелеп, елтірі, сеңсең, аң терілерінен қайырма жаға жасап, етек - жеңіне жұрын ұстайды.

Жарғақ, тайжақы-деген өң киімдерді тайдың, құлынның терісінен, жүнін сыртын қаратып істейді. Оларды да малмаға салып

илеп, еттерін қырып, қабыққа, қынаға салып өндерін ажарлайды. Шеттерінің әдіптерін кестелеп, жаға - жемдерін әшекейлейді. Кейде етегін, өңірін қауырмасын қымбатты аң терісінен жұрындап қояды. Әдетте тайжақы мен құлын жарғақты бешпенттің, бешпент күпі сияқты жеңіл киімдерінің сыртынан киеді.

Шалбарды барқыт, пүліш, шұға, тібе, шөшінше, шибарқыт, шегрен, ләмбөк, мәлескен, қырмызы, қамқа, көк мауыты сияқты ширақы маталардан, қой-ешкі терілерінен тігеді. Шалбардың бауы ышқырға өткізіледі, қалтасыз, кең балақ болып келеді. Оның кең тігілуі салт атқа мініп-тұруға, малдас құрып отыруға өте қолайлы болған. Шалбардың балағы екі жанынан ойық болып істелетін де, ол кестеленіп қойылатын. Сондықтан да шалбар өте сәнді және көрікті киімдердің бірі саналған.

Бас киім - қазақ қауымының әдетінде ер мен әйелдің бас киімі де әр баса. Ерге тән бас киімдер тақия, бөрік, тымақ, құлақты бөрік, қалпақ, шалма, шытқұлапара, жалбағай. Оларды теріден, аң терілерінен, тыстық маталар сырып тігеді. Әйел бас киімдері; кимешек, жаулық, күндік, шаршы, сәукеле, желек, шәлі бүркеніш, бергек т.б. Бұлар көбінесе іштік жеңіл матадан, ал қатипа тақия, күндыз бөрік, шошақ бөріктер ең қымбаттысы аң терілерінен тігіледі.

Қыздар мен жас әйелдердің ең бір сәнді киімі қос етек көйлек. Қос етек көйлек әдетте ақ түсті қымбат жібектен, асыл матадан тігіліп таза жүннен тоқылады. Мұндай көйлекті қыс киюге арнайды да, бір киер көйлек санайды. Қос етек көйлек әдетте ұзын, кең, оның жеңінің ұшы мен жағасы, белі бүрмеленіп, қатпарлы желбір салынады.

Әйелдердің бас киімдері де бірнеше түрге бөлінеді. Олар; тақия, бөрік, орамал, жаулық, кимешек, күндік, сәукеле, желек, шәлі, бергек, қарқара және т.б. Қазақ ғұрпында ердің де, әйелдің де бас киімсіз жалаңбас жүруі ерсі саналған. Әсіресе әйелдер жалаңбас жүрмейтін.

Сәукеле - әйелдің бас киімдерінің ішіндегі ең әшекейлісі де күрделісі. Сәукелені ұзатылған қыздар және сол қызға еріп жүріп сынсау айтатын нөкерлер киген. Қалыңдық күйеудің еліне барғанда да сәукелесімен барған. Келіншек оны той өткенше киіп отырып, той өткен соң сәукелені іліп қойып, оның орнына бергекті желек киетін. Сәукеленің негізгі оның төбесі. Төбе не талдырма етіп қозы жүнінен арнайы басқан ақ киізден, не арасына қыл салып сырғын асыл матадан істеледі. Содан кейін төбені кестелеген, шет-шетіне күндыз жұрын ұстаған немесе алтын, күміс оқамен зерлеген тыспен тыстайды. Сәукеле төбесінің биіктігі екі сүйем, кейде одан да биік болады. Төбенің өн бойын алтын, күміс, меруерт, маржанмен, асыл тастармен өрнектеп, алтын жіппен әшекейлейді.

Этникалық, экономикалық және климаттық жағдайлар ескеріліп, ежелгі дәстүрлер бойынша тігіледі. Қазақтарда ішкі, сырттық, сулық, бір киер, сәндік және кейбірінде салтанат - ғұрып киімдері болады. Бір киер киім деп қымбат маталардан әшекейлеп тігілген, той - думандарға, жиындарға барғанда, жат елге сапарға шыққанда киетін сәнді киімдерді атаған. Қазақ салтында ер жігіт егеске түсерде, соғысқа барарда киімдердің ең жақсы, таңдаулысын киген. Ішкі киімдері: көйлек, дамбал, желетке, көзекей; сырт киімдерге: шапан, күпі, кеудеше, тон, шидем; сулық киімдерге: шекпен, қаптал шапан, кебенек кенеп, сырттық жатады. Киім мөуітіден, жүн және жібек матадан, киізден, аң терісінен тігіледі. Қазақтар құланның, ақбөкеннің, жолбарыстың, жанаттың, бұлғынның, сусардың, ақ тышқанның терілерін ерекше қымбат бағалайды. Бұл аңдардың терілерінен тондар тігіледі. Астарына құнды аң терісі салынған тон - ішік деп аталады. Осы аң терісіне сәйкес бұлғын ішік, жанат ішік, қасқыр ішік, күзен ішік болып бөлінеді. Ішіктердің сыртын шұға, мөуіті, үш топ барқыт, атлас, көкберен, манат, қырмызы, торғын, ләмбек сияқты бағалы ширақы маталармен тыстаған. Ішіне жабағы жүн салынып сырылған, суықта киетін сырттық - күпі, түіе жүнінен иірілген жіптен тоқылған жұмсақ сырттық - шекпен, жеңсіз, киізден қауырсыланған, сәдендірілген кебенек, астары қалыңдатылған қаптал шапан, сырмалы, шабулы, жұрынды түрлері болады. Иленген, әрі боялған (қарағай, қайың нәлімен, өсімдік, қына, томар бояумен боялған) тон, сырты қымбат матамен тысталған ішіктің түрлері кең таралған. Тонды тебен инемен басып тігіп, немесе шалып тігіп, кестелеп, қаптама тон жасайды, етек жеңіне жұрын ұстайды. Жарғақ, тайжақы, қылқа, дақы деген киімдерді тай, құлын, лақтың терісінен жүнін сыртына қаратып тігеді. Шалбарды барқыт, ұлла, пүліш, тібен, шибарқыт, шегірен, ләмбек, мәлескен, қырмызы, көк мөуіті сияқты ширақы маталардан, қой ешкі терілерінен тіккен [2, 85].

Арнайы зерттеулерге көз жүгіртетін болсақ, қазақтың ұлттық киімдерінің бізге жетпеген көптеген түрлері мен үлгілері бар. Қазіргі таңда қазақ қыздары бір ғана бүрмелі көйлек түрін киіп, ер азаматтары шапан жауып жүре берген деген жаңсақ пікірлер де бар. Дегенмен, ұлан - байтақ қазақ даласында бірімен - бірі жақын қарым-қатынаста араласпаған үш жүздің, тіпті, киімдері де ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз үлгілері деп танылып жатады. Сондай - ақ, кейбір киімдер ру, тайпа аттарымен аталады [3, 35]. Сондықтан, ата-баба аманатын жоғалтпай, керісінше толықтырып, заманға сәйкестендіріп шығаруымыз керек.

Тарихи этнографиялық зерттеу жұмыстарында қазақтың ұлттық киімдерінің ерекшеліктерін зерттеген этнограф - ғалымдар; Ә. Х. Марғұлан, С. И. Руденко, П. С. Паллас, П. Г. Георги, В. Н. Чепелев, Ә. Ж. Жәнібеков, М. С. Мұқанов, А. К. Ақышев, Х. Арғынбаев, Т. К. Басенов, С. Қасиманов, Р. Д. Ходжаев, М. Ш. Өмірбекова [3. 41]. Кимешек туралы айта кетсек; кимешек ол басқа киілетін бөлігі. Кимешекті әйелдер мен әжелер ғана киеді. Мұқағали атамның айтқаны; Әже, сен бірге жүрсін меніменен, өліге мен өзінді телімегем. Ақ кимешек көрінсе, сені көрем, ақ кимешек жоғалса нені көрем деп айтқан.

Ұлы Мұхтар Әуезов кимешекті шарифаттың шәлісі деп қастерлеп, «қарапайымдылық дегеніміз-әдемілік» деп әдемі айтқан.

Қазақтың ата- салтын, дәстүрін ұлтық киімдерін құрметтей білейік, ағайын!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ғ. Қайдауылқызы., «Киелі кимешек», Алматы., 2012., - 210 б.

2 Кенжеахметұлы С., Қазақ халқының салт - дәстүрлері., - Алматы: «Алматы Кітап», 2004 ж., - 190 б.

3 Ата салтынды аяла (қазақ салт – дәстүрлері туралы таным). - Алматы: «Ана тілі», 1998 ж., - 220 б.

СЛОВО О КРАЕВЕДЕ В. К. АФАНАСЬЕВЕ

БУКЕНБАЕВА А. Б.

учитель истории и права, Частная школа «Тағылым», г. Атырау

Глава нашего государства Назарбаев Н. А. в своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» предложил программу «Туған жер». Президент призвал организовать серьезную краеведческую работу в сфере образования [1].

В настоящее время историками Казахстана пересматриваются сложившиеся представления об историческом прошлом своего народа. На основе достижений современной исторической науки вырабатываются новые подходы к исследованию сложных проблем и не до конца изученных вопросов. В связи с возрождением государственности и независимости Казахстана, ликвидация «белых пятен» истории стала приоритетной задачей ученых, ибо восстановление исторической памяти народа, осмысление

своей судьбы является важным элементом обретения реальной независимости государства, воспитания казахстанского патриотизма. И в связи с этим сведения, которые мы исчерпываем из трудов наших ученых краеведов, представляют особую ценность в составлении программ факультативных занятий по краеведению для учителей историков. При изучении истории своего родного края часто я опираюсь на научные труды известного краеведа Атырауской области Вячеслава Константиновича Афанасьева.

Родился Вячеслав Константинович в 1940 году в городе Гурьев. Трудовой стаж начал плотником на строящемся в Гурьеве химическом заводе. Затем работал старшим пионервожатым и занимался туризмом в средней школе № 15. Закончил Уральский педагогический институт. В данное время Афанасьев В. К. является профессором Атырауского института нефти и газа.

Любовью всей его жизни является краеведение. Туризм, музейное дело, поисковая работа, связанная с восстановлением имен солдат, пропавших без вести в годы Великой Отечественной войны и умерших от ран в госпиталях нашего города; преподавательская, клубная и публицистическая деятельность – все это сферы выражения его неутомимой личности.

Другим его увлечением является археология. Многочисленные выставки старинных артефактов и фотографий. Поиски потайных кладовых и подземных ходов. Большая часть экспонатов в областном краеведческом музее – находки Афанасьева. А музей в посёлке Сарайчик вообще вряд ли бы появился без его участия.

Российский ученый историк Тrepавлов В. В. в своем труде «История Ногайской Орды» упоминает о заслугах Афанасьева в изучении истории Сарайчика [2].

В Сарайчике, Вячеслав Афанасьев впервые увидел разрушающийся обрывистый берег Урала с захоронениями людей и древними ногайскими склепами. Это и есть древнее городище Сарайчик, музей под открытым небом, который может исчезнуть, унеся с собой ценную страницу нашей земли. И он начинает организовывать экскурсии школьников, так как он в 1960 году начал работать в станции юных туристов облОНО, руководителем кружков, методистом и десять лет директором. Однажды из Сарайчика на велосипеде он привез кость мамонта (правая берцовая), которая сейчас экспонируется в зале музея АИНГ. Она была вытянута рыбаками неводом из Урала. Получив соответствующее разрешение от института истории и археологии имени Ч. Валиханова

АН Казахской ССР, он начинает заниматься археологией, общаться с Алькеем Маргуланом, Кемалем Акишевым, Таисией Сениговой.

А древнее поселение ремесленников Актобе-Лаэти, под боком у Гурьева, он фактически открыл сам вместе с геологом-нефтяником Сапаром Карымсаковым тоже в начале 60-х годов.

В сборнике «Вестник Прикаспия. Археология. История. Этнология» казахстанский ученый археолог Касенов М. С. в своей статье «Средневековое городище Актобе - Лаэти» упоминает об Афанасьеве как одном из первооткрывателей городища [3].

Воистину бесценные находки, целую коллекцию археологического подъемного материала из Сарайчика и Актобе - Лаэти в 1976 году краевед сдает в областной историко-краеведческий музей. Более 300 находок, среди которых джучидские монеты – 50 штук, обработанные и прочитанные в Эрмитаже, малые и большие сосуды; парадная столовая и кухонная посуда, различные глиняные трубы, светильники и т.д. Сейчас наибольшая часть из этого экспонируется в археологическом отделе областного историко-краеведческого музея.

Только за последнее десятилетие Вячеслав Константинович опубликовал в средствах массовой информации более 200 статей, несколько сборников исторических очерков.

Книга «Археологические открытия» изданная в 1975 году в Москве, вместила в себя немало исследований Афанасьева. Одна из статей посвящена исследованию Золотоордынского города Лаэти [4].

Издание Материалы тезисов межрегиональной научно-теоретической конференции «Проблемные вопросы истории Западного Казахстана» содержит две работы Вячеслава Константиновича «Д. Г. Фадин – первый председатель Редутского сельсовета, военком Редутской крепости», «К вопросу об изучении памятников археологии северо-восточного Прикаспия».

Одним из титанических трудов краеведа является «К истории северо-восточного Прикаспия. Реестр археологических памятников области». Данная работа посвящена исследованию памятников эпохи неолита, бронзы, Золотоордынского и Ногайского периодов Северо-восточного Прикаспия. Из труда краеведа мы узнаем, что Атырауская земля была освоена человеком еще на заре неолита. На месте древних поселений сохранилось множество каменных изделий, глиняная посуда, наконечники стрел. В конце IV- начале III-го тысячелетия до. н. э. на территории Северного Прикаспия впервые появляются стада домашних животных. С развитием скотоводства резко возросли культурные и экономические контакты

населения степей. В эпоху бронзы в степной зоне происходят значительные этнокультурные сдвиги, формируются единые по культуре крупные племенные объединения, под контролем которых оказываются громадные степные районы. И, конечно же, важное место в работе занимают статьи про Сарайчик и Актобе - Лаэти [5].

Книга В. Афанасьева «Гурьев во время Великой Отечественной войны» содержит ценные материалы о нашей области в годы войны.

До этого Вячеслав Константинович долго работал над списком умерших от болезней и ран солдат в госпиталях нашего города. Список увеличился от 90 человек до 168. В результате настойчивости энтузиасту удалось добиться восстановления этого списка на стене памяти на братской могиле на городском кладбище. В 2015 году издал брошюру «Эвакогоспиталь №2967/4469» [6].

Более двухсот статей в журналах и газетах о павших панфиловцах, расстрелянных большевиках, истории Гурьева и его знаменитых жителей, уникальных расследованиях.

А сколько статей написано про самого В. К. Афанасьева в просторах СМИ, просто не счесть. Ни одно мероприятие, проводимое В. К. Афанасьевым, не остается не отмеченным журналистами.

«Детищем» В. К. Афанасьева также является поисковый клуб «Мирас». Сведения об участниках II мировой войны пропавших без вести вот уже на протяжении нескольких лет собирает Атырауский историко-краеведческий клуб «Мирас». В 2013 году при АИНГ поисковым клубом «Мирас» было выпущено пособие «Поиск солдат, не вернувшихся с Великой Отечественной войны» по описанию практических шагов поиска погибших или пропавших без вести участников Великой Отечественной войны. Здесь пошагово описывается поиск погибших. Даны адреса всех интернет ресурсов, на которых можно найти материал по данному вопросу. Выдается это пособие бесплатно. При мне зазвонил телефон Вячеслава Афанасьева, оказалось, что звонит внучка, одного из участников Великой Отечественной войны она хотела сдать в музей фотографию деда. Таких звонков, по словам нашего героя, поступает каждый день. А значит, каждый день Вячеслав Константинович и его последователи получают слова благодарности от людей. Не это ли высшее счастье для человека?

В Атырауском институте нефти и газа был открыт Зал Боевой Славы. Особое место в зале занимает экспозиция «Они погибли за Родину», где размещены 6400 фамилий солдат, призванных на фронт Гурьевским городским военкоматом. Здесь в специально отведенном

в здании новой библиотеки Зале Боевой Славы постоянно ведется работа над заявлениями детей военного времени о поиске родственников, близких, пропавших в годы войны, пополняются их списки. Идет работа над документами военнопленных фашистских концлагерей, работа с населением по направлению «Они вернулись с победой» (собираются фотографии, организуются встречи с людьми, разыскивающимися своих родных и близких). Всем этим процессом как вы догадались, руководит наш Вячеслав Константинович.

Исследовательская деятельность Вячеслава Константиновича всегда имела практическое применение: по всей области благодаря ему установлено немало мемориальных памятников в честь героев-земляков или выдающихся личностей нашей земли. Например, в результате его публикации о событиях времен Гражданской войны на Пешном на месте гибели членов первого совдепа был установлен памятный обелиск. Позже в селе Редут совместно с участниками комсомольско-молодежного похода «Дорогами славы» - обелиск первому председателю сельсовета и военкому Редутской волости Демиду Федину. При поддержке политика И. Н. Тасмаганбетова восстановлен обелиск погибшим в годы Гражданской войны А. Егорову и К. Толстову в селе Сарайчик. Вместе с членами историко-краеведческого клуба «Мирас» при АИНГ был поставлен памятный обелиск в селе Кулагино на братской могиле чапаевцев, погибших в декабре 1919 года. Много сил приложил краевед для восстановления братских могил советских солдат умерших от ран в военных госпиталях города Гурьева.

Каждый год очень известный и уважаемый человек в нашем городе, Вячеслав Константинович проводит выставки посвященные истории Атырау. Одна из выставок Вячеслава Константиновича была посвящена истории старого Гурьева. Той самой истории, которая медленно от нас исчезает. Исчезает на глазах - потому как на карте нашего города остается все меньше частичек «Гурьевской истории». Но нам повезло, эта история все, же жива. Жива она благодаря этому человеку и его неустанному труду. В своем кабинете в институте нефти и газа он днями и ночами по крупицам собирает фотографии прошлых лет, архивные материалы, генеалогии, фольклор местного населения, чтобы эта история не канула в небытие, а досталась новым последующим поколениям, чтобы они знали, откуда они родом и кто они. На выставке можно было посмотреть не только фото того Гурьева, который помнят наше старшее поколение, но и взглянуть на интересную утварь как прошлого столетия, так и даже

дореволюционного периода. А самое главное – послушать рассказы старожилов, которые еще помнят тот, старый город. Старожил В. Горбунов, который принес немалую часть фотокарточек, в грозовые сороковые рыбы было так много, что ею вместо дров топили печь:

– Бабушка вспоминала, что в ход шли сухие судак, сазан, которых было много, такая рыба в те времена не очень-то ценилась, ее «величали» черной... [7]

Каждая страна гордится знаменитыми людьми своей Родины. В области краеведения встречаются удивительные люди, которые, со школьных лет полюбив туризм и все, что связано с новыми открытиями, продолжают увлекательное путешествие старину, вовлекая в него молодежь, школьников. Именно таким является В. К. Афанасьев, наверное, человека более преданного родному краю, в Атырауской области, пожалуй, и не найти. Его знает не одно поколение школьников, студентов, которым он прививал и прививает любовь к своей земле посредством вовлечения ребят в походы, велопробеги, в деятельность поискового клуба «Мирас». Один из его воспитанников, скромный мальчик Тимур, также часто ездил с группой сверстников на раскопки Древнего Сарайчика и даже сам нашёл монетку середины XIV века. Этот мальчик стал впоследствии знаменитым кинорежиссером с мировым именем - Тимуром Бекмамбетовым. Несмотря на свою загруженность, он по-прежнему старается общаться со своим учителем, который привил ему жажду знаний и приключений.

Только за последнее десятилетие Вячеслав Константинович опубликовал в средствах массовой информации более 200 статей, несколько сборников исторических очерков. Наши дети должны знать и гордиться такими людьми своего края...

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Н.А. Назарбаев: Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания от 12 апреля 2017 года.
- 2 Трепавлов В. В. История Ногайской Орды.; М., 2001. 240 - с.
- 3 Касенов М. С. Средневековое городище Актобе - Лаэти «Вестник Прикаспия. Археология. История. Этнология» .; Калмыкия. 2012. 42-45 с.
- 4 Рыбаков В. А. Археологические открытия 1975 года. М.; издательство «Наука». 1976. 581 - с.
- 5 Афанасьев В. К. «К истории северо-восточного Прикаспия. Реестр археологических памятников области». Атырау.; 1996 г.

6 Афанасьев В. К. Эвакогоспиталь №2967/4469. Атырауский институт нефти и газа; 2015.29-с.

7 Шильман Н. А вы бывали в старом городе?. // Прикаспийская коммуна - Атырау, 2011- 31 мая.

1.12 «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру» баяндама және мемлекет басшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы

1.12 Программа «Рухани жаңғыру» – взгляд в будущее и статья «Семь граней Великой степи»

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ МҰҒАЛІМІНІҢ РӨЛІ

БАКИШЕВА К. С.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 47 ЖОББМ, Семей қ.

«... Уақыт қарқыны зымыран. Күні кеше өткен сияқты уақиғалар бүгінде тарих беттеріне айналып та үлгірді. Бұл жаңа мемлекет пен жаңа қоғамның дүниеге келуінің азапты толғаққа толы, сонымен бірге ғаламат сәті еді.

Сол сәт әлі аяқталған жоқ, бірақ ең қиын белестерден аса білдік. Ең қиын жылдар әл қазір артымызда қалды, сондықтан да мен еліміздің еңсесі биіктей беретініне сенемін.»

Н. Назарбаев

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласын ширек ғасырды артқа тастаған Тәуелсіз Қазақстанның жаһандану дәуіріндегі рухани кеңістігіміздің жаңа бастауы деп бағалауымыз керек. Оның әрбір сөйлемінде бүгінгіміз бен болашағы жарқын Қазақстанға апаратын нақты жоспар, мақсат көрсетілген. Бұл- ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-

мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Ұлттық болмыспен бірегейлікті сақтай отырып, сананы жаңғырту және білімділікке ұмтылу Елбасы мақаласының өң бойына алтын арқау болып өрілген

Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Н. Ә. Назарбаев бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытына жеке-жеке тоқталады. «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың алты бағытын белгілейді. Атап айтар болсам:

1 Бәсекеге қабілеттілік;

2 Прагматизм;

3 Ұлттық бірегейлікті сақтау;

4 Білімнің салтанат құруы;

5 Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;

6 Сананың ашықтығы.

Елбасымыз аталмыш тұғырнамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н. Ә. Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді.

Ұлттық сананы қалыптастыру жолында тілдің атқарар ролі өте маңызды. Жер бетіндегі адамға баласына қатысты дүниенің негізі кілті тіл болса, сол тіл арқылы адам мен адам, қоғам мен қоғам, қауымдастықтар мен өркениеттер танысып ұғысады. Әлемде қанша ұлт, нәсіл болса, соларды бір-бірінен даралап тұратын басты бойтұмары – туған тілі. «Әр халықтың ана тілі – білімнің кілті», - деп Ахмет Жұбанов тілдің адамзат өміріндегі маңызын аша түскен. Қазақстан тәуелсіздік алғалы ширек ғасырдың ішінде үлкен табыстарға жетті, оның ішіндегі ең бастыларының бірі біз өзіміздің ана тіліміздің конституциялық құқықтарын айқындап жазды. Мемлекеттік

тіл – қазақ тілі деп танылды, шетел тілдері оның қасында екінші немесе үшінші қосымша тіл ретінде қызмет атқаратын болды. Ұлттық сана мен мемлекеттік тілді бірінен-бірін ажыратып жатудың қажеті шамалы, бұл ұғымдар қажетті жағдайла бірдей де қолданыла береді. «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз». «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез - келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады.

Әр халық, әр мемлекет ғасырлар бедерінде рухани жаңғырып, жаңарып отырады. Ал рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің рөлі зор. Біз өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтай, ескере отырып, әлемде болып жатқан жаңалықтарды қабылдай білуіміз керек. Бірнеше тілді білген адам ештеден ұтылмайды. Ал енді осы тілдің ең бірінші жанашыры халық десек, сол халық ішіндегі тіл үйретуші қазақ тілі пәні мұғалімдерінің бұл саладағы алатын орны ерекше. Ең ауыр міндет те осы қазақ тілі мен әдебиетін үйретуші қауымға жүктелетіндігі де айқын. «Ел болам десен, бесігінді түзе» дейді ұлы Мұхтар Әуезов. Ендеше бесіктің бастау алар тұсы да, мектеп екені айқын.

Мақаладағы жаңғырудың алты бағытының қай-қайсын алсақ та қазақ тілі пәні мұғалімінің өзіндік атқарар жүгі бар. Таратып айтар болсақ. Бірінші бағыт «бәсекелік қабілет» деп аталады. Бұнда тұтас халық бәсекелестік қабілетке ие болуы керек. Ал бәсекелестікке қабілетті болу қасиеті, адамның бойында балаң шақтан бастап қалыптасуы қажет. Яғни баланың бойында бәсекелестікке қабілеттілік дағдысын меңгертетін басты фактор, ол-мектеп.

Екінші бағыт прагматизм – өзінің ұлттық және жеке байлығынды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағынды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердендікке жол бермеу деген сөз. Яғни әрбір адам өзінен бастауы қажет, білімді болуға, мәдениетті болу, адамгершілік пен қарапайымдылық секілді қасиеттерді бойында сақтай білу. Ал бұл қасиеттерді барлық пән мұғалімдері, әсіресе тіл мен әдебиетті үйретушілер бала бойына балаң жастан сіңіру міндеті айқындалып тұр емес пе?

Ұлттық бірегейлікті сақтау деп аталатын үшінші бағыт бізге ұлттық санамызды, дәстүрімізді сақтай отырып, ұлы ұлттың ұрпағы екенімізді ұмытпай жаңғыру. Қараңызшы осы арада, ұлттық салт-дәстүрді дәріптейтін де даралайтын да, сабақтың өн бойына бала бойына дарытатын да, естеріне салатын да тағы да қазақ тілі пән мұғалімдері.

Білімнің салтанат құруы атты төртінші бағытта аса маңызды аталып өтететін мәселе білім. Қазіргі дамыған заманда білімді адам ғана табысқа жете алады, сондықтан еліміз білім беру жүйесіне

көп көңіл бөліп отыр. Осы бағытта елбасының негізгі ойы білімді жастардың арқасында ғана ұлтымыз табысты болмақ. Бұл бағыттағы тілді үйретуші пән мұғалімдерінің атқара рөлі айтпаса да айқын.

Бесінші бағыт Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы. Осы ретте XX ғасырдағы қазақ халқының басынан кешірген қасіретті кезенді атап өтеді. Ал сол қасіретті кезенді тарих пәнімен бірлесе отырып ұрпақ санасына сіңіретін де қазақ тілі пәнінің ұстаздары.

Алалтыншы, яғни соңғы сананың ашықтығы бағытында ағылшын тілінің мәселесі айтылады. Ағылшын тілі ол жаһандық әлемнің қақпасы іспеттес. Елбасы «Өзімдікі ғана таңсық, өзгенікі – қаңсық» деп кері тартпай, ашық болу, басқалардың ең озық жетістіктерін қабылдай білу, бұл – табыстың кілті, әрі ашық зерденің басты көрсеткіштерінің бірі деп жазады. Сонымен қатар сананың ашықтығының зерденің үш ерекшелігін айтып өтеді. Яғни қазақ тілі пәні мұғалімі ағылшын тілі пән мұғалімдерімен бірлесе отырып, баланың бойындағы ана тілге деген сүйіспеншілігінің нық негізін қалауы қажет.

Елбасымыз осы мақалада қазақ тілінің латын әліпбиіне көшіру мәселесін қозғайды. Латын әліпбиіне көшу – Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының басы. 2025 жылға қарай барлық іс қағаздарын, оқулықтарды латын әліпбиіне көшіру жоспарланып отыр. 2017 жылдың аяғына дейін ғалымдардың көмегімен, барша қоғам өкілдерімен ақылдаса отырып, қазақ әліпбиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасын қабылдау керек. 2018 жылдан бастап жаңа әліпбиді үйрететін мамандарды және орта мектептерге арналған оқулықтарды дайындауға кірісуіміз қажет деп көрсетеді. Міне, осы арада қазақ тілі пән мұғалімдерінің ең негізгі, ең күрделі, ең қастерлі міндеттері, атқаратын рөлі айқындала түседі.

Бағдарламада адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Бұл бағдарлама негізінде біз өткен тарихымызға ерекше назар аударып, әсіресе, мынау мектеп оқушыларының, жас ұрпақтың ғылыми-зерттеу жұмыстарын, әдет-ғұрыптарымызды, салт-дәстүрлерімізді дәріптеу бағытында осы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жас ұрпаққа тигізер тәжірибесі мол деп ойлаймын.

«Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады... Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Ал сол ХХІ ғасырдың азаматын тәрбиелейтін басты тұлға мектеп. Сондықтан да рухани мәдениеттің дамуы үшін тағылымды ұлттық тәрбиенің қайнарынан сусындап, биік адами құндылықтардың кемелдену барысында әрбір маман иесі кәсіби қызметін жоғары деңгейде жүзеге асыруы қажет деп ойымды түйіндегім келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан–2030» Жолдау.
- 2 Қазақстан Республикасының Білім заңы.
- 3 Н. Ә. Назарбаев, «Ғасырлар тоғысында» - Алматы, 1996.
- 4 Ж. З. Әділбекова «Білім беру үрдісіне жаңа технологияларды енгізу».
- 5 Білім технологиялары. 2012 ж.
- 6 Егемен Қазақстан 2012 ж. 10–12 б, б. Сентаева Р. Т. М. Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті.
- 7 «Арай» газеті, 23 қараша 2017 жылғы, №46 (630).
- 8 Дереккөзі: https://www.zharar.com/kz/shygarma/11869-ruhani_zhangyru.html

ВСПОМИНАЯ КАЛМУХАНА-АГА

БЕЙСЕНОВ А. Ж

ст. преподаватель, кафедра «Исполнительское искусство»,
ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Время летит очень быстро. Уже три года, как нет с нами Калмухана – аға. Сейчас прокручиваю в памяти все прекрасные моменты общения с ним, наши встречи, его удивительно живое лицо в процессе очередного его рассказа. А рассказчиком он был великолепным!.. Все это, словно кадры исторической хроники, сейчас мелькает у меня перед глазами. Калмухан – аға для меня является примером человека и гражданина. Высоко эрудированный, практически в любой области знаний человек, интересный

собеседник с неподражаемым чувством юмора. В нем уникальным образом сочетались мудрость аксакала и юношеский, я бы сказал, даже мальчишеский задор, целеустремленность и порыв души, стальной мужской характер и прекрасная романтическая душа.

И такое отношение к жизни он сохранил до самых последних дней. Оно часто выручало его на фронте, когда он после окончания средней школы в 1943 г. был призван в ряды Красной Армии в звании младшего лейтенанта. Оно же помогало ему в и дальнейшем, когда Калмухана – аға назначили комендантом немецкого городка Ильменау. Калмухан – аға много писал о войне, рассказывал о судьбах немцев, простых людей, пострадавших от войны. «Прожив в Германии, Калмухан Алиевич основательно проникся историей и культурой немецкого народа. Глубоко изучал творчество поэта Гёте, сравнивая его поэзию с произведениями великого Абая. Его исследовательская работа помогла еще большему сплочению двух самобытных народов и двух уникальнейших культур. Много свидетельствует о результатах этой работы. При активной деятельности Калмухана Исабаева в 2000 году один из проспектов Берлина стал носить имя великого казахского мыслителя Абая.» [Статья из газеты Ардагер – Ветеран – Солдат победы. Павлодар 27 августа 2015 г. № 34 с. 11] А в четырех городах Казахстана появились улицы имени немецкого поэта Гёте. В том же году в Германии была установлена мемориальная доска, на которой были высечены строки из абаевского «Қаранғы түнде тау қалқып». К. Исабаев перевел на казахский язык ряд произведений Гёте, а на немецком языке зазвучал Абай.

Чувство юмора и позитив сопровождали его всегда, и тогда, когда он, демобилизовавшись после службы, вернулся в родные края и столкнулся с множеством проблем гражданской жизни. В 1954 году он вернулся в родной Казахстан, где поступил на работу в газете «Социалистический Казахстан». Тридцать лет он прослужил литературным сотрудником газеты «Социалистический Казахстан», а также заведовал отделом редакции журнала «Жұлдыз (Звезда)» и возглавлял Бюро пропаганды художественной литературы при СП Казахстана. В 1959 году публикуются первые рассказы Калмухана Исабаева – в сборнике «Баян». Пьеса «Озлобленные люди», написанная им вместе с писателем Р. Раимкуловым, ставится в Алма - Атинском театре юного зрителя и Карагандинском областном театре драмы. В 1961 году выходит повесть «В тисках смерти», в 1962-ом – роман «Лицом к лицу», сборник рассказов «Загадочный дом». Он мог бесконечно рассказывать обо всем, об этом, да так

задорно и весело, что вольно или невольно у всех присутствующих поднималось настроение.

Одно из моих самых ярких воспоминаний - переименование города Ермак в Аксу. И его весьма дипломатический подход к демонтажу памятника «освободителю Сибири» Ермаку. Это очень важный момент в истории нашего края. Как вспоминает сам писатель, когда он поехал в Сибирь с предложением вернуть памятник на Родину, потому как к нам он никакого отношения не имеет, администрация Алтайского края ответила, что и они - то не очень скучают по нему. После чего глубокой ночью памятник в городе Ермаке демонтировали, а наутро он стал городом Аксу. И таких моментов в его биографии немало.

«25 апреля 2010 года в городе Триесте был открыт памятник 104 советским воинам, погибшим на территории Италии во время Второй мировой войны. Инициатором открытия памятника был писатель, ветеран войны Калмухан Исабаев» [К. Исабаев - Өтелген парыз. Алматы 2015 г. с. 434]

Вот что пишут об этом в газете «Караван» от 23 апреля 2010 года: «Выяснилось, что много солдат Красной Армии, попавших в плен и концлагеря, бежали на территорию Югославии, в составе которой тогда был Триест, где примкнули к рядам Народно – освободительной армии. Так образовался «русский батальон», в его составе было 104 воина, 38 из которых – казахи. Командиром батальона стал 23 – летний сержант Бейсен Раисов.

- Позже Бейсен Раисов приехал в Алматы, мы встретились с ним, - вспоминал Калмухан Исабаев, - он рассказывал, что многих казахов называли русскими именами. Всех он помнил. Я опубликовал повесть «Мұндай казак болады» об этом батальоне. А в 2005 году обратился с письмом-ходатайством об установлении памятника казахским воинам в Италии». [газета «Караван» от 23 апреля 2010 года с. 11]

За что бы он ни брался – все доводил до конца. Не сдавался. Шел до последнего. Если не мог достучаться до некоторых чиновников, то собирал полный спектр доказательств и добивался своего. Это человек, который мог часами сидеть в архивах Казахстана, России, Германии и других стран, а так же, если надо, преодолевать пешком огромные расстояния, как это было с каналом Иртыш – Караганда. В 1962 году издаётся его сборник очерков «По руслу мечты», посвящённый строительству канала. Для написания этих очерков К. Исабаев прошёл пешком почти 600 километров вдоль канала. В 1964 году сборник «По руслу мечты» издаётся на русском языке, а в 1966 году по его мотивам выходит повесть «Подвиги в степи». В 1965 году, к двадцатилетию

победы, опубликована его повесть «Карабала». Об этом и о многом другом он вечерами говорил с моим дедом Каирбеком со свойственным ему интересом и характерным для него чувством юмора. Вспоминал уникальные моменты своей жизни, искренне смеялся, вместе с ним.

Я помню, как в годы учебы в консерватории частенько бывал у него дома. Помню, как встречал он меня своей открытой радушной улыбкой, и с каким удовольствием делился со мной собранным материалом к очередной книге. А также всплывают в моей памяти его рассказы о годах послевоенных, в бытность его комендантом г. Ильменау. Особенно мне запомнился один из его рассказов. Это воспоминания писателя об Эрике – его первой любви, такой чистой и целомудренной. Позже мне довелось прочитать повесть «Эрика» в его книге «Последние сутки». Под впечатлением от прочитанного, мною был написан «Вальс чувств». Именно так он и назывался в повести. Вот как сам автор пишет об этом вальсе: «В этом есть своя тайна. Те влюбленные, которые не решаются говорить о любви вслух ждут с нетерпением этого вальса. Его играют в самую последнюю очередь. Во время Вальса чувств» оба сердца раскрывают друг перед другом свои сокровенные тайны с помощью музыки и танца». [К. Исабаев - Последние сутки. повесть «Эрика» Жазушы 1973 г с. 129-152] Музыка, как будто льется из самих строчек писателя: он так подробно описывает порядок звучания инструментов в оркестре, который исполняет в повести этот вальс, что мне оставалось только перенести это в ноты. Факт более чем уникальный!!! Ведь человек не имеет музыкального образования!!! Впоследствии, уже к 90 - летию Калмухана-ага, мне посчастливилось передать запись вальса писателю. И он, закрывшись у себя в кабинете, неоднократно прослушивая этот вальс, долго был под его впечатлением. Позже он скажет, что если бы не знал автора в лицо, то подумал бы, что это вальс композитора середины 19го века. Я очень счастлив, что человек при жизни услышал «Вальс чувств», что мне удалось всколыхнуть в его душе затаенные моменты его молодости. Бесконечно благодарен дочери писателя Баян, которая, сделав фильм про своего отца, включила в него и мой вальс. Хотелось бы, чтобы по повести «Эрика» был снят фильм или поставлен спектакль. Музыку к ним я написал бы сам. Человек жив, пока жива о нем память.

Мы всегда будем помнить Калмухана-ага как человека светлого, открытого, добродушного, который всегда мог и помочь, и подсказать, и даже направить человека по правильному пути. И все это делалось с присущим ему искрометным чувством юмора без назидания

и порицания. Это человек света, человек-«зажигалочка». С его появлением все кругом начинало крутиться и вертеться. Неутомимый труженик, писатель – краевед, который оставил после себя более 30 пьес, повестей, рассказов, романов и переводов, внес весомый вклад в историю, культуру и литературу Казахстана. Калмухан Исабаев был последним из «могикан», человеком и гражданином, патриотом своей страны, кому была далеко не безразлична судьба народа, судьба страны, судьба земли, на которой он родился.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Статья из газеты Ардагер – Ветеран – Солдат победы. Павлодар от 27 августа 2015 г. № 34 с. 11.
- 2 Қ. Исабаев - Өтелген парыз. Алматы 2015 г. с. 434.
- 3 Газета «Караван» от 23 апреля 2010 года с. 11.
- 4 Статья из газеты Ардагер – Ветеран – Солдат победы. Павлодар от 27 августа 2015 г. № 34 с. 12.
- 5 К. Исабаев - Последние сутки. повесть «Эрика» Жазушы 1973 г. с. 129 -152.

ВКЛАД СЕВЕРОКАВКАЗСКИХ ЭТНОСОВ В РЕАЛИЗАЦИЮ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

БОЛКОЕВА М. Л.

магистрант, 1 курс специальность «Археология и этнология»,
ШГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Программная статья Президента РК Н. Назарбаева «Рухани жаңғыру» является идейной платформой, призванной стать основой для качественного преобразования всей страны. Программная статья Елбасы – это размышления Главы государства, его видение того, как нам вместе сделать шаг навстречу будущему, изменить общественное сознание, чтобы стать единой Нацией сильных и ответственных людей. Сейчас о казахстанской модели межэтнического согласия говорят во всем мире. Ведь страна Великой степи является единственной на постсоветском пространстве, в которой не было серьезных конфликтов на межнациональной почве.

Ассамблея народа Казахстана, созданная в 1995 году благодаря инициативе президента Республики Казахстан Н. Назарбаева, все эти годы была краеугольным камнем в сложном механизме гармонизации внутриобщественных взаимоотношений. В ее деятельности в полном

масштабы были отражены идеи дружбы и совместного развития культур, традиций и обычаев всех народов нашей страны. Совместное развитие культур очень важно в развитии «Рухани казына», так как помогает в формировании национальной идентичности.

Общность исторической судьбы народа Казахстана сложилась в течение многих десятилетий в результате совместного проживания на территории Казахстана. В разное время различными путями и способами разные народности переселились в Казахстан, многие из них оказались здесь не по своей воле, в том числе и Кавказский народ.

Свою работу проводит в Казахстане культурный центр чеченцев и ингушей «Вайнах». Она была основана в Казахстане еще в 80-х годах прошлого века. Ее деятельность направлена на сохранение вайнахских традиций, культуры и языка. Особое внимание уделяется укреплению культурных связей между разными народами, проживающими в Казахстане. После восстановления Чечено-Ингушской АССР основная масса выехала на свою историческую родину. Однако значительная часть из них осталась жить в Казахстане. На сегодня в Казахстане проживают 31799 чеченцев [1].

Они живут практически во всех областях Республики Казахстан. Наиболее компактно расселены в Алматинской, Акмолинской, Туркестанской, Мангистауской, Павлодарской областях. Ассоциация «Вайнах» входит в состав Ассамблеи народов Казахстана, а руководители являются членами Совета Ассамблеи. Практически все руководители региональных вайнахских центров входят в состав Ассамблеи народов Казахстана. К решению вопросов диаспоры и их обсуждению привлекается внимание государственных структур, международных организаций УВКБ ООН, Международного комитета по правам человека, а также ряда посольств. Такие усилия позволили более четко обозначить круг вопросов и реализовать некоторые проекты. Активисты диаспоры участвуют в публичных дискуссиях и круглых столах по актуальным проблемам формирования гражданского общества в Республики Казахстан. Наиболее острой проблемой для Ассоциации «Вайнах» стала проблема беженцев из Чеченской Республики, прибывших в Республику Казахстан и размещенных во всех областях. Диаспора чеченцев, считает Казахстан своей Родиной, старается быть полезной в деле укрепления суверенитета Казахстан [2].

Совершенно естественно, что равенство прав и социальной справедливости, улучшение морально-психологического климата по отношению к чеченцам и ингушам способствовали подъему творческого потенциала вчерашних спецпереселенцев. В последнее

десятилетия существенно изменилась социальная структура населения: заметно вырос удельный вес людей умственного труда, изменилось соотношение сельского и городского населения, появились крупные специалисты в экономической сфере, науке и образовании. Широко известны в республике и пользуются большим авторитетом наши соотечественники А. Сапаров, Ш. Тавмурзаев, А. Мурадов и многие другие. Легендарной стала семья Дудаевых, побившая рекорд в книге Гиннеса по количеству зубных врачей в одной семье [3].

Насыщенный вклад в систему образования вносит профессор, аким сельского округа «Родина» Акмолинской области Белла Газдиева, занимается общественной деятельностью, прививает чувство трепета подрастающему поколению. Ахмед Мурадов – председатель казахстанской Ассоциации развития чеченского и ингушского народов «Вайнах» Ахмет Мурадов награжден орденом Дружбы. Ахмед Мурадов вносит большой вклад в укрепление дружбы и сотрудничества Казахстана с Российской Федерацией, за развитие научных и культурных связей. Мурадов является депутатом парламента Казахстан.

Оздоев Султан Мажитович – руководитель лаборатории нефти и газа Института геологических наук имени К.И. Сатпаева, советский и казахстанский учёный, доктор геолого-минералогических наук, профессор, академик Национальной академии наук Республики Казахстан, заместитель директора института геологических наук имени К. И. Сатпаева, общественный деятель, Председатель Ингушского культурного центра «Вайнах», член совета Ассамблеи народов Казахстана.

Картоев Султан Умарович – президент Ассоциации некоммерческих организаций, вице-президент движения «Невада – Семей». В своей деятельности С. Умарович, отмечает, что при создании антиядерное движение своей программной целью ставил две задачи. «Первая: оказать поддержку нашему Президенту Н. Назарбаеву в закрытии Семипалатинского ядерного полигона. И вторая, главная стратегическая задача: закрытие всех ядерных полигонов мира.

Врач-невролог высшей категории из Кокшетау – Макшарип Мартазанов., кандидат медицинских наук, заведующий отделением областной больницы. Он защищая честь области на республиканском конкурсе, одержал победу, удостоившись звания «Лучший врач года-2014».

Так же стоит отметить колоссальный труд и значимость, Сапарова Абдуллы Сапаровича, который является генеральным директором д.с.-х.н., профессором, академиком АСХН РК,

почётным членом ЕН НАН РК. Он творит добросовестный труд, научный поиск в решении актуальных задач в области почвоведения и агрохимии Казахстана.

Ахмет Сейдрахманович Мурадов – казахстанский политик, сопредседатель Ассоциации чеченцев и ингушей Казахстана «Вайнах», член Совета Ассамблеи народа Казахстана, член Комитета по вопросам экологии и природопользованию Мажилиса парламента Республики Казахстан. Огромный вклад вносит в развитие нефтегазовой отрасли Республики. Также, в спортивную деятельность Казахстана вносит бесценный вклад Зарина Цолоева – этническая ингушка, Чемпионка бокса Казахстана.

В заключение хотелось бы отметить, что отныне Казахстан стал для народов Северного Кавказа вместе с другими ста с лишним народов, общим родным домом. Они стали полноправными гражданами государства. Перед ними постепенно открываются двери учебных заведений, госучреждений, хозяйственных органов. Стал полнее использоваться духовный потенциал народа, появляются первые газеты, книги, радиопередачи на национальном языке. Представители Чечено-Ингушской диаспора динамично развиваются, не чувствуют ущемления по национальному и религиозному, духовному признаку. Корни дружбы народов, которые были заложены в тяжелые годы Великой Отечественной войны, и по сей день каждый народ свято хранит. Десятилетия проживания представителей разных народов выработали особый казахстанский менталитет, «выраженный в стремлении к людскому единению и слиянию народной и бытовой традиции».

Сегодня одной из важнейших проблем политики государства становится формирование новой казахстанской гражданственности. Приоритетом нашего государства является стремление к политическому и гражданскому единству, общности интересов и судеб граждан разных национальностей которое составляет основу государственного народа Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сборник Национальный состав населения РК Агентства РК по статистике, Алматы, 1999, Т. 4, Ч.1, - С. 6.
- 2 Ермекбай Ж. А., Исакиева З. С. Этнография жизни чеченцев в Центральном Казахстане // Теория и практика общественного развития (электронный журнал). – 2014. – № 20. – С. 147–150.
- 3 Журнал «Вайнах», № 3-4, 1997.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ – ТАБЫСТЫ ЕЛ БОЛУЫМЫЗДЫҢ КЕПІЛІ

ЖУСУПОВ Н. М.

казак тілі пәнінің мұғалімі, Северный ЖОББМ,
Павлодар облысы, Ертіс ауданы, Северный ауылы

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін құжат. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық кодты жоғалтпау, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын пікірмен бөліседі. Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне назар аударып, бұл жаңғырудың маңыздылығына көңіл бөледі: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Қазіргі күллі ғаламдық қозғалыстар барысындағы жаңашылдық бәсекесі осыны талап етуде. Бүгінде өзіндік жетістіктерімен таныла бастаған еліміздің білім беру индустриясы инновациялық дамуға қарқынды түрде бет қояуда. Өйткені заманауи мазмұндағы ғылым мен білімге негізделген ХХІ ғасырдың табыс тізгіні тікелей осы мәселеге байланысты екендігін өмірдің өзі дәлелдеп беріп отыр. Сондықтан да қазіргі білім беру мазмұнын жаңғыртудың перспективалық бағыттары барынша тереңдетіліп, жан-жақтылық сипат алуда. Бұл орайда қазіргі таңда жаппай қолға алынып жатқан білім беру бағдарламаларындағы жаңашыл реформалардың тиімділігі өзіндік нәтижелермен дәлелдене түсуде. Осыған байланысты еліміздің білім беру салаларында әлемдік озық тәжірибелермен сабақтастықта даму жағы қарқынды түрде жүргізілуде. Дегенмен білім берудің ұлттық моделін қалыптастыра отырып, әлемдік айналымдағы ұлттық бренд деңгейінде танылудың жағдайын да естен шығармауымыз керек. Әрине ол үшін ең алдымен қазіргі кезде айналымға еніп жатқан ғылыми зерттеу еңбектерінің нәтижелері мен тәжірибиені тығыз ұштастыра отырып өрістету жағына көңіл аударымыз керек шығар.

Рухани жаңғыру орта және жоғары мектеп, ондағы білім беретін ұстаздар қауымы үшін аса маңызды болуының бірнеше себебі бар. Біртұтас мәнге ие мемлекет пен қоғамды ішінен жаңғыртып, яғни

адамның санасын өзгерту арқылы жалпы қоғамға жаңа сапа беруді көздеген бағдарлама жеке тұлғалық сананың өзгеруі негізінде іске асатын құбылыс. Сондықтан да, бұл бағдарламаның әр қадамы жаңа тұрпатты тұлға тәрбиелеу, азамат қалыптастыру, маман даярлау мәселелерімен өзара қатар жүреді. Бұл ретте рухани жаңғырудың басты тірегі болып – ұстаздар болса, ал оның іске асырылатын негізгі алаңы біздің оқу орындарымыз болмақ. Жалпы, рухани жаңғырудың негізі – білім һәм бәсекеге қабілеттілік. Сондықтан да, Елбасы белгілеп берген осы басымдықты жүзеге асыруда білім ошақтары мен ұстаздың алар орны айрықша. Бірақ қоғамдағы қозғаушы күшке айналуы үшін әрбір ұстаз алдымен өзін-өзі іштей рухани жаңартуға, жаңаша ойлауға бекінген, бағдарламада атап көрсетілген идеялардың мән мазмұнымен, бағыт-бағдарымен толыққанды түрде танысып, терең түсініп, түйсіне білген көңігі заманауи тұрпатты маман болуы шарт. Сонда ғана алға қойған мақсат аясындағы жұмыс жандана түссе керек. Әрбір тұлғаның, сол арқылы тұтас ұлттың ХХІ ғасыр талабына лайықты білім мен дағдыларға, жаңа заманға қажетті ұлттық болмыс пен ізгі қасиеттерге ие болуы рухани жаңғырудың өзегіне айналған бәсекелік қабілеттің ең басты алғышарты. Соның ішінде компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін мейлінше көбірек меңгеру, жаңа білім мен мәдени құндылықтарға ашық болу сияқты факторлар қоғамның алға басуын жеделдетеді.

Осы арқылы бағдарламада атап көрсетілгендей «Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуға» бетбұрысының жайы бедерлене түсері белгілі. Негізінде бұл эволюциялық даму қағидасы әрбір қазақстандықтың дербес тұлға ретіндегі даму бағдарына айналуға тиісті. Өйткені тарихтың тулаған толқындары туындатқан ХХ ғасыр қасіреттері халқымыздың тарихи жадынан өшпестей болып орнығып қалды. Өткен кезендерде орын алған небір тарихи-әлеуметтік дүрбелендердің ең алдымен экономикалық күйреуге алып келетіндігіне өзіміз куәміз. Сондықтан да ондай регрессивті құбылыстың негізі болып табылатын революциялық емес, рухани кемелділіктің күшімен жүзеге асырылатын эволюциялық жаңғыру жайына қозғау салынудың өзі болашақ бағдарымыздың байсалдылығының белгісі. Осыған дейін оқтын-оқтын қозғау салыну арқылы, қоғамдық таным-түсінікте ақырындап тамырлана бастаған латыншаға көшу жайының да түйіні тарқатылды. Бұл да технологиялық сипаты күн санап күрделене түскен қоғамдық коммуникативтік қозғалыстардың сондай-ақ, ХХІ ғасырдағы ғылым дамуы мен білім беру процесіндегі ерекшеліктермен тығыз байланысты. Жазу емлемізді латыншаға

көшірудің бәсекеге қабілеттілікті арттырудың бірден бір ұтымды әдісі екендігін ғалымдарымыз да жеріне жеткізе дәлелдеп беріп жатыр. Біз осы арқылы әлемдік қозғалыстарға еркін ендеп ене алумен қатар, өзіміздің туысқан халықтармен етене байланыс құрудың жолын кеңіте түсеріміз белгілі. Сондай-ақ әлемдік өредегі ғылым мен техника тілі ретінде танылып отырған ағылшын тілін үйренудің технологиясына да ой әсер етеріне көзіміз жетіп отыр. Сондықтан латын әліпбиіне көшу – рухани жаңғырудың қарқынды түрде жүзеге асырылуының бір дәлелі деп санаймыз.

Туған жерге деген сүйіспеншілік. Әрбір саналы азаматтың бойында жалындап тұруға тиісті патриоттық сезімнің төл бастауы – туған жерге деген сүйіспеншіліктен негіз тартады. Туған жер деп аталатын киелі ұғымның қасиетін танып, қадіріне жете білу тектіліктің, тәрбиеліліктің, кісіліктің, көргенділіктің, кемелділіктің көрінісі. Сондықтан да ата салтымызда туған жер ұғымына қатысты тәрбие тағылымдарына айрықша мән берілген. Төртіншіден, жергілікті нысандар мен елді мекендерге бағытталған «Туған жер» бағдарламасынан бөлек, біз халықтың санасына одан да маңыздырақ - жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын сіңіруіміз керек. «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы - Тәуелсіздік жылдарында табысқа жеткен, еліміздің әр өңірінде тұратын түрлі жастағы, сан алуан этнос өкілдерінің тарихы.» Елбасымыздың тонның ішкі байындай сабақтастық желісінде жүйеленіп ұсынылған қағидалары халқымызды өркениеттің биік асуларын бағындыру жолындағы бағдаршамы деп қабылдаймыз. Ендігі міндет көкжиектен ауытқымай, ұлт көшбасшысының өскелең ұрпаққа мензеген дара жолымен биік шыңдарды бағындыруға барша жұрт болып бір жұдырықтай жұмыла кірісу деп санаймыз.

Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды». Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін басты назарға алады. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға тоқталады. Ол тәрбие мен білім егіз дүние екенін танытып, тәрбие арқылы берілетін білімнің болашағы әрқашан жарқын болатынын түсіндіреді. Өркениет көшіне бет бұрған қыруар істің алатын

арқауы болып есептелетін ғылыми-техникалық және экономикалық прогрестің негізгі қозғаушы күші білім десек, артық болмайды [1].

Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің негізгі мақсаты – жастардың бойында азаматтық пен қазақстандық патриотизмді қалыптастыру, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін дәріптеуге, әлемдік және отандық мәдениет жетістіктерін білу. Тәрбие қазіргі өзгермелі, сан салалы, көпмәдениетті, көпэтникалық үлкен өмірге енуге дайын қабілетті, тұлғаның дамуына бағытталған және рухани құндылықтарының негізінде жасалған. Тәрбие жұмысы – ол арнайы ұйымдастырылған қалыптастырушы үрдіс және ізгіліктілікті қабылдайтын, әлеуметтік құндылықтар мен азаматтық мінез-құлық үлгілері бола отырып, тек ғылыми негізделген тәрбие жүйесінің аясында ғана өзін іс жүзінде көрсетіп, өзін-өзі қалыптастырған тұлға үлгісіне жағдай жасайды. Қазіргі уақыт талабы жаңаша дүниелік көзқарас тұрғысынан жаңаша ойлап, шешім қабылдай алатын, креативті ойлау қабілеті дамыған тұлғаны, өз елі мен жерінің, туған тілінің жанашырын тәрбиелеуді талап етеді. Бұл міндет жаңа уақыт талаптарына төтеп көрсете білетін, кәсіби білікті, бәсекеге барынша қабілетті, ұлтжанды азамат тәрбиелеу ісінің өзектілігін алға қояды. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын тандауы – әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол, сөзсіз, «ұрпақ қамы» деген ұғыммен егіз [2]. Ел болу, мемлекет құру – сонау түркі заманынан бермен қарай желісі үзілмей келе жатқан ұлттық арман-ансар. Ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің негізі. Мақсаты – ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын кемелді, ұлтжанды тұлғаны қалыптастыру. Міндеті – мәдени-әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің дінгегі – ана тілі болып қалатынын негіздеу; қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті мен ділін, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеу рухында жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын дамыту; бүгінгі қазақ елінің индустриалдық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке бағыттау; білім және мәдени-рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болу керектігін ұғындыруын; қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта тәрбиілеу [3].

Тәрбиенің басты нысаны елдік сананы қалыптастырып, ұлттық рух пен ұлттық патриотизмді негіздеу, ұлтымен мақтан ету. Қазақстанды Отаным деп таныған әр азаматтың осыған өз әлінше үлес қосуы – бұның басты шарты. Ендеше, Қазақстанның жарқын болашағы үшін аянбай еңбек етуге міндетті екенімізді естен шығармайық! Ел ертеңі – білімді жастар. «Бұлақ көрсен көзін аш» дегендей, қазақ жастарын білімгетәрбиелейік. Елбасы Н. Назарбаев «Қазақстанның болашағы бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер, Қазақстан сол-деңгейде болады» деп айтқан. Еліміздің болашағы жастардың еңбекқорлығына, талап-тілегіне, арман-мұратына байланысты [4]. Олар ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан құндылықтарымызды, тарихи дәстүрлерімізді жаңғыртып, оны алға бастырып қана қоймай, экономикасын, ғылымын да дамытуға, жігерлене ел үшін еңбектенуге тырысу қажет. Ендеше жастар еңбек жолына түскенде ғана қоғамын өргежеткізеді. Отаншыл халық жастары болмаған елдің болашағы қараңғы. Жаңа заман тәуелсіз ел мұраты – жастардың білімі мен біліктілікке талпынып өркеттенуін, еңбектеніп өсуін талап етіп отыр.

«Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың мемлекетін нығайтып, көркеюі жолында терінді төгіп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі екенінді ұмытпа», – дейді Елбасы бір сөзінде. Сондықтан, жастарға білім беретін ұстаздар да ұлы мұрат жолында жалынды еңбек етуге даярмыз [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2030» Жолдау.
- 2 Н. Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру».
- 3 Ж. З. Әділбекова «Білім беру үрдісіне жаңа технологияларды енгізу».
- 4 Білім технологиялары. 2012 ж.
- 5 Егемен Қазақстан 2012 ж. 10–12 б.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ – КЕЛЕШЕККЕ ЖЕТКІЗЕР КЕМЕЛ ЖОЛ

ҚҰДАБАЕВ А. Ж.

филос.ғ.к., профессор, Е. Бекмаханов атындағы
өлкенің тарихы мен этнографиясын ФПО директоры
БАЙЖАНОВА Б. С.
магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» – бұл біздің ел болып аңсаған, осындай бір ерекше серпілістің ауадай қажет екенін іштен тынып көптен күтіп жүрген бағытымыз еді. Бұл бағдарлама – Елбасымыздың дәл уақытында, толғағы жеткен дүниені өз кезегінде ойланып-толғанып, ақылдың, даналықтың елегінен өткізіп барып, ұлттық рухани құндылықтарға деген үлкен ЖҮРЕГІНЕН шыққан шынайы сүйіспеншіліктің тамаша көрінісі.

Қазіргі кездегі қоғамның рухани құндылықтарының және ұлттың қайта жаңғыру тұсында өткен рухани жәдігерлерімізді қазіргі әлемдік өркениет тұрғысынан қайта пайымдап, зерделеу келешек ұрпақтың тарихи санасын дұрыс қалыптастырып өзін-өзі тануына, өзін өзгеге танытуда, барын байыпты бағалауына себепкер болатыны анық. Өткендегіміз – бүгінгінің, бүгінгіміз – ертеңгінің мұрасы, оның сыры мен сымбатына қанығу қай ұрпақтың болсын парызы. Тарих пен тағдырдың арасы үнемі байланыста. Өйткені, баршамыздың тағдырымыздан тарих құрылады, ал тарих баршамыздың тағдырымызды қалыптастырады [1].

Барынды бағалай білу ата-бабалардан қалған рухани мұраларды қалдырмай жинап, асылындай ардақтап, көзінің қарашығындай сақтап, ақыл-таразысына тартқанда ғана, өткеннің дұрысы – өнеге, бұрысы – бүгінге сабақ болмақ. Ал осыны жүзеге асыру, ол – елін сүйген, ұлтын сүйген ЖҮРЕКТІҢ, болашағы, сәулесі болсын деген ТІЛЕКТІҢ бірлігін биік мақсат арнасына түсіре білгенде ғана жүзеге асатын салиқалы іс. Бұл келешек ұрпақтың ойына өріс беру мақсатында жасалатын кемелді шаралар.

Осы мақалада бүгінгі жаһанданған әлемде өмір сүру үшін бәсекеге қабілеттіліктің аса қажет екені баса айтылады. Еліміздің ұлттық мәдениеті қалыптаспай, рухани жаңғырудың ойдағыдай біз аңсағандай болмайтыны белгілі. Қазіргі таңда біздің халқымызға керектігінің өзі – осы. Елбасымыз атап өткен прагматизмді қалың жұртшылық енді ғана толықтай түсіне бастаған сияқты. Өйткені ол біздің «төл тарихымызға, балаларымыздың өмір салтына» қатысты

екенін тереңнен түсінеміз. Бұл – тарихымыз бен дәстүрімізге, ата салтымызға арқа сүйей отырып, ақыл-ойды кеңейту деген сөз. Тағы да бір ерекше айтылатын дүние – ұлттық бірегейлікті сақтау. Бұл түсінік – ұлттық сананың көкжиегін заманына қарай кеңейту дамыту деген сөз. Мақалада салт-санамызда, дәстүрімізде бар нәрселер мен болған дүниелерді бүгінгі жетістіктермен байытып отыру керектігі де сөз болады. Негізгі тірек – ұлттық тарихымызды мәдениетімізді, болмысымызды зерттеп, зерделей отырып барынша дамыту. Міне, Елбасымыз осы тектес мәселелерге тоқталған. Оған қоса, білім саласы туралы да біраз ой айтылған. Әсіресе, ұлттық білім беру стандартын түзу жолға бағыттау мәселесі кеңінен қамтылған. Біз білім беру саласында да әр түрлі ірі әлемдік жетістіктерге жетуіміз керек. Басқаларға еліктемей, өзіміздің дара жолымызды іздестіруіміз керек. Шынында бұл мақала халыққа арналған саяси және мәдени астары алыстан сермейтін тарихи жолдау Мұнда салмақты, салиқалы, тереңнен сыр шертер ойлар көп. Мәселен, патриотизмді неден бастау қажеттігін: «Патриотизмнің ең жақсы үлгісі – орта мектепте туған жердің тарихын оқудан бастауы керек», - деп түйіндейді. Елбасының осы мақаласындағы қазақ руханиятына қатысты әр толғамды ойды терең түсініп, әрі қарай тарқата алар болсақ, қазақ халқының ұлттық идеологиясы одан әрі жан-жақты ерекше қарқынмен дами түспек.

Өздеріңізге белгілі өз өлкесінің тарихын, ата-салтын білмеген, өз мәдениетінің жәй-күйіне жаны ашымайтын адам, бүкіл ел тағдырына шын ниетімен қинала қояды дегенге аса сене қоймаймын?! Олай болса, тарихи-мәдени мұраға жаны ашу-жас ұрпақты, әрбір саналы азаматты отаншылдыққа, шынайы патриотизм мен гуманизмге баулудың ең тиімді де, ең ықпалды жолы. Атадан қалған асыл мұраға мұрагер бола білмей тұрып, өз отаны үшін күресшілдікке, жасампаздыққа қол жеткізу қиын. Рухани мұрамыздың асыл көусары болып табылатын мәдени мұрағаттарымыз біздің рухани түлеуімізге соны пәрмен, тегеуірінді қарқын қосары сөзсіз [2].

Қай адамның болмасын туған жері, кіндік қаны тамған елі бар. Ол – Отаның. Сол жерден нәр алып, оның қадір-қасиетін қастерлей білуі керек. Әрбір адам туған жерін, отанын жүрегінде сақтау керек. «Отанды сүю – иманнан» деген кең тараған мағынасы терең, қанатты сөз бар. Өйткені, иманды адам ғана көкірегінде еліне, жеріне деген сезімі мол адам ғана өз Отанын силап қастерлей алады. Имансыз адам отанның қадір-қасиетін білмейді. Біздің Отанымыз – тәуелсіз Қазақстан. Отанды ешкім сатып ала алмайды. Сол себептен де Қазақ елі біз үшін өте қымбат. Сондықтан ел болып, жұрт болып,

отанның амандығын, халқымыздың ынтымағы мен бірлігін тілейік. Еліміздің береке-бірлігі үшін, келешегі үшін аянбай еңбек етейік. Өйткені ынтымақты, иманды, берекелі елді еш жау ала алмайды [5].

Отан деген сөздің ары жағында өзіңнің отбасың, алтын әулет, қарашанырақ деген қасиетті ұғымдар тұр. Соның ішінде ауыл деп, байлығы мол кең-байтақ жерді, қазыналы қарттар мен ақ жаулықты әжелеріміз тай құлындай бірге өскен құрбы-құрдастарымыз бар ауылды, қадірлі ата-ана, жарымыз бен баламыз жүрген елді айтамыз. Міне, осы туған ел мен жерге ие болу, амандығын тілеу – әрбір мұсылманның діни, әрі азаматтық борышы. Отанды сүю дінімізде өте қадірлі іс болып саналады. Жақында ған «Жұма мінбері» деген кітаптан төмендегідей үзінділерді оқып таң қалдым. Онда былай делінеді:

«Мәдинаға хижрат жасаған уақытында Адамзаттың ардақтысы, Алланың елшісі хазірет Мұхаммед (с.ғ.с.) Хазрауа деген жерге жеткенде түйесін тоқтатқан екен. Кіндік қаны тамған Меккеге жабырқаған көңілмен қимай ұзақ қарап тұрып: - Уаллаһи, сен жер бетіндегі ең көрікті, ең сүйікті мекенсің. Мен үшін сенен артық жер жоқ. Егер тағдыр тауқыметіне ұшырамағанымда, өзіңнен бір сәтке де алыстамас едім, - деген.

Отанға жанашырлық үнемі елдің тілеуін тілеуді, жүрген ортаны таза ұстауды да қажет етеді. Ата-бабаларымыз әрдайым баталарында елдің, жердің, халықтың амандығын тілегені осының айғағы. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) бір хадисінде «Алла лағынеттеген екі нәрседен сақ болыңыздар. Адам жүретін жолдар мен көлеңкелейтін орындарды ластау» деу арқылы адамдар жүретін жерлерді, қоғамдық орындарды, қоршаған ортаны таза ұстауға шақырған.

Отанды, елді атақ алу, абыройға кенелу үшін емес, ұрпағым, елім болашақта жетім болмасын, Отансыздықтың азабын тартпасын деп қорғау керек. Жер бетінде Отансыз ұлттар қаншама?! Оларды жер-жерде дәл біздің еліміздегідей бауырына басып, жақсылық жасап отыр деп тағы айта алмаймыз. Жергілікті ұлттың ызғарына тонып, қаһарына ұшырап отырғандары қаншама?! Біздің де ұрпағымыз біреудің қас-қабағына қарап жәуентдемесін, біреудің қолына қарамасын десек, атадан қалған асыл мұраны сақтап, ақылды ұрпақ тәрбиелеу – мүлт кетуге болмайтын парызымыз болу керек. Осы орайда «Халықты сүйем деп байбалам салмай, оған тек жан жүрегімен ғашық бола білу керек» деген Мұқағали ақынның мына бір жыр шумақтары ойға оралады:

Оңай сөз ғой Отанды сүйем деген,

Самалы бол Отанның салқындаған,

Сандуғаш бол, сайратсын алтын далан.

Семсері бол, Отанның қынабында
 Сертке ұстаса селт етпей жалтылдаған.
 Шетсіз, шексіз, қиырсыз, ұлы дала,
 Шуақ болып шашылмай жылына ма?
 Сүй Отанды! Шыныңмен сүйіп өт те,
 Гүл боп қадал ойына, қырына да.

Иә, туған ел, туған жер үшін жасалатын жақсылықтардың барлығы ізгі ниеттен, иманнан туатыны даусыз.

Рухани жаңғыру – әрбір жеке тұлға үшін оның тәрбиесі, ұлттық сана-сезімі, ұлттық рухани тамырынан нәр алған құндылықтары мен оның жаһандық өзгерістерді дұрыс бойына сіңіруі.

Еліміздің болашақ бағдарының оң болуы үшін Елбасымыз «прагматизм» сөзіне көңіл бөлуді ұсынады. Мақалада Елбасы «Прагматизм – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылық, даңғойлық пен кердендікке жол бермеу деген сөз» деп түсіндіреді. Елбасының осы сөздерін толық қолдай отырып, рухани мәдениетіміздің дамуы үшін, еліміздің экономикасының өсуі үшін қазіргі кезде адам құндылықтарының кемелденуі мен өзінің кәсіби қызметін жоғары деңгейде жүзеге асыруы, сонымен бірге жеке тұлғаның ұлттық байлықты ескере отырып өздігінен кемелденіп дамуына әсер ететін ең маңызды факторы болып табылады [5].

Ұлттық сананы жанаша қалыптастыру, басқа елдердің озық тәжірибесін, жетістіктерін бойға сіңіріп, пайдамызға асыру туралы айтқанын зиялы қауым қуана құптап отыр. Білімге ұмтылу, жақсыға үйрену, жаманнан жиренуді ата-бабаларымыз баяғыда айтқан. Бұл енді ұлттық идеологиямызға айналып отыр. «Ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек» деп қадап айтты мақаласында Мемлекет басшысы.

Соңғы кездері «зиялы қауым» деген сөзді көп айтып кеттік. Ал, соның анықтамасын, критерийін айқындап алу керек сияқты. Ұлт зиясы деп – ең алдымен өз ұлтын жанындай сүйген және ұлттың барлық асыл құндылықтарын бойына сіңірген, білімді де білікті, текті, қасиетті, өте қарапайым, қажырлы да қайратты, «тұлпардың – тұяғы, асылдың – сынығы» ісптті жүзінен мейірімділіктің шуағы есіп тұрған, тілге де, дінге де берік, алған бетінен қайтпайтын, рухы да, жаны да таза, қажет болса ұлттың келешегінің жолында жанын құрбан ете білетін нағыз тұлғаларды айтуымыз керек.

Немістің атақты тілші, философы Вильгельм фон Гумбольдт былай деген еді: «язык тесно переплетен с духовным развитием человечества и соответствует ему на каждой ступени его локального прогресса или регресса отражая в себе каждую стадию культуры».

Кезінде еліміздің астанасын Алматыдан Ақмолаға көшіргенде ең алғашқы салынған құралыстың бірі ол – Кенесары ескерткіші мен Еуразия ұлттық университетін салу болды. Осы екі нысанның құрылысы өзгелерден бірінші болып саналы түрде басталған сияқты. Кезінде Кенесары батыр Ақмола бекінісін алу үшін қаншама арпалысып, қияң-кескі соғысты жүргізді. Бірақ арманына жете алмай кетті. Атақты ғалым Г.Потанин: «...уақыт өтер, Қараөткелде де өркениет дамып, университеттер ашылар» деген еді. Сол айтқаны келді.

Саясат әрқашанда аумалы-төкпелі, уақытша әрі алдамшы болып келеді.

Ал, ұлттық мәселе ол мәңгілік. Егер де ұлттық проблемаларды шешу туралы ой-толғаулар, айтыстар, дискуссиялар ешқашан тоқталмауы керек.

Осы мәселенің өміршендігі – ұлттың мәселелері туралы әр уақытта заманына қарай сұрақ қойылып және оған үнемі жауап беріп отыруымыз керек. Ұлттың төңірегінде болып жатқан барлық оқиғаларға қызғушылық, аландаушылық болмаса ертең ол ұлт өміршендігін жоғалып, басқа елдің жетегінде кетеді. Қазақтың мықтылығы осында жатыр. Мәселен, өткен ғасырдың басында аумалы-төкпелі кезде ұлт болып ұйысқан, жұрт болып барын түгендеген елдердің өзі тарих тегеуірінінде шыдас бере алмай жатқанда қазақ зиялылары ақ пен қараны ажыратып, өз-өздеріне сұрақ қойып, ұлттың жойылып кетпеуіне жан-дәрменімен іс жасады.

Негізі жалпы ұлттық қасиеттерді сақтап қалудың екі жолы бар. Біріншісі – дін. Екіншісі – тіл. Біздің ұлттымызды сақтап қалған ең соңғы фактор ол дін болды. Егер біз діннен айырлағанда онда аз уақытта ғана жойылып кету қауіпіміз бар еді. Туған тілімізден айырылып қала жаздасақ та діннен айырылған жоқпыз. Соның арқасында қазақ қазақ болып қалдық. Кеңес өкіметі кезінде қазақша білмесек те кез келген отбасы мүмкіндігінше діни қағидаларды сақтап қалуға тырыстық. (Ауызашар, ораза, құрбандық шалу, балны сүндетке отырғызу). Біз дініміз арқылы ұлттық қасиеттерімізді үнемі толықтырып, жетілдіріп отырдық. Көптеген ата-аналар балаларын іздеп жүріп бірлі-жарым қазақ мектептеріне оқуға берді. Мысалы Алматыда 1970-1980 жж. № 12 қазақ мектебіне барлық зиялы қауым өкілдері балаларын оқытуға тырысты. Әсіресе, жазушылар, ЖОО

ұстаздары, журналисттер, мектеп мұғалімдері осы бастаманы үнемі көтеріп отырды. Бұл ұлт болып сақталудағы күрестің бір түрі еді.

Экономикалық және саяси жетістіктер өзімен-өзі келмейді. Осындай жетістіктерге жету үшін ел ішінде қолайлы саяси-әлеуметтік жағдай жасаулы керек. Ел азаматтардың рухын, бірлігін нығайтатын бүкіл әлем тарихында мемлекеттерге тән әдіс – ол мемлекетті құрап отырған халықтың тілі мен мәдениеті. Ұлты басқа азаматтарын бәріне ортақ тіл, ортақ мәдениет болу керек. Сонда ғана сол елде нағыз рухани бірлік, өзара түсінісу оңайланып, ынтымақшыл орта пайда болады. Патриоттық тәрбие жұмысы да тез алға басады, мемлекеттік тіл арқылы мектепте, жоғары оқу орындарында білім алғандар әдебиет, саясат әлеумет тағы басқа салаларда ортақ ұғымдарға ие болады және ортақ мәдениеттің түлегімін деп сезінеді. Міне осындай елдің бірлігін нығайтуда Елбасымыздың Болашаққа бағдар «Рухани жаңғыру» атты бағдарламасының орны ерекше.

Міне осы орайда айтылылатын мәселе Павлодар облысы әкімшілігі тұрғысынан атқарылып және жоспарланып жатқан жұмыстар ұшан теңіз. Жалпы біздің елімізді (облысты айтып отырмын) нағыз рухани мұралардың алтын қазынасына айналған құтты мекен десем артық айтандық емес. Ұлттық мәдениеттің, оның ішінде сөз өнерінің қай саласын алсаңызда біздің қасиетті қара топырақтан жаратылғандары қаншама?! Оның бәрін тізбектеп жатпай-ақ қояйық «елім», «қазағым» деп жүрегі соққан азаматтардың бәрі біледі. Менің айтайын деп отырғаным Елбасымыздың осы ұлы бастамасын жүзеге асырудағы біздің облысымыздың тарапынан атқарылып жатқан мәні мен мағынасы зор игілікті істердің барысы. Әсіресе халқымызға ауадай қажет ұлттық санамызды қалыптастыратын ата-бабаларымыздың мұра қылып қалдырған жәдігерлерін жинастырып қайта жаңғыртып шығару. Осы тұрғандан келгенде өзінің табиғатынан қазақы, ұлттық дәстүрде тәрбиеленген, тарихи-этнографиялық зерттеулерге аса қызығушылықпен қарайтын ұлтжанды тұлға, аз уақыттың ішінде облыс жұртшылығының ыстық ықыласына бөленген облыс әкімі Бақауов Болат Жұмабекұлының қолдауымен және «Білім ордасы» болып табылатын киелі қарашаңырақ атанған Сұлтанмахмұт Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің бастауымен жүзеге асырылып жатқан салиқалы да сүбелі дүниелердің орындалуы үлкен шаралардың бірі болып табылады. Ол қандай десеңіз төменде жазылған ғылыми-энциклопедиялық тұрғыда жазылып жатқан жәдігерлерді айтуға болады:

1 Былтыр ғана заманымыздың заңғар жазушысы Мұхтар Әуезовтың сүйікті шәкірті болған, қазақтың ата-салтын зерттеуде аса таланттылығымен, талғампаздығымен әлемдік фольклортанушыларды таңқалдырған атақты ғалым, филология ғылымдарының докторы Бекмұрат Уахатовтың бұрын жарияланбаған өз қолжазбаларынан құрастырылып, шыққан алты томдық шығармалар жинағы. Ол республикамызда үлкен ғылыми жаңалық болды.

2 Қазақтың маңдайына біткен біртуар тұлғасы артында әлемдік деңгейде мол мұра қалдырған Қазақстан Ғылым академиясының академигі, шығыстанушы, өнертанушы, әдебиеттанушы ұлттық археология мектебінің негізін қалаған ғұлама ғалым Әлкей Хаканұлы Марғұлан туралы «**ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН**» энциклопедиясы дайындалу үстінде. Жалпы мақала саны екі мың екі жүз. Сондай-ақ ғалымның әр жылдары әлемнің түкпір-түкпіріндегі атақты ғалымдармен жазысқан хаттары сұрыпталып, жинақталу үстінде.

3 Өз заманының рухын мейлінше кең көрсете білген ақиық ақын, қазақтың классикалық поэзиясының ардақты өкілі. Қазақ халқының бақытты, мәдениетті ел болуын өмірлік арман еткен, сол үшін де өзін «қараңғылықтың көгіне күн болмағанда кім болам» деп өршіл мақсат қойған халқымыздың ғазиз ұлы Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «**СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫРОВ**» атты энциклопедиялық басылымы толықтырылып, өзгертіліп екінші рет басылуы жақын арада жарық көреді.

4 «**АЛТЫН БЕСІК**» энциклопедиясы. Павлодар облысы Қазақстан халық ассамблеясымен бірлесе отырып жарық көретін бұл энциклопедияда Қазақстан Ресей өңірінде қоныстанып қалған Омбы, Новосібір, Алтай, Түмен өлкесіндегі шекаралас елдерде тұратын қазақ тұрғындарының тұрмыстық ерекшеліктерін, салт-дәстүрлерін, мәдениеті мен тарихын зерттеу және жинақтау бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу, қазақ-орыс тарихи-рухани және саяси, мәдени байланыстарының мәнін ынтымақтастық, бірлік тұрғыда айшықтап көрсету көзделген.

5 «**ЕРТІСТІҢ ПАВЛОДАР Өңірі**» энциклопедиясы қазақ тілінде өңделіп, толықтырылып, қоғамдағы өзгерістерге сай дайындалу үстінде.

6 «**ПАВЛОДАРСКОЕ ПРИИРТЫШЬЕ**» энциклопедиясы орыс тілінде алғашқы рет 2003 жылы шыққан. Қазіргі заманға сай көптеген өзгерістер мен толықтырулар енгізу мақсатында қайта өңделу үстінде.

Кезінде ойшыл жазушы, қоғам қайраткері Ә. Кекілбайұлы ұлттық идея және идеология туралы өз ойын былай білдіріп еді:

«Ұлттық идея барлық уақытта болған. Бүгін шығып отырған жоқ. Біздің қазіргі ұлттық идеямыз – осы заманғы ұлттық мемлекет орнату», – деп оны жүзеге асырудың төмендегідей жолдарын көрсетіп берді:

– демография мәселесін шешу, яғни жер бетіндегі қазақтарды тарихи Отанына қайтару;

– ұлттық мүддені жүзеге асыратын, ұлттық мемлекет орнататын ұлттық үкімет құру;

– Қазақстандағы бар қазақты азаматтық, адамдық сапасын жақсарту шарт, яғни, ұлттың санасын өсіру.

ҚР Президенті Н. Назарбаевтың 2005 жылдың тамыз айындағы елмен сұхабатында өзіне қойылған: «...Қазіргі кезде Қазақстан мемлекет ұлттық идеясын айқындау жөнінде әртүрлі әңгімелер көп айтылып жүр. Жан -жақты пікірталастар жиі бой көтереді. Осы туралы Сіздің пікіріңізді білсек дейміз», - деген сұраққа Елбасы төмендегідей жауап берген есімде «... менің ойымша, мемлекет құрушы - қазақ халқы. Қазақтың бұдан басқа елі жоқ. Ұлттық идея деген, **біріншіден**, қазақ елінің тәуелсіздігін нығайту, елімізді аяғынан тік тұрғызып, болашақ ұрпақтың қолына беру керек. **Екіншіден**, Қазақстанның экономикасын өркендетіп, әлемдегі дамыған мемлекеттердің дәрежесіне жеткізу керек. **Үшіншіден**, елдің бірлігі. Көріп отырсыздар, ынтымақ бірлік болмаса, біздің тәуелсіздігіміз болмайды. Осы үш мәселенің төңірегінде Қазақстандағы басқа халықтарды ренжітпей, олардың тілін, салт дәстүрін сақтауларына жағдай жасауымыз керек. Бұдан артық қандай ұлттық идея керек?» - деп жауап берген еді.

Көрнекті ғалым ҰҒА-ның академигі Д.Кішібеков «Ұлттық идея және идеология» атты ғылыми еңбегінде «Ұлттық идея тамырын тереңнен алады және этностың болмыстық табиғатын түзеді, оның тарихымен және мәдениетімен байланысты болады, - дейді автор. – Ұлттық идея этникалық сезімдердің негізінде пайда болады. Ал идеология қоғамдық сананың жоғары даму сатысы болып табылады. Егер ол ұлттық идеяға негізделсе, оның құндылықтармен толықтырса, күшке ие болады. Идеялардың маңызды топтастырушысы болып табылатын идеология стихиялы түрде пайда болмайды, оны адамдар қалыптастырады және оның өзіндік мақсаты мен қызметі болады. Ұлттық идеяның одан айырмашылығы – оны адамдар жасамайды, ол табиғи түрде пайда болады [5].

Мемлекет халықтан құралады. Салауатты да сапалы халық мықты мемлекет құрушы басты фактор екенін бәріміз де білеміз.

Сондықтан да бүгін күр айқайдан көрі, шамамыз келгенше елімізге пайдалы тіршілік жасаған жөн

Елбасымыз ұлттық сананы жаңғыртқанда өзіміздің, қазақстандық дербес даму үлгісін қалыптастыруымыз керек екендігін айтып отыр. Бұл дегеніміз – қазақтың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, ең бастысы, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, қазақи рухымызды жаңғыртуы Бұл ретте Президенттің жаңғыру ұғымынан мейлінше көрген жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдыларымыз бен әдеттерден арылуымыз керек деген сөзі бәрімізге ой салды. Өйткені бұл – өмір заңы, даму заңдылығы. ХХІ ғасырдағы адамзаттың басты, негізгі құндылықтары білімнен басталатын болады. Жастарымызды осы бағытта тәрбиелеп, әлемдік білім ошақтарынан тереңдетілген білім алып халқымыздың игілігіне жұмыс істеуге баулуымыз керек. Мемлекет басшысының Үндеуіндегі «Білімнің салтанат құруы» бөлімінде осыны меңзеп, халықты жаппай білім алуға шақырады.

Елбасымыз жоғарыдағы түйткіл мәселелердің бәрін айта келіп, ең бастысы ел ішіндегі татулықты, бірлікті, ынтымақтастықты алдыңғы қатарға қояды. Өйткені тек осындай игілікті істердің арқасында ғана қазақ елі өркениетті елдердің қатарында өзінің тиісті орнын ала алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше бүгін, ертен. Алматы: Ғылым, 1999. - 200 б.
- 2 Бурбаев Т.К. Ұлт менталитеті. – Астана: Елорда, 2001. – 248 б.
- 3 Құдабаев А. Ұлттық менталитеттің рухани негіздері // оқу құралы. Павлодар, 2009. Б. 4-6.
- 4 Жұма мінбері кітабы // Алматы. Қазақстан мұсылмандар діни басқармасы, 2012. 102-103 б.
- 5 Қариұлы З. Ұлттық философия: ол қандай болу керек? // Жас алаш. – 1994. 23 маусым № 72.

УЛЫТАУ – ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЙ ЦЕНТР ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

МАГАУЯҚЫЗЫ Л.

магистрант II-го курса,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева г. Астана

Статья Президента Республики Казахстана Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи» позволит восстановить историю степного наследия, актуализировать интерес к истории древних цивилизаций Великой степи, сакральных мест Казахстана, одним из которых являются горы Улытау.

Улытау, являются свидетелем важных исторических событий в истории казахского народа. Здесь происходили значимые события, связанные со становлением казахского этноса. В древних письменных памятниках есть значение этого слова – как «большой» и «величественный», но как сообщал Абиш Кекильбаев: «Величие горы Улытау исходит не от высоты, не от обилия здешних вод, а от богатства ее истории и от великих исторических событий происходивших здесь когда-то». Ведь с периода древности и по сегодняшний день Улытауский регион занимает важное историческое место в объединении и укреплении национальных идей.

На протяжении веков сведения о Улытау встречаются в исследованиях многих ученых и путешественников. В описаниях отца истории Геродота упоминается эта местность. По сообщениям ученого территорию северной и западной части Аральского моря (современный Центральный Казахстан) населяли массагеты и саки, а их самодельные предметы и оружия, сделанные из золота и меди, по периоду происхождения аналогичны рудным месторождениям в Жезказгане, что свидетельствует о зарождении здесь древней производственной культуры в более ранний период [1].

Интерес к Улытау, как некогда политического центра привлечен правлением Великого Чингисхана и его потомков - Джучи и ханов Золотой Орды и Кок - Орды. По сведениям Л. Н. Гумилева первая битва Великого Чингисхана в современных казахских степях произошла в районе, прилегающим к Улытау. В 1216 году монголы, обосновавшиеся на реке Ирғиз, подверглись неожиданному нападению хорезмшаха. В 1223 году Чингизхан, разбив армию правителя Хорезма, оставляет в окрестностях Улытау старшего сына Джучи. С тех пор Улытау становится политическим, социальным, торговым и экономическим центром улуса Джучи [2, с. 15].

Свидетельством тому служат исторические памятники находящиеся здесь. Это мазары Джучи хана и правителя Золотой орды Ер Едыге.

Вторая половина XV века ознаменована образованием Казахского ханства. Немаловажное значение для истории казахского народа имеют труды – «Тарих-и Рашиди» Мухаммад Хайдар Дуглата, где дается описание причин образования казахского ханства, сложение его в мощное централизованное государство при Касым-хане; «Таварих - гузида – нусрат-наме» о Мухаммаде шайбани хане и родословная джучидов, «Тарихи Абу-л-хайр-хани» Масуд бен Усман Кухистани, «Жами-ат-Таварих» Кыдыргали Жалаири, где освещается родословная казахских ханов.

В «Книге Большого чертежа» 1627 года, в трудах исследователей экспедиции XVIII века П. Паласа, И. Георги, И. Фалька, П. И. Рычкова, английского художника Дж. Кэстля и др. имеются сведения о географии, исторических личностях Улытауского региона.

Подавляющее большинство ученых и русских путешественников побывали на территории казахского края в XVIII-XIX веках. По этнотерриториальному делению регион Улытау относится к Среднему жузу. В исследованиях ученых Т. Бурнашева, М. Поспелова, Ф. Назарова Я. П. Гавердовского, С. Б. Броневского и А. И. Левшина даются описания родов населявших Средний жуз и географическая характеристика местности. Так А. И. Левшин приводит сведения о истории, географии и этнографии казахской степи и об обитании в горах Улытау родов найман и аргын: «Аргынское поколение кочует около гор Улуг», «Найманское поколение ... прочие кочуют по вершинам Ишима, по Тургаям, Кара-Узяку, Сыру, Кувану, Лапсу, около озер Ак, в горах Улуг, Кичи и проч.», П. И. Рычков о составе родов Среднего жуза в XVIII века пишет: «В сей Средней орде генерально четыре рода состоят, яко-то: найманы, аргинцы, увак-киреейцы и кипчаки, из которых найманский против всех прочих люднее и богате» [3, с. 17].

Изучение истории и этнографии степного края второй половины XIX связано в первую очередь с именем Чокана Валиханова. Выдающийся ученый в своих исследованиях отрицает существующий дискурс в русских источниках о «дикости» и отсутствии культурного развития казахского народа. Труды Ч. Валиханова представляют научную ценность в изучении истории, экономики, историко-культурных памятников казахской степи [2].

Во второй половине XIX века начинается активное изучение казахских земель. В трудах В. Вельяминова-Зернова, М. Красовского,

И. Завалишина Н. Коншина, Ю. Шмидта и др. рассматриваются исторические события в Улытауской области, особенности экономики края и торговые отношения Улытауского региона [3].

В Улытау сосредоточены исторические памятники, придающие сакральное значение этому региону. Первым ученым обратившим внимание на историко – археологические памятники Улытауского региона является К.И. Сатпаев. Он выдвинул предположение о том, что Улытауский регион, с древнейших времен являлся крупным политическим центром кочевников Великой степи. Алькей Маргулан, в свое время исследовав надписи памятника Танбалы тас, свидетельствовал, что самые ранние из них относятся к эпохе Огуз-хана, средние – к древнетюркскому времени, а поздние – к XIX веку: «На плоской песчаной скале древней террасы реки Сарысу сохранилось множество древних родовых тамг и надписей на кыпчакско-казахском языке, написанных арабским письмом. Среди них – тамги огузов, кыпчаков, канглы, аргынов и других. Против названия каждого племени представлены их родовые тамги. В ней упомянуты все главнейшие племена 3 жузов...». Исследования ученых подтверждают сведения об объединении казахских родов в Улытау.

В данной статье мы дали не полное историографическое описание, а рассмотрели основные описания, что свидетельствует о исследовании Улытау с периода древности многими учеными. На протяжении веков Улытау являлся этнотерриториальным центром народов, населявших Казахстан. На сегодняшний день Улытау также представляет интерес, так как здесь не только дислоцируются исторические памятники, но так как в них находят отражение все важные исторические эпохи, что служит поклонению духовным традициям.

Программа «Рухани жангыру», которая была разработана на основе положений статьи Главы государства «Взгляд в будущее» и продолжающая ее статья «Семь граней Великой степи» занимают особое место, так как в них рассматривается важный вопрос укрепления в сознании народа общенациональных святынь. Улытау является одним из сакральных мест в сознании казахского народа. Он был центром для Золотой Орды и Казахского ханства. Именно здесь происходило собрание 3 жузов, единство которых способствовало победе в одной из крупнейших битв казахско - джунгарской войны – Булантинском сражении.

Дальнейшее изучение и популяризация исторических событий в Улытау является необходимым для формирования общенациональной идеи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бейсенова Ә. С. Қазақстан табиғатын зерттеу және физикалық география идеяларың дамуы, Алматы «Рауан», 2005. - 247 б.
- 2 Ахметов Қ. Ұлытау. Астана: Фолиант баспасы, 2006. – 344 б.
- 3 Жумабеков Ж. А. Ұлытау өңірінің тарихи географиясы (XV ғ. – XIX ғ. соңы): автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. историч. наук. – Караганды, 2010. - 31 с.
- 4 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1. Алма-Ата: Главная редакция казахской советской энциклопедии, 1984. – 432 с.

ТӘҢІРШІЛДІК: НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕРІ, НОРМАЛАР ЖӘНЕ ТҢҮЙІМДАР

МУКАНОВА А. Н.

т.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ШАЙЖАНОВА Г. К.

гуманитарлық ғылымдар магистрі,

«Қазақмыс» корпорациясының политехникалық кооледжі, Балқаш қ.

Тәңіршілдіктің пайда болған тарихи – географиялық ареалы, терең діни – философиялық толыққан мазмұны, күрделі этнографиялық тамыры бар жеке монотеистік діни жүйе саналатынын анықтау үшін, алдымен бар мәліметтерді (деректер түрлерін) зерттейтін методологиялық әдістер мен тәсілдерді іріктеп оларды қолданудың тәжірибесін игеру маңызды. Тәңіршілдіктің алғашқы, кейінгі, заманауи зерттеушілермен танылуы, талдануы, түсіндірілуі жолында алынған нәтижелердің қоғаммен, сол сенім иелерінің ізін басушылармен (ұрпақпен) қабылдануы сияқты ағымдарға келетін болсақ, бұл мәселе төңірегінде жан – жақты зерттеудің іске асырылып, бір ортақ қорытындыға келген сынайды көреміз. Әсіресе философиялық тұрғыдан зерттеу жұмыстары біраз мәселелердің басын көтеріп, талдау жұмыстары нәтижелерін алған. Дегенмен тәңіршілдіктің шынайы халықтармен діни жүйе ретінде орындалған рухани діни мазмұнынан басқа, онымен сабақтасатын немесе іс – қимылмен көрінетін әрбір адаммен орындалған діни элементтері

бар екенін дәлелдейтін ғұрыптарды сипаттайтын деректерді талдау, шыншылдығын дәлелдеу арқылы діннен шынайы көріністер беру де маңызды. Әрине діннің, оның ішінде жазба әдебиеті жоқ діннің мазмұнын құрастыру зерттеушілермен алдын – ала қолға алынып, философия саласының өкілдерімен елеулі жетістіктерге қол жеткізгені белгілі. Бұл зерттеулер келесі зерттеулерге ғылыми негіз, ауқымды ғылыми бағыт – бағдар береді; тәңіршілдіктің өзге діндер жүйесіндегі орнын белгілеу үшін оның басқа да жақтарын оны кейінге дейін (XX ғ. ширектерінде ұстанып, элементтері сақталған) ұстанып келген халықтар мысалында көрсету маңызды. Әсіресе түркі тектес халықтармен ислам дінін қабылдағаннан кейін де тәңіршілдік өз күшін жоймай, жергілікті халық күнделігінде өз қалпында орындалып, тіпті еш өзгеріссіз сақталғанын дәлелдейтін ақпараттар бар; бірақ сол ақпараттардың сақталуы мен келіп жетуі мәселесі ғылыми талдауды, шыншылдығы мәселесін дәлдеу немесе белгілі бір ғылыми тұжырымын күтіп отырған дерек саналады. Әсіресе мұндай деректерді жеткізіп отырған оқымыстылардың өздерін зерттеу объектісі санау дұрыс амал. Мәліметтер орын алған деректерге талдау жұмыстарын жүргізу үдерісінде олардың шығу тегі сілтемелермен белгіленбеген. Яғни авторлар ғұрыптардың орындалуын сипаттау арқылы жеткізіп, түбегейлі деректің шығу тегі орын алған материалды көрсетпеген. Мұнан шығатын қорытынды авторлар деректі ауыз екі әңгімелерден естіп, осы күнге жеткізген. Ендігі кезекте ауыз екі дерек алғаш айтылған адамнан әрі қарай (жоғары қарай) оған жеткізген адамды, ол адамға жеткізген адамға дейін жалғастырып жеткен нүктесіне дейін анықтау. Мәлімет белгілі бір жазба деректен алынып, ол еңбек көрсетілмей қалған болса, мұны да дұрыс ғылыми талабына сай анықтау сияқты жұмыстарды реттеу. Зерттеу жұмысының тарихи – этнографиялық ерекшелігін ескеріп, негізінен қолданылу керек ғылыми – методологиялық әдістерді тізбектеп көретін болса, негізінен, жоғарыда айтылған мәселелерді ескере отырып, алдымен деректерді жинау мақсатымен деректану саласының деректерді іздеу, сараптау, талдау, салыстыру, хронологиялық талдаудан өткізіп, кезеңдеу, яғни қолданыста бар қажетті әдіс – тәсілдерді; келіп жеткен ауыз екі деректерді жеткізушілермен жұмыс үдерісінде этнографиялық, күнделіктілік (айтылған тарих), микротарих, герменевтикалық және т.б. салалар ұсынатын әдіс – тәсілдерді іріктеп қолдану; сонымен қатар, *интерпретация, репродукциялық, реконструкциялық*, белгілі идеяларды, принциптерді және т.б. бір арнаға тоғыстыру үшін жүйелеп формализациялау (*конституирование*) қажет.

Орта Азияны мекендеген көшпелі – малшаруашылығы ареалы өкілдері б.з.д. 8 – 6 ғасырлардағы түркі–моңғол тайпалары. Ежелгі халықтың діни сенімі аспан әлемі құдайы Тәңірі культіне негізделді. Кейбір деректерде тәңірі сенімі б.з.д. 5–4 мың. белгіленген. Тәңірі адам мен табиғат аралық байланысқа, яғни қоршаған ортаны қастерлеу, оған қоса ата–баба аруағын құрметтеуге негізделген. Ерекшелігі түркі–моңғол халықтары қоршаған ортаға құрметпен бас иіп, табиғатқа жанды тіршілік деп қараған. Қоршаған ортаға құрметпен, әрі *зор діни* сеніммен қараған.

Осы тұрғыдан тәңірінің өзге діндер қатарындағы орны өзгеше; яғни діни сенім ретіндегі қолданылу ареалы ауқымды болғанмен, діни жүйе ретіндегі мазмұны біршама спецификалық, яғни архайкалық басым сынай танытады. Осыған орай зерттеушілер тәңіріге анимизм, тотемизм және т.б. көне культтер негіз болды деген пікірді ұстанып отыр.

Тәңірі – түркі–моңғол халықтарының бастапқы, әрі көне, *эволюциялық тарихы бар дін дәрежесіне жеткен табиғи сенімі* (тәңірі, көк тәңірі). Осы тұрғыдан қажетті деңгейде зерттелмеген.

Сондай–ақ тәңіршілдік көнеде Алтай жерінде 7–9 мың. жыл бұрын пайда болып, ыдырып кеткен жергілікті тайпалармен көптеген географиялық кеңестіктерге тараған [1] деген мәлімет бар.

Тәңірінің алғашқы нұсқасындағы идеясы, концепциясы, мифологиясы, ғұрыптық мазмұны бірнеше мың. жылдықтарда уақыт ықпалымен, басқа діндер әсерімен, табиғи–климаттық, тұрмыстық ықпалмен азды–көпті өзгерістерге ұшырады. Осыған қарамастан оның түбегейлі ұғымдарының бірлігі, тұтастығы сақталды. Тәңірі сенімі бойынша, жаратушы біреу, ол аспанның жетінші қабатында орналасқан. Жаратушы өз еркін табиғат арқылы, яғни: күн, ай, жұлдыз, аспан, жер, су және т.б. жібереді; табиғатты жаратушыны сияқты ұлықтап, құрметтеу керек. Қ.б. кейін адам жаны аспанға көтеріліп, жердегілерге қамқорлық танытқан. Жаратушы табиғат кейпінде оның жолынан еруге шақырған. Сондай–ақ, табиғатты, өсімдікті, суды, жерді, тауды және т.б. адам тәрізді жанды деп санаған.

Тәңірі сенімінде тозақ түсінігі болмаған. Адамдар барлық жасаған арам істері үшін осы дүниеде тәңірі алдында жауап берген, егер жауапсыз қалса жауапкершілік оның ұрпақтарында қалған. Тәңіршілдікте тозақтан қорқу сезімі идеясы емес, табиғатқа ризашылдық ету арқылы тәңіріне риза болу идеясы орын алған. Адамдар арам іс жасамаса тәңіршілдікпен өмір сүріп, әділ болса, жаратушыдан қорқудың қажеті жоқ деп сенген.

Тәңірі көне сенімдердің бірі саналатыны жөнінде шетел ғалымдарының: «тәңірі идеясы ең алғашқы сенім, ол анимизм, тотемизмнен генотеизмге және монотеизмге дейін ұзақ жолды кешкен, монотеизм дәуірінде манехейлік сеніммен жақындасып, кейін ислам және будда діндерімен басылды, дегенмен басым діндерге қарамастан әрі қарай қолданылды» [2, 11] деген ойға қонымды тұжырымдары бар. Европоцентристік көзқараспен жазылған еңбектерде тәңіршілдікті шамандыққа жақын пұтшылдық түрінде түсіну; осыған қарамастан тәңіріні тек аспан деп қабылдау, анимистік, яғни табиғи дін деп түсіну орын алды. Түсінік орыс және батыс түркітанушылары көзқарасы негізінде қалыптасты, ғалымдардың мұндай пікірін ойға қонымды етіп түсіндіру мүмкін.

Тәңіршілдік ішкі негізі сақталған ашық универсалды дүниетаным, оның универсалдығы мәдени интеграцияға, яғни жекелеген мемлекеттерде, аудандарда, тұтастай әлемде болсын халықтардың рухани – мәдени келісімі мен бірлігіне жағдай тудырған. Түркі халықтарының рухани мәдениеті әлемдік мәдениеттің феномені, оның құрамдас бөлігі ретінде даму жолында туып, қайта жаңғырып, гүлдену, әрі құлдырау кезеңдерінен өтті.

Тәңірі – тәңіршілдіктің басты ұғымы, яғни «аспан құдайы», «жоғары құдай»; Махмұт Қашқаридың «Диуани лұғат ат түрік» еңбегінде «тәңірі» [3] деп берілген. Әр түрлі мәдени дәстүрлерде әр қалай жазылып, оқылады. Мысалы көне ғұндар мен түркілерде «таң» термині «таңның атуы», «жарықтың көтерілуі», «төңіректің оянып өмірдің жандануы» [3] мағынасында берілген.

Ежелгі түркілерде «тен» («тэнг») «бірдей», яғни жаратушы мен оның жаратылымы аралық теңдік мағынасын білдірген. Жаратушы адамды жаратқаннан кейін, оның жаратылымы адам – руханилық идеясын тудырды. Тәңіршілдік мәңгілік рух идеясын таратушы; тәңіршілдік тірі дамушы құбылыс. Өмірлік мәселелер мен қарама – қайшылықтарға қарамастан тәңірілік рухани даму үдерісінің тоқтамағанын көреміз. Яғни, *жер+адам=рухани эволюция, тәңіршілдік*.

Тәңіршілдік мәдениеті универсалды, адамзаттың бірегей құнды мұрасы. Орталық Азия территориясында пайда болып, түркі, моңғол тілді көшпелілермен рухани – мәдени кеңестікті қалыптастырды. Әрине күрделі феномен, себебі тәңіршілдік көшпелі халықтармен бірнеше мыңжылдық бойында, еуразияның этникалық қоғамдастықтары тәжірибесінде жиналған этикалық таза, этнографиялық бай, рухани терең, мәдени мазмұнды комплекс. Көшпелі халықтар мысалында мекен еткен табиғи – климаттық ортада игерілген шаруашылық

үдеріс: адам мен жер (қоршаған орта) аралық ғұрыптардың тууына, нәтижесінде тәңіршілдіктің дамуына түрткі болды.

Көшпелі қоғамда қозғалу жолында аялдау, тоқтау нүктелеріне жеткізетін маршруттар түбегейлі ойластырылған. Қазақтар жыл мезгілдері ерекшелігін ескеріп, қоршаған ортаның климаттық жағдайын, табиғи ерекшелігін түбегейлі игерді. Бұл динамикалық көшу маршруттары: қыстау, жайлау, күзеу және көктеуден тұрды.

Орталық Азия территориясында қалыптасқан көшпелі халықтар мәдениетін жеке өркениеттік феномен деп тану біртіндеп іске асырылды. Яғни, көшпелі халықтар өркениетін жан – жақты зерттеп құнды нәтижелер алу үшін уақыт қажет болды. Бүгін көшпелілер өркениетінен табылған мәдени мұра, әлемдік мәдениеттің құнды бөлігін құрайды. Көшпелі өркениетті қалыптастырған дала мәдениеті тәңіршілдіктің тууына алып келді. Тәңіршілдіктің көшпелі халықтармен күннен – күнге өтіп, бірнеше ғасырлар бойында сақталуы сенімнің де бірге дамып, күрделі, әрі жан-жақты толыққан, тамыры көнеден XVIII ғасыр кезеңдеріне дейін таза күйінде, толық қанды қолданылып келген, адамдардың санасы мен қанында ұрпақпен – ұрпаққа дарып, қоршаған ортамен рухтанып отырған «діни» сенім жүйесіне айналды. Жоғарыда айтып кеткендей тәңіршілдік қоршаған ортамен тығыз қарым – қатынаста дамыды. Оның ұстанушылары тәңіршілдік идеясын, оның жолында сақтау керек тәртіптерді нақтылы білді. Басты идея қоршаған ортаға және адамдарға асқан ұқыптылықпен, мейіріммен қарау, қадірлеу; басты принцип барлық тіршілікпен жақсы қарым – қатынаста болу, олардың алғашқы таза күйінің бұзылуына жол бермеу. Мысалы қазақ мәдениетінде жас өскен шөпті жұлмау, мал төлін аяқтанғанша күту, және т.б. Әрбір жерді қасиет тұту, күту, қадірлеу, қорғау, алғашқы кейпіне тиіспеу, бұзбау, сақтау, ортақ санау және т.б. Қоршаған ортаға деген мұндай қатынас тәңіршілдіктің өзі саналады. Осыған байланысты Әбілғазы Баһадүр ханның «Түркі шежіресінде» тәңірі сенімінің жарқын өкілі Шыңғыс ханмен байланысты халық ішінде тараған мәліметте: «Бірде Шыңғыс хан Бұхараға адам жіберіп, моллардың бірін алдыртуға бұйрық берген, Бұхаралықтар Эшреф қадиды және бір ваизды (уағыздаушыны) жіберген. Алдымен Шыңғыс хан олардан «мұсылман» атауының мәнін сұраған. Олар: «мұсылман» Құдай құлдары, және ол біреу деп жауап берген. Бұған Шыңғыс хан құдайдың біреу екені белгілі деген. Әрі қарай Шыңғыс хан құдайдың елшісі пайғамбар жөнінде сұраған, оған, құдай өз құлдарына ненің бұйрық неге тиым салынатынын жеткізу үшін жіберген деп жауап берген, Шыңғыс хан мұнымен де

келіскен. Бес уақыт намаз оқу арқылы, құдайға құлшылық етеміз деген, мұны да қолдаған. Он бір ай бойы ас ішіп, он екінші айда күні бойы аш жүріп, кеш уақытында ғана ішеміз деген. Шыңғыс хан мұныда қолдаған. Қасиетті Мекке деген қала бар, сонды құдайға құлшылық ету мақсатымен барамыз дегенде, Шыңғыс хан мұнымен келіспей, «барлық әлем құдайдың иелігі, неге бір ғана жерге барып құдайға бас иесіндер деген екен» [4].

Тәңірі қалыптасқан географиялық ареалы, бірнеше ғасырдан тұратын уақыт шеңбері бар, әбден пісіп жетілген рухани құндылық, және ғасырлар тоғысында халықтардың ұлттық санасын қалыптастырған. Осы тұрғыдан тәңіршілдікті ғаламдық космогониялық Тәңірі құдайы культіне жатқызу кездеседі, яғни тәңіріні космос, алғашқы адам (ата – тек), тотем ретінде қарастыру. Тәңірі қазақтарда – адам танымына сыймайтын болмыс әлемі, ол рух оны алып жүретін дене бірлігі [5, 62].

Неміс зерттеушісі Г. Дерфер тәңіріні: «адамзаттың алғашқы монотеистік діні, ал христиандық тәңіршілдіктің трансформациясы, ал Иса пайғамбар Тәңірі ханның ұлы» [6, 11] деген ойын білдірген. Бұл тұжырым тәңіршілдіктің көне сенімдер қатарында ескерілуін меңзейді.

Тәңіршілдікті әдебиетте қалыптасқан дәстүрге сәйкес әлемдегі көне діндер жүйесіне жатқызады, сөйте тұра «тәңіршілдік – бұл табиғат діні, адам сол табиғаттың бөлігі, ол ерікті, осы тұрғыдан тәңіршілдік – еркіндік діні» [1] немесе тәңіршілдік пен тәңірі ұғымына түркі халықтарының ауызша және жазба деректерінде сақталған ежелгі түркі аңыздарының негізінде шамандық [1] ретінде қарайды.

Сонымен қатар, тәңіршілдікті түркілердің мұсылмандық дүниетанымы түсінігінде немесе исламға дейінгі ежелгі түркі мәдениеті кезеңінде түсіну, бұл тәңіршілдіктің уақыт аралығындағы өзге мәдениеттердің ықпалымен өзгеруі, толығыуы немесе өзгеруін көруге ықпал етеді.

Тәңірі сенімінің ішкі құрылымын, аруақтарға, рухтарға сену бойынша сақталатын әдет – ғұрыптық элементтерді сипатайтын деректер қорын жинау, тәңіршілдіктің қоғамдық өмірдегі орны мен маңызы, сақралды құпия жақтары жөнінде зерттеу жұмыстарын жүргізуге көмек берген болар еді. Себебі тәңіршілдік комплексіне бір жақты қарау мүмкін емес. Халықтық тәңіршілдік бір жағынан ұлы сенім рөлін атқарғанмен, екінші жағынан жекелеген шамандық культтерді қатар бірге алып жүрген «тұтастық» комплексін көзге елестетеді. Осы тұрғыдан оқымыстылар қауымы бір мезетте Тәңіріні тәңіршілдік құдайы деп санау, сонымен қатар шамандық

культ ғұрыптарына тән рухтар қызметіне жүгінудің орын алуына байланысты әртүрлі пікірлердің тууына алып келді. Және бұл ғұрыптар жүйесі уақыт өте ұлы діндермен араласуға қарамастан, өзге діндерге аяқ басқан түркі – моңғол тектес этностармен өту үдерісінде де, кейінде ауқымды уақыт сақталды, әрі қолданыста. Осы тәңіршілдік пен шамандық аралық өз – ара синкретизм немесе тәңіршілдіктегі шамандыққа келетін болсақ, түбегейлі зерттелмеген сыңай танытады. Бұл мәселені кезінде Ш. Уәлиханов [7] қозғаған, яғни жоғарыда айтып кеткендей мұсылмандану кезеңіне дейінгі тәңіршілдік комплексіне қарайтын тармақтар мен тәңірі сенімі және т.б. аралықтардағы синкретизм жеке – жеке талдау, анықтау, зерттеу жұмыстарын қажетсініп отыр. Зерттеуші тәңіршілдіктегі шамандық элементтерді анықтау арқылы, ол жөнінде нақты айтқанмен, қазақтарда жеке тәңірі сенімінің орын алғанын жоққа шығармайды. Сондай – ақ, тәңіршілдік анимизм, тотемизм, және аруақтарға сену элементтерінен тұратын монотеистік сенімнің бір түрі ретінде зерттеушілердің талдауынан өткен, зерттеу комплексінің ауқымды бағыты. Жалпы түркі, моңғол кейін қазақ – жоңғар мәдениетін зерттеу үдерісінде тәңіршілдік алдымен көтерілетін өзекті тақырып. Сондай – ақ, түркі – моңғол мәдениеті жүйесіндегі барлық ғұрыптарды өз – ара байланыстырып, түбегейлі анықталуында маңызды рөл ойнайтын ауқымды, әрі күрделі категория. Мұнан біз, тәңіршілдікті тұтастай зерттеу, алдымен бағыттық микроталдауларды қажетсінетініне көз жеткіземіз. Мұнан тәңіршілдіктің көп жобалы діни идеялардан тұратын комплекс ретінде қарастырылуы керек деген тұжырымды қолдаймыз. Түптеп келгенде барлық зерттеушілермен тәңіршілдіктің көне сенім ретіндегі орны мен өзге діни сенімдерге ықпалы немесе көне заманда пайда болып, кішігірім аудандық сенімдерді жұтып қоймай, олармен жақындасу, қанатының астына алып, дамуы және қолданылуы жолында қолайлы болып табылуы сияқты ағымдардың орын алғаны, тәңіршілдіктің ерекшеліктерін, дәстүрлі қоғамда орын алуы, сақталуы және т.б. тұжырымдарды дамытуға, себеп болып отыр.

Сонымен қатар тәңіршілдікті еуроцентристік көзқараспен талдау арқылы түсіну тәсілі; ресей және батыс түркітанушылары өкілдерінің көзқарасы негізінде қалыптасқан тұжырымдардың объективтілігі мәселесі бар. Яғни, өзге ұлт өкілдерінің көзқарасында орын алған пікірлерге сараптама жасау арқылы, қажетті мәліметтерді алу. Еуроцентристік көзқарасқа астар болған негізгі мәліметтердің шыншылдығына, құндылығына деректанулық талдау жүргізу. Немесе батыс зерттеушілерімен тәңіршілдікке мән бермеу, немесе

айналып өту, кемсіту сияқты әрекеттердің орын алуы. Немесе тәңіршілдікке күрделі діни жүйе ретінде қарау, оның табиғи жолмен пайда болғанын түсіндіруге (политеизм, монотеизм) әрекеттену ағымын түркі – ислам зерттеушілерімен қалыптасқаны, оны кейбір батыс немесе ресей шығыстанушыларының қолдап, дұрыс арнада зерттеу жұмыстарын жүргізуі тағы бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аюпов Н. Г. Тенгрианство как религиозная система / автореферат дис. ... кандидата философских наук : 09.00.06. – Алматы: АГУ имени Абая, 1996. – 30 с.; Аюпов Н. Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение: монография. – Алматы: КазНПУ имени Абая: Издательство «КИЕ», 2012. – 256 с.

2. Поляков П. А. Ислам среди тюрков, монголов, индусов и китайцев. – Казань: Типо – литография имперского университета, 1895.; П. А. Поляков Ислам среди тюрков, монголов, индусов и китайцев / П. А. Поляков – М.: Книга по Требованию, 2011. – 26 с.

3. Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк / З-А. М. Ауэзова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 1288 с.

4. Әбілғазы. Түрік шежіресі / Көне түрік тілінен аударған Б. Әбілқасымов. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 208 б.

5. Акагай Сабетказы Древние культы и традиционная культура казахского народа (монография). – Алматы, КазНИИКИ, 2001. – 71 с.

6. Полян половецкого поля [Текст] / Аджид Мурад. – Москва: ТОО «ПИК-КОНТЕКСТ», 1994. – 349 с.

7. Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений. – Алма-Ата: Каз. сов. энцикл., 1985. В 5-томах. – Т.1. – 528 с.

ПРОГРАММА «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» И ОПЫТ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

ПАНЧЕНКО Е. А.

преподаватель, кафедра «Исполнительское искусство»,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Сегодня казахстанцы являются свидетелями зарождения нового этапа в истории Казахстана. Его уникальность состоит в том, что процесс модернизации, объявленный Президентом реализуется одновременно в трех направлениях: модернизация экономики,

конституционная реформа, заложившая основы масштабной политической модернизации и модернизация общественного сознания. Именно третье направление является самым сложным и комплексным, так как никогда еще перед казахстанцами не стояло такой задачи, как модернизация общественного сознания. Именно она является сердцевинной всевозможных преобразований в стране. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» является идейной платформой, призванной стать основой для качественного преобразования всей страны.

Одним из направлений «Рухани жаңғыру» является Сакральная География Казахстана. Вслед за пятью ранее вошедшими в данный список святых мест в него включены также ставка Султанбета султана в Павлодаре и историко-мемориальный комплекс Аккелин в Баянаульском районе. Об этом передает МИА «Казинорм» со ссылкой на [pavlodarnews.kz]. В Алматы к столетию Амины Умурзаковой покажут ретрофильмы Реконструкцию средневековых боев провели в Астане 135 проектов в рамках «Рухани жаңғыру» реализовали в Атырауской области «Когда в 2017 году первые пять объектов нашей области вошли в список «Сакральных мест Казахстана», работа над ставкой Султанбета султана и историко-мемориальным комплексом Аккелин только начиналась, - сказала заведующая научно-исследовательской лабораторией «Сакральная география» Margulan centre Енлик Абеуова. - С тех пор в рамках программы «Рухани жаңғыру» была проведена огромная работа: открыты новые объекты, организовывались археологические экспедиции, публиковались статьи об этих и других святых. По итогам 2018 года павлодарские ученые подали заявку в научно-исследовательский центр «Қасиетті Қазақстан». Как результат - во время III форума краеведов в Атырау оба объекта включили в республиканскую карту. По словам Енлик Абеуовой, на этом работа краеведов не завершается. В будущем список сакральных объектов Павлодарской области, имеющих республиканское значение, может быть расширен. На III форуме краеведов Жумабек Камзин, Толеген Шакарманов из района Аққұлы и Самат Маненов из Иртышского района награждены нагрудными знаками «Үздік өлкетанушы». Напомним, помимо вышеуказанных сакральных объектов, в республиканскую карту от региона вошли пещера Коныр-Аулие в Баянауле, мавзолей Машхура Жусупа Копеева, могила Жасыбай батыра, мавзолейный комплекс Исабека ишана и архитектурный комплекс Аулиеколь. [inform.kz https://www.inform.kz/ru/v-spisok-sakral-nyh-mest-kazahstana-v-pavlodarskoy-oblasti-dobavili-esche-dva-ob-ekta_a3501396] В рамках программы «Рухани жаңғыру»

в мае 2018 года провели акцию «Ночь в музее» и приурочили ее к 80-летию Павлодарской области, а также 20-летию Астаны.

Как передает корреспондент BNews.kz., по традиции, раз в году, в преддверии Международного дня музеев в Павлодаре ожили герои из прошлого. На старейшей улице города, недавно названной в честь Астаны, появились солдаты Великой Отечественной войны, купцы, артисты, учёные, а в областном краеведческом музее ожили первобытные люди, батыры Казахского ханства, а выставочный зал наполнили приведения.

По словам руководителя экскурсионно-массового отдела краеведческого музея Куляш Шайдуллиной, всего в театрализованном представлении было задействовано около 200 человек: деятели культуры, музейные работники, ребята из Центра развития молодежных инициатив, преподаватели и студенты.

В здании краеведческого музея имени Потанина посетителям «Ночи в музее» представили около 50 актеров и экскурсоводов. Они подготовили программу в самом краеведческом музее, остальные развлекали павлодарцев на улице, участвуя в ярмарках, концертах и в фотосессиях.

«В этом году вместе с нашими традиционными ожившими экспонатами из разных эпох мы презентуем сакральные места Павлодарской области. В рамках «Рухани жаңғыру» здесь представлены Аулиеколь сельской зоны Экибастуза, мечеть Машхур Жусупа Копеева в Баянаульском районе. Здесь вы можете увидеть образ известного религиозного деятеля XIX века Исабека-ишана, который дает бата, и других личностей из разных времен, которые прославили Павлодарскую область», а также загадочные экспонаты, найденные в Баянауле», - рассказала Куляш Шайдуллина.

В Павлодарском областном Дворце школьников открылся кабинет «Рухани жаңғыру». Организатором мероприятия выступило управление образования Павлодарской области.

- Уверен, что этот центр станет не только источником знаний об истории наших великих предков, но и хорошим путеводителем в будущее, - сказал Абзал Нукенов, вице-министр по делам религий и гражданского общества Республики Казахстан.

В рабочую группу по подготовке проекта кабинета «Рухани жаңғыру» под руководством Дініслама Болатханұлы вошли ученые и педагоги области. Организаторы задались целью отобрать необходимые материалы по изучению уникальной истории родного края, жизни и деятельности известных людей. Так, Павлодарская

земля дала миру великого поэта Бухар Жырау, просветителя и мыслителя Машхура Жусупа Копеева, выдающегося ученого Каныша Сатпаева, талантливого режиссера Шакена Айманова. - Эта земля вырастила целое созвездие просветителей, ученых, людей искусства. По изучению культурных, исторических памятников это уникальное место - огромное поле для деятельности, - сказал главный педагог региона. Особое место в кабинете занимают стенды с портретами и книгами знаменитых личностей, выходцев из этого региона - деятели культуры и искусства, науки и политики, внесшие вклад в развитие Казахстана. На следующем стенде - герои современности, конкретные люди, внесшие определенный вклад в развитие Казахстана за годы независимости. Далее расположен стенд сакральных мест Павлодарской области, вошедших в республиканский реестр. Например, Мавзоль Машхура Жусупа Копеева, мавзоль Исабека Ишана, пещера Коныр аулие, монумент Жасыбая батыра, средневековое городище «Акколь-Жайылма». Один из стендов посвящен становлению государственного языка, переходу казахского языка на латинскую графику. Кроме того в кабинете работает виртуальная библиотека с QR-кодами 100 книг, рекомендованных к прочтению учащимся. Список книг утвержден экспертным советом, в которую вошли ученые, педагоги Прииртышья. Таким образом, создано не просто помещение с экспонатами, а живой, развивающийся кабинет, где будет вестись просветительская, поисково-исследовательская работа. - Наши дети должны изучать богатую историю родного края, гордиться достижениями своих знаменитых земляков, стремиться быть похожими на них. Ведь человек, не знающий духовных ценностей своего народа подобен дереву без корней, - подчеркнул Дініслам Болатханұлы. На сегодняшний день разработанный стандарт кабинета «Рухани жаңғыру» рекомендован для использования в учреждениях образования области.

В апреле 2018 года оркестру Казахских народных инструментов областной филармонии имени Исы Байзакова было присвоено имя нашего земляка, великого кюйши Рустембека Омарова. Оркестр принимает активное участие во всех мероприятиях нашего города, связанных с программой «Рухани жаңғыру».

Акцию «30 минут чтения» задумали в сёлах Павлодарской области для пропаганды интересной, полезной литературы о родине, передаёт корреспондент МИА «Казинформ». Центр казахстанской литературы и культуры открыли в Горно-Алтайске

Книги Всемирной ассоциации казахов презентованы в Усть-Каменогорске Хиты мировой и национальной оперы исполняют в Астане «В рамках программы «Рухани жангыру» и в рамках проекта «Читают все!» Центральная районная библиотека организует акцию «30 минут чтения», которая предусматривает еженедельное посещение читального зала и абонемента библиотеки работниками государственной службы, преподавателями школ, военнослужащими, студентами, учащимися», - сообщили в акимате Щербактинского района Павлодарской области. Чтобы лишний раз вложить людям в руки интересную и полезную книгу, библиотеки сёл Щербактинского района будут как минимум один раз в неделю, в любое удобное для людей время встречать их, обслуживать, выдавать на руки или работы в читальном зале литературу об известных земляках, крупных исторических датах, важных событиях в истории Казахстана. «Разработка проекта обусловлена необходимостью более углублённого и действенного культивирования чтения в целях духовного просвещения нации. Исходный замысел реализации проекта заключается в том, что о смысловое, целенаправленное, глубокое чтение является составляющей культурной безопасности и состоятельности нации», - дополнили в администрации. [inform.kz https://www.inform.kz/ru/neobychnoy-akciey-budut-privivat-lyubov-k-chteniyu-v-pavlodarskih-selah_a3487581]

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Электронный ресурс: <https://informburo.kz/stati/sem-graney-velikoy-stepi-o-chyom-statya-prezidenta-maksimalno-korotko.html>
- 2 Электронный ресурс: <https://www.caravan.kz/gazeta/sem-granejj-velikojj-stepi-499636/>
- 3 Электронный ресурс: https://bnews.kz/ru/news/sakralnie_mesta_pavlodarskoi_oblasti_ozhili_v_pavlodarskom_muzee
- 4 Электронный ресурс: <http://pavlodarnews.kz/index.php?id=7788>
- 5 Электронный ресурс: https://www.inform.kz/ru/v-spisok-sakralnyh-mest-kazahstana-v-pavlodarskoy-oblasti-dobavili-esche-dva-obekta_a3501396
- 6 Электронный ресурс: https://www.inform.kz/ru/neobychnoy-akciey-budut-privivat-lyubov-k-chteniyu-v-pavlodarskih-selah_a3487581

ЧТО ДЛЯ МЕНЯ ОЗНАЧАЕТ МОДЕРНИЗАЦИЯ СОЗНАНИЯ

ТЕМИРХАНОВА А. С.
учитель математики, Северная СОШ,
с. Северное, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Мое поколение – счастливое поколение, поколение, на глазах которого и руками которого пишется история становления молодого государства как Казахстан. Любое общество с момента его становления обретает свои собственные, неповторимые черты, проникается новым, присущим ему сознанием. Так формируется общественное сознание, и никто, кроме нас самих, не может изменить его суть и форму.

Модернизация - это не новое понятие, но в современных условиях, а именно в условиях развития казахстанского общества, оно приобретает новые приоритеты и подходы, совершенно новое понимание того или иного события. Как изменить общественное сознание, не допустить перегибов и неправильного осмысления того или иного момента – не простая задача как правительства, так и простого народа. На нас, на молодежь, возлагается особая роль в продвижении идей Президента, в правильной подаче и разъяснении основных положений программных статей Н. А. Назарбаева. Мне, как молодому учителю, особенно близки и понятны цели проектов в области образования, а именно касающиеся полиязычного обучения. Мировое общество не стоит на месте, оно динамично развивается и требует высококвалифицированных специалистов, а это невозможно без изучения мирового опыта в различных отраслях. Поэтому очень важно обучить поколение английскому языку как языку профессиональной коммуникации.

Конкурентоспособность страны в значительной степени определяется уровнем ее научно-технического развития, повышение которого зависит от возможностей получения образования и наличия соответствующих специалистов.

Исходя из целей и задач изучения математики в средней общеобразовательной школе согласно Государственному общеобразовательному стандарту, мы должны развивать творческие способности и мышление учащихся, которые помогут выявить еще и их способность адаптации в быстроразвивающемся, технологизированном обществе.

Многообразие целей и задач, решаемых математикой, реализуется различными методами и способами. Язык - это ключевое явление культуры, один из механизмов национального единения,

инструмент формирования нации как социальной структуры и сохранения языкового многообразия в Республике Казахстан [1, с. 9].

Поэтому использование английского и казахского языков при обучении математики в общеобразовательной школе на отдельных структурных элементах урока может способствовать успешной реализации проблемы полиязычия. Тем более, что мы живем в отдаленной глубинке, работаем в обычной средней школе и что главное, что наша школа – это школа со смешанным типом обучения. И вопрос, стоит ли вводить инновационные технологии в полиязычное обучение в нашей школе, назрел сам собой.

Перед молодым учителем стоит очень много проблем, при решении которых можно реализовать некоторые задачи самообразования. Так и в моем случае, на начальном этапе работы в 5 русском классе (нынешний 7 класс) мне понравилось умения учащихся работать в группе, в тандеме, их стремление к получению новых знаний, а также заинтересованность детей в конечном результате.

Поэтому идея попробовать ввести элементы полиязычия на разных уроках математики, а именно на государственном языке легла в основу моего проекта.

В своей работе я руководствовалась следующим: «Кто бы ты ни был по национальности, по профессии, по статусу, ты живешь в Казахстане, и чтобы возвысить мысли и дела своего государства, ты должен научиться говорить языком его предков, понимать, знать и мыслить в разрезе лучших традиций и обычаев коренного народа».

С начала этого учебного года я начала апробацию введения элементов полиязычия на уроках математики, и вы знаете, детям это понравилось. Далее, некоторые уроки на 50% тоже начала строить на переводе, допустим, тех же математических правил. На очереди – разработка системы уроков с элементами полиязычия (русский, казахский и английский языки) в классах с казахским и русским языком обучения.

А с переходом на латиницу изучать математические формулы будет проще, ведь обозначения в математике даются на латинском языке. А уникальнейший проект «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке» даст нам возможность нашей молодежи учиться по лучшим мировым образцам. То есть, это также ведет к модернизации общественного сознания, так как поколение, которое мы воспитываем сейчас, будет работать на благо государства в следующие 50 лет, и не просто работать, а продвигать бренд нашего государства в различных сферах экономики.

Поломать общественное сознание, которое веками строилось на принципах прагматизма, не так – то просто, но надо верить в свои собственные силы, надо учиться преодолевать старые стереотипы мышления, надо научить будущее поколение прагматизму в новом понимании, то есть уметь жить рационально, с акцентом на достижение реальных целей, с акцентом на образование, здоровый образ жизни и профессиональный успех. Естественно, нужны ясные, понятные и устремленные в будущее установки. Такой установкой может быть ориентация на достижение конкретных целей с расчетом своих возможностей и пределов как человеком, так и нацией в целом. И это реалии ближайших десятилетий.

А идея сохранения собственного национального кода, вернее культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов, является «ноу-хау» казахстанского развития истории.

Как же можно было, живя на своей исторической родине, на огромных миллионах квадратных метрах благодатной земли, пастбищ и обильной воды, чуть не потерять свой язык и культуру? Но история на то и история, чтобы вовремя остановить бег времени, дать обществу шанс на исправление ошибок. Так и произошло с нами, и наша задача, задача молодежи не допустить больше такого страшного потрясения. Об этом и говорит нам программа «Туған жер».

Живя в сельской местности, дыша свежим воздухом, питаясь духом родной земли – невольно начинаешь сознавать свою значимость для своего народа, для своей малой Родины.

Я приношу лишь малую толику пользы нашему обществу, обучая детей азам математики, но ведь из малого получается большое, и многие мои коллеги, занимающиеся мирным делом – обучением подрастающего поколения, делают одно общее и важное дело, то есть воспитывают будущее нации.

Дело не в важных правительственных документах, суть в нас самих, мы модернизируем свое, а значит, и общественное сознание. Ведь если нам вместе сделать шаг навстречу будущему, изменить общественное сознание, мы можем стать единой Нацией сильных и ответственных людей.

В заключение можно сделать такой вывод: если системно в течение учебного года работать с учащимися по намеченному плану и делать мониторинги по реализации каждого пункта, то можно научить русскоязычных школьников оперировать математическими понятиями на казахском и английском языке в пределах программы.

ЛИТЕРАТУРА

1 Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года.

2 Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева «Социально- экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана». - Астана, 2012.

3 Жетписбаева Б. А. Полиязычное образование: теория и методология. – Алматы: Білім, 2011. – 343 с.

«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ» АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ЕЛЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ

ТУРҒАНБАЕВА А. О.

тарих пәнінің мұғалімі, ФМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Астана қ.

СҮЙЕСИНОВ Н. А.

тарих пәнінің мұғалімі, ФМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Астана қ.

Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында әрбір азамат туған жерінің тарихын білуге, құндылықтарын қастерлеп, дамуына өз үлесін қосу қажет деген міндетті қойып отыр. Осы бағытта тарих пәнінде ұлы дала кеңістігінен шыққан өркениеттік жетістіктерді ұмытпау әрі дәріптеу – келер ұрпақтың үлесінде екендігін ұғындыру аса маңызды. «Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласының кіріспесінде айтылғандай, біз өз отанымыз – Қазақ елі мен оның байырғы халқы – қазақ халқын, басқа өркениетті елдермен салыстыра отырып, тарих толқынында үздіксіз дамып келе жатқан өркениет ретінде қарастыруымыз керек [1].

«Бұл - тарихқа деген дұрыс ұстаным. Сол арқылы түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның түйінін шешуге мүмкіндік туады» - деген тұжырым бізге үлкен сенім артады. Ұлы даланың жеті қырының кез келгені қазақ елінің өміріндегі ерекше мұра. Ұлы даланы мекен еткен ежелгі адамдар талай техникалық жаңалықтар ойлап тауып, бұрын-соңды қолданылмаған жаңа құралдар жасаған. Бұларды адамзат баласы жер жүзінің әр түкпірінде әлі күнге дейін пайдаланып келеді. Атап айтар болсақ, **біріншіден** – атқа міну мәдениеті.

Сурет 1

замандарда біздің жеріміздегі дала өркениеті технологиялық тұрғыдан қаншалықты қарқынды дамығанын көрсетеді. **Ұлы Даланың үшінші қыры – Аң стилі** [2]. Аң стилі бабаларымыздың айрықша жоғары өндірістік тәжірибесі болғанын көрсетеді. Олар оюлап кескіндеуді, металмен жұмыс істеудің техникасын, соның ішінде, мыс пен қоладан балқымалар жасаудың және құймалар құюдың, жайма алтын дайындаудың күрделі әдістерін жақсы меңгерген. **Ұлы Даланың төртінші қыры – Алтын Адам.** Әлемдік ғылым үшін сенсация саналған жаңалық – 1969 жылы Қазақстанның Есік қорғанынан табылған «Алтын Адам». Жауынгердің алтынмен апталған киімдері ежелгі шеберлердің алтын өңдеу техникасын жақсы меңгергенін аңғартады.

Сурет 2

Бесіншіден – Түркі әлемінің бесігі. Орасан зор кеңістікті игере білген түркілер ұланғайыр далада көшпелі және отырықшы өркениеттің өзіндік өрнегін қалыптастырып, өнер мен ғылымның және әлемдік сауданың орталығына айналған ортағасырлық қалалардың гүлденуіне жол ашты.

Сурет 3

Ұлы Даланың алтыншы қыры - Ұлы Жібек жолы. Бұл жол халықтар арасындағы жаһандық өзара тауар айналымы мен зияткерлік ынтымақтастықтың қалыптасып, дамуы үшін орнықты платформа болды. Керуен жолдары Қытай, Үнді, Парсы, Жерорта теңізі, Таяу Шығыс және славян өркениеттерін байланыстырды [2]. **Жетіншіден, асқақ Алатаудың баурайы** алма мен қызғалдақтың «тарихи отаны» екені ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Қарапайым, бірақ бүкіл әлем үшін өзіндік мән-маңызы зор бұл өсімдіктер осы жерде бүр жарып, жер жүзіне таралған. Атқа міну мәдениеті, ежелгі металл өндіру мен өңдеу технологиясы, өз жазуы мен мифологиясы бар озық мәдениетті Қазақ Елінің рухани байлығының айшықты белгісі – «аң стилі өнері», бүкіл әлемді тамсандырған Дала өркениетінің жәдігері - «Алтын адам» жауынгері, түркі әлемінің бесігі саналатын Алтайдан бастау алатын Түркі тарихы, әлемдік экономиканың өркенденуіне септігін тигізген - Ұлы Жібек жолы жүйесі, Қазақ Елінің ұлттық брендіне лайықты алма мен қызғалдақтар, еліміздің аумағында орын алған тарихи жәйт қана емес, сонымен қатар әрбір Қазақ үшін де аса қымбат құндылықтар болып табылады. Осы құндылықтарды оқушылар бойына сіңіру мақсатында мектебімізде тарих апталығы «Ұлы даланың жеті қыры» деп аталды. Оқушылар апталықтың ашылуында жеті қырды сахналық қойылым арқылы көрсете білді.

Сурет 4

«Ұлы даланың жеті қыры» тақыбында 7–8 сыныптарда Қазақстан Республикасының Ұлттық мұражайында мұражай қызметкері Қасенов Сырым Сериковичпен бірге «Ұлы Даланың жеті қыры» тақырыбында ашық сабақ өткізілді. Қызықты ақпаратқа толы сабақта оқушылар алтынды басқа металдардан бөліп алу әдісі, археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде Қазақстаннан табылған алтын киімді адамдар, алтыннан жасалған әшекей, зергерлік бұйымдар, Ұлы жібек жолындағы құнды жәдігерлермен танысып, тақырып аясында қызықты дөңгелек үстелде пікір алмасты. Ұсынылған суреттер осы саяхат барысында түсірілген. Осы шаралардың оқушыларды елжандылыққа тәрбиелеуде орны ерекше. Оқушылардан мұражайға саяхаттан кейін алынған сауалнамада оқушылар 100 пайызға қанағаттанғанын айтып өтеді. Еліміздің тарихын оқуға құштарлықтары, қызығушылықтары артқанын айтады.

Президент өз мақаласында еліміздің тарих жылнамасындағы ақтандақтарды қайта қалпына келтіруге жол ашқан «Мәдени мұра» бағдарламасының сәтті іске асқандығын айтып өтеді. Расымен де аз уақыт ішінде жарық көріп, көпшілік оқырман қауымның кең қолдануына мүмкіндік берген «Қазақтың мың әні», «Қазақтың мың күйі», 100 том «Бабалар сөзі», 100 том «Әлем әдебиеті кітапханасы», Сырым Датұлы көтерілісінен Желтоқсан көтерілісіне дейінгі оқиғалардың шежіресін қамтыған 21 том «Қазақ ұлғазаттық қозғалысы» сериялары, 20 том «Әлемдік мәдениеттану ойсанасы» мен «Әлемдік философиялық мұра» кітаптары тарихты тануға жол ашады. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласындағы «Архив-2025» жобасы да тарих үшін маңызды болмақ. Әр мемлекеттің мұрағаттарында жатқан жылнамалардағы қазақ тарихы туралы деректемелер өз тілімізде көрініс тауып, ғылыми айналымға енетіні куантады. Ұлт тарихын санаға сіңірудің бастапқы баспалдақтары да осы. «Ұлы даланың ұлы есімдері» аталатын тақырыпшада көтерілетін мәселе де – кезек күттірмейтін іс. Бұл іс алдымен әл-Фараби, Яссауи, Қорқыт, Абай, Шәкәрім шығармаларын әлемдік әдебиет нарығына сапалы аударма арқылы қосу ісінен басталуға тиіс [3].

Патриотизм – адам бойындағы ең қасиетті сезім. Патриотизм - туған еліңді сүюмен қатар, оған қалтқысыз еңбек ету, сол елдің бір бөлшегі екенінді сезіну. Түптеп келгенде Елбасы нақтылап өткен Ұлы даланың Жеті қырының әрқайсысы әр қазақстандықтың өткеніне үнілуі, қоғамның дамуына қосқан үлесін ой таразасына салуын, өз еліне деген сүйіспеншілікті, елжандылықты оятуды көздейді. Ұлы даланың Жеті қыры ұлттық сананың оянуына, жас

ұрпақтың бойында елжандылықтың қалыптасуына жол ашары сөзсіз. Ұлы далада өмір сүріп отырған бүгінгі оқушыларымыз өткен тарихтағы әр тұлғалардың ұрпағы екендігін мақтанышпен айтатын болса, болашақта еліміз мәңгі жасайды. Қорытындылай келе елбасы мақаласының ұлт тарихын, ұлт өркениетін санаға сіңіруде маңызы ерекше екенін атап өткіміз келеді. Ұлттық патриотизмді, өз ұлтына, өз мемлекетіне деген құрмет пен мақтаныш сезімін қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мемлекет басшысы «Ұлы даланың жеті қыры мақаласы» 21 қараша 2018 ж // www.akorda.kz
- 2 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. Пт. 217 бет – Алматы: «Атамұра», 2010 ж.
- 3 «Ұлы даланың жеті қыры» – тамырымызды іздеуге төте жол қараша. 2018 ж // <https://www.mangystaumedial.kz>
- 4 ҚР Ұлттық Мұражай сайты

1.13 Философия

1.13 Философия

ФИЛОСОФИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИФА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

АКЫЛБЕКОВА Р. А.

магистрант, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

АХМЕТОВА Г. Г.

к.ф.н., асс. профессор (доцент), ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Всесторонние изменения, происходящие в мире (политические, экономические, социальные и др.) привели к большому количеству взаимосвязей, взаимозависимости и взаимообмена различных культур, народов и этносов. Понятие «Я», «Мы» и «Мое» видоизменяется либо растворяются под натиском господствующих стран, что ведет к потере своего «личностного» начала, к утрате культур и самобытности, к забвению национальной природы этноса, пренебрегая историческими истоками, традиционными ценностями и обычаями.

В настоящее время национальная идентичность находится под угрозой самоуничтожения и самозабвения под влиянием одной

всеобщей модели как «единственно верной» национальной модели самосознания. В силу этого возникает интерес национального самосознания, как защитной реакции народов обезопасить себя, свою уникальность, традиции, обычаи, язык, религию, а так же сохранить и чтить свои исторические корни, ценности и моральные устои. Что может, выражаться как в «мирной» форме «воскрешения» и пропаганды национально-исторической природы народа, так и в агрессивной форме - в виде протестов отдельных этнических и культурных общностей.

Наряду со многими народами, народ Казахстана, так же терпит изменения со стороны внешних и внутренних явлений. Независимый Казахстан, довольно, молодое государство, которое пусть и не крупными, но уверенными шагами входит в политическую картину мира, как современное модернизирующая страна с взглядом на великое и процветающее будущее, при этом опирающаяся на историю и культуру, стремящаяся не забывать исторические корни, традиции и обычаи своего коренного этноса.

Сегодня влияние внешних факторов, таких как средства массовой информации, социальные сети, телевидение приводят к дезинформации, подмене понятий, дают лже –представления относительно всей современной картины мира и имеют огромное влияния на сознание и мышление людей. Есть угроза того, что народ Казахстана может все больше и больше модифицироваться под влиянием этих факторов, зомбировать свое мышление чужими словами, полностью верить всему увиденному и услышанному, не пытаясь найти истинное значение и историю.

Утрата национального самосознания и самобытности так же ведут к расколу государства, отсюда следует, что национальная идентичность имеет прямую связь с национально-государственными интересами. Таким образом, в XXI в. казахская национальная идентичность в политической реальности есть проблема исчезновения казахской нации как таковой с ее культурно-этнической сущностью. Для утверждения и возрождения национальной самосознательности, сохранения культурно-исторической основы и духовно-религиозных ценностей необходимо осмысление образов, истории и символов казахской национальности и её трансформацию в этнической (национальной) идентичности нашего времени.

Таким образом, национальная идентичность требует осмысления с весьма эффективным применением политического сознания, где значительная роль отводится философии политического мифа.

Для начала нам следует дать определение понятию «национальная идентичность». Национальная идентичность или национальное самосознание – понятие довольно многомерное, которое частично охватывает понятия исторической и политической идентичности, политической культуры, гражданства и патриотизма. Для того чтобы ее понимать необходим образ «зеркала», в котором общество имеет возможность увидеть себя самого. Национальная идентичность имеет непосредственное отношение к проблеме целостности общества и состоятельности государства. Без представления об общей территории, поклонениях, истории, нормах культуры и законах невозможно представить единое национальное государство. С образом общности связаны национальные интересы и национальная идентичность, так как народ создавал общие светские и религиозные ценности, язык общения, символику. Национальная идентичность закрепляется в символах и ценностях народа, обеспечивая целостность общества и устойчивость государства. Большинство народов не знают друг о друге, но в умах каждого из них воплощен образ общности. Сильное расхождение или утрата национальной идентичности ведет к дестабилизации, кризису государственности, угрожает расколом нации.

Второй вопрос, на который нам необходимо ответить, это взаимосвязь политического мифа к национальной идентичности. Что такое политический миф? На протяжении всей истории человеческой культуры мы неминуемо сталкиваемся с большим числом мифов, возникших в разное время и на разных территориях. Величайшие мыслители и философы античности, такие как Платон и Аристотель писали о мифах в своих философских трудах. Платон считал, что миф есть средство воспитания нравственных сторон личности, основа этического регулирования общественной жизни. Он утверждал, что массам нужны мифы, но только те, которые направляют человека к добродетели.

Мифы могут относиться к любой сфере общественной жизни, но чаще всего они функционируют в политико-идеологическом пространстве. Именно здесь усиленно идет процесс рождения мифа, где возникшие образы эффективно воздействуют на общественное сознание. Политический миф представляет собой измененную модель политического сознания, в котором знание и понимание явлений политики замещается образами, вымыслами, символами и верой в них. Созданные политические мифы воспринимаются сначала как возможная реальность, а потом вступают в массовое сознание очевидной и бесспорной истиной. Философия политического мифа

основывается на иррациональном фундаменте, который связан с эмоциональной сферой. Долговечность и восприимчивость мифологической истории определяется теми эмоциями и чувствами, которые она вызывает. Для людей необходимо прочувствовать, сопереживать, идентифицировать себя с ними.

Национальная идентичность, как уже упоминалось, напрямую связана с политической культурой, гражданством и патриотизмом. Но что бы воспитать в обществе чувство гражданского долга, любви к родине, сопереживания за родной край необходим осмысленный ценностно-смысловой метод для создания модели политического сознания на основе чувств и тождественности. Таковым методом и является политический миф. Миф о великом, могучем и дружном государстве, с границами, родным языком, традициями, обычаями, культурой, государственной властью, законами, символикой (гимн, герб, флаг). Ведь если не прибегать к политически мифологизированному образу совершенного государства и народа, то в сознании общества утратится принадлежность к единому народу, а значит, произойдет раскол страны и что как следствие повлечет массовое переселение людей. Таким образом, как мы видим, философия политического мифа актуальна, значима и взаимосвязана с национальной идентичностью.

Согласно истории после смерти Абулхаир хана было положено начало последующему объединению казахских племен и родов в одно единое государство. Под предводительством Кирея и Жаныбека началась откочевка казахов из ханства кочевых узбеков, ставшая началом консолидации казахского народа, которая воссоздало внутренне региональное, этническое и культурно-хозяйственное единство. Каким образом можно было объединить враждующие племена и роды, что бы они встали под одно знамя, плечом к плечу шли вместе, не думая о старых распрях, ненависти и злости?

Многие великие акыны, писатели и поэты прибегали к передаче сакрального тысячелетнего знания и опыта древних предков, тем самым воссоздавая образ единого доблестного могучего народа, который, не смотря на вражду, невзгоды и распри, объединялся под единым шаныраком для отстаивания своей независимости. Личным примером, искренними и честными словами поэты, жырау и акыны влияли на сознание людей, их слова и действия вызывали у народа восхищение и энтузиазм, укрепляли их веру и чувство патриотизма. Искренние слова и поступки степных мудрецов проникали в сердце народа и способствовали зарождению национального самосознания.

Будучи наставниками и мудрецами, импровизаторами – жырау прорицали, наставляли и воодушевляли народ. Мудрость жырау не знала границ, их слову прислушивались и подчинялись. Неписаная великомудрость, обращенная к каждому человеку, рассчитанная на многие поколения казахских родов, формировала, созидала и направляла сознание казахского народа. Одним из таких великих жырау, был советник хана Жаныбека, государственный деятель Асан Кайгы, прозванным Чоканом Валиханом «кочевым философом». Асан Кайгы остро переживал и сострадал за свой народ и человеческую жизнь в целом. Своим философским словом он созидал в душах казахских племен благие мысли: о равноправии, счастье, честности и долге каждого человека, остерегал их от огня «дурного слова», с которым связано «зло». Созданный им в массовом сознании миф о «земле обетованной», как единстве и равенстве родственных племен, бесспорно, способствовал созданию и укреплению казахского ханства, а также стал ценностной основой национальной идеи объединившей все казахские рода. Образ великого единого ханства со своей территорией, родным языком, культурой, символикой, обычаями и традициями воссоздала картину действительности в сознании казахских племен, что способствовало созданию великого казахского ханства и началу национальной идентичности. Уже тогда ценность политического мифа была неоспорима и необходима. Как мы видим из истории для определения национальной идентичности народу Казахского ханства необходим был образ сильного дружного народа, что повлияло объединению казахских племен.

Объединение казахского народа является основой в становлении современного Казахстана. Мы сумели сохранить границы, переданы нам предками, отстояли суверенитет государства, символику и язык. Но, как известно жизнь не стоит на месте, все меняется, меняется сознание, мировоззрение и ценности. Происходит трансформация понятий и образов, вытесняются на задний план старые взгляды и чувственные восприятия единства, общности. С наступлением информационного общества модифицируется сознание населения Казахстана. Человек впитывает в себя множество моделей поведения, изменяя и расширяя оценки и идеи, тем самым создает почву для многогранности идентификации.

Сегодня, народ Казахстана развивается, открыт для современных новаций, готов к приобщению к духовным ценностям других культур, сохраняя при этом национальную культуру,

традиции и обычаи. Что может способствовать поддержанию национального самосознания, сохранению культурно-исторической природы и духовно-религиозных ценностей, как ни философия политического мифа. Политический миф дает нам представления как общего, так конкретного образа уникальности национальной идентичности народа Казахстана. Популяризация национальных символов, учреждение национальных праздников, составление словарей и учебников на родном языке, переход на латиницу, возврат к исторической жизни казахов, консолидация исторических достижений, чувство патриотизма – все это служит тому, что бы образ национальной идентичности становился чем-то само собой разумеющимся в сознании народа Казахстана.

Именно философия политического мифа, создавая образы национальной принадлежности, способствует зарождению чувства гордости и сопереживания за свое государство и народ, влияет на формирование сознания общества и лично каждого человека. Ценности, которые создает в сознании людей политический миф, помогает не только сохранить, но и укрепить государство, как единую страну, чтущую и уважающую свою историю и культуру, язык и символику, дух родной степи, в соприкосновении с реальным временем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Найдыш В. М. Мифология. М., 2013.
- 2 Флад К. Политический миф. М., 2004
- 3 Гобозов И. Государство и национальная идентичность. Глобализация или интернационализация? М., 2019
- 4 Мочалова К. П. Политическое мифотворчество в XX – начале XXI века. URL: <https://pandia.ru/text/78/316/13391.php>
- 5 Масаулов С. Казахстан: Основания сохранения идентичности. URL: <https://ia-centr.ru/experts/sergey-masaulov/kazakhstan-osnovaniya-sokhraneniya-identichnosti/>
- 6 Ошакбаев Р., Толегенов Б. Казахстанская идентичность должна строиться на общих ценностях, а не национальности. URL: <http://sayasat.org/articles/2328-kazahstanskaja-idjenticnost-djolzha-stroitsja-na-obshchih-cennostjah-a-ne-nacionalnosti>

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ АТҚА МІНУ ФИЛОСОФИЯСЫ

АЛИМХАНОВ О. С.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

PhD докторы, қауымд. профессор (доцент),
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

*«...Жылқы – құты ұлан-байтақ даламның,
Жылқы мінез қанында бар бабамның.
«Дала», «Жылқы», «Қазақ» деген үш ұғым,
Іргетасы ұлттық рух, ұлттық намыс, сананың...
Жылқы өсірген қазақтың маңдайының бағы бар,
Жылқыға деген ниеттен қасиеті танылар.
Жанынан да артық көрген жылқыны,
«Мал» демейді, дейді қазақ «жануар»»*

Рысбай Сәтімбеков

Жылқыны адамзат баласы қашан қолға үйретті деген сұрақ бойынша осы уақытқа дейін тарихшылар, археологтар, ғалымдар арасында әртүрлі болжамдар айтылды. Ең бірінші атқа міну мәдениеті қазақ жерінде басталғаны Солтүстік Қазақстан облысының Айыртау ауданындағы Ботай қонысында жүргізілген археология жұмыстары кезінде табылған жылқы сүйектерін зерттеу негізінде анықталды. Мұнда табылған жылқылардың азу тістерінде ауыздықтың ізі қалған. Ол жерден сол замандағы ат жабдықтары, кәдімгі құрық, теріден тігілген шалбар, тері етік, тымақ та табылған. Ұлыбританиялық ғалымдар ботайлықтар тұтынған керамикалық ыдыстардан қымыздың іздерін анықтаған. Бұдан шығатын қорытынды, ботайлықтар жылқыны мінетін көлік ретінде пайдаланып қана қоймай, бие сауып, қымыз ашытып, шипалы сусын өндіруді де білген. Ботай малшылары үлкен қоныстарда тұрған. Көктемде жылқыларын Ұлытаудағы, Торғайдағы жайлауға айдап апарып баққан. Осыған қарағанда ботайлықтардың жартылай көшпелі өмір сүргенін байқауға болады.

Осылай жер бетіндегі ең ұлы инновация қазақ жерінен басталды. Жылқыны қолға үйрету дамудың қозғаушы күшінің біріне айналды. Адамның атқа қонуымен аттылы көлік коммуникациясы дәуірі басталды.

Ұлы даланың айрықша қырының бірі – атқа міну мәдениеті. Баланы сәби кезінен ақ 3 жасынан бастап атқа мінгізіп үйреткен. Бұл «Ашамайға мінгізу» деп алалады. Бай ауқатты адамдар оны

үлкен той қылып жасаған. Ашамай – балаға ыңғайлы қылып жасаған ердің бір түрі. Ашамайда балаға тай тарту етіледі. Егер балаға арналған тайы үйретіліп, мінуге жарап тұрса, онда баланы соған мінгізеді. Кейде ат белгілі бір себептерге байланысты мінуге жарамаса, баланың өзімен шамалас жуас, жүрісі жайлы, әрі сымбаты жарасқан құнан не дөнен таңдалады. Баланың ашамайға мінгізілуі оның өмірінде тіршіліктің жаңа кезеңі басталғандығын білдіреді. Баланың рәсіміне ауыл адамдары жиналып, бала мінген тайдың жал-құйрығына, баланың шапанына және баскиіміне шоқтап үкі таққан.

Жалпы, көшпенді қазақ халқының тұрмысын жылқы малысыз елестету мүмкін емес. Қымызы – сусын, еті – ас, терісі – киім, мінсен көлік болған. Халқымыздың дәстүрлі тағамдарының басым бөлігі жылқы етінен жасалады.

Қазіргі киім үлгісінің базалық компоненттері ұлы дала өркениетінің ерте кезеңінен бастау алады. Атқа міну мәдениеті салт атты жауынгердің ыңғайлы киім үлгісін дүниеге әкелді. Ат үстінде жүргенде ыңғайлы болуы үшін бабаларымыз алғаш рет киімді үстіңгі және астыңғы деп 2-ге бөлді. Осылайша кәдімгі шалбардың алғашқы нұсқасы пайда болды. Бұл салт атты адамдардың ат құлағында ойнап, ұрыс кезінде еркін қимылдауына мүмкіндік берді. Көшпенділер теріден, киізден, жүннен шалбар тікті. Содан бері мындаған жыл өтсе де, киімнің осы түрі өзгере қоймаған. Сонымен қатар, бүгінгі етіктердің барлық түрі көшпенділер атқа мінгенде киген жұмсақ өкшелі саптама етіктің «мұрагерлері» екені белгілі. Ат үстінде жүрген көшпенділер тақымына басқан сәйгүлігіне неғұрлым еркін мініп жүруі үшін биік ер-тұрман мен үзенгіні ойлап тапқан. Бұл жаңалық салт атты адамның ат үстінде қаққан қазықтай нық отыруына, сонымен бірге шауып бара жатып, қолындағы қаруын еш қиындықсыз және неғұрлым тиімді қолдануына мүмкіндік туғызды. Түркілер шапқан аттың үстінен садақ тартуды барынша жетілдірді. Соған байланысты қарудың құрылымы да өзгеріп, күрделі, ыңғайлы әрі қуатты бола түсті. Масағына қауырсын тағылып, металмен ұшталған жебе сауытты тесіп өтетін оққа айналды. Қазақстан аумағында өмір сүрген түркі тайпалары ойлап тапқан тағы бір технологиялық жаңалық - қылыш. Оның оқтай түзу немесе иілген жүзі - ерекше белгісі. Бұл қару ең маңызды әрі кең таралған соғыс құралына айналды. Сарбаз бен оның мінген атын қорғауға арналған сауытты да алғаш рет біздің бабаларымыз ойлап тапқан.

Осыған қоса, қазақ халқы жылқыны да ең алдымен, ел қорғаны ердің жан серігі деп дәріптеген. Ұлттық мифологиядағы иесі

кысылғанда тіл бітіп, ақыл айтатын тұлпарлар болған, мысалы: «Ер Төстік», «Алтын сақа» ертегілерде.

Батырлар жырларында Қобыландының Тайбурылы, Алпамыстың Байшұбары, Қамбардың Қарақасқа аты, бергі заман батырлары Исатайдың Ақтабаны, Амангелдінің Шалқасқасы иелерімен бірге жыр-аңызға айналып, ел құрметіне бөленген.

Сонымен қатар, дәстүрлі қазақ қоғамында байлық мөлшері тек жылқымен ғана өлшенген. Жылқысының саны 5000-нан асатындар ғана бай санаған. Халықтың жылқы малына қатысты ерекше ықыласы, кең байтақ жайылымдардың болуы, жылқының қыста тебініп өзі жайыла алатындығы, т.б. факторлар қазақ даласында жылқының көп өсірілуіне себеп болған.

Қазақ халқының дүниетанымында, дәстүрі мен тілінде жылқыға қатысты өзгеше философиялық және мәдени жүйе қалыптасқан. Қазақтар адам мен оның жан серігі жылқысына біртұтас әлем ретінде қараған. Сыйлы қонаққа ат мінгізу, күйеу жігіттің қалыңдық алуына алғаш барғанда ат байлауы, ұрыс кезінде жау қоршауында қалған қолбасшыға ат сүйек беріп құтқару, сияқты дәстүрлер жылқының қазақ халқының шаруашылығында ғана емес, әлеуметтік өмірінде де үлкен дәрежеге ие болғанын білдіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРС:

- 1 Argυμαq.kz ұлттық танымдық порталы: <http://argυμαq.kz/?p=6286>
- 2 Ziatker.kz Қазақстан Республикасының Білім және ғылым порталы
- 3 Сан қырлы ұлы дала. Республикалық «Егемен Қазақстан» газеті

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ИЗУЧЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

БИХИЯНОВА А. Н.

магистрант, группа МФил-12п, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Становление постиндустриального общества, к которому стремятся развитые страны, существенно повышает значение информационных процессов, отношений и средств. Во всем мире

с каждым днем развиваются, совершенствуются различного рода информационные технологии.

Учитывая многоуровневое содержание поставленной проблемы, исследование, будучи социально-философским по сути, базируется на междисциплинарном подходе и системно-интегративном мышлении, синтезирующем знания различных наук (социальная философия, социальная психология, филология, этика, журналистика). Методологической основой исследования является дискурсивный метод, направленный на философское осмысление контекстов коммуникации СМИ.

В результате процессов становления рыночной экономики, гражданского общества, правового государства, активного насаждения демократических ценностей и свобод широкий размах обрели негативные проявления, выражающиеся в падении нравов, обострении социальных противоречий, фрагментации общества, утраты основ национальной идентичности и духовного единства [1, с. 95]. Целеустремленность сменилась бесцельностью, глубина конфликта поколений продолжает нарастать, традиционные моральные и нравственные установки деградируют под воздействием глобализации, а на повестку дня вынесен вопрос о правомерности признания эволюции духовно-нравственных ценностей. И если так, то какие ценности считать актуальными и какое поведение рассматривать как «бездуховное» и «безнравственное».

Происходящие в современном обществе изменения имеют в качестве своего катализатора нарастающие в геометрической прогрессии информационные потоки, передаваемые по многочисленным каналам, доступность которых для разных слоев общества постоянно возрастает.

Переход к прогрессивному информационному обществу не исключает, что средства массовой информации могут стать доминирующим агентом социализации личности, тем более что важным атрибутом информационного общества выступает так называемое «информационное сознание», которое является продуктом нарастающей информатизации и лежит в основе глобального информационного пространства [2, с. 111]. Нельзя не согласиться на этот счет с Л. Г. Исеевой, что средства массовой информации «являются наиболее доступным и влиятельным механизмом формирования личности» [3, с. 112].

По результатам контент-анализа публикаций «Пропаганда в республиканских СМИ (центральных и региональных)

казахской культуры» за период январь-октябрь 2008 года, проведенного Центром социальных и политических исследований, сформулированы следующие выводы:

1) Освещение темы культуры носит спорадический характер: разные СМИ вспоминают о культурной тематике от случая к случаю. В подавляющем количестве случаев информационным поводом публикаций на тему культуры выступают конкретные события или известные личности, в соотношении 3:1.

2) К наиболее распространенным информационным поводам можно отнести такие, как: юбилеи (как исторических личностей, так и современников из числа деятелей культуры), проведение фестивалей и конкурсов, организация выставок изобразительного искусства, театральные и кинопремьеры, победы и достижения казахстанских исполнителей на международных конкурсах.

3) В ходе анализа была выявлена тенденция использования событий в культурной жизни страны в имиджевых целях. В качестве события-катализатора часто выступают не явления культуры, а социально или политически значимые мероприятия, как то: 10-летие г.Астана, инициатива местных исполнительных органов или НДП «Нур Отан» и т.п. Таким образом, само культурное событие освещается не как самостоятельный факт, а как зависимая переменная во множестве событий, приуроченных к той или иной знаменательной дате.

4) Материалы чаще всего носят информационный, а не аналитический характер. При освещении культурной тематики преобладают описательные формы подачи материалов, такие как: новостная информация, заметки, анонсы будущих и отчеты о прошедших событиях. Аналитический подход к освещению темы прослеживается в интервью, в которых сквозь призму рассуждений о жизни и творчестве конкретного деятеля культуры происходит обсуждение ситуации в той или иной культурной сфере, выявление причинных связей тех или иных событий и явлений. Таким образом, осмысление общих тенденций в развитии национальной культуры происходит завуалировано, на примерах из частного опыта.

5) По результатам анализа было зафиксировано слабое представительство в СМИ как экспертов, так и критиков в области культуры. Экспертные мнения условно можно разделить на: общие, когда о ситуации в культурной сфере рассуждают широко, оперируя общими категориями, и специализированные, когда обсуждение строится вокруг отдельно взятой, узкой темы.

6) В целом, тема народной казахской культуры в СМИ не получила широкого распространения. Более интенсивно данная тема развивается на региональном уровне, чем в центральных СМИ. По результатам анализа, региональные коммуникаторы до 20% материалов от общего числа сообщений по теме «культура» посвящают событиям, связанным с популяризацией народной казахской культуры. Пропаганда казахской культуры в республиканских СМИ за период январь-октябрь 2008 года

7) Если говорить о содержательности материалов, посвященных теме народной казахской культуры, то их отличает нейтральность, описательный характер подачи материала. Для освещения события коммуникатором чаще всего используется информационный жанр с апелляцией к социально-культурному или историческому контексту происходящего [4].

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» писал: «На наших глазах мир начинает новый, во многом неясный, исторический цикл. Занять место в передовой группе, сохраняя прежнюю модель сознания и мышления, невозможно. Поэтому важно сконцентрироваться, изменить себя и через адаптацию к меняющимся условиям взять лучшее из того, что несет в себе новая эпоха.

В чем был, на мой взгляд, главный недостаток западных моделей модернизации XX века применительно к реалиям нашего времени? В том, что они переносили свой уникальный опыт на все народы и цивилизации без учёта их особенностей.

Даже в значительной степени модернизированные общества содержат в себе коды культуры, истоки которых уходят в прошлое.

Первое условие модернизации нового типа – это сохранение своей культуры, собственного национального кода. Без этого модернизация превратится в пустой звук.

Но это не значит консервацию всего в национальном самосознании – и того, что дает нам уверенность в будущем, и того, что ведет нас назад.

Новая модернизация не должна, как прежде, высокомерно смотреть на исторический опыт и традиции. Наоборот, она должна сделать лучшие традиции предпосылкой, важным условием успеха модернизации.

Без опоры на национально-культурные корни модернизация повиснет в воздухе. Я же хочу, чтобы она твердо стояла на земле.

А это значит, что история и национальные традиции должны быть обязательно учтены.

Это платформа, соединяющая горизонты прошлого, настоящего и будущего народа» [5].

Нельзя снимать со счетов и существующие примеры транслирования положительных духовно-нравственных установок, содержащихся в информационно-познавательных, образовательных и других программах и изданиях. Признание роли средств массовой информации в качестве фактора духовно-нравственного развития общества требует учета этого обстоятельства при реализации стратегии и тактики социально-экономического развития территории. Нет сомнения в том, что основанием для развития ценностных установок является, прежде всего, трансформация мировоззрения, реализуемая с помощью информационных каналов, вклад каждого из которых подлежит детальному изучению.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев в статье «Семь граней Великой степи» писал: «В современном мире огромное место в историческом самопознании народов занимает киноискусство. В массовом восприятии яркие кинообразы порой играют более значимую роль, чем документальные портреты в фундаментальных научных монографиях.

Поэтому в ближайшее время необходимо запустить в производство специальный цикл документально-постановочных фильмов, телевизионных сериалов и полнометражных художественных картин, демонстрирующих непрерывность цивилизационной истории Казахстана.

Работа над данными проектами должна осуществляться в рамках широкого международного сотрудничества с привлечением лучших отечественных и зарубежных сценаристов, режиссеров, актеров, продюсеров и других специалистов современной киноиндустрии.

Кроме того, нужно максимально расширить жанровую составляющую новых исторических теле-, кинопроизведений, включив, помимо приключенческих и мелодраматических мотивов, популярные сегодня у зрителей элементы фэнтези и остросюжетных блокбастеров.

С этой целью можно задействовать богатый мифологический и фольклорный материал Великой степи.

Особое внимание также следует уделить подрастающему поколению, которое остро нуждается в качественных детских

фильмах и мультипликационных сериалах, способных сформировать культ национальных супергероев.

Наши прославленные батыры, мыслители и правители достойны стать примером для подражания не только в Казахстане, но и во всем мире» [6].

По состоянию на 15 января 2019 г. в Казахстане зарегистрировано 3328 СМИ, из которых 2790 составляют периодические печатные издания, 128 – телеканалы, 70 – радио, 340 – информационные агентства и сетевые издания. Наиболее многочисленной группой остаются печатные – 2 790 (или 83,8 %) от общего количества зарегистрированных СМИ, из них газет – 1800 и журналов – 990 [7].

В ключе обозначенных Главой государства важности сохранения традиционной культуры и работы СМИ в этом направлении, перед казахстанским кинематографом, телевидением, периодическими изданиями стоят колоссальные задачи по популяризации изучения традиционной казахской культуры. Многообразии мировоззренческих понятий, культурных ценностей, идеалы гуманизма – то, что и составляет духовную культуру. Вступление человечества в новую информационную эпоху порождает объективную необходимость в философском осмыслении происходящих социальных процессов. В этих условиях роль средств массовой информации в манипуляции общественным сознанием значительно возрастает. Средства массовой информации создают единое информационное пространство, консолидирующее мысли, чувства, желания людей в единое общественное мнение. Недооценка влияния средств массовой информации на жизнь человека и общества становится причиной крушения устоявшейся системы ценностей человека и общества, искусства и науки, нравственности и духовности, образования и воспитания подрастающего поколения.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ

1 Осипова Л. Б., Устинова О. В. Формирование гражданственности в контексте развития личности молодого человека // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. - 2012. - № 6 (21). – С. 95.

2 Бибик Л. Н., Дейнеко С. В., Устинова О. В. Роль средств массовой информации в современном обществе // Вестник Челябинского государственного университета. 2014. - Вып. 34. - № 24 (353). Философия. Социология. Культурология. - С. 111–113.

3 Исаева Л. Г. Средства массовой информации как фактор формирования духовной культуры российского общества: дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 - Социальная философия. - Уфа, 2005. – 148 с. С. 112.

4 Пропаганда в республиканских СМИ (центральных и региональных) казахской культуры (по результатам контент-анализа публикаций за период январь-октябрь 2008 года). – Алматы: Центр социальных и политических исследований, 2008. – 28 с.

5 Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

6 Назарбаев Н. А. Семь граней Великой степи // <http://www.akorda.kz/ru/events/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi>
7. <http://mic.gov.kz/ru/pages/kolichestvo-zaregistrirovan>

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ АДАМ МӘСЕЛЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ИСКАКОВА Г. С.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
АУБАКИРОВА С. С.

PhD доктор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ИСКАКОВА З. С.

оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

«Адам» деген ұғым – адам баласына тән жалпы қасиеттердің жиынтығын білдіретін түсінік. Адамның әлемде алатын орны ерекше. Адам жаратылыстың, табиғаттың туындысы және әлеуметтік феномен. Ол табиғат жасамаған заттар мен құбылыстарды өз қолымен, ақылымен жасайды.

Адам мәселесі, оның ішінде шығу тегі, мәні, табиғаттағы орны және қоғамдық өмірдегі рөлі мәселелері фундаменталдық философиялық тақырыптардың бірі болып табылады. Философия пайда болғанынан қазіргі уақытқа дейін адам оның басты назарында болды. Материяны, табиғатты – алғашқы, сананы олардың туындысы, бейнесі болғандықтан соңғы, деп қарастыратын материалистер үшін де, рух пен сананы – алғашқы, материя мен табиғат бұлардың сыртында өмір сүре алмайды, сондықтан да олар соңғы деп қарайтын идеалистер үшін де адам мәселесінсіз философия жоқ.

Философияның негізгі зерттеу нысандарының бірі адам екені көне заманнан белгілі. Адам мәселесі – философияда толық шешімін таппаған іргелі тақырып. Ертедегі ойшылдардың адам жөніндегі, оның дүниедегі атқаратын қызметі мен алатын орны жайлы ой-толғауларында зерттелген. Мысалы, Ежелгі үнді философиясы мен дінінде адам әлемдік жанның бір бөлігі ретінде қаралды. Қытай философиясында Конфуций СЯО-ға (ұлдың сый-сияпат көрсетуі, әке -шешені және үлкендерді сыйлауы), ең икемді әдіспен үлкен отбасын, елді басқаруға, этикет, әділеттік пен мінез-құлыққа ерекше көңіл аударады. Ежелгі антика заманында адамды космос бейнесінде, «кішкентай әлем» (микрокосмос) ретінде қарады. Христиан дінінде адам ұғымы, Құдай бейнесінде қаралады.

Орта ғасырдағы шығыс философы әл-Фараби: «бақыт – әр адамның көздейтін мақсаты, үлкен игілік. Адамда сол мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін үш түрлі тамаша табиғи қабілет болады, ол: ерекше жасалған дене құрылысы, жан құмарлықтары, ой-парасаты», – деген.

Жаңа Заман философиясының өкілдері: Бэкон, Декарт, Гоббс, Спиноза - адамның өз болашағы өз қолында, Құдайдан да, басқадан да тәуелсіз, ол тапқыр да белсенді жасампаз тағдыр иесі, өз өмірінің саналы субъектісі дейді.

Қазақ философиясында адамды этика, адамгершілік мәселесі тұрғысынан қарастырып, оны білімге, парасаттылыққа ерекше назар аударылған.

Қазақ философиясында жан-жақты жетілген адам ілімін неғұрлым толық және жоғары дәрежеде дамытқан Абай болып табылады.

Абай – ұлы философ, ойшыл. Оның дүниетанымдық және философиялық ой-толғаныстарында өте көптеген мәселелерге көңіл бөлінген. Бүгінгі күнге дейін Абай мұрасының толық зерттеліп болмағанына қарамастан, кезінде М. Әуезов белгілеп берген Абай зерттеулерінің, тәрбиелік, ұстаздық, ұздан, мораль философиясы, әсіресе адам мен адамгершілік мәселелері – оның рухани мұрасының кең ауқымдылығын, тереңдігін көрсетеді. Абайдың осы ой-толғаулары мен философиялық ізденістерінде адам мәселесі орталық орын алады. Абай адам мәселесін жан-жақты философиялық, биологиялық, психологиялық, эстетикалық және этикалық тұрғыдан қарастырады. Абайдың бүкіл философиясының квинтэссенциясы, негізгі принципі ретінде «Адам бол!» деген ой тұжырымын алуға болады.

Абай жеке адамның қалыптасуында әдептілік пен адамгершілік, сыпайылық пен әдемілік принциптерінің өте үлкен рөл атқаратындығын ерекше атап өтті. Сонымен қатар, білім мен

білімділіктің маңыздылығын терең түсіне білді, қазақ жастарын әдептілік пен адамгершілікті, білім мен ақыл-ойды, ізгілік пен шындықты өмірлерінің негізгі принциптері деп қарауға шақырады. Абай қазақ халқына әр уақытта да «Адам бол!», өміріңнің аяғына дейін адамдық қасиетіңді жоғалтпа, аяққа баспа деп үйретті. Шәкәрім де Ұлы Абай философиясының дәстүрін әрі қарай жалғастырып, жеке адамның жетілуінде ар-ұждан рөлі ерекше екендігін жан-жақты негіздеуге тырысты [1].

Абайдың рухани әлемі дүниетанымы ерекше бір тылсым, таптырмайтын құндылық. Оның ойшыл – дана ретіндегі философиялық орталық мәселесі адам. Абай өзінің азаматтық парызын түсініп, саналы түрде жаңа ізденістер мен ерекше әрекеттер жасап, адамтану адам болу ілімінде көп жаңалықтар ашты.

Профессор О. А. Сегізбаев Абайдың антропологиялық философиясын Фейербахтың философиялық жүйесімен салыстыра отырып, екеуінің де философиясының ең басты мәселесі адам болғанымен, арасында ұқсастықпен қатар сапалық айырмашылық бар екендігі туралы ой-тұжырымға келеді.

Сонымен қатар Абай: «Атанның баласы болма, адамның баласы бол» атты қанатты сөз қалдырған. Абай өзінің отыз сегізінші сөзінде Абай: «Құллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар, сонан қашпақ керек дейді. Әуелі надандық, екінші еріншектік, үшіншісі зұлымдық. Үш - ақ нәрсе адамның жақсы қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» [2].

Профессор Ғарифолла Есімнің пікірі бойынша, ақынды қызықтырған шайтанның бейнесі емес, оның мұңға батуы, ал оған кінәлі адам: «Дүниеге мұң әкелген Адам, оған дейін әлемде мұң болмапты. Сонда да адамның болмысында тек адам шындық сияқты ірі қасиеттерден ғана емес, өзгеге мұң әкелген, қайғы әкелген «шайтандықтың да болғаны. Шайтан деген ұғым адамға дейін болмаған. Демек, дүниеге ізгілікті де, зұлымдылықты да әкелген – адам» [3]. Сонымен, Абай үшін адам болмысы ішкі қайшылықтарға толы күрделі құбылыс.

Адам мәселесі Шәкәрім философиясының орталық тақырыбы, яғни зерттеудің негізгі субъекті болып табылады. Адам феноменін ол табиғат пен тарих мүмкіндіктерінің өзіндік өлшемі, жаратылыс дүниенің сыры ретінде қарастырады. Сонымен қатар Шәкәрімнің дүниенің «адами сипатына» жасаған анализі оптимистік трсырымдар мен соны да бірегей концепцияға әкелді. Шәкәрім философиясының басты ерекшелігі – жалпы жаратылыс, адам, қоғам туралы біртұтас

көзқарас, яғни тұтас әлемдік сипатын жасауында. Ойшыл дүниедегі адамның орны мен табиғатын сол әлемдік тұтастық тұрғысынан қарастырады. Қысқасы, адам туралы ілімнің негізіне Шәкәрім белгілі онтологияны қояды.

Шәкәрім өз ойларын қорытындылай келіп «өлген соң жан өміріне нана алмай ұждан, ар, жан екі өмірге бірдей керек таяныш екеніне нана алмаған иесінің жүрегін ешбір ғылым, өнер, ешбір заң жолы тазарта алмайды. Егер адам жанының өлген соңғы өмір мен ұждан соның азығы екендіген әбден нанса, оның жүрегін ешнәрсе қарайта алмайды. Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірді де, жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол осы мұсылман жолы сияқты» - деп тұжырымдайды.

«Ұждан» теориясы арқылы Шәкәрім рухани патшалықты, өмір мәнін объективті дүниеден емес, адамның өзінен іздейді және табады. Қозғалыс сыртқа емес, субъектің өз ішіне бағытталады. Не табиғаттағы эволюция не тарихи немесе әлеуметтік прогресс адамшылдықтың кепілі бола аламайды. Ұждан дегеніміз – ынсап, әділет, мейірім». Ал бұл не нәрсе деген сұраққа Шәкәрім «жанның тілегі», – деп жауап береді. Ал ол қайдан шыққан нәрсе деген сұраққа Шәкәрім амалсыздық танытады.

Шәкәрім өз ойларын қорытындылай келіп «өлген соң жан өміріне нана алмай ұждан, ар, жан екі өмірге бірдей керек таяныш екеніне нана алмаған иесінің жүрегін ешбір ғылым, өнер, ешбір заң жолы тазарта алмайды. Егер адам жанының өлген соңғы өмір мен ұждан соның азығы екендіген әбден нанса, оның жүрегін ешнәрсе қарайта алмайды. Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірді де, жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол осы мұсылман жолы сияқты» - деп тұжырымдайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абай. Қара сөз. Поэмалар. Алматы, 1993. 36 б. Құдайбердіұлы Ш. Үш анық. А., 1991.
- 2 Ізтілеуова С. Шәкәрім поэзиясындағы тұлға мәселесі. - Алматы: «Сана», 2000.
- 3 Ғ. Есім Абай ағартушы болған ба? // Есім Ғ. Сана болмысы. Алматы, 1996. 95.

АҚЫНДАР МЕН ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТУҒАН ЖЕРГЕ ДЕГЕН ОТАНСҮЙГІШТІК ИДЕЯСЫ

ҚҰДАБАЕВ А. Ж.
ф.ғ.к., доцент
КУРМАНОВА А. Б.
МФил-12н

«Патриотизм» сөзі отанға деген сүйіспеншілікті, оған адалдықты, өз іс-әрекеттерімен оның мүдделеріне қызмет етуге ұмтылысты, сондай-ақ, туған жеріне, тұрақтаған мекеніне бауыр басушылықты білдіреді. Қазақ патриотизмін, отаншылдығын қалыптастыруда жыраулар поэзиясының алатын орны ерекше. Бұл жөнінде Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» атты еңбегінде былай ой түйеді: «Халық рухының ұшқыны ақындардың, сазгерлер мен айтқыш абыздардың жүрегінде тұтанып, жалындай бастады. Асан қайғы, Шалкиіз, Бұқар жырау сияқты бұл дәуірдегі ұлттың шығармашылығында шынайы қазақ руханияты қалыптасып дамыды» [1, 275].

Жыраулық поэзия – бойы қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жеткен сөз өнеріміздің асыл мұрасы, дамыған ұлт әдебиетінің ғажап көркемдік белгісі. Ә. Тәжібаев: «Жырау – сөз жоқ, ақын. Ақын болмай, жұрт қадірлейтін жырау атану мүмкін емес. Ақындығы күшті жыраулардың жалынды жырлары үнемі жаңғырып, кейінгі ұрпаққа сиқын бұзбай көрікті күйінде жетіп отырады. Ал, жыраулық-ертеден келе жатқан халық поэзиясының үлкен бір дәстүрлі саласы» [2, 224], – деп жыраулық дәстүрді әдебиетте орны бөлек жеке сала ретінде алып қарастырады.

XV–XVIII ғасырлардағы жыраулар поэзиясы-өмірді танытушылық, философиялық-дидактикалық мағынасы мол мұра. Ақын-жыраулар өлең-жырларымен, өнегелі ісімен халыққа белсене қызмет етіп, ел ұйытқысы, тәлім-тәрбие мектебінің ұстазы бола білді.

Жыраулар ел болашағын жырлауы тұрғысынан дараланып келген, сол дәуірдің ой-сана, әдет-ғұрыптық, тілдік шаруашылық, тарихи көріністерін суреттеген. Бұл жөнінде Х. Досмұхамедов былай дейді: «Қазақтың жеке өмірінің барлық сәттері – туғаннан бастап өмірден озғанға дейін, сондай-ақ тұтас халықтың немесе жеке рудың қоғамдық өміріндегі барлық оқиғалар халық әдебиетінде жырланады» [3, 15] – деп ой түйсе, Е. Ысмайлов: «Жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, көбінесе, заман-дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық пен жамандық жайында ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған» [4, 42]. Жыраулар

поэзиясының өзекті тақырыбы – туған елі, оған деген сүйіспеншілігі, елдің бірлігі, бүтіндігі. Асан қайғы:

«Ай, хан, мен айтпасам білмейсің,
Айтқаныма көнбейсің.
Шабылып жатқан халқын бар,
Аймағын көздеп көрмейсің
Қымыз ішіп, қызарып,
Мастанып, қызып терлейсің.
Өзіңнен басқа хан жоқтай,

Елеуреп неге сөйлейсің», – деп ханның мінін бетіне айтып, орда маңында болып жатқан келенсіздіктерді, елінің қараусыз қалғанын батырып айтады. Одан әрі халқына жайлы қоныс, ырысты жер іздеген абыз жырау:

...Тіл алсаң іздеп қоныс көр,
Желмая мініп жер шалсам,
Тапқан жерге ел көшір,
Мұны неге білмейсің!», - деген ақылгөй сөзі – сол елінің қамын

ойлаған жүрек сөзі. Сол сияқты Қазтуған жырау да:

«Қайран менің Еділім,
Мен салмадым, сен салдың,
Қайырлы болсын сіздерге

Менен қалған мынау Еділ жұрт!... – деп еңіреп өткен. Қазтуған жыраудың бұл толғауы өзінің рухани қуатын, идеологиялық мағынасын әлі жоғалтқан жоқ. Бұл туынды өзінің елге деген, туған жерге деген патриоттық рухымен, ғасырлар бойы халықты жігерлендіріп келді.

«Еділдің бойын ел жайлап,
Шалғынына бие біз байлап,
Орындықтай қара сабадан
Бозбаламен күліп, ойнап,
Қымыз ішер күн қайда!», – деп Доспамбет жырау армандаған,
«Ауылдан топыр үзілмей,
Ошақтың оты өшпесе,
Май жемесе қонағым...
Он кісіге жараса,

Бір кісіге асқан тамағым», – деп Ақтамберді жырау еліне ырыс, молшылық тілеген, бейбіт, тыныштық өмірді қалаған.

Жыраулар поэзиясы еліне деген ыстық сезімге толы. Олар сол еліне жалынды жырларын арнаған, халқын сол елі үшін қызмет етуге үндеген, керек болса, жанын пида етуге шақырған. Халқы үшін қан

майданда шайқасқа түсіп, елін, жерін сыртқы жаудан қорғаған әйгілі халық батырларының ерліктерін де жыр еткен. Мысалы, Тәтіқара жырау толғауында:

«Ағашта биікті айтсаң қарағайды айт,
Жігіттік, ерлікті айтсаң Бөгембайды айт.

Найзасының ұшына жау мінгізген

Еменәлі Керейді Ер Жабайды айт», – деп батырлардың ержүректілігін, батылдығын жыр еткен.

Шалкиіз жырау ерлер жаудан да, сойдан да тартынбайтын, батырлығы басынан асқан жігерлі жандар.

Ғаділ төре ел бастар,

Шешен адам сөз бастар,

Аға жігіт ел бастар,

Шешен адам сөз бастар, – деп ер жігіттің ерлікпен аты шығатынын, нағыз батыр қиындыққа шыдап, ел үшін күреске шығу керектігін айтады.

Ақтамберді жырау:

...Қоңыраулы найза қолға алып.

Қоңыр салқын төске алып,

Қол қашыра ма екенбіз, – деп өзінің замандас жас ұрпағын табандылыққа, ерлікке, жауға батыл аттануға шақырады.

Ал Бұқар жырау өз заманының басты идеологы болды, толғаулары сол тұстағы маңызды мәселелерге арналды. Сол тұста ерекше ерліктерімен көзге түскен Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақұлы Жәнібек, Сіргелі Тілеуке тағы басқа батырларды ханның сенімді серіктері, «қазақтың абырой-арына бар күшін сарп қылған» ел қорғаны, әйгілі батырлары, асыл азаматтары тұрғысынан жырлады. Жырау Абылай ханның

Қалмақты қашырдың.

Алатаудан асырдың.

Қазаққа жер кеңейттің,

Дұшпаныңды кеміттің, – деп жау қашырған қолбасы, батырлығы мен көсемдігін, өзгеге үлгі боларлық істерін жырлады. Сонымен, халқымыздың ауыз әдебиеті ұрпақ тәрбиелеуге өлшеусіз үлес қосты және әлі де үлес қосып келеді. Ақын-жыраулардың поэзиясы, олардың ұлттық рух пен тарихи сананы жаңғырту идеясы қазірдің өзінде де өз күшін жойған жоқ.

Елбасымыздың «Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекетіміздің ұзақ уақытқа меңзеп құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн».

Оған барар жол халық даналығының негізінде жатыр. Қазақта мынандай мақал бар: «Жеті атасын білмейтін ер жетесіз, жеті ғасыр тарихын білмейтін ел жетесіз» [1, 267]. Сондықтан жыраулардың бай мұраларын қазіргі жастардың пайдаланатын тәлімдік құралы етіп, оларды елін, жерін сүюге, құрметтеуге баулып, адамгершілік қағидаларының басты ұстанымы екендігін жастар санасына сіңіру қажет.

Ұрпақты патриотизмге тәрбиелеу тұрғысынан жыраулар мұрасы өз мәнділігін жоғалтпақ емес және ақын-жыраулар толғаған жырлар арқылы олардың бойына патриоттық сезімді қалыптастыруымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында. - Алматы, 2003.

2 Тәжібаев Ә. Жылдар. Ойлар. - Алматы, 1976.

3 Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы. - Алматы, 1998.

4 Ысмайылов Е. Ақындар. - Алматы, 1956.

5 Бес ғасыр жырлайды. - Алматы, 1984.

ДВИЖЕНИЕ АЛАШ: ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

МАЖИТОВ Р. К.

магистрант, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

На сегодняшний день приобретение независимости предполагает специальное изучение казахской философии. Как мы знаем, страна, которая не имеет собственной философии не может претендовать на независимое духовное бытие и развитие, она всегда будет зависеть от чужеродных факторов. Поэтому отечественные философы-ученые исследуют богатую философскую мысль казахского народа, его реальное бытие, своеобразную культуру, что дает возможность обратиться к своему прошлому, а познание прошлого может найти корни современных явлений, дает ключ к пониманию исторических ситуаций и определению будущего. В связи с этим, в этой призме, особенно важно изучение общественного сознания казахского народа начала XX века. Объективное, свободное от идеологических установок, изучение общественного сознания казахского народа начала XX века, анализ идей казахской интеллигенции, давших толчок к пробуждению национального самосознания своего

народа, приобретают большую актуальность именно сегодня, когда Казахстан возвращается к «казахской идее» – идее национального возрождения, ставшей определенным критерием мышления казахской интеллигенции начала XX века, но долгое время сознательно подавляемого и «вытравляемого» из народного сознания [1, с. 12].

В современное время наблюдается обостренный интерес к проблеме формирования и деятельности интеллигенции движения «Алаш», особенно к углубленному выяснению ее предназначения, места и роли в социально-экономическом и нравственном развитии общества. Движение «Алаш» – эпохальное явление, которая является большой идеологической и интеллектуальной силой.

После обретения независимости обращение историков к вопросам Алаш свидетельствует о расширении ракурса изучения прошлого, теперь в центре внимания оказывается человек и его реакция на социально-экономические, политические, религиозные, культурные и другие факторы исторического процесса, а также влияние этих факторов на психологическое состояние человека, что в конечном итоге может привести к изменению оценки прошедших событий. Глубокое и всестороннее изучение конкретных проблем истории становится все более необходимым для формирования интеллектуального, духовного потенциала народа, для обновления общества.

Долгое время, фактически весь советский период, до середины восьмидесятых годов прошлого века все воспринимал через призму марксистско-ленинской идеологии. Так, за семью печатями, в темных хранилищах покрывались пылью, оставались недоступными материалы и о деятельности движения Алаш, ядром которого были лучшие сыны Степи, настоящие патриоты. Они проповедовали идеи восстановления государственности, сохранения территориальной целостности, национального самоопределения, справедливости, защиты интересов казахского народа. Понятно, что национальные патриоты сразу после революции попали в черные списки врагов новой власти [2, с. 125].

Именно в недрах Алаш-Орды, возможно, скрывается национальная идея, над которой ныне ломают головы ученые.

В современных оценках Алаша исследователи часто обращаются к отношению его лидеров, прежде всего, по поводу революционных событий и их результатам. Известно, что лидеры Алаша Октябрьский большевистский переворот восприняли негативно. А. Байтурсинов позднее писал, что Февральская революция была правильно понята и с радостью встречена казахами потому, что, во-первых, она освободила их от гнета и насилий царского правительства, а во-

вторых, подкрепила у них надежду осуществить свою заметную мечту – управлять самостоятельно. То, что вторая революция показалась казахам непонятной, объясняется А. Байтурсиновым тем, у казахов нет капитализма и классовой дифференциации, даже собственность у них не так разграничена, как у других народов [3, с. 98].

Алашевцы были ориентированы на ненасильственные, легально-политические методы борьбы и не смогли противостоять большевистскому вооруженному натиску и террору. Уникальный шанс создания независимой государственности под руководством культурной казахской элиты и партии «Алаш» не мог быть реализован в тех условиях.

Защищая интерес народа, казахи – интеллигенты обращались к его национальной культуре и государственным истокам, пытались найти способы модернизации общественного самоуправления. «Старая» национальная интеллигенция, воспитанная в духе восточных традиций, являлась скрепляющим звеном в казахском обществе. Наряду со «старой интеллигенцией», определявшим духовные ориентиры казахов, выдвигается городская, европеизированная.

Именно эта часть интеллигенции взяла на себя ответственность за будущее своего народа. Конфликт между традиционалистами и прогрессистами был неизбежен. Консервативное крыло традиционалистов настаивало на культурной изоляции своего общества, в воспевании старины видело лучшую модель казахской государственности. Прогрессисты вполне осознанно оценивали реальную действительность казахов как составляющей части единого государства с инструментами парламентаризма, конституции, узаконенного баланса ветвей власти переносились ими на патриархальный быт казахского общества. «Западники» отказывались от методов открытого противостояния власти, настаивая на «мягких» способах борьбы. Либерально – демократический принцип переустройства был более долгим, но безболезненным в отличие от насильственного сопротивления. Движение Алаш охватило всю территорию Казахстана. По своему характеру это было буржуазно-демократическим движением и содействовало развитию политического самосознания казахского народа [4, с. 67].

Таким образом, актуальность изучения движения «Алаш» обосновывается необходимостью оценки ее роли в освободительном движении казахского народа и обретения государственной независимости. При этом исследователи поднимают вопросы, связанные с определением статуса Алаш. Весьма перспективным

является и изучение творческого наследия казахской интеллигенции в период реакции, поиск новых идей накануне очевидного кризиса и распада империи. Только в этом случае могут быть поняты слабости и противоречия в разработке новой формы казахской государственности, в частности, идея федерации после распада Российской империи, и формы правления в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н. А. В потоке истории – Алматы: Атамура, 1999. – 172 с.
- 2 Сулейменова Р. Б. Великий Октябрь и судьбы национальной интеллигенции// Интеллигенция и революция XX век. – М., 1985. – 159 с.
- 3 Абжанов Х. М., Гуревич Л. Я. Интеллигенция Казахстана: История, теория, современность: А-А., 1991. – 48 с.
- 4 Абжанов Х. М., Альпеисов А. О казахской интеллигенции и культуре. – А-А., 1992. – 48 с.
- 5 Кулумбаева М. Ж. Формирование интеллигенции и культурно исторические процессы в начале XX века. – Алматы, 1998. – 157 с.

НЕЗАВИСИМАЯ ЗАВИСИМОСТЬ

НЕВМЕРЖИЦКИЙ С. В.

к.филос.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Пять лет назад состоялся первый Конгресс философов Казахстана, ознаменовавшийся восьмисот-страничным сборником «Философия в современном мире: стратегия развития» [1]. Издание позволило заявить о себе 121 автору. В приуроченном к Конгрессу, информационном справочнике «Кто есть, кто в казахстанской философии?» названы имена 113 докторов и 221 кандидатов философских наук [2]. Следовательно, в сборнике представлен лишь каждый третий философ.

По понятным причинам в опубликованных материалах наше внимание привлекла статья земляка - Мурата Сабита «От идеи – к идеологии независимости: критический анализ», хотя эта тема затрагивается и в других публикациях, не говоря о перенасыщенности ею в политической риторике и публицистике. Автор рассматривает независимость как составную часть идеологии. Какой идеологии? В середине прошлого столетия получило

распространение мнение о не научности всякой идеологии, но прежде всего марксистской. Более того, затухание классово-борьбы якобы свидетельство конца всякой идеологии, а не состоятельность и утопизм марксистско-ленинской подтверждена крахом мировой системы социализма и прежде всего СССР.

Рукотворный развал страны «берите суверенитета столько, сколько сможете проглотить» отразился в понятии «независимость». По мнению М. Сабита потеря идеи независимости «равносильно смерти нации» [1, с. 540]. По такому поводу Энгельс писал Ф. Мерингу, поскольку мыслитель «имеет дело исключительно с материалом мыслительным... он считает, что этот материал порожден мышлением» [3, с. 83]. Совсем наоборот, может возразить М. Сабит, независимость рассматривается нами как реальность, но не состоявшаяся реальность. И далее перечисляет факты: продажа за бесценок недр, вступление в Таможенный союз, копеечная аренда Россией «Байконура», вспышки терроризма и экстремизма, нерешенность проблем социальной жизни, безответственность власти, коррупция... Стоп, ведь все-таки речь идет о государственной независимости и, хотя перечень фактов можно продолжить какое это имеет отношение к государственной независимости? Каковы важнейшие атрибуты государства?

В Законе «О государственной независимости Республики Казахстан» об этом так «Оно обладает всей полнотой власти на своей территории, самостоятельно определяет внутреннюю и внешнюю политику». Следовательно, сколько бы мы не приводили фактов ставящего под сомнение независимость, ничего не меняется. И то, и другое, то есть достоинства и недостатки порождены независимостью. Сваливать, извините за словечко, все на независимость, то есть абсолютизировать ее верно лишь в метафизическом смысле. При диалектико-материалистическом подходе независимость рассматривается в единстве со своей противоположностью – зависимостью, тогда появляется возможность учитывать взаимосвязь явлений, их противоречивость, изменчивость, взаимопереход друг друга. Но какой же мыслящий субъект пойдет на эту жертву сознательно, обрушивая независимость как высшую ценность. По нашему мнению, упиваться феноменом независимости могут математики, логики, политики, пропагандисты, только не философы. Почему же, возразит профессионал, а диалектик Гегель? Его знаменитая «Философия права», разве не об этом, проблема независимости и суверенитета государства в ней находит должное отражение. Будет уместно напомнить, что в 30–40 годы прошлого века, ряд философов

ставили под сомнение наличие диалектики в этой работе, правда со временем, эта оценка стала более взвешенной [4, с. 36–40]. Рассуждая о суверенитете Гегель рассматривает ситуацию, когда некоторое государство изъявляет желание объединиться с другим, ценой потери самостоятельности. Иницилирующие «мало ведают о природе общности и чувстве собственного достоинства, которым обладает народ в своей независимости» [4, с. 358].

В связи с этим уместно поставить вопрос, является ли идея независимости национальной идеей. Формально как праздник, несомненно, а как идея? По мнению некоторых философов «В условиях казахстанского общества уже не приемлим единый идеологический концепт» при плюрализме «почти невозможно рассчитывать на полное единство в миропонимании» [5 с. 13]. Не обозначив национальную идею конкретно, авторы свели аргументацию к трансформации национальной идеи в общенациональную.

Вот и писатель Ю. Поляков, председатель редакционного совета «Литературной газеты», считает, что в отношении государств возникших после развала СССР слово «независимость» употребляется некорректно, правильное говорить «са-мо-сто-ятель-ность» [5]. В России понятие «независимость» не прижилось «Пользуясь словом «независимость», мы предписываем России колонизаторское прошлое, которого не было» – утверждает Поляков. Из аргументов автора используем только один – таблицу этнического состава Российской Империи накануне ее гибели (1917) и СССР (1989) перед распадом. За этот период число русских удвоилось, узбеков увеличилось в восемь раз, казахов, азербайджанцев, киргизов – в 3 раза. Не случайно, даже на Западе, СССР именуют «империей наоборот», то есть народы СССР в границах единого государственного целого обладали не иллюзорной, мифологической независимостью, а реальной, позволяющей человеку пользоваться доступными благами цивилизации.

Как раз против мифологизации выступает М. Сабит и здесь, как говорится, не поспоришь. Но в то же время есть моменты вызывающие серьезные возражения близкие позиции того же Ю. Полякова «Хочу быть русским», каков статус, какое положение и какое отношение русского (любого не титульного) к тому, что декларируется как независимость и суверенитет, вне России.

Оппонент мог бы ограничиться рекомендацией – поначалу реализуйте свои желания в родном Отечестве. В. Бушин поддерживая Ю. Полякова в этой части, рисует удручающую картину положения русских в России [6].

Н. Сабит говорит о прекрасно-душности государственной идеологии подчеркивает ее неэффективность поскольку всячески игнорируется права казахского народа, как государствообразующей нации. «Она нацелена на то, чтобы решать все имеющиеся проблемы скорее за счет казахов. За счет их интересов, безграничной терпеливости и скромности». При такой постановке вопроса негоже игнорировать марксистское учение о соотношении классового и национального, тогда станет ясно за счет кого и почему не решаются коренные интересы титульной нации.

Мимоходом, вполне в духе советской риторики, отмечается дружное, совместное проживание в стране казахов других народов и народностей. И это правда, как и справедливо утверждение за счет терпеливости и скромности, не только казахов. Свидетельство тому неиссякаемый ручей отъезда на якобы историческую родину, тех кому чем-то обязан и Казахстан. В формировании независимого мононационального государства, «терпеливых» не удовлетворяют темпы, стремление решать все острые проблемы за один присест Парламента. Признавая полезность такой общественной организации как Ассамблея народов Казахстана, М. Сабит тут же опровергает себя, ссылаясь на Конституцию. Неужели непонятно, что Ассамблея – это едва ли не единственная возможность регулирования национального состава Парламента

Идея независимости органически присуща не только казахскому, но и другим народам, вырвавшимся из объятий СССР. Вопрос о другом, в какие времена эти страны обладали государственностью, а затем ее потеряли.

Некоторые указывают, что их государство существовало едва ли не до нашей эры. М. Сабит ограничивается рамками 250-300 лет, государство потеряло независимость в годы российского подданства К чести М. Сабита, он не отрицает казахской государственности в составе СССР, в отличии от тех, кто об этом умалчивает, или распространяет колониальное прошлое на весь советский период, что равно потере государственности и независимости. Как составная часть единого Союза, Казахстан, конечно же, обладал государственностью, следовательно, и самостоятельностью.

Завершая статью М. Сабит отмечает, что в казахской истории всегда были великие личности, выражающие духовные ценностные ориентиры,

«Они были настоящими победителями ума и сердца казахского народа, жаждущего свободы и независимости» [1, с. 546]. Среди них

я бы назвал Серикболсына Абдильдина. В краткой биографической справке на обложке его работы «Один день в многовековой истории Казахстана» торжественная речевка. «С. Абдильдин – первый гражданин страны, огласивший принятие Парламентом Закона. «О государственной Независимости Республики Казахстан» и подписавший Постановление Верховного Совета Республики Казахстан, о введении в действие данного судьбоносного акта».

Спустя 10 лет, после этого акта С. Абдильдин ставит и отвечает на вопросы:

- получил ли ребенок независимость?
- получила ли молодежь независимость?
- получили ли рабочие независимость?
- получили ли крестьяне независимость?
- получили ли предприниматели независимость?
- получила ли интеллигенция независимость?
- получили ли ветераны войны и труда независимость?
- наконец, получили ли инакомыслящие независимость?

Ответ один - «нет», но есть и «да», и Абдильдин называет счастливых [7 с. 57–58]. Не заиклым очевидно «суверенитет, направленный во внутрь» (по Гегелю) не состоялся. «Другое дело, – говорит С. Абдильдин, – что с декабря 1991 года, качественно изменился статус Казахстана. Он стал самостоятельным субъектом международного права, членом Организации Объединенных Наций» [8]. При всех «нет» С. Абдильдин гордится, тем что стоял у истоков Независимости. Но как это соотносить с тем, что он, как лидер Компартии Казахстана в составе СКП-КПСС, должен был держать курс на воссоздание СССР, т.е. способствовать возврату к тому статусу, от которого с таким ликованием избавились.

Независимости четверть века и если повторить ранее поставленные вопросы, какие будут ответы? Они предсказуемы, к тому же отягощены новыми ипытаниями и обстоятельствами, которых не было бы, сохранив одно, но независимое государство.

ЛИТЕРАТУРА

1 Философия в современном мире: стратегия развития. Материалы казахского философского Конгресса. Алматы 27-28 сентября 2013 года.

2 Кто есть, кто в казахстанской философии? (Информационный справочник), Алматы 2013.

3 К. Маркс и Ф. Энгельс Соч. т. 39.

4 Гегель. Философия права. М., 1990.

5 А. Нысанбаев С. Колчигин. Светскость и национальная идея Казахстана. Правда. 2013, 22 ноября..

6 Литературная газета 2018 г. № 19. 16 – 22 мая.

7 В. Бушин. Я русский по складу, по сути... - Завтра, август 2018, № 32.

8 С. Абдильдин. Один день в многовековой истории Казахстана Астана 2001.

9 Дат. 2018, № 43, 29 ноября.

СОПЫЛЫҚ ЖОЛЫН ДҰРЫС ТҮСІНУ МӘСЕЛЕСІ

ХОЖАМУРАТ Э. Т.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Әлемдегі дәстүрлі діндердің бәрінде де діннің тазалығын сақтап, оны қарапайым жұртшылыққа түсіндіретін ғылыми институттар бар. Ол христиан дінінде – исихазм, иудей дінінде – кабала, буддизмде – дзен буддизм, индуизмде – бһакти иога деп аталады. Ислам дінінде бұл міндетті сопылық мектебі мойнына алған.

Пайғамбарымыз дүниеден өткеннен кейін ислам дінінде түрлі қайшылықтар пайда болды. Алғашқы төрт халиф: Әзіреті Әбубәкір, Әзіреті Осман, Әзіреті Әли және Әзіреті Омар билік құрған тұста қайшылық өршіп, тіпті ол қарулы қақтығыстарға дейін барды.

Әзіреті Омар қайшылықтарды жою мақсатында оқымысты ғалымдарды жинап барша мұсылмандарға арналған жол – мәзһабты құрды. Бұл діни ұстанымдағы қайшылықтарды біршама тыйғанымен, бәрібір пікір қайшылықтары сақталып қалды. Дін исламның тазалығын сақтап, оны қарапайым жұртшылыққа түсіндіру, беделін көтеруді сол тұстан бастап сопылар мектебі мойнына алды.

Ендеше сопы дегеніміз кім және оның белгілері қандай болмақ? Шын сопы өзгеден несімен ерекшеленеді?

Сопылық – ақиқатты түсінген ең үлгі адамдардың жолы. Бірақ сопылық дегенді әр адам өзінше түсінеді, әрбір елдің салты да басқа, бір елдің түсінігі мен басқа елдің пайымдауы әр түрлі болып келеді. Діннің өзі әр елге келгенде сол елдің ежелгі дәстүр – салтына байланысты өзгеріп отырады, басқалай болуы мүмкін емес, себебі, ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүр өз белгісін

халықтың сана-сезіміне енгізбей қоймайды. Көптеген араб елдерінде, парсылықтарда көнеден келе жатқан сопылық ағымдар бар, олардың өз мектептері мен, өздерінше тәлім беру тағылымы мен тәлібтік тәртіптері де өзгешелеу, біздің ұғымыздан бөлектеу болып келеді.

Ал «Қазақ ойшылдарының діни дүниетанымы Құран-кәрім, Хадис-шәріп, Шариат секілді исламның қайнар көздерінен бастау алып, дәстүрлі ислам арнасында қалыптасты. Жалпы дәстүрлі ислам дегенде, Қазақстан жеріне ислам Хижаз бен Хорасан жерлерінде қатаң әһл әл-хадис мектебіне тән ортодоксалдық күйінде тарала қойған жоқ. Жергілікті мұсылман жамағатының басым бөлігі діни ұстанымы мен көзқарастарында ақидада самарқандық матуридилік ілімді, фиһхта ханафилік мазһабты басшылыққа алады. Құлшылық, ғибадаттарында ата-баба жолын ұстанатындықтан, оларды «дәстүрлі мұсылмандық сенімдегілер» деп атау әдетке айналған.

Қазақ халқының діни дүниетанымының дәстүршілдігі, оның синкреттілігі мұнда исламның өзгеше түркілік ренге ие болуына әкелді. Бұл аймақта ханифилік мазһабтағы суннилік ислам, ең алдымен, жергілікті салт-дәстүрге деген төзімділігімен және жанашылдыққа деген либералдық қатынасымен ерекшеленді. Сондай-ақ исламды таратуда йасауиия, накшбандийа тәрізді сопылық ағымдар – тариқаттар ерекше орын алды. Жалпы Йасауиден Шәкәрімге дейінгі қазақ даласының ойшылдарының дүниетанымдық көзқарастарында сопылық дәстүрдің негізгі рухани қайнарлардың бірі болғаны және бұл тарихи-мәдени сабақтастықтың кешегі кеңестік дәуірге дейін сақталып келгені баршаға аян. Әрине, біз бұл жерде, Шәкәрім заманында кең етек алған «надан сопылық», «жалған сопылық» туралы, қазіргі заманда бой көрсеткен «күмәнді сопылық» туралы айтып отырғанымыз жоқ», [1] – деп жазады доктор, профессор Бақытжан САТЕРШИНОВ.

Ясауи мұрасы (яғни, сопылық.авт) қазақ үшін барша түркі мұсылмандары үшін де орталық құндылық, құндылықты сақтап қалу үшін жанпидалық керек. Оған махаббатпен қарасаң құндылық, сонда сезінесің... Сопылық қазақ мұсылмандығының негізі. Ол діни тәжірибеміз. Ол тарихымыз. Одан безіп кете алмаймыз. Керісінше рухани жаңғыру ұстанымын басшылыққа алып идеологиялық жаңа белеске өткен шақта өткен тарихымызға оралу шарт болды. Мемлекеттік институт да жанды құбылыс. Ол адам сияқты. Үміттенеді, күдіктенеді, ойланады, қателеседі, түзейді. Қазір елімізде ҚМДБ тарапынан болсын, билік тарапынан болсын, «қазақ ислам мектебі» деген тіркес айтылып жүр. Бұл да үлкен өзгерістің басы [2].

Қазір Қазақстандық исламтанушылар «Қазақтың өзіндік ислам мектебі» деген тұжырымды ауызға көбірек алатын болды. Қазақ даласы ислам өркениетінің бөлінбес бөлшегі. Оның өзіндік тарихы, тәжірибесі, танымдық ұстанымдары мен идеясы болуы заңды. Қазақты арабтан, парсыдан айырып тұрған діни танымдық мұсылмандық ерекшеліктері осы «қазақ ислам мектебі» тіркесінінің мазмұнына кіреді.

«Өйткені қазақ даласындағы көшпенділер арасында Исламның таралуына сопылықтың маңызы зор болды. Сопылық арқылы Исламның моральдық принциптері бұқара халық санасына сіңірілді. Ал, қоғамдық өмірдің ресми деңгейінде Әбу Ханифа мәзһабы қолданыс тапты. Отандық ғалымдардың бір бөлігі, жалпы отандық Ислам тарихын саралағанда көшпелі түркілердің исламдану кезеңін сопылық ілімнің әсерімен байланыстырады. Атап айтқанда, Исламға дейінгі дәстүрлі элементтер мен сопылық түсініктердің органикалық синтезделуі ерекше феномен болып табылады. Түркілік дәстүрге негізделген сопылық ілімнің көшбасшысы Қожа Ахмет Яссауи әулие тұжырымдамасында «кемелденген адам» бейнесінің жарқын көрінісін көрсетеді, ежелгі дәстүрлерді исламдық келбетке көшіру арқылы сопылық ілім жалпы бұқараның халықтық діни рөлін атқарған.» [3].

Ислам аясында қалыптаса отырып, көне Үнді, Қытай, Грек, Рим, Сирия ойшылдарының үздік ойларын бойына сіңірген сопылық философиясының Қазақстан мен Орта Азия халықтарының «арасында кеңінен және табысты таралуына мына жағдай да әсер етті. Ол өз ілімін жеңіл және түсінікті тілмен, әсем сопылық идеяларды жергілікті салт-жырлармен үйлестіре дәріптеді. Ахмет Яссауидің Орта Азия мен Қазақстанның түркі тілдес халықтары арасында зор беделге ие болуы Яссауидің ислам заңдарын Шығыс сопылық ілімін пантеизммен және бақсылық жыры элементтерімен үйлестіре алуынан еді».

Қай діни ілім, діни жол, діни ағым болсын, ол сол ортаға бейімделіп, халыққа жақындау болса ғана көктемде жер нәрленген кезде себілген тұқым секілденіп, тамырланып, өсіп-өніп кете алады. Ортаға бейімделе алмаған болса, түсініксіз құбыжық ретінде қабылданып, жұрттың көбісі теріс айналады.

Қазіргі біздің заманымызға келіп жатқан сопылық танымдар қайдан келіп жатыр деген сұраққа жауап іздесек, негізгі екі бағыттағы танымдар мен түсініктер тобына жатқызуға болатынына көз жеткіземіз. Біріншісі, мұсылмандықты қатты ұстанатын Ауғаньстан, Иран секілді елдерден келіп жатқан қандастарымыз арқылы қазақ еліне таралып жатыр.

Ал екінші ретте, сол сопылық танымды одан басқа орыс тілдестерге, эзотерикалық мектептердің де көмегімен таратылып жатыр десек артық кетпеген болар едік.

Бірінші жолды ұстанатын, таза сопылық мектептерден келіп жатқан Иран, Ауғаныстандық қандастарымыз қалалық қазақи ортаға сіңіп кете алмаса да, ықпалды діни ағымға айналып бара жатқаны сөзсіз. Оны діни басшылықтар да мойындауға мәжбүр, сол себепті, таза қазақи ауылдарда кеңінен қанат жайып кетуі де әбден мүмкін. Өмірдің қиыншылығынан қатты тарыққан жандар үшін, ол бірден-бір тыныс ала алатын, жарық түсер терезе секілді көрінуі мүмкін. Басқа барар жер, көмек алар адам таппағаннан кейін діни ағымның ықпалына ден қойып кетушілер көптен-көп ақ кездесуде, соңғы егемендік алғалы бері.

Ал, екінші жолмен келген ағымға түсушілер, көбіне іздену арқылы, әртүрлі эзотерикалық мектептердің кітаптарын оқу арқылы, салыстыра келе өздеріне жақын деп тауып ден қойып кеткендер. Қазақстанда қазіргі таңда дүние жүзінде кездесетін барлық діни ағымның білімдері кедергісіз сатыла беруі, сонымен қатар ғаламтордың мол мүмкіндігі көптеген жанның рухани сауатын ашуда көп көмек бергені сөзсіз.

Ал, сол өзге рухани ағымдармен мен мектептерге кетіп жатқан қазақтың оқыған жастары неге сопылық ағымды таңдамайды десек, ең біріншісі, біздегі сопылық дегеннің нөлге жақын деңгейде қалып келе жатқандығы, Советтік кезең кезінде қырып салмаса да, қатты тиым салынған болғандықтан, сопылық таным деген сол пайыздан әзер асып келе жатқандай...

Екінші себебі, дамымаған елдерден келіп жатқан сопылардың, сол елдерге тән қасиеттерді бізге өзгеріссіз ұсынуларында. Қараңғы бөлмеге қамалып, күні-түні зікір салып, не Алланың құлына, не адамның құлына бір күндері айналып кете барар болғандықтан, көзі ашық оқыған мырзалар мен бикелер бойларын ондайлардан аулақ салуға тырысып бағады. Бір жағынан ол сопылар жан-тәнімен, Аллаға берілгендіктен, қарапайым адамдарға діни фанатиктер секілді көрінеді, көңілге қорқыныш пен үрей ұялатады.

Қазақ халқы әр уақытта діни фанатизм дегеннен аулақтау болғандықтан, бізге ол сопылар мен тәлібтерінің қылығы ерсілеу көрінуі де әбден мүмкін. Және ондай сопылықты Қазақстанның мұсылман қауымы да қолдамайды. Олар қазірде сол жартылай жасырын ұйым, немесе секта ретінде өмір сүреді.

Қазіргі заман талабына сай, сопылық мектептердің неліктен дамып, басқа рухани ағымдармен таласып, көтеріліп кете

алмауының басты себебі, мықты ұстаз - мүршидтердің жоқтығы. Жаңа заман талабына сай сұрақтарға жауап бере алатын, психолог, философ, маркетинг, инженер, экономист мамандықтарының бәрінен хабардар, сол саладағы берілген сұрақтарға жауап бере алатын, қазіргі өмірдің бүге-шігесіне дейін тәптіштеп қазбаланып, ізденіп жауап тауып бере алар жолбасшылардың жоқтығында.

Қазақы сопылықтың да алға қойған мақсаты болуы тиіс, қазіргі жиырма бірінші ғасыр талабына сай болуы керек. Космос, астрология, экономика саласы болсын, жауап іздеп, сұраққа жауап бере алуы, заманына сай сопылықтың міндеті болуы тиіс. Ғарыш астрологияның негізін қалаушылар осы сопылық танымды ұстанған араб елінен шыққан ғұламалар болатын.

Қазақи сопылық қазіргі заман ритмінен жаңылмай, дөп басып отырса ғана қызығушылар көбейіп, өзге ұлтардан шыққан рухани ағымдармен қарсыласып, бәсекелестікке төтеп бере алады. Бұл діни ағымды орыс тілінде де, қазақ тілінде де насихаттап отыру ұлағатты іс болар еді.

Діни басшылықтан сопылыққа шектеулер қойылуы керек те шығар, тек, тыйым салуға болмайды. Сопылық Мұсылман дінінің көмекшісі ретінде қабылдануы тиіс, дүние өзгеруімен байланысты, адамдардың да дүниеге деген көзқарасы өзгеріп отырады. Тек Дүниені мұсылмандық тұрғыда зерттей алатын, рухани байлықты жаңа исламдық көзқараспен қамти алатын жаңа ілімді игерген азаматтар ғана, біздің адамдарымыздың өзге діни секталар мен эзотерикалық мектептерге жаппай қашып кетуінен құтқарып қала алады. Ал егер сопылық жат пиғыл деп, одан ары тия берілсе, ойлай алар қабілеті бар азаматтардың дені басқа дінге безіп кетеді.

«Қазіргі кезде дінді тек жекелеген адамдарға ғана емес, мемлекет үшін де қажетті деп түсіне білген жөн. Өйткені, қоғамда мүшелерінің бойында адамгершілік қасиеттердің қалыптасып дамуындағы діннің әлеуеті мен тәрбиелік рөлі мемлекет үшін қажетті, сондықтан ол дінді саяси-қоғамдық өмірден ығыстырып шығаруға, қысым көрсетуге ұмтылмайды. Ал мемлекеттің тұрақтылығы мен саяси-экономикалық жағдайының күшеюі діннің де қалыпты дамып, өз міндеттерін атқаруына мүмкіндік беретіні рас әрі ол осыған мүдделі болуы керек. Осындай өзара келісім мен жарасымдылыққа қол жеткізгенде біз қазіргі діни адасушылық пен алауыздыққа тойтарыс бере аларымыз анық.» [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ ойшылдарының дәстүрлі діни дүниетанымы URL:<http://maturidi.kz/index.php/kz/ma-alalar/2015-03-21-04-39-38/>
- 2 Кенжетай Д. «Зайырлы ел-қайырлы ел!» URL:<http://zanmedia.kz/2018/04/23/kenzhetaj-dosaj-zajyrly-el-ajyrly-el/>
- 3 Ершат О. Қазақ даласындағы сопылық ілімге көзқарасыңыз қалай? URL:kazislam.kz
- 4 Қазақстандағы ислам: мәселелер және шешу жолдары. URL:kazislam.kz

ДИНИ БІРЕГЕЙЛІК МӘСЕЛЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ХАФИЗ Ф.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстанда дінге деген қатынас қоғам деңгейінде, сонымен бірге мемлекеттік-конфессиялық қатынастар деңгейінде өзгерді. Қазақстандық қоғам дінді өзінің маңызды бір бөлігі ретінде есептейді. Дін қоғамдық дамуда, қазақстандық қоғамның тұрақтылығын сақтауда маңызды рөл атқарады. Қазақстандағы саяси үдерістің негізгі сипаты демократиялық модернизация болып табылады.

Қазақстанда қалыптасқан діндарлық пен зайырлықтың идеялық бірлігі мемлекет негізін құрушы этностың, сол сияқты қоғамдағы басқа да этникалық топтардың тарихи және мәдени дәстүрлері арқасында мүмкін болып отыр. Елдегі діни жағдайды білу, сонымен қатар, оны бақылау қоғамдық тәртіп пен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуші мемлекеттік органдар қызметінің құрамдас бөлігі болып табылады.

2011 жылы Қазақстанда тәуелсіздікті алғаннан бергі 20 жыл бойы билік дайындауға тырысып келген Заң қабылданды. 1992 жылы қабылданған «Діни сенім мен Діни ұйымдар» заңы қазіргі «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» жаңа заңға ауыстырылды. Қазақстан діни саланы реттеу жүйесін толықтай жаңартуға мүмкіндік алды.

Президент Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында Қазақстан халқының өзіндік ерекшелігі мен мәдени, діни, ұлттық және азаматтық бірегейлігін сақтаудың басымдықтарын анықтап көрсетті. Сондай-ақ тарихтан және күрделі, ауыспалы және әзірше болжауға мүмкін емес жаһандық әлемде өз орнын табуға шақырады: «Болашақта бірегейлік

анағұрлым үлкен рөл атқарады және мәдени шекараларды өзгерте отырып, болуы мүмкін этнодіни және дінаралық олқылықтардың әсерінен қалыптасатын болады» [1].

Заманауи қоғамда үшін жаһандану жағдайында құндылықтық бағыттарды анықтау – тек мәдени маңызды ғана емес, сонымен қатар саяси жауапты үрдіс болып табылады. Діннің статусын институт, дүниетаным, идеология ретінде нақты белгілеуге, қоғам мен тұлғаның дамуы үшін оның мүмкіншіліктерін анықтауға қажет. Соңғы екі онжылдықта Қазақстанда дінге институт ретінде қарау түбегейлі өзгерді, оның маңыздылығын зерттеу қажет бола бастады, діншілдік феноменін жан-жақты зерттеу қажеттілігі туындады. Қазақстанда дін философиясы, дін әлеуметтілігі және дінтану салаларын зерттеу қарқынды дамып келеді.

Заманауи қоғам өмірі үшін діннің алатын орны, рөлі мен маңыздылығын бағалау барысында зерттеушілер мен сарапшылар пікірлері үнемі келісе бермейді, әрине, ол табиғи нәрсе. Дінді саяси құрал ретінде қолданудың жағымды да, жағымсыз да салдары бар. Сондықтан да руханилық мазмұнын анықтау, діни өмір құндылықтарын зерттеу, діни және зайырлы мәдениеттердің өзара қарым-қатынастары, діни бірлестіктер қызметтерінің спецификасы туралы мәселелер өзекті болып отыр. Жалпы демократияның негізгі құндылықтарына құқықтық мемлекеттің дамуы, азаматтық қоғамның өркендеуі, саяси жүйе, сөз бостандығы, діни бірегейлік және т.б. жатады.

Діни бірегейлік зайырлы мемлекетте өзара түсінушілік пен толеранттылық қағидаттары негізінде құрылады. Жалпы бірегейлік дегеніміз – ұқсастыру, барабарландыру, сәйкестендіру, бір нәрсемен барабар келуі, ұқсастығын айтады.

Қазіргі әлеуметтік-гуманитарлық ғылымда бірегейлік екі бағытта – жеке және әлеуметтік болып қарастырылады. Алғашқысы, жеке тұлғаның өзін дене бітімі, зияткерлік қабілеті, өнегелік мінез-құлқы тұрғысынан сипаттауы. Келесісі, жеке тұлғаның өзін өртүрлі әлеуметтік топтар қауымдастықтар құрамына жатқызады.

Соңғы онжылдықтарда «ислам әлемі» деген ұғым пайда болды, ол әлемнің 1 миллиард 500 млн. астам халқын құрайды, енді, он бес жылда 2 млрд-қа жетіп қалады. Ислам елдері негізінен кедейлер, 57 мемлекеттің 10-ны ғана озық елдер қатарына жатады. Дағдарыстан шығар жолды мұсылман елдерінің білімі мен технологиясынан іздейді. Бірақ, мұсылман елдері бұрынғы отарланған елдер болғандықтан ұлттық тегін, дінін сақтауға зор мән берген.

Бірінші бағытты технократтар деуге саяды отарлаушы ел өздерінің идеологиясын, ішкі және сыртқы саясатын басқа елдерден, әсіресе, отарланған мемлекеттер жастарының санасына жағамды құндылық ретінде сіңіреді. Бүгінгі жас мамандар ертең ел басқарғанда америкалық, еуропалық, ресейлік дүниетанымға бейімді болсын деп тәрбиелейді. Сондықтан, кейбір мемлекет басшылары жастарды шет елдерде оқытпай, шет ел ғалымдарын өз елдеріне шақырып, қаржы аямай, мамандарды елде дайындайды. Дегенмен, бүгін бұрынғы отарлаушы елдерде отарланған елдерден 600 мыңнан астам студенттер оқиды. Мәселе бұл жерде рухани тәрбиеге, ұлттық бірегейлік қалыптастыруға мәселесіне тіреледі.

Діни білім және ұлттық бірегейлік туралы ислам әлемінде үш бағыт қалыптасқан. Сондықтан білімді дінның ықпалынан айыру нақты қажеттілікке айналды, білім жүйесі заманға сай жаңаруы, жақсаруы, жаңа технологияға батыстағыдай біржола ауысуы, Еуропадағы, Жаңа Өрлеу дәуіріндегі заманындай модернизациялық төңкеріс жасап, жаратылыстану, техника ғылымдарына артықшылық берілуі тиіс.

Екінші бағытты – дәстүршілдер (традиционалистер) ислам өркениетінің ұлылығына, мұсылман сенім қағидалары қай заманда да құнды дейді. Олардың ойынша, ислам ілімі бүгінгі әлемнің күрделі мәселелерін шешуге жол ашады, себебі ислам әмбебап ілім. Сондықтан, мәселе исламда емес, мәселе ислам ілімінен, әсіресе, исламның ғылым- білім саласындағы біркезде әлемге зор ықпал еткен дәстүрінен ауытқуда дейді дәстүршілдер.

Дін адамдардың іс-әрекеттеріне бірінші дәрежеде ықпал жасайтын күш іспеттес. Дін – кез келген жеке адам, қоғам, ұлт өміріндегі ең маңызды фактор. Діни сенім болмаса, үлгілі мәдениет құру да мүмкін емес. Тарихта дінге немқұрайлы қараған мемлекеттер қанша алып болса да түбі келеңсіздікке душар болғаны мәлім. Алайда барлық дін біткен өмірдің барлық саласын қамтып, тығырықтан шығар жол нұсқай алмайды. Тек Жаратушы тарапынан келген шынайы дін ғана барша келеңсіздіктерге нүкте қоя алған [2].

Е. А. Торчинов әдетте діннің негізгі элементтері болып саналатын атрибуттарын дәйектілікпен тұжырымдаған. Мәселен, Плехановтың ойынша, дін - табиғаттан тыс ғажайып күштерге деген сенім. Ал Торчинов болса осынау табиғаттан тыс тылсым күштер құпиясының сыры неде екендігін әлі күнге анықталмай отыр, бірақ та ол діннің барлығына тән ұғым емес деп ескертпе жасайды [3].

Шындығында да. Табиғаттан тыс тылсым күштер табиғилықтың ту сыртында тұрған нәрсе. Ол не нәрсе өзі? XIX-XX ғ. дүние танымы

үшін табиғи – бұл табиғат әлемі, ал мәдениет әлемі – бұл табиғаттан тыс тылсым күш, себебі ол табиғаттан биік. Дінді табиғаттан тыс тұрған тылсым күшке сену деп және де осы сенімнің түрін дін атрибуттарының бірі деп анықтайтын көзқарас табиғаттан тыс тұрған тылсым күш объективті түрде өмір сүрмейді деген презумпцияға жүгінеді.

Қоғам өмірінде діннің алар орны ерекше. Өйткені, дін әдептілік қағидалары мен қоғам бірлігін, әділеттілікті, тәрбиелік жүйелерді қалыптастыруда елеулі рөл атқарады. Адам дінге сенген соң, өзгелерге жәбір көрсетуден, тәртіпсіздік жасаудан, ішімдік, есірткі секілді жаман әдеттерден бойын алыс ұстайды. Дінсіз қоғамда тәртіпсіздік пен қылмыс етек жаятындығы белгілі

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Болашаққа бағдар-рухани жаңғыру бағдарламасы. Астана. 2017.
- 2 Тәжікова К. Ислам: дүниетаным, идеология, саясат. – Алматы, 1989.
- 3 Торчинов Е. А. Религии мира. Опыт запредельного. Трансперсональные состояния и психотехника. СПб, С. 42.

1.14 Мәдениеттану 1.14 Культурология

ПОСТМОДЕРНИЗМ – МӘДЕНИЕТТІҢ БАРЛЫҚ САЛАЛАРЫН ҚАМТЫҒАН ӘЛЕУМЕТТІК АҒЫМ

АЛЬМУХАНОВ С. Х.

ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар к. БУКУРУБОВА А. В. магистрант, 1 курс, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар к.

Постмодернизм – XX ғасырдың екінші жартысындағы әлемдік қоғамдық өмір мен мәдениеттегі құрылымдық ұқсас құбылыстарды білдіретін термин. Ол философиялаудың классикалық түрін сипаттау үшін және өнердегі стильдер кешені үшін қолданылады.

1960–1970 жылдары Батыс Еуропа мәдениетінде жаңа бұрылыс болды, нәтижесінде постмодернизм жаңа бағыты қалыптасты. «Постмодерн» терминін алғашқылардың бірі болып неміс ақыны, философы Р. Панн-виц қолданды, ол осы ұғыммен

XX ғасырдың басындағы Еуропа мәдениетінде дағдарыстық кұбылыстарды көрсетті. 1940 жылдың аяғында ағылшын тарихшысы, мәдениеттанушы А. Тойнби жаңа уақыттан кейінгі еуропалық мәдениеттегі жаңа кезеңді белгіледі.

Постмодернизм мәдениеті постиндустриалды, ақпараттық қоғам мәдениеті болып табылады. Постмодернизмнің алғашқы белгілері 1950-шы жылдардың аяғында итальяндық сәулет өнерінде пайда болды. 60-шы жылдардың соңына қарай олар мәдениеттің басқа салаларына тарап, одан әрі тұрақтай бастайды. Постмодернизм ерекше кұбылыс ретінде 70-жылдары өзін айқын көрсете білді [1, 94 б.].

«Постмодернизм» термині француз философы Ж.Ф. Лиотардың «Постмодернистское состояние» атты кітабы шыққан кезде 1979 жылы кең айналымға кірді. «Постмодернизм термині «уақыт рухын» бейнелеп көрсететін термин ретінде қолданылды. Өзінің шығармасында алдына қойған мақсатын айта келе Лиотар былай дейді: «Бұл зерттеудің пәні қазіргі кезеңдегі анағұрлым дамыған қоғамдардың білімінің қалақуалын зерттеу. Біз оны «постмодерн» деп атауды жөн көрдік. Бұл сөз... трансформациядан кейінгі мәдениеттің хал-ақуалын бейнелеп көрсетеді» [2, 66 б.].

Өкінішке орай, қазіргі кезде ең жиі қолданылып жүрген постмодернизм ұғымының нақты анықтамасы жоқ. Постмодернизм кешендік идеялық ағым ретінде осы уақыт рухының квинтэссенциясын білдіреді, қалай болғанда да, постмодернизм бүгінгі күннің рухани ахуалын бейнелеп көрсетеді. Постмодернизмнің басты ерекше белгісі бірден бір дұрыс деп есептелетін, жалпы теорияның көмегі арқылы әлемді бір тұтас бөлінбейтін деп қарастыруға мүмкіндік бермейтіндігі. Постмодернизм деп әдебиеттегі, архитектурадағы, ғылымдағы т.б. жеке бір ағым деп түсінуге болмайды, керісінше «постмодерн» деген атау алған нақты бір дәуірдің көзқарасын білдіретін жалпы көрінісі. Ереже бойынша, осы екі ұғымды ажырата білу керек деу қабылданған – «постмодерн» «модерннен» кейінгі келетін дәуірді білдіреді; ал «постмодернизм», осы тарихи кезеңдегі мәдениетті білдіреді. «Постмодерн» және «постмодернизм» терминдері «пост» деген жалғаудың көмегі арқылы пайда болды. «Пост» жалғауының мәндік мазмұнын дұрыс түсіну постмодернизмнің мәнін ашып түсіндіруде маңызды орын алады. «Постмодернизм» ұғымы жайдан-жай пайда болған жоқ, сондықтан терминологиялық қиындықтар аяқталмайды. Оның мәнін нақтылаудың қиындығы «модерн» туралы трактовкалардың көптігінде. Сондай-ақ, модерн және модернизм ұғымдарының астарында не жатқанын білу тікелей постмодерн және

постмодернизм ұғымдарын қалай түсінетіндігімізге байланысты. Осыған байланысты «модерн» ұғымының негізгі мәндік мағынасын қарастырып көруге болады. Ең алдымен, modern сөзі «қазіргі кезең» деген мағынаны білдіреді. Оның екі мәндік мағынасы бар: біріншісі қазіргі кезең «қазіргі кезең талабына сай», екіншісі модернге, яғни модернизмге. Өз кезегінде «модерн» терминімен мәдени кұбылыстардың ауқымды тобы белгіленеді. Тар мағынада, «модерн» ұғымы деп XIX ғ. – XX ғ. басындағы көркем-әдебиеттік қозғалыс түсінілді. Ал кең мағынада «модерн» ұғымы Жаңа заман деп аталған белгілі бір дәуірге сәйкес келген тарихи кезеңді айқындайды. Бұл дәуір Антикалық және Ортағасыр дәуірінен кейін келді. Осы екі дәуірдің жиынтығы «Pre-modernity» (предмодерн) деп аталады. Модерн тарихи дәуір ретінде модернизм деп аталған ерекше философиялық және ғылыми көзқараспен сипатталады [3, 80 б.].

Постмодернистік өнердің бірнеше кезеңдері бар. Бірінші кезең 1960-шы жылдардан бастап есептеледі: АҚШ-та постмодернистік өнердің пайда болу уақыты. Бұл даму кезеңі жоғары модернизм стереотиптеріне қарсы күреспен, элитарлық және жаппай өнер арасындағы айырмашылықтарды жеңуге ұмтылумен сипатталады.

Атап айтқанда, осы кезеңге соғыстарға қарсы іс-қимылдар жүргізіп, күнделікті өмірді карнавализациялауға ұмтылған жастар қозғалысы, сондай-ақ Америкада жерсінген, бірақ Еуропадан келген поп-арт. Попарт өнері екі кезеңге бөлінеді: поп-арт I («кұрама») және поп-арт (II) («кұрамдастырылған»). Поп-арт I топтамасында дайын нысандарды пайдаланады, яғни суретшінің тапқан (жинаған) кез келген дайын өнер туындылары кіреді. Поп-арт II көркемдік қасиеттерге ие. Жасанды поп-өнер туындылары модернистік суретшілермен плакаттар мен репродукцияларды, ашықхаттар, журналдардың суреттерін, жарнамалық бөлшектерді арқылы кенепке жабыстыру, бояуларды дақ түрінде безендіру ретінде туындаған.

Бұл кезеңнің поп-мәдениеті – граффити бағыты болуы мүмкін. Бұл қабырғалық жазулар мен сызбалар өнері 1960 ж. Франциядағы жастар қозғалысында пайда болып, 70-ші жылдары Құрама Штаттарда кең дамыған.

Постмодерн өнерінің дамуының екінші кезеңі оны Еуропадағы 70-ші жылдары таратуымен байланысты. Бұл кезеңнің айрықша ерекшеліктері - эклектизм және плюрализм. У.Эко тек қана теориялық ғана емес, сондай-ақ постмодерн өнерінің тәжірибешісі бола отырып, негізгі тұлғасы болып табылды. Оның әйгілі

романдары «Имя Розы», «Маятник Фуко», «Остров Накануне» постмодерниялық әдебиеттің классикалық мысалдарына айналды.

Постмодерн өнерін дамытудағы үшінші кезең 1970-жылдардың соңында басталды және «постмодернистік классиканың» дәуірін белгілейді.

Бұл кезең Шығыс Еуропа мен Ресейдегі постмодернизмнің таралуымен, сонымен қатар, эпикалық, монументалды, классикалық ежелгі және ренессансқа деген қызығушылықпен сипатталады [4, 5 б.].

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар басымдық кезеңінде қалыптасқан постмодернизм, эклектизмнің көркемдік көрінісіне айналған плюрализм мен толеранттылықты алып келе жатыр. Оның тән ерекшелігі – әртүрлі дәуірлердің, өңірлер мен субмәдениеттердің арсеналынан алынған бейнелі мотивтер мен техниканың стильдерінің бір жұмысының шеңберін біріктіру болды. Суретшілер өздерінің мифологиясын негізге ала отырып, автордың жеке естеліктерімен байланысқан, классикалық, барокко, ежелгі мәдениеттер мен қарабайыр өркениеттердің символизмін пайдаланады. Постмодернистердің жұмыстары – мағыналардың еркін қозғалысы орын алатын ойын алаңын білдіреді [5, 169 б.].

Қазақстандағы заманауи қазіргі заман өнері немесе контемпарари-арт өнері тәуелсіздікпен бірге пайда болғанымен, осы үрдістің негізі ХХ ғасырдың 80-ші жылдарының аяғында белгіленіп, 1988–1995 жж. дами бастады.

ХХ ғасырдың сексенінші жылдарындағы кеңестік қоғамды қайта құрылымдау кезеңі әлемнің географиялық және мәдени-саяси картасын түбегейлі өзгертті [6, 10 б.].

Қазақстанның өңірлерінен суретшілер белсенді түрде көркем үдерістерге тартыла бастады. Егер модернизм стиль бағыттарын жалғастырған аға буын суретшілері ата-бабаларының дүниесін зерделеу жақын болса, онда жас суретшілер қауымдастығы жарқын бейнелі өнерді ұсынбақ болды.

Сол уақыттағы шығармашылық бірлестіктер ХХ ғасырдың басындағы шығармашылық одақтарды әлемдік көркемдік тәжірибені еске түсірді, бірақ бұл қайталау немесе біреудің шығармасын көшіру емес, белсенді түрде қазіргі заман оқиғаларына қатысуға әрекет ету мақсатында болды. Уақыттың өзі ақпарат алмасуды, шығармашылық қуатпен өзара «зарядтауды» талап етті. Осындай жағдайлар шығармашылық топтардың пайда болуына әсер етті: «Жасыл үшбұрыш», «Арт», «Түнгі трамвай», «Қызыл трактор» сияқты облыстық бірлестіктер және т.б. Көрмелер

Республиканың «басты» галереясында, сонымен қатар Қазақстан суретшілері одағының көрме залында, жаңадан ашылған жеке галереялардағы көрмелер көптеген бейресми суретшілерге, бейресми ассоциацияларға және шығармашылық бірлестіктерге ашылым болды.

Өнердегі жаңа пішіндерді іздестіру постмодернистік үрдістің пайда болуына, сондай-ақ қазақстандық өнерде әлі болып көрмеген перформанс бағытының пайда болуын әкелді. Алайда, перформанс бағыты алдында суретшілер батыс және әлемдік өнердің жаңа бағыттарын белсенді түрде зерттеп, дайындық кезеңін өтті. Бұл кезең көбінесе бұрын жұмыс істеген материалдармен, әдіснамамен, жанрлармен сипатталады, олар: майлы кескіндеме, мүсін нысандары, графика.

Радикалды өзгерістер ХХ ғасырдың 90-шы жылдардың басында, әсіресе ортасында біртіндеп пайда болды. Бұған суретшілердің өздерінің туған жерлерінде көркем кеңістігін модернизациялау процесінде жаңа өнер түрлері мен жанрларымен белсенді түрде айналысуын айтуға болады. Постмодернизм қазақ өнеріндегі жаңа өрнектерде хепенинг, перформанс бағыттарының пайда болуына әсер етті [7, 203–204 б.].

Постмодернизмді оның шығу тегі, тәжірибесі арқылы талдау негізінде, постмодерн мәдениеті әлеуметтік және мәдени шындықты бағалауда көптеген идеологиялық принциптер мен көзқарасты түбегейлі өзгертіп, жаңа құндылықтар жүйесі, сыни принциптер, жаңа әлеуметтік-мәдени стратегиялар, мінез-құлық үлгілері, мәдени байланыстар, адамгершілік принциптері мен эстетикалық идеалдарын өзгерткенін атап өтуге болады. Постмодернизм жағдайында мәдениеттің көптеген салалары түбегейлі қайта бағаланып, ал қоғамдағы діннің, архитектураның, өнердің, қоғам мен мәдениеттің, философиясының орны мен рөлі қайта қарастырылады. Көптеген аспектілер, әсіресе, Қазақстандағы постмодерн контекстіндегі дін, архитектура, өнер және басқа да мәдени мекемелердің өзгеруі болашақта зерттеулерді күтуде.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Деннет Д. Постмодернизм и истина. Почему нам важно понимать это правило // Вопросы философии. – 2001. №8. – С. 93-100.

2 Бистрищики И. Культура постмодернизма // Вестник МГУ. Серия 7. Философия. – 2003. – № 3. С. 65-68.

3 Хамзеева Б. Х., Қазиева Ж. Н. Постмодернизм ұғымы нені білдіреді (талдау жасау) // ҚазҰУ хабаршысы. Философия. Мәдениеттану. Саясаттану сериясы. – 2011. № 2. – 78-82 бб.

4 Балгимбаева А. С. Модернизм, постмодернизм и традиции // Евразия. – 2009. - №4. – С. 3-10.

5 Труспекова Х. Х. Изобразительное искусство Казахстана в предверии «эпохи перемен» // Простор. – 2010. - №6. – С. 168-171.

6 Амантай Дидар. Постмодернизм уақыты: Мәдениет, өнер және талғам // Егемен Қазақстан. – 2016. – 1 қараша. – 10 б.

7 Труспекова Х. Х. Постмодернистские тенденции в искусстве Казахстана // Вестник КазНУ. Серии: философия, культурология, политология. – 2010. - №1. – С.201-204.

ТҮЛҒАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ДІНИНІҢ РОЛІ

АСҚАР Қ.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

қауымд. профессоры (доцент), С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тұлға дегеніміз ол тұрақты психологиялық сипатамалар жүйесінде алынған нақты адам. Ондай сипаттамалар қоғамдық байланыс пен қатынастарда көрініс беріп, адамның өзі мен оны қоршағандар үшін маңызды орын алады, оның адамгершілік қылықтарын айқындайды және оның өзіне, ортасы үшін маңызды мәнге ие. «Тұлға» ретінде адамды әлеуметтік тіршілік иесі деп сипаттайды

Руханилық, адамның өнегелілікке бейімделген еркі ретінде діни руханилықтан ерекшеленеді, алайда, ортақ ұқсастықтары да көп. Құдаймен жеке-тұлғалық қатынасында әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруы, адамның діни руханилығының көрінісі ретінде рухтың практикалық-жүзеге асырушы қызметі арқылы адамдардың бір-бірінің алдындағы өзара міндеттері, «коллективтік санасыздық» яғни, жеке тұлғаның рулық, әлеуметтік өмірінің тарихи тәжірбиесі түрінде жалғасын тапты. Осы жерде, адамгершілік руханилығының негізі ретінде, әлеуметтік байланыстардың қайтымдылығын көрсететін өзара «эптостың» қалыптасуының ролі әдебиетте әділ белгіленген.

Сонымен бірге, әлеуметтік және руханилық ұғымдарын теңестіру қателік болар еді, өйткені, бұл ұғымдардың марксизмде

қосылуы тұлғаның жанды бастамасын «адамдық фактор» абстракциясына дейін нивелирлен-діріп, К. Маркстың «философия тарихындағы» экономикалық заңдылықтар жүйесіне сіңісіп кетті.

Адамның өзін-өзі тануы – өзінің руханилығының тікелей интуициясы мен оның мәнін ашуы. Философия мен дін оның бұл қызметін көбінесе сана-сезім деп қарастыра, бұл мән арқылы соңғы немесе абсолютті шындықтың ашылуын адамның мәніне тікелей қатынас деп түсіндіреді. Бірақта, бұндай түсінік мәселені шешуден гөрі жасырып, кейбір түсініктерін оларды тексеруден қашып алдын-ала ақтайды.

Шындығында, руханилық сана-сезімге басқа да қайнар көздер арқылы, мысалы, алған білім, салттар, әдет-ғұрыптар, үстемдік етуші наным-сенімдер арқылы беріледі. Олай болғанда, адамға танымның өзі туралы берілетіні көрінгені сияқты алғашқы және міндетті емес, қатаң әдістерге негізделген тексеруден неғұрлым босаған сайын, соғұрлым қиял мен күмәнға берілген.

Руханилық мәселесінің нақты шешімімен өзін-өзі толық танудың тура жолы жоқ. Мәселе шешілмеген қалпында қалады. Тек мәселенің бар екендігі мен оның шешілмеген қалпында қалатындығын шындық ретінде қабылдау ғана қалып отыр.

Адамды зерттейтін ғылымдар ғана емес, сонымен бірге, барлық ғылымдар өзінің даму барысында осы мәселеге келіп тіреледі. Мәселе, әдеттегі философия мен дінде тар мағынада қолданылатын руханилық ұғымында емес.

Әрине, дін мен философия руханилыққа аса үлкен мән береді, оны фантастикалық немесе концептуалды түрде зерттеп, әрқайсысы өзінше дұрыс шешім беруге тырысады. Бірақ, бұл шешімдер доктриналды аймақтың шегінен шығып, адам өмірінің әртүрлі аспектілерін қамтиды. Анығырақ айтса, руханилық түсінігі өте кең.

«Жеке тұлға – жетілмеген рух, – деп жазады философ, – кейбір нақты бейненің болмысында бір ғана нақтылық басым болса, басқаларында тек көмескі белгілер ғана болады» [1].

Тұлғаның дамуы, оның шынайы руханилығы жалпы субъектінің рухани құндылықтарына жетуімен байланысты, адам рухтың қалыптасуындағы сатылардан өтуі тиіс, алайда, бұлар алдын-ала өңделіп, тегістелген жолдың кезеңдері ретінде, рух арқылы белгіленген түрлер [2].

Тұлға бұл жолды үштік арқылы өтіп, үйреншікті өзіндік санадан, абсолютті өзіндік санаға дейін көтеріліп, санадан - өзіндік санаға, одан ақылға жетеді.

Гегельдің сезімдік тәжірибесінің анализі, субъектінің объектке деген гносеологиялық қатынасының, субъектінің объектке деген пассивті қатынасын белсенді қатынасқа айналдырып, сананы өзіндік санаға өзгертетін, материалистік-сенсуалистік түсіндірменің шектеулігін көрсетуге бағытталған. Осылайша, Гегель өзінің руханилық турасындағы көзқарасында, субъектінің белсенді, іскерлі жағын баса көрсете, адам іскерлігінің рухани жағын абсолюттендіре, алғашқы идеалды бастама тезисін негіздейді. Өзінің «Рух философиясы» еңбегінде ол: «кез-келген басқа заттың жасалатындығы, өзіндік сана болып табылады» дейді [3].

Ислам ытқа жеткізетін ортақ жол және өмірінің өріс алар бағыт-бағдары болып табылады.

Ислам дінінде адамды ұжымдасып өмір сүруге және қоғамда әділетті, шыншыл, діні бір ұлтқа, бір тайпаға немесе бір руға түскен дін емес. Ол барша адам баласын баққайырымды болуға үндейді. Намаз, ораза, зекет, хаж секілді Исламның ұстындарымен қоса жақсылыққа шақырған, қайырымдылық жасаған, қоғамның мұқтаждықтарын өтеген адам ғана толық мұсылман болып саналады. Ізгі мұсылман болуы үшін оның істеген іс-әрекеттері жеткіліксіз. Алдымен өзінің шынайы мұсылман болуы шарт. Содан соң ниеті таза болуы тиіс. Яғни, біреу мені мақтасын я болмаса жақсы адам деп айтсын деген ниеті болмауы тиіс.

Ислам дінінің басты парызы адамның қоғамда тұлға ретінде қалыптасуы. Ол үшін алдымен иманды болуы керек. Бойындағы жаман мінездерден, яғни жалғандықтан, жасандылық пен жағымпаздықтан аулақ болуын талап етеді.

Исламдану араб емес халықтар үшін бір мезгілдегі акт болуы мүмкін емес және олардың әрқайсысы белгілі бір тарихи кезең барысында дәстүрлі наным-сенімдердің және рухани құндылықтар элементін сөзсіз сақтады. Осының бәрі исламның өз шеңберінде жалпыға міндетті діни жүйе контекстінде белгілі бір дүниетаным ерекшелігін таңдау үшін қандайда бір кеңістік қалдырды.

Ибн Сина өзінің философиялық білімінде тәрбиеші ретінде әл-Фарабидің ролін мойындағанына қарамастан, оның пікірі барлық мәселеде өзінің ізашарының көзқарасының соңынан ілесуі үшін де ол, әрине, аса ірі және дербес ойшыл әрі ғалым болды. Бұл жерде оның позициясы екі жағдаймен байланысты болды. Оның бірі, сыртқысы, неоплатондықтардың талдау беруіндегі (интерпритация) платондық-аристотельдік философияны алғаш рет оның әл-Фарабидің түсінуі және оның түсініктемелері арқылы

қабылдауымен байланысты. Мұнда әл-Фарабидің антикалық оймен араб тілді дәстүрді, ең бастысы, исламдық діни дүниетаным принциптерімен сәйкес іске асырылу принципті тәжірибесін ескеру керек.

Ислам діні адам өз қоғамына пайда әкеле алмаған күнде де жамандық жасап, біреуге немесе бір нәрсеге зиянын тигізбеуге шақырады. Адамның жаратылыс себебі – Хақты танып, оған құлшылық ету. Құлшылықтың ең жоғарғы дәрежесі – оның Хақпен қауышуы.

Дінімізде әрбір адам өз ісіне жауапкер екені баса айтылған. Себебі Аллаһтың барлық нәрсені көруші, білуші екені белгілі. Кімнің амалы жақсы болып, қоғамға пайда келтіріп жатса ол оның пайдасын, ал, керісінше зиян келтіріп жатса оның жазасын көреді.

Адам болып өмірге келу оңай болғанымен оның адам болып қалыптасуы қиын.

Бізден бұрынғылардың шешіп кеткен діни мәселелерін бүгін біз тонын теріс айналдырып, проблема етіп көтеріп отыруымыздың да себебі – діннің танымдық методологиялық кемшіліктерінен. Мұндай әдіс-тәсілдерді негізінен дәстүрлі емес радикалды ағымдар мен секталар ғана қолданады. Олардың түпкі мақсаты бір болғандықтан, адамның психологиясына кері әсерлерін тигізіп, қоғамда оның толыққанды тұлға болып қалыптасуына кедергі келтіру. Бұл тығырықтан шығудың бір жолы діни саясатымызды нығайтатын, діни сана мен білімді көтеріп, иммунитет қалыптастыратын зайырлы қоғамға сай, жан-жақты діни білімді мамандар даярлау. Асыл дініміз исламды қатып қалған қасаң қағидалық әдістермен емес, таза ғылым мен білімге негізделген дін ретінде насихаттап, егемен елімізді әлемдік өркениеттер қатарында көрсетуге ықпал етуге тиіспіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Философиялық антропология. Мәдениет философиясы. Дін философиясы. Жиырма томдық. 19 том. Астана: Аударма, 2006. - 482 б.

2 Сегизбаев О. А. Казахская философия XV- начала XX века. Алматы: Ғылым, 1996. С. 66.

3 Хамидов А. А. Культура и Цивилизация // Современный Казахстан: культура, политика, экономика. Межвузовский сборник научных трудов. Алматы, 1998.

СЕКРЕТЫ АГНИИ БАРТО

КАРИМОВА К.

М. Кабылбеков атындағы орта мектебі,
Алғабас селолық округі, Аксу қ.

ШПЕКОВА К. Б.

жетекші, орыс тілі және әдебиет пәнінің мұғалімі

Давно известно, что читательский опыт начинает закладываться в раннем детстве. Этот возраст, в котором наиболее ярко проявляется способность слухом, зрением, воображением воспринимать художественное произведение, искренне от души сострадать, радоваться. Стихи для детей - один из самых первых и простых опытов знакомства с книгами. Часто еще до того, как малыш научится самостоятельно читать, он слышит эти стихи от взрослых и запоминает. Детская литература по определению должна обладать набором обязательных качеств, без которых она не может называться литературой вообще. Это гуманизм, высокая художественность, образность, богатство языка и вместе с тем доступность, юмористичность. Я помню, стихи Агнии Барто удивительно легко запоминались. На них выросло не одно поколение. Её стихи выдержали более 900 изданий на 84 языках общим тиражом 150 миллионов экземпляров. С годами популярность книг не ослабевает, тексты Барто не теряют актуальности.

Стихотворения А. Барто формируют представления маленького человека о мире, начиная с самых простых явлений и вещей: игрушек, домашних животных, времён года, отношений между родителями и детьми.

Книги Агнии Львовны Барто помогают воспитывать лучшие нравственные качества: честность, отзывчивость, трудолюбие, вежливость, заботу, любовь к природе - это классика для детей, которая заставляет задуматься о том, как себя вести, каким человеком расти, как беречь все живое на планете.

Очень актуальны слова поэтессы из стихотворения: « В театре»: « я к вам обращаюсь , товарищи дети, полезнее книги нет вещи на свете» Книги Агнии Барто учат нас быть добрыми как главный герой стихотворения «Вовка - добрая душа». Поэтесса подмечала в детях и хорошее, и плохое. Хорошему радовалась, а над плохим смеялась. Смеемся и мы, понимая, что не будем совершать плохих поступков. Я давно уже читаю взрослые книги, но мои младшие сестры с удовольствием слушают стихи поэтессы. Как сказал поэт

Расул Гамзатов: « Она всегда идет навстречу одному поколению, провожая другое».

Изучением феномена Агнии Барто занимались многие критики, писатели, например, Расул Гамзатов, В. Смирнова С. Михалков, С Баруздин.

Она родилась в 1906 году в Москве, в интеллигентной семье. В детстве занималась музыкой, училась в гимназии. Писать начала со школьных лет. В 1925 году вышла её первая книжка. В то время ей было всего 19 лет, а строгим ценителем её стихов был отец Лев Николаевич, учивший дочь «как правильно писать стихи».

Книга понравилась её маленьким читателям. Сама поэтесса любила встречаться со школьниками в школах и библиотеках, выступала на телевидении. Ведь героев своих она не придумывала: они пришли в её книги из реальной жизни. Она описывала их такими, какими увидела в детском саду, в школе, в семье, например в произведениях: «Игрушки» (1936), «Снегирь» (1939).

Ярче всего талант поэта проявился в весёлых стихах. Барто прекрасно понимала, что смех – самая короткая дорожка к сердцу человека, особенно маленького. И никогда не упускала случая воспользоваться ею. Весёлая простота и свежесть её стихов заставляет даже самых серьёзных и хмурых читателей хотя бы на время забыть свою серьёзность. Да и как не улыбнуться, читая исповедь великого страдальца, который ради покупки снегиря готов претерпеть любые мучения.

Есть у Агнии Барто необычная книга, которая называется «Переводы с детского». Из Болгарии, Исландии, Японии, Греции – отовсюду, где она бывала, привозила детские стихи. Она стала их переводчиком. В этих стихотворениях говорится о справедливости, о добре и зле. С помощью конкретных образов и сцен из жизни людей разных народов раскрываются нравственные понятия. Это книга «Китайчонок мальчик Ли», которая вышла в 1925 году (Писатели нашего детства. 1998, с. 45). Творческий путь она начала с очень важной и почти не разработанной в 20-е годы интернациональной темы.

Стихотворения Агнии Барто отличаются ироничностью, шуткой, задорностью. Каждое стихотворение – новая мысль и чувство, новое впечатление, новое переживание. Она пишет легко, с юмором. Её стихи поднимают настроение, помогают радостно воспринимать окружающий мир.

Решающую роль в литературной судьбе Агнии Барто сыграли В. В. Маяковский, К. И. Чуковский и С. Я. Маршак.

Маяковский говорил о том, как нужна детям принципиально новая поэзия, обращённая к ребёнку.

Влияние Маяковского на творчество молодой поэтессы сказалось прежде всего на интересе к общественно-политическим темам в раннем творчестве. От него идёт ритмическая свобода стиха и не очень характерная для других поэтов ассонансная рифма.

(Разова, 1978 год. С 360; Сивоконь, 1990, 1990, с. 245; Русские писатели 20 века. 1998 год. С. 48).

Своим интересом к фольклору, к звучащей детской речи поэтесса обязана К. И. Чуковскому. Вслед за ним А. Барто вносила в «детский стих» самые различные формы, бытующие в детской речи: считалки, дразнилки, прибаутки, придавая такому языку живость, энергичность, ритмическую напряжённость, стремительность движения. (Соловьёв. Мотяшов. 1979. С. 173).

В стихотворениях Барто всегда присутствует мягкая лирическая интонация. По признанию Агнии Барто у С. Я. Маршака она училась «завершенности мысли, цельности каждого стихотворения, тщательному отбору слов, а главное- высокому взыскательному взгляду на поэзию». Но в то же время А. Барто тщательно ограничивает понятие творческой учёбы от бездумного подражания. Уроки старших собратьев по перу растворились в ней, обогатив её творческую личность и удержав от подражательства. В результате она стала самой собой – Агнией Барто (Сивоконь, 1990, с. 247).

В формулировании своих педагогических и эстетических взглядов Агния Барто приводит высказывания Белинского, Гоголя, Тургенева. При этом выделяет главное для себя: «Разве не главное – детей надо изучать. Охранять их нравственную чистоту. Отвечать на их интерес к современности. Раскрывать им мир, обращаясь к их воображению»; «детям нужна вся гамма чувств, рождающих человечность». (Арзамасцева. 2001. с. 289; Записки детского поэта. Электронный ресурс)

Последнее, прижизненное, далеко не полное собрание сочинений А. Барто в четырёх томах включает свыше 700 стихотворений, шесть пьес и киносценариев, две книги прозы, десятки рассказов, статей, выступлений. Поэтесса открывала новое в жизни, в детях, в содержании и форме детского стиха. Сюда же прибавить её огромную общественную и научную работу.

Как сказал Расул Гамзатов «Из одного поэта Барто можно было бы сделать многих детских поэтов». Наверное, это и есть первый секрет творчества поэтессы – неуёмная жизненная энергия и умение направить эту энергию в нужное русло.

Читают книги Агнии Барто на ста языках во многих странах. Стихи помогают воспитывать лучшие нравственные качества: трудолюбие, честность, вежливость, любовь к природе и внимательное отношение к ней.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сивоконь. Уроки детских классиков. Москва. «Детская литература». 1990.
- 2 Соловьёв Б. Мотяшов. И. «Агния Барто. Очерк творчества». Москва. «Детская литература». 1967 г.
- 3 Соловьёв. «Агния Барто» Москва. «Детская литература». 1967 г.
- 4 А. Барто «Игрушки». Москва. Издательство «Малыш». 1988 г.

ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ ИТОГИ КОНСЕРВАЦИИ И ДЕМОНСТРАЦИИ ПАЛЕОНТОЛОГИЧЕСКИХ ДРЕВНОСТЕЙ ОБЩЕСТВЕННЫМ МУЗЕЕМ ПАВЛОДАРСКОГО ДОМА ГЕОГРАФИИ

КОЖОКАР В. А.

аспирант, Алтайский государственный педагогический университет,
г. Павлодар

Систематическое изучение и сохранение палеонтологического материала в Павлодарском Прииртышье началось в начале 20 века. В 30-х годах сборы остатков животных мамонтовой фауны приобретают целенаправленный характер, экспедиции, организованные различными институтами Академии наук СССР, собирали богатые коллекции костного материала на различных участках бассейна Иртыша. Стоит заметить, что большую часть, обнаруженных учёными остатков были увезены для дальнейшего изучения в крупные союзные институты. О количестве вывозимого материала можно судить на примере экспедиции Геологического музея Академии наук СССР в 1929 году, тогда, в Москву, было вывезено свыше 16 тонн груза. Гораздо меньше образцов, но с более значительного числа местонахождений храниться в институте зоологии МОН РК. Однако

уже в 1938 году местными властями обсуждалась идея создания облмузея и общества изучения Казахстана [1], где, вероятнее всего, и могли разместиться палеонтологические материалы, найденные в Павлодарской области. В июле 1942 года был открыт областной историко-краеведческий музей [2], а уже в 1946 в докладной записке Павлодарскому областному отделу культ-просветработы от имени директора Павлодарского областного историко-краеведческого музея Багаева Д. П. сообщается: «...в этом же разделе показаны животные, остатки которых часто встречаются на территории нашей области...» [3]. Сбором и хранением костных останков млекопитающих мамонтовой фауны, в пределах Павлодарской области начали заниматься сотрудники краеведческого музея г. Павлодара в 1952 году, через 10 лет, после открытия его открытия. Упоминается, что многие жители прибрежных сёл, хранят у себя наиболее примечательные костные останки вымерших животных, делается это в надежде продать учёным [4]. С данного периода и по настоящее время музейная коллекция является одной из самых больших в области, а с точки зрения значимости экспонируемых образцов – явным лидером. Остатки крупных позвоночных животных показаны в смонтированном виде: скелет благородного оленя, скелет мамонта, скелет гиппариона [5]. С 2001 работой по поиску, описанию, консервации и реконструкции палеонтологического материала с местных источников ведёт музейный комплекс Павлодарского государственного педагогического университета, экспозиция представлена как отдельными частями скелета, так и реконструкции скелета бизона. Довольно крупной коллекцией костных остатков обладает школьный музей Григорьевской основной общеобразовательной школы села Жана Кала. Находящийся в пределах выхода костных остатков музей, постоянно пополняется новыми образцами приносимыми местными жителями и учениками школы. Кости бизонов, носорогов и мамонтов представлены в экспозиции музея.

Новой для региона формой сбора и консервации, а также экспозиции костных остатков мамонтовой фауны служит общественный музей Павлодарского Дома географии, члены которого, в 2014 году впервые выехали на место выхода костных остатков Жана Кала (Григорьевка) [6]. Весной 2015 группа энтузиастов общественного объединения посетила Павлодарский район, Павлодарской области с целью поиска палеонтологического материала, в результате местным жителем был подарен зуб крупного вымершего млекопитающего.

К сожалению, самостоятельный поиск вдоль прибрежной линии результата не принес. Первой крупной находкой Дома географии стала челюсть молодой особи мамонта, обнаруженная осенью 2015 года близ села Жана Кала (Григорьевка) [7]. В той же экспедиции было собрано с поверхности береговой линии около 30 крупных костей вымерших млекопитающих. Так описывают свою деятельность участники экспедиции: «команда отправилась на двух автомобилях и обследовала на наличие костей древних животных правый берег реки Иртыш, в том числе прибрежную подводную часть. Задачами экспедиции были: 1) обследование правого берега реки Иртыша на наличие остатков древней фауны, 2) поиск информативных для науки останков древних животных, обитавших на территории региона, 3) изучение найденных костей зверей и пополнение ими постоянной экспозиции ПавГео, 4) подготовка отчёта об экспедиции и её находках для средств массовой информации».

Видовой состав животных отображённый в костном материале составляли крупные травоядные, ни одного остатка хищника в ходе выезда обнаружить не удалось. Основываясь на данных ранних исследований палеонтологических комплексов Павлодарского Прииртышья – остатки травоядных составляют основу обнаруженных объектов. Далее, ежегодно, члены общественного объединения выезжали на данный участок реки Иртыш с целью поиска и сохранения, для экспозиционной демонстрации в общественном музее костных остатков древних животных. С целью улучшения качества сбора и определения видового состава найденных образцов привлекались сотрудники Павлодарский областного историко-краеведческого музея им. Потанина Г. Ю. Пересветов и Н. В. Майба, а также кандидат геолого-минералогических наук, доцент Томского государственного университета А. В. Шпанский [8]. За 4 года систематического сбора палеонтологического материала в Павлодарской области, был собран фонд, состоящий из 99 объектов. Стоит учесть, что для музейной коллекции общественного объединения отбирались образцы костей представляющий интерес для исследователей и посетителей музея. Так как сбор костных остатков происходит выше уреза воды, без обнажения грунта для поиска, то собираются только крупные, хорошо видимые кости. К подобной работе часто привлекаются студенты и учащиеся школ города и области, для привлечения внимания общественности к проблеме сохранения палеонтологических памятников. Данное обстоятельство приводит как к более обширной зоне осмотра, так и к менее квалифицированной

работе по сбору мелких костей. Костные остатки мелких грызунов, небольших хищников в фонды общественного музея не поступали. При консервации, уходе и исследованию костей вымерших животных сотрудники Павлодарского Дома географии используют рекомендации для работников музеев [9]. Происходит обязательная фотографическая фиксация объектов, как в условиях полевого выезда, так и после проведения работ по консервации. Данные фотографии хранятся в электронном виде и могут высылаться исследователям по требованию. При фотографировании большинства костных остатков используется измерительная рейка, для более детального и точного определения размеров. Фотографическая фиксация не сопровождается словесным описанием или полевым определением видовой принадлежности костей животным. Во время полевого выезда за сбором образцов, происходит фотофиксация собранных материалов, но без использования измерительной рейки. Главной мерой фиксации физического состояния памятников является нанесение на них специального раствора для сохранения внешнего облика. Подобная работа предотвращает рассыхание, возникающие при высыхании костных остатков, преимущественно залегающих ниже уреза воды реки Иртыш. Большая часть хранимых находок, после консервации и описания, упаковывается в бумагу и хранится в закрытых ящиках в помещении ОО «Павлодарский Дом географии». Исключения составляют наиболее примечательные и «негабаритные» остатки: челюсть мамонта, рога бизона, рёберные кости крупных млекопитающих. К наиболее ценным костным остаткам было составлено демонстрационное иллюстрированное описание, с отображением реконструкции внешнего вида животного, а также его рисунки в виде наскальных изображений.

На основании описания и определения видового состава коллекции А. В. Шпанским, в 2018 году был создан экспозиционный каталог имеющихся материалов. В него вошли все костные остатки, имеющиеся в фондах. В том числе 19 образцов, не определенных при беглом осмотре.

Таблица 1 – Видовой состав фонда палеонтологической коллекции Павлодарского Дома географии (конец 2018 года)

Виды	Количество костей	Процентное содержание %
Artiodactyla <i>Bison priscus</i> <i>Boj.</i> (Бизон)	29	29

<i>Megaloceros giganteus</i> <i>Blum.</i> (Гигантский олень)	25	25
<i>Equus</i> <i>sp.</i> (Лошадь)	7	7
<i>Perissodactyla</i> <i>Hipparion</i> <i>sp.</i> (Гунпаруон)	1	1
<i>Proboscidea</i> <i>Mammuthus</i> <i>sp.</i> (Мамонт)	16	16
<i>Archidiskodon</i> (Южный слон)	2	2
Неопределённые	19	19
Всего:	99	100

Как видно из вышепредставленной таблицы основу музейной коллекции составляют крупные млекопитающие. Больше всего костных остатков принадлежат ископаемому бизону 29%, гигантскому оленю 25%, мамонту 16%. Эта группа животных обладает крупными костями лучше всего сохранившимися за длительный период пребывания ниже уреза воды реки Иртыш. Данный фаунистический комплекс широко представлен на основном месте сбора, близ села Жана Кала. В качестве исключения из общей картины представленных видов животных, являются единственная кость (фрагмент нижней челюсти) гиппариона, а также преподнесённые в дар фрагменты два зуба южного слона. Ценными образцами в коллекции общественного музея являются грудной позвонок бизона с погрызами хищника и левая ветвь нижней челюсти гигантского оленя с погрызами. Данные образцы весьма ценны для исследователей вымершей фауны Прииртышья в виду своей относительной редкости.

Все найденные остатки вымерших млекопитающих демонстрируются в помещении ОО «Павлодарский Дом географии», по адресу: республика Казахстан, город Павлодар, улица Ломова 38, аудитория 005. Здесь организована экспозиция костных остатков, установленная как в стационарных стеллажах, так и на необорудованных элементах мебели: столах, шкафах. Это объясняется нехваткой места для демонстрации коллекции, в виду наличия других экспозиций, посвящённых этнографии, флагам, бонам и обширному фонду библиотеки географической литературы. Экспонируется в открытом доступе не более 10% от общего числа костных остатков.

Четырёхлетний опыт сбора, консервации и демонстрации широкой публике палеонтологических древностей общественным музеем «Павлодарского Дома географии» показал свою состоятельность и необходимость в системе современной музейной деятельности.

Подобная работа привлекает интересующую публику, которая способна на внесение идей для трансформации экспозиции, направленной на привлечение большей аудитории [10]. Вовлечённость заинтересованных лиц, даёт возможность расширять коллекцию музея за счёт частных средств инвесторов, считающих пополнение фондов частью своего вклада в образовательную и культурную составляющую общества. Ежегодно увеличивается коллекция фондов костных остатков, расширяется география экспедиционных выездов, а также привлекаются квалифицированные специалисты для обучения персонала и определения видового состава найденных образцов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 ГАПО. Ф.5. Оп.1. Д.226. Л.55. Заверенная копия.
- 2 ГАПО. Ф.785. Оп.1. Д.1. Л.281. Заверенная копия.
- 3 ГАПО. Ф.1056. Оп.1. Д.21. Л.5. и об., 6 и об. Подлинник. Автограф.
- 4 Алиясова В. Н., Ахметова К. К., - «Древние позвоночные животные Павлодарского Прииртышья». - Павлодар, 2014. – С. 14-15.
- 5 Алиясова В. Н. О подходах построения новой экспозиции в залах природы // Вопросы истории, археологии и этнографии Павлодарского Прииртышья (материалы научно-практической конференции, посвящённой году поддержки культуры), стр. 106. - Павлодар 2000.
- 6 Вестник Павлодарского Дома географии, № 4 (4) октябрь – декабрь 2014. - Павлодар «неизвестный» А. Вервекин. Стр. 3.
- 7 Вестник Павлодарского Дома географии, № 3 (7) август – ноябрь 2015. - Палеонтология в Прииртышье, Н. Майба. Стр. 42-45.
- 8 КОЖОКАР, Виталий Александрович. УЧАСТИЕ ВОЛОНТЕРОВ В СОХРАНЕНИИ, ИЗУЧЕНИИ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ УНИКАЛЬНЫХ ПАЛЕОНТОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ. Вестник Алтайского государственного педагогического университета, [S.l.], n. 34, p. 100-104, апр. 2018. ISSN 2413-4481. Доступно на: <<http://journals.altspu.ru/vestnik/article/view/1001>>. Дата доступа: 08 фев. 2019.
- 9 Куприянова И. В. – «Консервация и реставрация музейных предметов : учебное пособие для студентов и магистрантов очной и заочной формы обучения по специальности 070503 «Музейное дело и охрана памятников». – Барнаул : Изд-во Алт. гос. акад. культуры и искусств, 2012. – 207 с.
- 10 N. Simon. – «The participatory museum». - Santa Cruz, California, 2010. – P. 8-9. [на англ. яз.]

КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КАК ФОРМА ДИАЛОГА КУЛЬТУР

КАМАСОВА Д. Н.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В настоящее время диалог культур тесно связан с глобализацией. Государства Запада и Востока пытаются взаимодействовать между собой. Глобализация затронула почти все сферы, в том числе культуру и искусство. Одним из примеров служит кинематограф, который в условиях глобального информационного общества становится ведущим фактором межкультурной коммуникации, способствуя пониманию специфики другой культуры, обретению и корректировке национально-культурной идентичности субъекта [1, с. 68].

Яркой иллюстрацией введения в межкультурную коммуникацию посредством кино может служить фильм Тимура Бекмамбетова, который представляет различные культуры на протяжении нескольких своих кинолент.

Съемки за границей, а также присутствие на съемочной площадке иностранных героев сталкивает Тимура с проблемами межкультурной коммуникации и дает большой объем для исследовательской работы в этом направлении. В данном случае межкультурная коммуникация выступает как феномен в кинематографе, а иностранная культура оказывает огромное влияние на работы режиссера.

В одном из своих интервью Тимур сказал: «Голливудское кино – это не американское кино. Это кино, которое делают режиссеры, продюсеры, сценаристы и актеры со всего мира – и мексиканец дель Торо, и норвежцы, британцы, китайцы, кто угодно. Это площадка, на которой люди со всего мира работают с глобальной аудиторией. При этом надо понимать, что американский рынок большой – значительно больше всех остальных, кроме китайского. Соответственно, влияние американского зрителя на кинопроизводство велико. Индустрия подстраивается под требования аудитории, и пока она для половины кинобизнеса американская. Поэтому кино производится во многом в американских традициях» [2, с. 36].

Восприятие кинотекста в инокультурной среде возможно только через призму фоновых знаний представителя принимающей культуры. Эту особенность следует учитывать при просмотре иностранного кино. Так же это влияет на съемки вне своей страны и работы с иностранными актерами.

«Съемки за рубежом в американском кинематографе – это ненавязчивое подчеркивание того самого интернационализма и межкультурной коммуникации. Чаще всего в актерском составе можно увидеть людей со всеми цветами кожи – и азиатского, и европейского, и латиноамериканского, и афроамериканского происхождения. Причем нередко иностранные персоналии являются прямыми начальниками и боссами для персонажей европейского происхождения, что положительно сказывается на эмоциях многих этнических групп, что очень важно для международных рынков» - сказал Бекмамбетов в интервью издания *Supethero Nure* [2, с. 37].

В настоящее время можно проследить, как ярко выражена идеология национализма. Поэтому именно сейчас кинематограф должен сближать людей, искать точки соприкосновения представителей разных национальностей и конфессий.

Как раз так это попытался сделать Тимур Бекмамбетов, сняв фильм «Елки» в России, в эпизодах которого можно было увидеть представителей разных национальностей, которые помогали и сопереживали друг другу. В этой картине принимали участие такие казахстанские актеры, как Толепбергген Байсакалов, Санжар Мади и Сагызбай Карабалин. И главной задачей фильма, по словам актеров, было снять хорошее кино, которое всех объединит.

Другим ярким примером культурного диалога через кинематографическое пространство может послужить Неделя молодого кино Казахстана, которая проходила в 2005 году в Берлине. Организаторами этого мероприятия явились Германско-Казахское общество дружбы, продюсерский центр «Авангард-групп» и университет Гумбольдта, которые поставили целью программы познакомить немецких студентов с работами молодых казахстанцев, установить культурный диалог между поколениями молодых людей [3, с. 27].

Так же можно проследить диалог между исламом и христианством посредством духовного кино. В 2008 году в рамках программы «Звезды Шакена» был проведен «круглый стол» под названием «Духовность в кино – межконфессиональный диалог», целью которого было привлечение внимания специалистов к кинематографическому пространству как важному средству диалога цивилизаций и рассмотрение религиозного многообразия как феномена, исследуемого киноискусством в контексте диалога культур [4, с. 6].

Со времени появления самого кинематографа вставал вопрос о качественной оценке фильмов и работы отдельных членов

съёмочной группы. Благодаря появлению кинофестивалей страны могут показать всему миру свое кино и свою культуру.

И здесь на первый план выходит международный фестиваль «Диалог культур», который посвящен новому мировому явлению – поиску своей идентичности. Основная цель кинофестиваля – диалог культур через универсальный язык кино. Следует отметить, что в основном фильмы посвящены главным героям и их мировоззрениям через призму различных традиций, культур, способов мышления и поведения. В фильмах исследуются современные люди, выживающие в чуждой им окружающей среде. Создатели фильмов задаются важным вопросом современности: в мире, где границы между странами быстро исчезают, как далеко должны пойти люди, чтобы сохранить свою уникальную культурную традицию и свои религиозные представления? [5, с. 16].

После самого изобретения фильмов, другие страны начинают заимствовать идеи, технологии и специфические черты. Примером может служить мультипликация Дисней и Аниме. Аниме берет начало с первых экспериментов японских кинорежиссёров с техниками мультипликации, изобретёнными на Западе. Например, Осаму Тэдзука заимствовал у Дисней и развил манеру использования больших глаз персонажей для передачи эмоций. Голливудские фильмы стали вдохновением для многих стран. В Индии появился Болливуд.

В России и Казахстане кинорежиссёры пытаются создать похожие фильмы с такими же спецэффектами и сюжетами как в голливудских фильмах. Так же некоторые страны берут главные идеи голливудских фильмов, и пытаются сделать пародии, но со своими особенностями. Например, на фильм «Кошмар на улице вязов» в Индии и в Советском союзе были сделаны пародии. Эта специфическая черта кинематографа служит доказательством, что с помощью него происходит взаимодействие и заимствование стран, которое можно оценивать, как «диалог культур».

Кинематограф стал тем искусством, где можно увидеть национальные и культурные особенности других стран. В основном Запад в кинематографе пытается представить восточную жизнь, их обычаи и традиции. В восточных странах режиссеры снимают фильмы, где стараются стереть различие между Западом и Востоком. Например, на конкурсе X Казанского международного фестиваля мусульманского кино, режиссеры рассказали на пресс-конференции о диалоге культур в своих работах. «На фестивале поднимаются темы взаимодействия мусульманской и западной культур. Наш фильм

посвящен как раз этому – снижению той пропасти между культурами Запада и Востока», – рассказал продюсер фильма «Калифорнийские мусульмане» (Франция, 2013) Абдеррахме Хеджоуже. «В Европе сегодня много фобий, связанных с мусульманами. Нам хотелось показать, как мусульмане чувствуют себя в Америке, в обществе, где много разных конфессий, и все культуры сосуществуют более спокойно, – рассказал он. – Мы, создатели кино, стараемся сблизить различных людей, показывая культуры этих народов. Это и есть решение будущих проблем, которые могут возникать при взаимодействии разных культур» [5, с. 16].

Итак, диалог культур в рамках кинематографического пространства дает возможность создателям киноинтерпретаций произведения не только обозначить константы культур и отразить национально-культурные особенности участников диалога, но и наглядно представить изменения, произошедшие в социуме.

В силу своего статуса как средства массовой коммуникации, кино оказывает огромное влияние на общество. Прежде всего, кино отличается от других видов искусства тем, что занимает гораздо больше социокультурного пространства, выходит далеко за пределы художественного круга. Если театр, условно говоря, держит себя в узких рамках искусства, то кино охватывает своим влиянием буквально всё, от духовных идеалов до этикета и моды [4, с. 6].

Диалог культур в кинематографическом пространстве осуществляется посредством взаимодействия индивидуального мировоззрения представителей разных этнокультурных общностей, а обращение к национальному наследию позволяет создать наиболее благоприятную среду для успешного диалога культур. Более того, произведение киноискусства позволяет постоянно увеличивать количество участников диалога. Следовательно, диалог культур на основе кино не ограничен ни временем, ни пространством – это процесс длиною в человеческую жизнь [4, с. 6].

ЛИТЕРАТУРА

1 Меликов И. М., Гезалов А. А. Культура диалога культур. Постановка и грани проблемы. – М.: Канон+РООИ «Реабилитация», 2016. – 448 с.

2 Староверова Е. В., Попкова О. В. Кино как диалог культур / Е. В. Староверова, О. В. Попкова // Вестник ВлГУ / Владимирский государственный университет имени А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир, 2015. – Т. 3. – С. 35-38.

3 Абикеева Г. Кино молодых в Берлине. / Г. Абикеева // Начнем с понедельника. – № 5. – 2005. С. 27.

4 Кудбаева М. Кино как средство диалога. / М. Кудбаева // Литер. – № 5. – 2008. С. 6.

5 Вержбицкая Н. Кино без границ // Вечерний Алматы. 18 сентября 2014 года (№ 117). – С. 16.

О ВОПРОСАХ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО- ЭСТЕТИЧЕСКОЙ СРЕДЫ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ

ПОПАНДОПУЛО М. П.

доцент, ст. преподаватель, кафедра «Исполнительское искусство»,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

На данном этапе в новых социально-экономических условиях Казахстана изменились социальная функция искусства и роль творческой личности в организации региональной художественной жизни на основе взаимодействия культур – казахской, российской, европейской. Профессиональное искусство Казахстана во всех его видах и жанрах сформировалось, главным образом, в XX столетии и является продуктом евразийского принципа мышления, объединяющего европейские и локальные казахские формы, и темы. В его основе лежит русская профессиональная школа с ее академическим типом образования, в целом адаптировавшая национальные формы, содержание и ментальность.

В данной статье мы исходим из понятия художественно-эстетического образования как целенаправленного, систематически организованного процесса развития личности, включающего освоение культуры родной страны, характерных для нее норм и системы ценностей:

- развитие навыков восприятия и понимания прекрасного в искусстве;
- воспитание эстетических взглядов, чувств, вкуса, потребностей;
- в создании прекрасного, а также развитии бережного и ответственного отношения к культуре;
- открытость к диалогу культур и наличие необходимых умений для осуществления компетентного межкультурного общения.

В настоящее время возникает острая необходимость развития художественно-эстетического образования, направленного на гармонизацию и развитие духовных способностей человека. В Павлодарском Прииртышье придается большое значение художественному образованию детей и молодежи. В государственных документах подчеркивается, что важнейшей целью художественного образования является формирование творческого человека, свободно ориентирующегося в различных сферах знания и культуры, социально ответственную и духовную личность. Одной из основных тенденций художественного образования в России, и Казахстана является внимание к сложившимся традициям национальной школы, опора на которые становится незаменимым фактором формирования у подрастающего поколения национального самосознания и чувства гражданской ответственности за культуру своей страны. Эта тенденция подчеркивается как основополагающая в таких фундаментальных документах, как доклады в рамках проекта «Художественное образование в странах СНГ: развитие творческих возможностей в XXI веке», реализуемого при поддержке Бюро ЮНЕСКО в Москве и Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств-стран участников СНГ (МФГС) совместно с Кластерным Бюро ЮНЕСКО в Алматы.

Традиции художественного образования в Павлодарской области опираются на многовековой опыт народной культуры, с одной стороны, и с другой, включают в себя опыт европейского художественного образования. В Казахстане художественное образование в его светском варианте начало развиваться во второй половине XIX века, но школа как культурный центр появилась на территории страны уже в раннем средневековье (VIII век). Крупные образовательные учреждения того времени («медресе») действовали в городах Отраре, Таразе, Сайраме. Выдающиеся просветители Казахстана уделяли большое внимание художественному образованию молодежи. Классик казахской литературы, мыслитель, композитор Абай Кунанбаев создал оригинальную систему обучения молодых поэтов, переводчиков и музыкантов в форме литературных бесед и музыкальных вечеров, философских дискуссий, в которых реализовывались принципы природосообразности, доступности, научной обоснованности передаваемых знаний. Этому выдающемуся педагогу удалось сохранить и черты национального своеобразия в своей системе, особенности духовной и культурной жизни казахов.

В историческом плане главные функции художественной культуры – это обеспечение сохранения культурных ценностей, передачи их новым поколениям. Функцией культуры является также постоянная актуализация художественного наследия, включение его в духовную жизнь каждой новой эпохи.

Понятие «художественная культура» не исчерпывается только сферой искусства, его восприятия и оценки. Функционально-организационная сторона художественной культуры охватывает формы организации художественной жизни как системы социальных институтов. Это выражается во взаимодействии художественного восприятия, художественного потребления и художественного производства эстетических и духовных ценностей. Следует ввести в научную литературу имена, творчество художников, музыкантов, создателей творческих коллективов начиная с 40-х годов XX века, когда были заложены не только основы, но и главное содержание художественной культуры Казахстана, на основе интеграции и взаимодействия народного и профессионального искусства, а также искусства сопредельных территорий.

Влияние исторических и социокультурных процессов на систему формирования художественно-эстетической среды Павлодарского Прииртышья, ее составляющих, не являлось предметом специального исследования. В научной литературе в настоящее время эта тема представлена фрагментарно, узко, что не позволяет объемно представить динамику развития художественно-эстетической среды Павлодарского Прииртышья в середине XX века как основы результативного воспитания творческой личности и ее реализации в сфере искусства. На данном этапе необходима систематизация фактологического материала и осмысления его с точки зрения искусствоведения и гуманитарного знания.

Вопросы региональной художественной культуры в незначительном объеме представлены в исследованиях, посвященных художественной жизни Павлодарского Прииртышья. Можно назвать ряд трудов, касающихся аспектов данной темы. Среди них научно-аналитический доклад: «Художественное образование в Республике Казахстан: Осмысление национальных традиций и сближение культур», в котором рассматривались вопросы о все более заметной общественной потребности в развитии художественного образования и воспитании эстетического вкуса.

Уникальное сочетание национальностей и языков в Казахстане дает возможность разрабатывать и применять такие подходы в

области образования, которые бы содействовали преемственности и сохранению культурных, эстетических ценностей и их самобытных черт. Между тем, фольклор, музыкальное и декоративно-прикладное искусство традиционно было и пока еще остается частью повседневной жизни и играет особую роль в передаче культурных ценностей. Фундаментальным сборником стало собрание трудов ученых Казахстана «Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством» (1993), в котором исследуются концептуальные проблемы, связанные с этико-эстетическими взглядами казахского народа. Проанализированные под своеобразным углом зрения творения материальной и духовной традиции позволяют глубже и полнее осмыслить главные тенденции историко-культурной эволюции искусства казахской степи.

В монографии «Горизонты культуры: традиции, синтез и современность» авторы Т. М. Степанская, Д. М. Мерғалиев, П. Ш. Шегебаев, Г. Т. Акпарова, Д. Ж. Жумабекова коснулись проблем национального языка и изобразительного искусства, особенностей казахской фольклорной традиции, специфики кочевой культуры и особенностей казахской музыки, сонаты - как уникального явления в музыкальной культуре Казахстана, становления скрипичной школы Казахстана. В монографии «Традиции – душа народа» под редакцией Т. М. Степанской, авторы А. Г. Степанская, Л. И. Нехвядович, К. А. Мелехова, Д. М. Мерғалиев, Т. Б. Каримов, рассмотрели происхождение, декор и форму народных национальных музыкальных инструментов, обнаружив некоторые общие признаки. Художественной жизни Павлодарской области посвятили статьи Т. М. Степанская, Н. И. Денисова, Е. Ю. Личман, Д. М. Мерғалиев, Е. Жанайхан.

Таким образом, названные научные труды посвящены преимущественно изучению локальных процессов и поэтому не дают целостного представления о роли художественно-эстетической сферы Павлодарского Прииртышья как условия творческой самореализации личности.

Ценные материалы, факты и сведения по вопросам данного исследования содержатся в архивах области и города, рукописных фондах, областных и городских музеях и библиотеках. Велико значение архивных документов в воссоздании целостной картины художественной жизни Павлодарской области. Архивные фонды содержат в себе фактологические материалы, способствующие реальному осмыслению событий прошлых лет. Ценные сведения содержатся в материалах личных архивных фондов. Эти документы

дают возможность с наибольшей полнотой охарактеризовать жизнь и деятельность представителей науки, культуры и искусства. В таких материалах обнаруживаются факты, не известные ранее науке или известные лишь по пересказам или упоминаниям. Работа с архивами показала, что материалов по данному исследованию недостаточно, поэтому часть сведений была собрана от респондентов, знатоков своего края, композиторов и музыкантов. Также используются документы собранные в Государственном архиве Павлодарской области, Аксуском отделе Государственного архива Павлодарской области, районных отделах Государственного архива Павлодарской области, использованы архивные фонды историко-краеведческого музея им. Г. Потанина, Павлодарского областного художественного музея, сведения архивов музея литературы и искусства им. Бухар Жырау.

Система развития и становления художественно-эстетической среды Павлодарского Прииртышья – систематическая работа, направленная на рост уровня художественно-эстетического воспитания общества. Система профессиональной подготовки (специализированные школы, средние и высшие профессиональные учебные заведения), объекты массового художественно-эстетического просвещения (выставочные залы, музеи, галереи, библиотеки, концертные залы, киностудии и кинотеатры) заложили фундамент высокой художественно-эстетической культуры Павлодарской области. Можно сказать, что у населения региона под избирательным воздействием художественной среды совершенствовался эстетический вкус, способность понимать и правильно оценивать художественное наследие и творчество. Знания, полученные в результате художественного образования, разнообразные виды художественно-эстетической деятельности, культурно-эстетический уровень, вкус, художественный кругозор и опыт – способствовали формированию художественно-эстетической личности нового поколения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бейсенбаев, С.К. Становление художественного образования в Республике Казахстан // Вестник Казахского нац. пед. ун-та им. Абая. - Алматы. - 2004. - № 2(5). - Сер.: «Художественное образование: искусство-теория-методика».

2 Горизонты культуры: традиции, синтез, современность / Монография/ под науч.ред. Т. М. Степанской. – Барнаул: Изд-во Алт.ун-та, 2014. – 182 с.

3 Денисова, Н. И. Художественная жизнь павлодарского прииртышья начала 40-х - конца 80-х годов XX века: автореф. дис. ... канд. искусствовед. - Барнаул, 2012.

4 Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан // Казахстанская правда. – 1996. – 15 июля.

5 Казахская ССР: 4 – томная краткая энциклопедия / гл. ред. Р. Н. Нурғалиев. – Алма-Ата, гл. ред. Казах. Сов. Энциклопедии, 1989. – т. 3, 600 с.

6 Личман, Е. Ю. Национальное наследие и диалог культур: монография / Е. Ю. Личман, Е. Жанайхан, Н. И. Денисова; науч. ред. проф. Н. Р. Аршабеков, проф. Т. М. Степанская. - Павлодар; Барнаул, 2013.

7 Личман, Е. Ю. Развитие художественного образования в Павлодаре: история и современность // Мир науки, культуры, образования - Выпуск № 5 (48) / 2014

8 Нестерова, С. Художественная жизнь сибирской провинции / С. Нестерова, Бийский вестн. – 2005. - № 1 – 2. С. 119 – 123.

9 Оспанов Б. Е. История становления и развития художественно-графического факультета // Вестн. Казахского нац.пед. ун-та им. Абая. Сер. «Художественное образование: искусство-теория-методика». – Алматы, 2004. – № 2 (5). – С. 3-7.

10 Степанская, Т. М. Художественная жизнь Барнаула / Т. М. степанская // Барнаул. История культуры. Барнвул, 2000. – с 84 – 91.

11 Степанская, Т. М. Традиции в историко-архитектурном наследии Алтая / Т. М. Степанская // Актуальные вопросы истории Сибири. Третьи научные чтения памяти проф. А. Л. Бородавкина / под. ред. Ю. Ф. Кирюшина и В. А. Скубневского. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001 – С. 324-327.

12 Степанская Т. М. Традиции – источник взаимообогащения культур/ Филология, искусствоведение, культурология в XXI веке, с. 105-109, Новосибирск, 2013.

13 Традиции – душа народа: национальные музыкальные инструменты/ Монография/ науч.ред. Т. М. Степанская // Д. М. Мерғалиев, Л. И. Нехвядович, Т. Б. Каримов, К. А. Мелехова, А. Г. Степанская. – Павлодар – Барнаул : Кереку, 2014. – 92 с.

14 Художественное образование в Республике Казахстан: Осмысление национальных традиций и сближение культур /Научно-аналитический доклад/ подготовлена группой экспертов в области художественного образования в сотрудничестве с Национальной

Комиссией Республики Казахстан по делам ЮНЕСКО и ИСЕСКО и Бюро ЮНЕСКО в Алматы и Москве. - Казахстанская Национальная Федерация Клубов ЮНЕСКО, 2010 – 55 с.

КӨНЕ ТҮРКІЛЕРДІҢ КӨК ТӘҢІРІНЕ, ҚАСИЕТТІ ЖЕР-СУ МЕН ҰМАЙ АНАҒА ТАБЫНУ ДӘСТҮРЛЕРІ ЖАЙЛЫ

САБДАНБЕКОВА Ә. Ә.
мәдениеттану магистрі, аға оқытушы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Көне түріктердің Тәңірге табынғандығы мен құрбандық шалу рәсімдері туралы өздерінің сына жазба ескерткіштерінде ештеңе айтылмаған, мұнда, тек шығыс Түрік қағандығының тарихы, негізінен әскери-саяси аспектілері, жоғарғы билеушілердің көзқарасы мен қызығушылықтары жайлы айтылады.

Тәңіршілдіктің аса айшықты ерекшелігі бұл бүкіл қоршаған әлемді үш бөлікке бөлуде болды: аспан әлемі, жер әлемі және жер асты, олар өз ішінде көрінетін, көрінбейтін деп қабылданды [1, с. 45]. Оларға арнап арнайы бүкілхалықтық құрбандық шалу дәстүрі, табыну ғұрыптары жүргізілген. Көне түріктердің ата-бабаларынан мұра етіп келген Көк аспан арнап құрабандық шалып, қоғамдық мінәжат ету ғұрыптары өзінің кереметтілігі жағынан барлық діни салтанаттар мен мейрамдардан асып түсетін [2, с. 23].

Тәңірге табыну рәсімін «Тәңір тайы» деп атаған. Түріктер бұл салтты көктем келгенде, нақтырақ айтқанда маусым айының 5–10 күндері киелі асқар таудың басына шығып немесе Тамыр өзенінің бойына жиналып қой, жылқы сойып ерекше салтанатпен өткізетінін Л. П. Потапов [2, с. 264] қытай деректеріне сүйене отырып жазады. Бүгінгі күні жаз айында өткізіліп жүретін «Сабантойдың» осы «Тәңір тайы» салтанатты мейрамы деп кейбір қазіргі деректерде айтылады. Біздің бала күнімізде бұл мейрам Баянауылда жыл сайын өткізілетін. Тәңір тайы рәсімін көне түріктерде нақты кім басқарғандығы туралы шындыққа негізделген нақты деректер жоқтың қасы, алайда қытай деректеріне сүйенетін болсақ оны әдетте қаған басқарған, кейіннен ұлыстың ұлық бақсысы бәхи (ақ қам) өткізетін бұқаралық сипаттағы мейрамға айналған. Бір ескертетін жайт, ақ қам қаған үкімімен тағайындалып, ақ киім киіп, ақ боз атқа мініп, ел аралап, ғұрыптар орындап, бұқаралық Тәңір тайы салтын басқаратын. Ақ қамның киімін қаған белгілеп, ол халықтық

мейрамдарды өткізетіндіктен қызметі де азаматтық сипатта еді. Ал, қара қам (көне сібір халықтарында, көне түріктерде бақсыны «қам» деп атаған) Тәңір тайы салтына қатыса бермейтін, ол арнайы бақсылық костюм – «манжықты» киінетін, қатерлі қара магия жасаумен айналысып, қара жердің астындағы әлеммен тілдесіп, үш кеңістікті аралап, күрделі шаманизм салттарын орындайтын. Сол себептен де, қара қамды «манжықты қам» деп те атайтын. Демек, кеңірек мағынада қарағанда, ақ қам – мемлекеттік ресми қызметте, бір сөзбен айтқанда далалық малшы тайпалардың ортасында пайда болған Тәңір сенімінің арнайы өкілі, ал қара қам – негізінен орманды мекендеген аңшы рулардың арасында қалыптасып, дамудың классикалық деңгейіне жеткен делінетін байырғы шаманистік салттың маманы деуге болады [3, с. 130]. Мұндай мінәжат етуге әйелдер мен қам шамандар қатыстырылмайды. Қам шамандар ешқашан Тәңірлік дінде діни қызметкерлер қатарына мүлдем жатқызылмайтын, олар ұлыған дауыс шығарып, бақсы-балгерлікпен, адамды есінен адастыру сияқты істермен айналысқандықтан, олардан керісінше бойларын алшақ ұстауға тырысты Егер қам мұндай мінәжатқа қатысса, оған кірпік қаққанша өмірімен қоштасатындай өлім жазасы кесілген.

Ұлы Тәңіріге құрбандыққа жылқы шалу үшін қағанмен бірге жиналған халық қасиетті тауға аттанған. Бұған әдетте, әулие тауға, жазыққа, өзен мен көлге немесе әулие бұлақ басына таяу маңдағы ауылдар мен кенттерден мыңдаған адам жиналатын болған. Осындай әулие орнындағы ағаштардың маңында ондаған мың оттар алаулап, онда жылқылар, қой мен тоқтылар құрбандыққа шалынған. Жануарлардың қаны жерге төгіліп, арам болмауы үшін малдар ерекше тәсілмен құрбандыққа шалынатын болған. Мұқият жиналған қан әулиеағаштың айналасына құйылып, құрбандыққа сойылған жануардың басы мен терісі ағаш бұтағына ілінген. Осы істің бәрі үлкен салтанатпен дауылпаз үнімен астасып, ән салып жүріп атқарылған. Ерекше жағдайларда, қатерлі оқиғалар орын алғалы тұрған кезде семсермен сайысу рәсімі де жүргізілген. Ең күшті және шебер жауынгерлер қасиетті айқасқа іріктеліп, бір-бірімен өліспей беріспейтін сайысқа түскендер өз халқын қатерден аман алып қалуы және шешімді әрекеттерімен туған еліне төнген қауіптің бетін қайтаруға тиіс деп есептелінген. Бұл сайыста қаза тапқандар Тәңірінің құрбандары деп саналып түркі елінің көмек сұраған тілегін оған жеткізуші деп түсіндірілген [3, 10-11 б].

Әдетте, рәсімді ұзын киім киіп, қолдарына аса таяқ ұстаған дін қызметкерлері атқарған. Олар Тәңіріге мінәжат етер қасиетті

сөздерді (ол алғыс деп аталған) жатқа білуге тиіс болды. Бәрі аяқталған соң, соңынан құрбандық асы желініп, оның қалдықтары отқа жағылатын болған. Қандай түрге жататынына қарамастан, қасиетті орындарға өскен ағаштар әулие ағаш болып саналады. Оларды шабуға, отқа жағуға, бұтақтарын сындыруға болмайды. Оны жасаған адамды қатаң жаза күтетін.

Тәңірге табыну екі түрде атқарылған: жеке адам тарапынан немесе ұжымдық. Абақандық хакастар 1930 жылдарға дейін «Тигир таг» деген тауға шығып, қасиетті қайыңның қасына жиналып, бұл ырымды қауымдасып өткізгенін белгілі этнограф Л. П. Потапов [2, с. 263] жазады. Зерттей келе ол, абақан хакастарының Тәңірге табыну ғұрыптарында көне түркілерге тән ерекшеліктерін сақталғандығын атап көрсетеді. Мысалы, мұнда ол абақан хакастарының да көне түркілер сияқты құрбандық шалу рәсімін үш жылда бір рет емес, жылына бір рет өткізілетінің және құрбандық биік тау шатқалдарында емес, өзен аңғарларында өткізілетіндігі, ол әдетте маусым айының бірінші жартысында өткізіліп, шалғын шөп пен сүтті өздеріне молдығынан беруін тілеп сұрағанын айтады. Бұл Тәңіріне құрбандық шалу уақыты жайлы қытай деректерінде тіркелген, соларға сүйенетін болсақ, біздің есептеуіміз бойынша ол шамамен маусым айының 5-нен 10 шы жұлдыздары аралығында өткізілгендігін жоғарыда айтып кеткенбіз. Тәңірге табыну ғұрпы, абақан хакастарында көне түркілердегідей соңы мол сауық-сайранмен (пиршеством) аяқталатын Жоғарыда айтылғандай, көне түркілердегідей абақан хакастарын да әйел жыныстылар бұл ғұрыпқа қатыстырылмаған, тіпті тек сойылатын құрбандық малдары да тек қана еркек кіндікті және ол әдетте ақ, маңдайы қара болуы тиіс болған. Ал, табыну ғұрпына келуші ер адамдар әдетте бас киімдерін ақ және көк, (кейбір деректерде ақ және қызыл) мата байлап тартатын болған. Құрбандық шалу орнына келгеннен кейін бұл матаны алып қасиетті қайың ағашына байлаған. Сонымен қатар табыну ғұрыптары кезінде қатысушыларға бас киім киюге және темекі тартуға қатаң тиым салынған [2, с. 264].

А. К. Бисенбаевтың «Көне түркілердің аңыздары» еңбегінде Тәңірге табынған түркілер дүниені кезіп жүретін зұлым күштер жеке адам мен отбасына, тұтас қауымға кесірін келтіреді, берекесін кетіреді деген сенді. Сондықтан олар Жаратушы Тәңірден қолдау сұрап, оған арнап құрбандық шалып тұрған. Сонымен қатар тіл мен көзден сақтау мақсатында әртүрлі діни ғұрыптар мен ырымдар жасаған. Құрбандық тек қиыншылық туғанда ғана емес, қуанышты күндері де, алыс сапардан немесе жорықтардан аман-есен оралғанда

да жасайтын болған. Әдетте, құрбандыққа қой, жылқы, түйе арналған. Түйені маңызды, ел тағдыры үшін шешуші сәттерде құрбандыққа шалатын болған. «Ақ түйенің қарны жарылды» деген мәтел содан қалса керек. Хан сайлаған кезде, үлкен жорықтардан оралған кезде осындай құрбандықтар шалынған және мұндайда құрбандық та, малдың түр-түсіне ерекше назар аударған. Оның түсі міндеті түрде ақ болуы шарт болған. Себебі, біз білетініміздей ақ пен көк түс түркі халықтарында жоғарғы, рухани әлемнің рәмізі болып табылады. Алайда құрбандық түркілер дүниетанымындағы үш әлемнің бірлігін қамтамасыз етті. Сондықтан құрбандық үш бөлікке бөлінетін болған. Құрбандықтың сирақтары мен дене сүйектері мұқият тазаланып адам аяғы баспайды-ау деген жерге көміліп, бұл – төменгі әлемнің сыбағасы деп есептелген. Еті пісіріліп, жиналған халыққа таратылады. Бұл – ортаңғы әлемнің сыбағасы. Ал бас сүйегі ағаш басына ілінеді. Бұл жоғарғы әлемнің сыбағасы [3, 10–11 б.] – деп жазады.

Тәңірі өзіне табынушыларды шапағатынан тыс қалдырмайды. Әйтсе де құр сыйыну жетімсіз. Кімде-кім батыл, пысық, әділ және кенпейіл болса, жақын-жұрағаттарына қол ұшын берсе, сөзіне берік, Отанын адал болса Тәңірі оны желеп-жебеп жүреді.

Ел басына күн туғанда қаған, кейде тіпті өз басына медет тілегенде жеке адам Тәңірге табыну рәсімін орындайтын дәстүры болған. Мысалы, Шыңғыс хан Бурхан Халдун тауының басына шығып, мойнына кісе белдігін асып, алақанын көкке жайып, мұрағын шешіп, нұрлы күнге қарап, тоғыз рет еңкейіп тағзым етіп, шашу шашып, Тәңірден тілек тілегені Моңғолдың құпия шежіресінде» [4, 27 б.] белгіленген. Шыңғыс хан тағы бірде «Тәңір ием, күдірет-күшіңмен әлемнің үстінде менен басқа күштіні жоқ еткен өзіңсің, мені үстімнен басып тұрған тымағымнан басқа ештеңе жоқ», - деп тұмағын шешіп, төрге қойып, Тәңірге ықыласпен жалбарынғаны «Алтын шежіре» кітабында таңбаланған [5, 321 б.].

Қазақтың мойнына көген, кісе белдік асып жаратқанға жалбарынып, тілек тілейтіні бұл рәсімге ұқсас.

Тәңірінің белгісі – шеңбер – Күн деп танып, түсі –Көк деп есептеген. Қазіргі кезде ауылдық жерлерге барсақ, үйлердің есік терезелерін көк бояумен боялуын т.б. сонау ерте заманнан қалған көмескі түйсіктегі сананың бір көрінісі деп қарауымыз керек.

Бүгінгі көк байрағымызда орын алған қыран бүркіт еркіндікті білдірсе, түркі дәуірінде ол ұлы құдайдың қуаты мен бәрін біліп, сезіп отыратын қырағы құс ретінде сипатталған.

Тәңірмен қатар түркілер Жер-Суды құдайы деп танып, оны тіршіліктің тірегі деп түсінді. Ата-бабасынан мирасқа қалған жерді киелі санау, Жерұйығын қасиет тұту көне түркі мифологиясында нақты көрініс тапқан. Себебі, Жерұйық – ежелгі түркілік «ыдык йер-суб» мифтік кеңістігінің қыпшақ тілді ортадағы кейінгі өзгерген атауы деп түсінуіміз керек. Көне түркілік ыдуқ – «қасиетті» сөзі «үйекке» айналып кеткен, яғни Жер-Ыдуқтың көктүркілік «отты кеңістік» – Отұқ Кеңг – Ыдуқ Кеңг – Өтүкеннің соңғы өзгерісі, қазақ ұғымындағы сарқыншағы болып табылмақ. Дж. Клоссонның пікірінше, «Жер-Су» ұғымы Құдай емес, тәңірідей құрметтелген киелі ел, өлке, жер тараптың тұлғасы болған, яғни ол да Өтүкен, Ергенекон образдарының синонимі болған деп топшылауға болады [6, б. 207].

Көне түркілер Көк Тәңіріне табынғандай арнайы қасиетті Жер-суға арнап жыл сайын құрбандық шалып мінәжат еткен.

Аңыздарға сүйенсек, кейде Жер-Су Тәңірінің бұйрығымен адамдарды жазалаған. Оны қайырымды ету үшін жыл сайын түркілер мекендейтін барлық жерлерде көктемде мал төлдейтін, ал диқандардың егіндіктердегі қарбалас жұмысы басталатын шақта құрбандық шалынатын болған. Мұндай мінәжат күзде де жүзеге асырылған. Түркі қағанаттары кезінде Жер-Су құдайға құрбандық шалу жалпы мемлекеттік деңгейде өткізілген. Жер-Судың құрметіне тойлау немесе мінәжат ету таудың асқарында, болмаса басқа да биік жерлерде, әлемдік тау-ғаламның, Жер мен Судың, Отанның кіндігі делінетін орындарда орындалған. Оған жирен түсті атты құрбандыққа шалып, малдың көбеюі мен егіннің мол өнім беруін, денсаулық пен түркі елінің бай болуы тіленетін. Түркілердің Жер-суы ата-бабалардың мұрасы және келер ұрпақтар өмір сүретін өлке. Сондықтан ол, оның шексіз сыйын ғана пайдаланатын өмір сүрушілерге тиесілі емес. Отанның нағыз иелері мен сақтаушылары ата-баба аруағы мен дүниеге бізден кейін келетіндердің мекені деп есептелген. Міне, сондықтан да туған жерді сатуға немесе титтей пұшпағын сыйлауға, оны жауға бермеу біздің ата-бабамыздан қалған асыл мұра, қасиет еді. Олардың түсінігі бойынша, жоғалған жердің әрбір бөлшегімен бірге бабалардың аруағы да жоғалады, келер ұрпақ дүниеге келетін жер қалмайды. Жерден қуылған халыққа бөтен елде Тәңірі, Жер-Су шапағатын тигізбейді, яғни құт-береке де болмайды [3, 10–11 б.] – деп түсінген. Көне түркі ескерткіштерінде Құдайларға табыну ғұрыптары туралы ештеңе жазылмаған, сондықтан көбінесе осы сияқты аңыздарға арқа сүйеуге тура келеді. Алайда, Алтай халықтарына жасалған этнографиялық материалдарға

сүйене отырып, Л. П. Потапов қазіргі хакас халқының құрамына кіретін қызылшы тайпаларында жүргізген зерттеулерінде, оларда – Шер-суг тайыг (әріп. Иер-суг табыну) жақсы сақталғандығын және оны шаман жүргізіп, үш жылда бір рет өткізілетінін айтады. Құрбандыққа әдетте, ақ қойды сойып, оның терісін өрттемей, басы мен сирақтарын терісімен қалдырып, мінәжат етілген ағашқа ілген. Л. Н. Потапов, сонымен қатар, көп жылдық ислам дінінің үстемдік етуіне қарамастан, қырғыздардың арасында Джер-суу түсінігінің жақсы сақталғандығын атап көрсетеді. Зерттеу барысында, ғалымдар қырғыздардың Жер-суудан жауын-шашын сұрау ғұрпы туралы маңызды ақпараттарға қол жеткізген. Бұл ғұрыпты жүргізу, ең алдымен құрбандыққа қой сойылумен басталып, одан кейін жауын-шашын тілеу дәстүрі жүргізілетін болған. Сойылған малдың қанын мінәжат өткен өзенге ағызып, ол әдетте, Құран дұғаларын оқуымен бірге жүргізілген [2, с. 282]. Қазақтар да сақталған, бұл жауын-шашын сұрау ғұрпы – тасаттық деп аталатыны белгілі.

Осындай киелі түсініктердің бірі, дүниеге келген сәбиге құт дарытып, желеп-жебеушісі көне түркі түсінігінде аса маңызға ие болған, Ұмай анаға табыну дәстүрі.

Ұмай ана – ертедегі Ұлы Даланы мекендеген түркі тілдес халықтардың ұрпақ жалғастырушы, береке-молшылық иесі. Ұмай анаға қазақтардан басқа хакастар, қырғыздар, алтайлықтар, тывалықтар, шорлар көне түріктер табынған. Бұл жайындағы деректер Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінде, ауыз әдебиеті үлгілерінде сақталған. Қазақ даласына ислам діні тұтастай енген соң Көк тәңірімен қатар аталатын Ұмай ана есімі ендігі жерде өз мәнін солғындатып, бөбектер мен аналардың жебеушісі піріне айналады. Ұмай ана тәрізді қасиетті бейнелер финнугор халықтары фольклорында кездеседі [8, 156 б].

VII-IX ғасыр түркі жазба ескерткіштері тілінен көне түркілер танымындағы Ұмай бейнесінің сакральды сипаты айқын көрініс тапқан. Л. Базеновтың есептеуі бойынша, мұнда Ұмай атауы төрт рет тіркелген.

Мысалы: «Он жасында Ұмай тектес шешем қатынның құтына (бағына) інім Күлтегін ер атанды. Он алты жасында Ағам қағанның ел-жұртын сонша меңгерді. Алты баулы соғдаққа қарсы соғыстық, талқандадық. Табғач Он тұтұқтың елу мың әскері келді. Соғыстық» [9, 232 б.] деген сөйлемнен түркілердің ананы, дүниеге ақылды да ержүрек ұл әкелген хан әйелдерін Ұмайға теңегенін, батыр ұлдың өсуіне жағдай жасаушы кие ретінде танығанын аңғарамыз. Ал Тонькөк

ескерткіші мәтініндегі: «Келгені – батыр дедім. Түсінбеді. Тәңрі Умай, қасиетті Жер-Су. Жеңіс сыйлай берген екен. Неге қашамыз көп (екен) деп. Неге қорқамыз азбыз деп, Неге басындырамыз, тиіселік, дедім. Тиістік, қудық. Екінші күн (тағы) келді. Өртше қызып келді, Соғыстық. Бізден екі шеті жартылай артық еді Тәңрі жарылқағаны үшін көп деп біз» [10, 111 б.] деген мән мәтіннен Ұмайдың жауынгерлердің қорғаушысы, күші өздерінен артық қарсыластарына төтеп беретін қуат беруші, жеңіс сыйлаушы қасиеті көрінеді. Ұмай культі Саян-Алтай өңіріндегі ислам дінін қабылдамаған түркі халықтарының дүниетанымында әлі де кеңінен орын алған. Шор халқы сәбидің дүниеге келген кезінен бастап, жүріп сөйлей алатын кезеңіне дейін қорғап жүретін пірі санайтыныдығын біз жоғарыда айтып кеткен болатынбыз ол сонымен қатар баланың кіндігі «Імај» деп аталады. Сібір түркілер нәресте ұйықтап жатып күлсе Ымаймен сөйлесіп жатыр деп, жыласа Ымай уақытша баланы тастап кетіп қалды деп түсінетін болған. Құмандылар арасында Ұмай нәресте анасының құрсағында жатқан кезден бастап бүкіл өмірінде желеп-жебеп жүреді деген түсінік қалыптасқан [2, с. 285]. Қазақ халқының дәстүрінде де Ұмай анаға сыйыну дәстүрінің сақталғаны Ұмай ана жар болсын! Ұмай ана шипа берсін! Ұмай анаға тапсырдым, Менің қолым емес, Ұмай ананың қолы т.б. тәрізді салт-дәстүрге қатысты оралымдардан, Ұмайға сиынбай ұлды болмас деген мақалдан көрінуге болады.

Ұмай ана қатысты наным-сенімдерге келетін болсақ, бүгінгі күні аққуды атуға болмайды деген киелі түсініктердің түп-тамыры көне түріктерде Ұмайды аққу құс бейнесінде елестету туралы аңыздардан бастау алғандығын аңғаруға болады. Ұмай анаға қатысты наным дәстүрлердің бірі: «Ұмай-ананың қолынан ешқашан түспейтін алтын көздегі қасиетті сүт ішінде балалардың рухы бар деп есептелінген. Егер балақай науқастанып қалса, Ұмай қолындағы ыдыстан сүт ішкізіп, сырқатынан жазады [3, 10–11 б.] деген.

Ұмайдың тағы бір символы үш жапырақты бұтақша. Сондықтан да түркі әйелдері үш жапырақ түріндегі сырға мен әшекейлерді тағынған: ол құнарлылық, көп балалы болу, сәттілікті білдіретін және қаһарлы жын-періні қуалаушы деген түсінік қалыптасқан. Моңғол даласынан Карпат тауларына дейінгі байтақ өлкенің әр тұсында тұрған тас балбалдардың қолындағы көзе де құнарлылық символы және жарылқаушы құдай-ана Ұмайдың бейнесі бейнеленген.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Безертинов Р. Н. Тенгрианство – религия тюрков и монголов: Научно-популярное издан., 2-изд., доп. – Н. Челны: Аяз, 2000, Казань: Слово, 2004. – 448 с.
- 2 Д. Позднеев. Исторический очерк уйгуров. СПб: Типография Императорской Академии наук, 1899. – LXIII, 160 с.: ил. 1899. с. 23.
- 3 Потапов Л. П. Алтайский шаманизм. - Л., Изд-во: «Наука» 1991. – 264 с.
- 4 А. К. Бисенбаев. Көне түркілердің аңыздары. Алматы, Ан-Арыс, 2008. – 10–11 б.
- 5 «Моңғолдың құпия шежіресі». Аударған: М. Сұлтаняұлы. 1998 жыл. Алматы., «Өнер». – 27 б.
- 6 Қазақстан тарихы туралы моңғол деректемелері / М. Қ. Әбусейітова; ред. Б. Базылхан. - Алматы : Дайк-Пресс, 2006 Т. 1: Моңғолдың құпия шежіресі / көне моңғол тіліндегі түпнұсқалық транскрипциясын, ғылыми-мағыналық аудармасы мен түсіндірмелерін, көрсеткіштерін жасаған Н. Базылхан. (Мәдени мұра) – 321 б.
- 7 Қондыбай С. Қазақ мифологиясына кіріспе. Алматы.: Арыс., 2008. – 207 б.
- 8 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005. – 156 б.
- 9 Айдаров Ф. Тоникөк ескерткішінің тілі. – Алматы: Қазақстан, 2000. – 120 б.
- 10 Ескеева М. Қ. Көне түркі және қазіргі қыпшақ тілдерінің моносиллабтық негізі. – Алматы: Арыс, 2007. – 287 б.

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІ

САРИНА Н. У.

тарих пәнінің мұғалімі, № 47 ЖОББМ, Семей қ.

Халқымыздың ежелден бері қалыптасып, ғасырлар бойы сақталудағы дәстүрлі мәдениеті заманның ағымына қарай өзгеріске ұшырап, ерекшеліктерге ие болғанымен, желісін үзбей жалғасын тауып келеді. Қазақ халқының дәстүрлі ұлттық мәдениетіне қайта оралудың маңызы туралы Елбасы Н. Ә. Назарбаев өз ойын былайша білдіреді: «Әр халықтың өміріндегі терең имандылық пен рухани

негіздерге – дәстүрлерлерге назар аудару керек. Оның халық өміріндегі рөлі еш даусыз. Мәдени дәстүрлер қашан да әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді. Өзінің ұлттық тарихи-мәдени тамырларына қайта оралу – бұл, әрине оң процесс. Қазақстанда ұлттық тілді, қарым-қатынасты, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отыр. Біз барлық мүмкіндіктерді жұмылдырып, қоғамның ендігі жерде халықтың рухани түлеуіне, оның мәдениетін көтеруге, тарихын және мұрасын қалпына келтіруге, оны өркениет дамуынан кенже қалдырмауға ұмтылып отырмыз. Бұл өзімізді танудың, әрі тәрбиелеудің, ең бастысы жас ұрпақтың бойына шынайы отаншылдық сезімін дарытудың жолы» [3, б. 301].

Ұлттық дәстүрді сақтай білу, құрметтеу – ұрпақтардың өз тағдырына аялай қарауы, қадірлеп қастерлеуі, иманды тірлігінің ұятына сенуі. «Қай халық болса да өз тарихын, төл дәстүр-салтын, ауыз әдебиетін, тілін қастерлейтіндігі» туралы академик М. Қозыбаев та жазып кеткен.

Зерттеулер мен деректер негізінде ұлттық мәдениеттегі мемлекеттік саясат жағдайында орын алған үдерістерге ғылыми талдау жасау мақсаты қойылды.

Осы мақсатты жүзеге асыру үшін мынадай міндеттер қойылды:

- қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің мәні-мағынасын ашу;
- ұлттық-дәстүрлі мәдениеттің өзгеріске ұшырау кезеңдеріне шолу жасау;

- дәстүрлі мәдениеттің қайта жаңғыруы және оның жүзеге асырылу тарихын баяндау; қорытындыларына баға беру.

Халық өзінің ұлттық мәдениетін, дәстүрін, әдет-ғұрпын қадірлеуі қажет. Бұл біздің ұлттық құндылықтарымыз. Ұлттық дәстүрлі мәдениет-адамзат құндылықтарымен үндесіп жатады. Ұлттық мәдениет – белгілі бір рухани байла-ныстың адамгершілік үлгілерінің жиынтығы. Ұлттық мәдениетті жасаушы- ең алдымен сол ұлттың өкілдері, ұлттық мәдениетті өз бойында сақтаушы да, оның насихаттаушысы да, кейінгі ұрпаққа асыл мұра етіп жеткізушілер де сол ұлттың нақты өкілдері болып табылады. Қазақ халқының ұлттық мәдениеті – тарихи мәні бар, өзіндік ерекшеліктері бар құбылыс

Мәдениет – біртұтас нәрсе. Оның біртұтастығының көрінетін жері сол- бөлінбейтін, бөлшектенбейтін адам тұлғасын жасайды. Дегенмен, барлық біртұтас нәрселердің құралатын бөліктері болатыны сияқты, мәдениеттің де ішкі тармақтары немесе жүйелері бар.

Мәдениеттің бір жүйесі – оның қоғамның әлеуметтік зердесі болып қалыптасуында. Мәдениет қорында бізден бұрынғы жасап

кеткен ұрпақтардың барлық материалдық және рухани тәжірибесі жинақталып шоғырланған. Міне, осы сақталып, ұрпақтан ұрпаққа, атадан балаға өтіп келе жатқан өшпес те өлмес тәжірибе қоғамның әлеуметтік зердесі болып табылады. Мәдениет мындаған жылдар бойы жинақталған тәжірибенің инжу-маржандары, оны тереңдеп қаза берсең, жан-жақты түсіне білсең көп нәрсеге жауап алуға болады. Сол арқылы адамзат тарихында не болғанын түсінеміз, білеміз.

Халықтың дәстүрлі мәдениеті адамдардың терең дүниесінен туады, мәселен, жоқтау арқылы да адам мұңының қаншалықты терең екенін түсінуге болады. Басында айтылғандай, мәдениет – адамның іс-әрекеті арқасында пайда болады, дамиды. Олай болса мәдениеттің түрлерге бөлінуі адамның іс-әрекетінің түрлеріне байланысты. Адамның іс-әрекеті үлкен екі саладан тұрады. Біріншісі- материалдық іс-әрекет, одан материалдық мәдениет қалып тасады. Екінші түрі- рухани іс-әрекет. Ол рухани қазынаны немесе рухани мәдениетті жасайды. Олай болса мәдениеттің екі үлкен түрі бар екен- рухани және материалдық.

Көптеген ғалымдардың еңбектерімен, сөздіктерімен танысып дәстүр ұғымына берілген анықтамаларды қарастырсақ, «дәстүр» - әдетке сіңген салт-дәстүр, ғұрып, мирас. Дәстүр, «берілу» немесе «қалдыру», «мұра» деген ұғымды білдіреді екен [1, б. 272].

Қазір біраз жұрт Наурыз мейрамы басталғалы бері «Наурыз парсы тілінде жаңа күн» деген ұғымды білдірсе, «бұл өзі бізге парсыдан, шығыстан келген мейрам екен ғой» дейді. Біздің ойымызша XVIII ғ. басында қазақтар жоңғардан шегініп, ата-жұртын тастап, Бұхара, Самарқанға, Жиделібайсынға барып, енді ел-жұрт азат болып тарихи қоныстарына қайта келгенде «Наурыз» сөзін ала келген. Бұған дейін халқымыз бұл мейрамды «Ұлыс», «Ұлыстың ұлы күні» деп, сонынан «Ұлыстың ұлы күні - Наурыз» деп айтатын болған.

Мұсылмандар үшін демалыс саналатын жұма күні де өзінің мерекелік мән- мағынасын жоғалтқандай болды. Дінге нанушылардың шағындау топтары ғана жұма намаз оқылатын мешітке барып тұратын. Кейбір топтар үшін мұсылманша жұма-«қасиетті», сәтті күн деген ұғым сақталып қалды. 1990 жылдың орта тұсынан бастап, исламдық кейбір тұрмыстық қағидалар қайтадан қазақтардың өміріне берік орныға бастады. Ораза айт пен құрбан айт кеңінен атап өтілетін болды; оразаны қартаң адамдар ғана емес, орта және кіші ұрпақ өкілдері де емін-еркін ұстай бастады. Бұл тұста, біздің ойымызша, жастардың мұндай таңдауы мен ойлы қадамдарына діни емес ұлттық бейтараптыққа ұмтылыс, өздерін

еш нәрсеге, соның ішінде батыстық жастар мұратына тәуелсізбіз деген сенім себеп болса керек .

Қазақ халқы – салт-дәстүрге өте бай ел. Бұл оның мәдениетті әрі тәрбиелі ел екендігінің айғағы. Белгілі қоғам қайраткері, заңгер Н.Шайкенов: «Ұлт дәстүрі – заңнан биік» деген. Демек, салт-дәстүрлі ел мықты, әрі тұғыры берік ел. Біздің халқымыз өз ұрпақтарына ғасырдан ғасырға ұлт қасиетін салт-дәстүрмен, өнегені әдет-ғұрыппен, үлгіні жөн-жосықпен, әдепті ырым, тыйым- мен тәрбиелеп, ұлағатты ұл, инабатты қыз өсірген.

Мәдениет- қоғамның сапалық ахуалының неғұрлым жалпы көрсеткіші және сондай-ақ, адамның рухани- құндылықтық дамуының өлшемі. Егер мәдениет құлдыраса тұлға кері кетіп төмендейді, қоғам ыдырайды. Мәдениеттің күйреуі - тарихтың шөлді суларында еріген тұз секілді мындаған тайпалар мен халықтардың жойылуының себебі де.

Өз тарихын, рухани мұраларын, ұлттық құндылықтарын, әдет-ғұрып, салт-дәстүрін келесі ұрпаққа таныту - ұлттың өзін-өзі сақтау инстинкті. Әсіресе тарихи сананы қалыптастырудың орны ерекше. Өйткені өткенімізді толық білмей, келешекке нық қадам басуға болмайды. Стратегиялық міндет- тіл, дін, діл тұтастығы. Осы үш ерекшелікті басқа ұлт өкілдерінің ұйытқысы ретінде қолдану арқылы ынтымақтастықты дамыта отырып, рухани өмірдегі жаһандану салдарынан қорғануға, жалпы мемлекеттік сүйіспеншілікке жетелеу.

Біздің соңымыздан қалмай келе жатқан тағы бір жаман әдет бар- қазақ тілін жақтаушыларды заманнан артта қалған, Қазақстанның қазіргі көпұлттық бейнесін түсінуге қабілетсіз біреулерге балаушылық. Оларға айтарымыз- барша қоғам мүшелері сияқты біз де қазақ қауымының бірнеше тіл білуіне қарсы емеспіз, дүние жүзіне танымал тұлғалар тілін үйрену қажеттігін жақтаймыз. Дегенмен басқа тілді білгенде Абай мен Махамбеттің, Жамбыл мен Мұхтардың тілінің өзінің тарихи Отанында есіктен сығалып қалуына қарсымыз.

Өзінің ана тілін терең меңгерген адам ғана өзге тілдердің өміршендігін бағалай алмақ. Қазіргі шақта қазақ теледидарының тілі әсіреқызыл бос сөздерден, жалпы -ламалықтан біршама арылып, табиғилана бастады, дегенмен ана тіліміздегі дайындалған хабарларда тілдік түйткілдер әлі де жетерлік. Бірер ғана мысал.

Сөздің тоқ етері, қазақ тілінің алдағы тағдыры ол күнкөріс-кеңсе тіліне, яғни іс қағаздарын жүргізу тіліне айнала ала ма, жоқ па деген басты мәселеге келіп тіреледі. Ана тіліміз республика көлемінде шын мәнінде кеңсе тіліне айналған күнде ғана халықтың ынтасы оған өз-

өзінен аумақ, олай болмаған жағдайда Конституцияға кіргізіп, сөз жүзінде мемлекеттік тіл деп қанша әспеттегенімізбен, ол қоғамға керексіз, нан тауып жеуге жарамайтын, құр әншейін тұрмыстық, асуылық тіл болып қала береді. Ондай жағдайда балаларын қазақ мектептерінен орыс, ағылшын, түрік тілінде оқытатын мектептерге ауыстырып жатқан ата-аналардың саны жылдан-жылға көбейе түседі де, қайран ата-баба тілі бодандық тұсындағы кейпін қайта киеді.

Тіл мәдениетінің бір саласы- сөйлеу мәдениетін ұлттық мүдде ретінде тану, сөйлеу мәдениеті теледидардағы сөйлеушінің мәдениеті немесе өнер адамының ресми ортада- кездесу, маслихат не мәжіліс кезінде, көпшілік ортадағы мәдени дәрежесін көтеру ғана емес, жалпы халықтың сөйлеу мәдениетін жаппай насихаттап, ұсынымын бекіту [2, 520 б.].

Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы күндерінен бастап-ақ, мемлекеттік мәдениет саясатынды ұлттық құндылықтарды, бүкіл мәдени мұраларды сақтап қалуға және қайта жаңғыртуға баса назар аударылуы кездейсоқ нәрсе емес. Мәдениеттің ұлттық тамырларына қайта оралу үдерісі арқасында Қазақстанда ұлттық тілді, дәстүрлі мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отыр.

«Қазіргі жаһандану жағдайындағы ұлттық мәдениет және қазақ тілінің мәселесі» атты зерттеу әдісінің әлеуметтік мониторингісі

Респонденттердің қатысуымен жүргізілген әлеуметтік сауалнама бойынша қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық мәдени мұраны сақталу деңгейін анықтадық. Сіздердің назарларыңызға ұсынылып отырған әлеуметтік сауалнама материалдары осыған дәлел.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық мәдени мұраны сақтап жүрміз ба?		
1	Кейде	6,6
2	Иә	33,3
3	Жоқ	60

1-кесте. Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық мәдени мұраны сақтап жүрміз ба? (%)

1-кестеде «Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық мәдени мұраны сақтап жүрміз ба?» деген әлеуметтік сауалнаманың сұрағына берілген респонденттердің жауаптары пайыздық мөндерімен берілген.

Респонденттердің 60%-ы жоқ деп жауап берген. Бұдан байқағанымыздай қоғамда ұлттық мәдени мұраны жете түсінбеген.

Оны сақтауға жұмыстар жүргізілмегеннің бір дәлелі осы. Тақырып ауқымында жұмыс жүргізуді қажет етеді.

Қазақ жастары көп кедергілерге кездесе де, оқу-білімге деген ынталары жоғары болды, бірақ қазақ тіліндегі оқулықтардың жетіспеуі салдарынан мамандық тандауда көп қиыншылықтарға тап болып отырды. Қазір де ана тілінде оқытатын мектептер өте аздық етеді, сондықтан болашақта қандастарымыздың болашағы үшін қолдан келген көмекті аямау қажет деп есептейміз;

Қазақстандық мәдени үдерісте халықтық рухани құндылықтар шарттарын жүзеге асыру, қамтамасыз етуде келесі мәселелерді ұсынамыз:

- әлеуметтік-ұлттық саясат принциптерін нығайтып, аймақтардағы халықтың дәстүрлі рухани мәдениетінің өмір сүру деңгейін көтеруде, тиімді жергілікті бағдарламаларды көбейту.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Фабитов Т. Х. Мәдениеттану: Алматы, 2004. - 272 б.
- 2 Қозыбаев М. Ұлттар мен өркениет: Алматы, 2004. - 520 б.
- 3 Қозыбаев М. К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски: Алматы, 2000. - Т.1. – 420 б.
- 4 Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында: Алматы, 1998. - 412 б.

РОЛЬ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ В ОБЩЕСТВЕ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

ТАСКАРИНА А. Е.

преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В настоящее время массовая культура стала не только важнейшим фактором современного общества, но и пространством рефлексии и теоретизирования в самых различных областях социогуманитарного знания - культурологии, эстетике, социологии культуры. Можно сказать, что массовая культура возникла в XX веке благодаря развитию техники, приведшему к такому огромному количеству источников информации, а также развитию и укреплению культурных взаимоотношений между странами в период глобализации.

Массовая культура или поп-культура, культура большинства – культура быта, развлечений и информации, преобладающая в современном обществе. Она включает в себя такие явления, как

средства массовой информации (включая телевидение, радио и Интернет), спорт, кинематограф, музыка, массовая литература, изобразительное искусство.

Содержание массовой культуры обусловлено ежедневными событиями, стремлениями и потребностями, составляющими жизнь большинства населения (мейнстрима). Термин «массовая культура» возник в 40-х гг. XX века в текстах М. Хоркхаймера и Д. Макдональда, посвященных критике телевидения. Термин получил широкое распространение благодаря трудам представителей Франкфуртской социологической школы.

Доминирующая критическая позиция представлена в книге Д. Макдональда «Теория массовой культуры» (1953). Массовой культуре присуща тенденция к гомогенизации, т.е. все элементы культуры становятся однородными. Так, в глянцевого журнала изображении обнаженной манекенщицы соседствует с фотографиями жертв нацизма или фотография голодающего крестьянина чередуется с изображением породистого рысака. Все эти различные по содержанию явления становятся фактом рекламы [1].

Культурологическая сфера нашла наиболее последовательное отражение в работах Т. Адорно. Специализируясь в теории различных видов искусств, Адорно показал негативное воздействие распространения стереотипов массовой культуры посредством массовой коммуникации на личность. Он сделал попытку измерить мобильность типов личности под влиянием стереотипов телевизионных передач [2].

В формах массовой культуры усматривается модель пассивного восприятия, стандартизации, посредством рекламы осуществляется массовый психологический контроль над аудиторией [3]. Развивая свою теорию, Ф. Ливис в своей работе «Культура и окружающая среда» (1932) выделяет основные характеристики современной культуры, имеющей, по мнению автора, полностью коммерческий характер [4]. В фундаментальном труде «Художественная литература и читающая публика» (1932) Ливис предлагает свою концепцию того, как происходит процесс воздействия современной культуры на публику. Здесь рассматриваются процессы культурного потребления и показано, что обе стороны «культурной сделки» – производитель и потребитель – являются взаимозависимыми [5].

Несмотря на то, что культурный плюрализм стал основополагающей тенденцией к концу нашего века, все же нередко можно слышать мнения, во многом созвучные идеям «культурного модернизма»

Ливисов и критиков массового общества. При этом нельзя не упомянуть столь важную фигуру как Х. Ортега-и-Гассет (1883-1955), который создал одну из наиболее критических концепций массового общества. Общество, по его определению, – это динамическое объединение меньшинства и масс, причем массы – это набор лиц, не отличающихся яркими индивидуализирующими чертами, это «средние люди». В своей работе «Восстание масс» (1930) «испанский философ выделяет такие признаки массового человека, как беспрепятственный рост жизненных запросов» и «безудержную экспансию собственной природы», а также «врожденную неблагодарность ко всему, что сумело облегчить ему жизнь». Массовая культура направлена на удовлетворение требований и вкусов массового человека. В работе нашли свое выражение опасения автора за судьбу культуры, которой угрожает «тирания большинства» [6].

Массовая культура – это совокупность общемировых потребительских элементов культуры, производимых в больших объемах промышленным способом, культура повседневной жизни, предоставленная большей части общества по самым разным каналам, включая средства массовой информации и коммуникации, с которыми она тесно связана. Содержанием массовой культуры является продукция современного промышленного производства, кино, телевидение, книги, газеты и журналы, спорт, туризм и т.д. Потребление этой продукции – массовое, ибо аудитория, которая воспринимает данную культуру – это массовая аудитория больших залов, стадионов, миллионы зрителей телевизионного и киноэкранов.

Соединение культуры с развлечением определило главные особенности предметов массовой культуры. Они должны быть занимательными по содержанию и эффективными по форме, иметь всегда четкий сюжет с интригой и принадлежать конкретному жанру. Исходя из этого можно определить основные признаки массовой культуры:

- серийный характер предметов ее потребления;
- примитивные стандарты жизни и отношений между людьми;
- развлекательность, забавность, сентиментальность;
- натуралистическое изображение и смакование насилия и секса в произведениях художественной культуры;
- культ сильной личности, культ жизненного успеха.

«Массовая культура» сформировалась одновременно с обществом массового производства и потребления. Радио, телевидение, современные средства связи, а затем видео и

компьютерная техника способствовали её распространению. В западной социологии «массовая культура» рассматривается как коммерческая, поскольку произведения искусства, науки, религии выступают в ней в качестве предметов потребления, способных при продаже приносить прибыль, если они учитывают вкусы и запросы массового зрителя, читателя, любителя музыки. Известно, что наиболее развитой является массовая культура в наиболее развитом демократическом обществе - в Америке с ее Голливудом, этим символом всевластия массовой культуры. Основателями «массовой культуры» были бизнесмены Голливуда (США). Они разработали целую систему производства подобных фильмов, которые сегодня заполнили экраны кинотеатров мира. Не случайно сейчас всё чаще говорят о художественной экспансии американского кинематографа в Европе, Азии и Латинской Америке. Подобной коммерциализации подверглись также книгопечатание, пресса, живопись, фотография.

Из всех средств массовой информации самыми массовыми являются телевидение и Интернет, а именно социальные сети. Они превратились в такую влиятельную культурную силу, которой нет аналогов в прошлом. Времена, когда люди с большим интересом увлекались литературой, живописью, искусством остались в прошлом. На смену этому пришла массовая культура, ориентированная на среднего потребителя. Во многом этому способствует реклама. Как и в любом другом виде коммерции, неотъемлемой частью «массовой культуры» является реклама. Некоторые кинокомпании, звукозаписывающие студии тратят огромные деньги на рекламирование своей продукции и на изучение вкусов её потребителей. В соответствии с запросами зрителей коммерческий кинематограф предлагает набор фильмов ужасов, мелодрам, боевиков. Учитывая потребности молодежи в самоутверждении, её стремление к лидерству, в кино Запада появились соответствующие герои – знаменитый Джеймс Бонд (007), Рембо, Индиана Джонс, Супермен, Гарри Поттер, наделенные такими качествами, как смелость, решительность, ловкость. Они всегда одерживают победы.

В настоящее время на общество обрушивается бурный поток информации при помощи всевозможных средств массовой информации, этот фактор негативно влияет на психику взрослого человека, а тем более на психику уязвимого слоя населения, наших детей. А всевозможная доступность как положительной, так и негативной информации лишает их возможности передвижения и, как следствие, общения. Примером тому служат социальные сети, которые

в свою очередь удобны тем, что облегчают жизнь и коммуникацию между людьми, но одновременно лишают нас живого общения.

Несколько слов о влиянии «массовой культуры» на психику человека. Вслед за австрийским психологом З. Фрейдом большинство исследователей считают, что при потреблении «массовой культуры» действует механизм «внушения и заражения». Человек как бы перестаёт быть самим собой, а становится частью массы, сливаясь с ней. Он заражается «коллективным настроением» и тогда слушает поп-музыку или смотрит кино в большом зале, и тогда, когда сидит дома у телевизора [7].

В производстве массовой культуры потребителя волнует, прежде всего, сюжет, в котором он ищет иллюзию жизненности, достоверности воображаемых героев, чтобы радоваться вместе с героями, сострадать их жизненным невзгодам. Зритель идентифицирует себя с героями кино, стремясь к идеалу, который воплощает несбывшиеся мечты. Массовая культура выступает в качестве иллюзорной компенсации за несправедливость жизни – отсутствие денег, успеха, признания и т.д. Ее потребитель получает возможность на время отвлечься от своих проблем, отождествить себя с благополучным героем, помечтать, разнообразить свое эмоционально бедное существование.

Люди часто создают себе кумиров из кинозвезд, ведущих телепрограмм, звезд эстрады, модных модельеров. Звезды музыкальной эстрады или спортсмены превращаются в идолов, которым поклоняются их фанаты, увешивая стены своих квартир портретами и афишами своих любимых поп-идолов, подражая их причёскам и манерам. Дети, подростки, пенсионеры, домохозяйки, просиживающие свой день перед телевизором или блуждающие по просторам Интернета, наиболее подвержены такому влиянию, забывая о том, что жизнь в кино, на экране и на сцене отличается от реальности.

Сегодня большинство людей, особенно молодежь, именно через массовую культуру получает представления о необходимом стиле поведения, образе жизни, карьере, отношениях между людьми. Пища, одежда, жилище, бытовая техника, предметы обихода, образование также поступают к человеку через механизмы массовой культуры. Сегодня какой-либо продукт считается престижным и ценным тогда, когда он становится предметом массового спроса. Массовая культура становится фундаментом мировой культуры, стирает и устраняет национальные границы. Произведения массовой культуры базируются на универсальных психологических

(психофизиологических) характеристиках и механизмах восприятия, которые работают независимо от уровня образования и степени подготовленности аудитории. Более того, образование для нее даже вредно, поскольку мешает непосредственному эмоциональному восприятию, на которое нацелена массовая культура.

Современное информационное общество переживает духовно-нравственный кризис: сменились нравственные идеалы общества, совокупность ценностных установок, присущих массовому сознанию во многом стали деструктивны и разрушительны с точки зрения развития личности. Изменение же понимания сути нравственности в современной массовой культуре приводят к возникновению кризисных явлений в духовно-нравственной сфере.

При всем многообразии средств массовой информации, телевидение и Интернет, обладают огромными возможностями не только для объективного и оперативного информирования людей о реальных событиях, просвещения и воспитания, развлечения, но и для манипулирования. Нравственное самосознание, языковые нормы кардинально изменяются, поскольку охватываются основные мотивации жизнедеятельности человека его ценностные ориентации, убеждения, мышление, язык, индивидуальные интересы.

В процессе исследования доказано, что деятельность современных средств массовой информации вольно или невольно способствует деформации нравственного самосознания, разрушению языков массовой культуры.

Таким образом, массовая культура – многофункциональное, объективное явление современного этапа культуры, в которую неизбежно вовлечены все слои населения, и проблема заключена в управлении динамикой массовой культуры, то есть, выработке эффективных механизмов отбора необходимых и перспективных ее направлений и выбраковке тех, которые приводят к необратимой деградации культурных ценностей и образцов.

ЛИТЕРАТУРА

ИЗДАНИЕ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ:

- 1 MacDonald D. A Theory of Mass Culture. – In : Mass Media and Mass Man. New York, 1968.
- 2 Adorno T. Cultural Industry Reconsidered. – In : Culture and Society. Contemporary Debates. Cambridge University Press, 1995, p. 275 – 282.
- 3 Leavis F. R. Mass Civilization and Minority Culture. London, 1930.

4 Leavis F., Thompson D. Culture and Environment. Chatto and Windus, 1932.

5 Leavis Q. D. Fiction and the Reading Public. London, 1932.

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

6 Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. Москва, 1991.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

7 Библиотека. Культурология. SuperInf.ru [Электронный ресурс] // URL: <http://www.k2x2.info/kulturologija/>.

ҚАЗАҚ ТЕАТР ӨНЕРІ ҚАЛЫПТАСУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ШИКИРТАЕВ Б.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

қауымд. профессоры, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ИСКАКОВА З. С.

оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Театр жалпы сахналық өнердің өмір көріністерін драмалық әрекет арқылы көрермендердің көз алдында актерлер күшімен бейнелейтін бір түрі және ойын-сауық немесе спектакль сияқты мәдени шаралар өткізілетін орын болып табылады.

Театрдың тарихи жағынан қалыптасып, даму, өсіп-өркендеу жолы әрбір ұлттың, әр халықтың өмір-тұрмысымен, олардың жалпы тарихымен және мәдениетпен тығыз байланысты.

Егемендік алғаннан бері барлық салада алға жылжу басталды. Біздің елімізді барлық әлем таныды. Алдымен, өнермен мәдениетте, тарихта болған жағдайды жаңғырту мәселелеріне жеттік. Егер халық пен өнерді біртұтас қарастырсақ, тәуелсіздік ел аталғаннан бері мәдениетіміздегі рухани мұралар мен құнды жәдігерлер, сахна саласындағы қол жеткізген шығармашылық жетістіктер мен тәжірибелер туралы ғылыми-әдістемелік тұрғыда саралауға да қол жеткізілді.

Мәдениет - ұлттық идеологиямен ұстанымдарды қалыптастырудың құрал болып табылады. Мәдениет пен өнердің әлемдік өркениетте алатын орны мен атқаратын рөлі, бағдарлары мен даму тұғырлары ғылыми тұрғыда сараланып, қана тәжірибе жүзінде іске асады.

Мемлекетіміз тәуелсіздік алғаннан бергі жиырма бес жылдың ішінде рухани кеңістігіміз бен қоғамдық өміріміз өзгерістер мен даму жолында екендігі анық. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н. Назарбаев «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында: «Дәстүр мен мәдениет - ұлттың генетикалық коды» екендігін атап, «Қазақстан мәдениетінің дамуына жаңа импульстар беру керек екендігін» нақты айқындаған [1].

Тәуелсіз алғанға дейін қазақ елінің театрының туу, қалыптасу дәуірінде орасан мол еңбек еткен ғалымдардың еңбектері зерттеле бастады. Мысалы, қазақ театрының дамуына үлес қосқан зиялылар болды. Олар М. О. Әуезов, Б. Құндақбаев, Ә. Сығаев, А. Қадыровтың, С. Қабдиева, Б. Нұрпейіс, А. Мұқан, А. Еркебай, М. Жақсылықова, Н. Шаукенбаева және т.б. болды.

Театрдың негізін драматургия, режиссура, актер өнері секілді аспектілер құрайды, оны әлемге әйгілі туындыларды әкелген Софокл мен У. Шекспир, Мольер мен Ф. Шиллер, А. Чехов пен М. Әуезовтің суреткерлік әлемімен дәлелдеуге болады.

Біздің байтақ қазақ жеріне еуропалық үлгідегі кәсіби театр, өткен жиырма бесінші ғасырдың басында келіп, драма өнері ұлттық мәдениетпен жарасым тауып, мәдени тоғысу ұшырап, сахналық өнер тамырын тереңге тарады. Мәдени тоғысу үдерісі халықтың рухани-эстетикалық көзқарасын қалыптастырушы тұлғалардың көркемдік ұстанымдары мен шығармашылық әлеуеті арқылы жүзеге асқан.

Қазақстан театр өнерінде алға жылжуы - тәуелсіз еліміздің әлемдік қауымдастыққа дербес мемлекет ретінде жол ашуымен де тығыз байланысты. Сондықтан Біріккен Ұлттар Ұйымына, Еуропа қауіпсіздігі мен ынтымақтастығы ұйымына, ЮНЕСКО, Түріксоп, Халықаралық сауда ұйымдарына мүше болып қабылдануы секілді қадамдар өз кезегінде біздің еліміздің экономикалық әлеуеті ғана емес, сонымен қатар өнері мен мәдениетін одан әрі дамытуға, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік жаһандану үдерісіне интеграциялауға үлкен жол ашады.

Театр өнерінің дүниеге келуін халық өнерінен бөліп қарауға болмайды. Бұл екеуі бір-бірімен ажырамайтын тығыз байланыста, бір-бірінсіз дамуы да мүмкін емес. Бұл құбылысты әлем театрының тарихынан да аңғаруға болады.

Алғашқы театр өнерінің ойын-сауығы ретінде дүниеге келу мекені – халық арасы, ел іші. Сол топырақта дүниеге келген өнер белгілі бір шартқа, болмысқа, ұлттық құбылысқа бағынады. Өз

бойында туындаған өнер сол елдің әдет –ғұрпын, дәстүрін, ұғым-нанымын, мақсат-мүддесін паш етеді. Халқымыздың өз іргесінде туған салттық, дәстүрлік ойындар, той-думандар, ел аузындағы күлдіргі әңгіме, аңыздар, сан қилы жиындарда орындалатын театрлық ән-күйлер, күлкілі жәйттер – біздің өнеріміздің дүниеге әкелген репертуар мен сахнасы.

Тәуелсіздік жылдарындағы мемлекетіміздің театр режиссурасындағы басты жаңалықтарының бірі – Алаш арыстарының сахналық көркем бейнелерінің жасалуы еді. Еліміздің театр кеңістігінде жалпы адамзаттық гуманизм ұстанымдарын асқақ тұтып, бүкіл қазақ халқының мүдделеріне қызмет еткен және саналы ғұмырын осы мақсатқа жетуге арнаған Алаш қайраткерлерінің көркем бейнесі республиканың түкпір-түкпіріндегі театрларда сахналанып жатты.

Заманауи театр өнеріндегі осынау үрдіс – ұлттық сананың биік ұстанымынан, қоғам сұранысы мен уақыт қажеттілігінен туған бастама еді. Арыстардың есімін ақтап, халқын өзінің рухани қайраткерлерімен табыстырудағы Елбасы Н. Назарбаевтың осы тарихи шешімі, батыл қадамы бүгінде дүние жүзіне мәлім тарихи дерекке және біздің театр өнеріндегі ұлттық мақтанышымыздың мәніне айналды [1]. Кеңестік идеология айтуға тиым салған, Алаш зиялыларының тағдыры, қилы өмірі мен қайраткерлік жолдары спектакльдерге арқау болып, бұл өз кезегінде жас ұрпақты ұлттық тарихының ақтандық тұстарымен танысуға, заңғар тұлғаларын құрметтеуге, елдік рухтың биіктеуіне бастайтын қасиетті темірқазыққа айналды.

Тарихи тұлғаның сахналық көркем бейнеге айналуы - күрделі үрдіс.

Театр өнерінде бүгінгі күн шындығы мен тарихи тұлғаның ішкі иірімдеріне үңілетін жаңа пьесалар шоғыры пайда болды. Бұл үрдіс өз кезегінде театр өнеріндегі жаңа тақырып, жаңа көркем бейне, жаңа идеялардың пайда болуына ықпал етті. Ал өз кезегінде қазақ драматургтері үлкен-үлкен сүбелі туындылар жасай алды. Олардың қатарында Ш. Мұртаза, Қ. Мұхамеджанов, Ә. Тарази, Д. Исабеков, Қ. Ысқақ, Н. Оразалин, Иран-Ғайып, Р. Отарбаев, Ж. Әлмашұлы, Ж. Солтиева, Қ. Жүнісовтер жазған драмалық шығармалар республикамыздың театр сахналарында қойылып, театр сыншылары мен көрермендерден лайықты бағасын алды. Қазақстан Республикасының Мәдениет министрлігі жариялаған «Тәуелсіздік толғауы» атты байқаудың «драматургия» номинациясы бойынша Алаш арыстары туралы ойлы пьесалар сан мәрте жүйрік шығып, топ жарды. Сол жаңа туындылар енді еліміздің сахналарына кезегімен жол тартты.

Қазақстан театр өнері тек елордамыз Астана мен Алматы секілді бас қалаларда ғана емес, республиканың барлық облыстарында жақсы дамыған. Өздерінің ана тілінде өнері мен мәдениетін дамытуға мол мүмкіндіктер алған мемлекет қарамағындағы ұлт өкілдерінің бұл театрлары республиканың, облыстың бюджетінен қаржыландырылады. Дүниенің түкпір-түкпірінде ұлтаралық араздықтар өршіп тұрған кезде еліміздің басты байлығына, баға жетпес құндылығына бағаланған этно-конфессиялық бейбітшілікті берік ұстаған бағытымыз алыс-жақын шетелдердің, жалпыәлемдік қауымдастықтың назарын аударып келеді [2].

Мұндай мәдени құбылысты көпшілікке таныту, кеңінен насихаттау – күн тәртібінен түспей келеді. Сондықтан, елімізде тең құқылы қатар өмір сүрген өзге ұлт өкілдері мәдениетін түсінуге, еліміз халқы арасындағы өзара түсіністік пен төзімділікті бекіте түсуге ықпалы зор. Қазақстанда қайталанбас көп үнге, сырлы бояуға малынған көпұлтты театр режиссурасының бүгінгі тынысы, шығармашылық келбеті арнайы тоқталуды қажет етеді.

Ұлттық нақышымен өрнектелетін Қазақстан халқы театрларының шығармашылығы, жүргізіп отырған репертуарлық саясаты мен қойылымдардың көркемдік сапасы, эстетикалық деңгейі бұған дейін жекеленген авторлар тарапынан қарастырылған. Еліміздегі 50-ден аса кәсіби театрларының жалпы панорамасынан мемлекетімізді мекен еткен ұлыстардың өнер ұжымдарының режиссурасы арнайы қарастыру барысында Қазақстан халқының қайталанбас келбеті мен өзгелерге ұқсамайтын өзіндік ерекшеліктерінің мол екендігіне көз жеткіземіз [3].

Халқымыздың мәдени-рухани өмірінде театр өнерінің алатын орны ерекше. Ол – қазақ елінің өткені мен бүгінгі болмысының көркемдік сипаты, әрі сахналық тарихы. Қазақтың театр өнері беріректе туғанымен оның сол өнерге жақын халықтық негізі мен тамыры әріден бастау алады.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттердің ең бастысы өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық азамат етіп тәрбиелеу біздің де қоғам алдындағы борышымыз. Ал ойлы-пайымды, білімді, мәдениетті, іскер, еңбекшіл азамат тәрбиелеуді адамзаттың ақыл-ойымен мәдениетіміздің дамуындағы бағалы байлықтың бәрін игере отырып және оны бүгінгі ұрпақтың

санасына ұстаздық шеберлікпен сіңіру арқылы ғана жүзеге асыруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – 2014, қаңтар – 17 // www.akorda.kz.

2 Маемиров А. М. Қазақстанның театр режиссурасы: сабақтастық және жаңашылдық (1991-2015). Алматы, 2016.

3 Қазақ театрының тарихы. 1-том – Алматы: Ғылым, 1975 ж.

1.15 Әлеуметтану

1.15 Социология

ДЕБАТЫ КАК ОСОБЫЙ МЕХАНИЗМ СОЦИАЛИЗАЦИИ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

АВДИЕНКО Л. С.

преподаватель истории, Экибастузский Колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

ТРЕФИЛОВА И. В.

студент, 3 курс, специальность «Правоведение»,

Экибастузский Колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

Социализация молодежи в период обучения в профессиональном учебном заведении включает в себя не только усвоение знаний, выработку умений и навыков, но и приобретение навыков жизни во взрослом обществе, приобретение социально-психологической и профессионально значимой направленности, обеспечивающих успешную деятельность как результат самореализации. Процесс организованного и целенаправленного воздействия на становление личности является одним из определяющих аспектов социализации [1]. Воспитание и обучение можно рассматривать как социальный заказ общества, поскольку именно результат этого процесса – человек, адаптированный к жизни в обществе.

Цель: определить роль и место дебатов в сложном процессе социализации студентов. Задачи: 1. Определить значение и происхождение дебатов как особой технологии в образовательном и воспитательном процессе. 2. Рассмотреть разновидности дебатов и выявить наиболее распространенные в студенческой среде.

3. Рассмотреть требования в регламенте дебатов. 4. Определить влияние дебатов на коммуникативную культуру, мировоззрение, процесс социализации в студенческой среде.

Одной из современных образовательных технологий, предназначенной для обучения и развития студентов, их социализации, являются дебаты, созданные на базе международной программы «Дебаты», основанной в 1993 г. Институтом «Открытое общество». В Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона дебаты определяются как чётко структурированный и специально организованный публичный обмен мыслями между двумя сторонами по актуальным темам. Это разновидность публичной дискуссии, ведущейся по определённым правилам и направляющая участников дебатов на переубеждение в своей правоте третьей стороны, а не друг друга. Поэтому вербальные и невербальные средства, которые используются участниками дебатов, имеют своей целью получение определённого результата – сформировать у слушателей положительное впечатление от собственной позиции [2, с. 89].

Говоря о дебатах как о технологии повышения уровня гражданско-правового сознания и культуры молодежи, следует соблюсти ряд минимальных требований в регламенте их проведения: процесс проведения мероприятия должен быть неотступен от регламента мероприятия; проводить мероприятие, участниками которого являются строго определенная категория молодежи (учащиеся определенных классов; студенты; аспиранты; смешанные команды с определенной процентной составляющей тех или иных участников) (необходимо, чтобы уровень участников обеих команд был примерно одинаков); общая пропедевтическая тематика мероприятия, непосредственно в рамках, которой будут проведены конкретные узко-тематические дебаты; (можно предположить, что общая тематика мероприятия является целью, а конкретные темы отдельных командных дебатов – задачами); члены экспертной комиссии должны обладать компетенцией в заданной тематике дебатов (преподаватели, ученые, политики священнослужители (религиозная тематика) и их контрагенты, и т.д.); высокая степень стандартизованности: жесткий временной лимит выступления каждого участника, четкие ролевые предписания (контроль за ролевой исполнительностью в большинстве будет осуществляться членами жюри, посредством оценки данной исполнительности); создание атмосферы официальности мероприятия.

Разумеется, что вышеперечисленные 6 элементов не являются полным регламентом проведения дебатов, но лишь являются необходимыми, на наш взгляд, требованиями, дабы дебаты обрели необходимую форму состязательности и роднили их с жизнью и социальной практикой: у каждой проблемы есть две стороны, по крайней мере у каждого решения есть сторонники и противники.

Дебаты – технология (форма), по одной из версий предложенная известным австрийским и британским философом и социологом Карлом Раймундом Поппером. Первоначально она создавалась как программа для учащихся, позволяющая обучить умению рассуждать, критически мыслить, продуктивно организовывать процесс дискуссии. Ряд исследователей (Е. О. Галицких, С. А. Пуйман, В. В. Четев и др.) предлагают использовать дебаты при подготовке педагогов к профессиональной деятельности. Ключевым элементом эффективности данного инструмента является правильно заданная основная тематика мероприятия, т.е. необходимо, чтобы в первую очередь именно зрителям был чётко сформулирован и разъяснён общий социально-острый вопрос, подлежащий обсуждению [3, с. 112].

Особенно важно донести общую тему дебатов для зрителей, так как дебаты являются разновидностью публичной дискуссии участников дебатов направляющей на переубеждение в своей правоте третьей стороны. А потому нетривиальной составляющей процесса организации дебатов является правильный подбор не только участников, но и зрителей. Одним из наиболее эффективных способов привлечения нужной аудитории является грамотно проведенная рекламная акция мероприятия (соответственно, если необходимо воздействие на студенческий контингент, то, как минимум рекламная акция должна быть проведена в ВУЗах, чего зачастую не делается или делается недостаточно) [4, с. 97]. Особенно стоит отметить необходимость вовлечения зрителей в процесс путем привлечения их к зрительскому голосованию. Если общая тема мероприятия разъясняется и рекламируется для зрителей, то участникам важно правильно донести конкретную узконаправленную тему обсуждения (если общая тема посвящена политике государства, то участники выступают «за», и соответственно «против» конкретного политического явления).

Соответственно имеется сторона отрицания и сторона утверждения, которые определяются жеребьевкой. Суть данной позиции в том, что как сторонам, так и зрителям уже заведомо установлены рамки, в которых по умолчанию зафиксирована

необходимость существования армейской службы по призыву, т.е. в любом случае во время мероприятия будет постоянно идти речь о том, что служба в армии необходима, «отвлекающий элемент» – сроки её длительности. Соответственно, у такого мероприятия больше шансов возыметь воспитательный и сознательнообразующий результат.

С учетом применения участниками дебатов вербальных и невербальных средств убеждения, создается определенный массив эмпирически, рационально, а возможно и мистически, воздействующий на слушателей, который, так или иначе, запускает механизм выбора той или иной позиции для каждого человека самостоятельно. Таким образом, можно говорить о высоком потенциале технологии дебатов в образовательной практике как одного из эффективных механизмов повышения уровня гражданско-правового сознания и культуры молодежи.

Дебаты – интеллектуальное соревнование, развивающее умение активно отстаивать свои взгляды и суждения. Наиболее подходит для проведения урочных и внеурочных занятий в старших классах. Требуется определенной подготовки от участников и ведущего. Дебаты предусматривают следующую последовательность действий: подготовка к игре, игра, анализ игры. Условия игры: в игре принимают участие две команды (одна утверждает тезис, а другая его отрицает). Команды в зависимости от формата дебатов состоят из двух или трех игроков (спикеров). Суть игры заключается в том, чтобы убедить нейтральную третью сторону, судей, в том, что ваши аргументы лучше (убедительнее), чем аргументы вашего оппонента. Каждый этап дебатов имеет собственную структуру и систему используемых методов и приемов [5, с. 50].

После завершения «Дебатов» происходит рефлексивный разбор деятельности всех участников. Анализируется подготовка команд к «Дебатам», их способы выдвижения аргументы и ответов на вопросы оппонентов, другие элементы деятельности. Причем, в отличие от других интеллектуальных, творческих и спортивных игр, участие в которых редко выходит за пределы школы, ВУЗа или района, «Дебаты» дают равные, а главное, реальные возможности каждому участнику развить в себе лидерские качества, научиться рассматривать проблемы с разных точек зрения, аргументировано доказывать свою позицию, выступать на публике. Причем все эти умения и навыки можно проверить на настоящих соревнованиях вплоть до чемпионата мира. Форма диспута, которую мы называем образовательными дебатами широко распространена в школах

и университетах всего мира: в Западной и Восточной Европе, США, Японии, Юго-Восточной Азии, Западной Сибири. Оксфорд, Кембридж, Йель, Гарвард, Сорбонна – вот очень неполный список тех университетов, где действуют и развиваются клубы дебатов [7, с. 115].

Очевидно, что диалог как форма речевой коммуникации (и спор как его вид) появился в глубокой древности, когда один человек не согласился с другим по некоторому вопросу. Ведь спор естественен для человека. Именно в споре, как известно, рождается истина; из столкновения мнений – объективное знание. Известно: ещё великий греческий мыслитель Сократ пытался спровоцировать спор, чтобы выявить заблуждения соотечественников. Его ученик, Платон, записал свои идеи в форме диалогов. Диспуты между политическими деятелями, нередко принимавшие крайние формы, были характерны для повседневной жизни античного мира. Формальную законченность дебаты приобрели к Средневековью. Сколько чертей может поместиться на острие иглы – характерная тема жарких теологических споров тех времён. Новое время – эпоха становления западной демократии с её основным принципом – реализация воли большинства при сохранении прав меньшинства. И снова: споры, диспуты, дебаты.

Однако, условием возникновения диалога и спора было не только лишь умение разговаривать на неком языке – для многих гораздо удобнее было применить в качестве «аргумента, не требующего доказательств» большую дубину вождя, приказ старейшины, силу войска [6, с. 131]. Даже в XX веке было широко распространено мнение о том, что «аргумент, вооруженный пистолетом, убеждает лучше, чем просто аргумент». Недостаточно прочитать книгу с изложением основ ораторского искусства, чтобы научиться непринуждённо беседовать с аудиторией, единственный учитель – практика.

Во-первых, дебаты дают бесценную практику публичного выступления. Научится плавать можно плавая, а не с помощью изучения теории плавания по книгам. Так же, научится отстаивать свою точку зрения можно лишь практикуясь в этом, именно поэтому более 90 % всего времени мы уделяем именно практике. А для чего нужно уметь отстаивать свою точку зрения публично? Здесь всё просто. Возьмём для примера банальный доклад. Кто из Вас может сказать, что, выступая перед аудиторией, не испытывает волнения? Защита диплома, собеседование при приёме на работу, различные семинары, конференции, просто, когда Вы хотите кого-нибудь в

чём-нибудь убедить (а это мы делаем каждый день) – как раз тут и нужно умение говорить красиво и убедительно, так, чтобы Вас услышали и поверили. Ораторское искусство нужно всегда и везде.

Во-вторых, дебаты развивают умение мыслить логически. При оценке выступления 2/3 оценки даются именно содержательной части выступления, и только 1/3 форме выступления (голосу, мимике, жестам, различным риторическим приёмам и т.д.) Мы учим мыслить логически, делать качественные аргументы и поддержки для доказательства тезиса.

В третьих, дебаты расширяют кругозор и позволяют, увидев проблему со стороны найти нужное решение. Дебаты очень часто рассматривают как образовательную технологию. При подготовке команд к темам игр участники дебатов ищут и используют достаточно большой объём информации по различным общественно-важным вопросам, это расширяет кругозор и общую эрудицию, а так же даёт более глубокое понимание действительности. Часто сама жизнь ставит перед нами задачи, которые мы не можем решить. Дебаты позволяют выйти за рамки собственного сознания, и взглянув на проблему со стороны найти нужное решение. Именно так и происходит, когда участники отстаивают точку зрения, которая им не свойственна. Они ищут аргументы, и иногда, изменяют свое изначальное видение проблемы. Это кстати, так же развивает толерантность и уважение к чужой точке зрения.

В четвёртых, дебаты учат работать в команде и добиваться поставленной задачи. Парламентские дебаты – это командная ролевая игра, как правило по два или четыре человека в команде. Что бы выиграть дебатёры учатся работать в команде, распределять ролевые функции, договариваться между собой и т.д. Но это так же и состязание двух сторон, победитель – только один. Цель – победить, дебаты учат добиваться поставленной цели. Все эти качества так ценятся работодателями в различных компаниях [7, с. 122].

На самом деле, этот список можно продолжить до бесконечности, дебаты так же: учат умению мыслить в критических ситуациях; развивают уверенность; учат обрабатывать и использовать большой объём информации; учат мыслить критически, подвергать факты сомнению оценивая истинность посылок; дают навык в организации собственных мыслей и т.д. В своем исследовании мы провели социологический опрос, в который были включены вопросы: 1. Участвовали ли Вы в дебатах? 2. Какие темы (направления) были затронуты на дебатах? 3. По какому формату проводились

дебаты? 4. Хотели бы Вы еще раз стать участником дебатного турнира? 5. Какие темы Для дебатов Вы можете предложить? 6. Какое влияние оказывают дебаты на мировоззрение, поведение, общение среди студентов? Приняли участие в опросе 362 студента Колледжа ЭКИНЕУ. После анализа мы пришли к выводу, что дебаты как механизм социализации имеют очень большое значение для студентов, помогают им успешно войти в коллектив, найти новых друзей, осознать себя как часть студенческого коллектива.

Проведение соревнований по методу «Дебаты» среди учащихся содействует становлению нового поколения гражданского открытого общества: толерантного и мобильного, критически осмысляющего перемены в обществе. Дебаты формируют: умение формировать и отстаивать свою позицию; ораторское мастерство и умение вести диалог; командный дух и лидерские качества.

Данный метод развивает способности и формирует необходимые навыки для ведения диалога, дискуссии: развитие критического мышления (рациональное, рефлексивное и творческое мышление, необходимое при формулировании, определении, обосновании и анализе обсуждаемых мыслей и идей); развитие коммуникативной культуры, навыков публичного выступления; формирование исследовательских навыков (приводимые аргументы требуют доказательства и примеров, для поиска которых необходима работа с источниками информации); формирование организационных навыков (подразумеваются не только организацию самого себя, но и излагаемых материалов); формирование навыков слушания и ведения записей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Проблемы социализации современных студентов // Молодой ученый. 2015г. [Электронный ресурс].— URL: <https://moluch.ru/archive/89/18227> [дата обращения: 27.02.2019].

2 Абдулина О. А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки // Высшее образование в России. - № 3. - 2010. С. 89-91.

3 Ковалева А. И. Концепция социализации молодежи: нормы, отклонения, социализационная траектория // Социологические исследования. - №1. - 2003. С. 112.

4 Социологический энциклопедический словарь. - М., 1998. – 426 с.

5 Луков Вал. А., Миневиц Я. В. Социализация студентов и социальное проектирование: Применение технологии социального

проектирования для развития социальных умений будущих специалистов. - М.: Издательство Московского гуманитарного университета, 2006. - 54 с.

6 Ковалева А. И., Луков В. А. Социология молодежи: Теоретические вопросы. М.: Социум, 1999. - С. 131.

7 Светенко Т. В., Калинин Е. Г., Петренко О. Л., Дебаты: Учебно-методический комплект. – М.: Издательство «Бонфи», - 2001. – 296 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ МОДЕРНИЗАЦИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

АЛЬМУХАНОВ С. Х.

филос.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЖЕТПИСБАЙ К. Б.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

XXI ғасырдағы модернизация мемлекет пен қоғам, түрлі мәдени ерекшеліктер алдында тұрған саяси басқару, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және т.б. міндеттерді ішкі-сыртқы қауіп-қатерлер мен тәуекел жағдайларында кешенді түрде шешудің оңтайлы тәсілі. Модернизация – әрбір қоғам, мемлекет дамуындағы техникалық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси үдерістердің жиынтығы. Заманауи модернизация теориясының шартты қызметтері ретінде мемлекет пен қоғам қауіпсіздігі, азаматтардың өмір сүру сапасының ортаңғы деңгейі, мәдени құрылымдардың тұрақты қызметі қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда кез келген мемлекеттің аталған шартты мақсаттарға жетуі оның басқа мемлекеттермен салыстырғандағы модернизациясы жайлы нақты білімнің деңгейі мен динамикасын талап етеді.

Қазіргі мәдениеттің жай күйі тарихи динамиканың үдеуімен, жекелеген мәдениет көрністерінің жаһандық өнімділігімен, әлеуметтік бедел ережелерімен, топтық және тұлғалық өзіндік бірегейлік үдерісінің өзектілігімен анықталады. Әлеуметтік-мәдени динамиканың ұлғаюы және мәдени кеңістіктегі адам болмысының жаңа формалары мен тәсілдерінің қалыптасуы, батыстық қалыптасқан түсінікпен айтқанда кейінгі модерн қоғамына көшу мәнмәтінінде, әлеуметтік және жағырапиялық ұтқырлық үдерісінің интерсификациясында жүзеге асты. Дегенмен, мәдениеттің біртектену, біріздену үрдістеріне карамастан әлемнің көптүрлі мәдени көрністерінің рәсімделуі аңғарылып отыр. Замануи ғылым өзектілігін арттыра түскен плюрализм, мәдениеттің

көптүрлігі идеялары өз кезегінде мәдениетаралық әрекеттестік пен байланысқа ерекше ықпал етті.

Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени модернизация мәселесі өзекті жобаларды жүзеге асыруға себепші болды. Президент Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған «Қазақстан экономика, әлеуметтік және саяси модернизациялау жолында» Жолдауын жүзеге асыруда алдына қойған мақсаттары:

- кедейшілікті жою;
- тұрғындарды еңбекпен қамтуды жетілдіру;
- жастарды, студенттерді қолдау;
- зейнетақы бойынша мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру;
- Денсаулық сақтау, спорт және дене шынықтыруды дамыту;
- Тұрғындардың әлеуметтік аз қамтамасыз етілген бөлігін қолдау және көмек керсету;
- Бюджеттік ұйымдарда жалақыны көтеру;
- Салауатты өмір салты болашақ ұлтты қалыптастыру [1].

Бүгінде әлеуметтік модернизацияның мақсаттары мен мәні қоғамды жаңа индустриялық-инновациялық экономика жағдайындағы өмірге дайындаудан, Қазақстанның үдемелі экономикалық дамуы мен қоғамдық игіліктермен кең көлемді қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы тепе-теңдікті табудан, құқық пен әділеттілік қағидаттарына негізделген әлеуметтік қатынастарды бекітуден тұрады.

Модернизация үдерістері шеңберінде қандай маңызды міндеттерді шешу қажет? Бұл тізім құрғақ және ұзақ-сонар көрінуі мүмкін, бірақ оны атап айтқан жөн.

- Жанжалды жағдайларды ескертудің, реттеу мен шешудің әділетті заңдары мен нақты құқықтық нормаларын, сондай-ақ әлеуметтік қатынастардың барлық жүйесінің қызметін қабылдап, іске қосқан ұтымды.

- Қазақстандықтардың сапалы әлеуметтік үлгі-қалыптары мен кәсіби біліктілігі жүйесін, әсіресе экономикалық белсенді тұрғындардың арасында жасап енгізу міндеті тұр.

- Негізінде мемлекеттің, жеке сектор мен кәсіби бірлестіктердің әріптестік механизмдері болатын әлеуметтік-еңбек қарым-қатынасының тиімді моделін құру маңызды.

- Қазақстандықтардың өмірінде өзін өзі ұйымдастыру, оның ішінде жергілікті өзін өзі басқару органдары бастауын дамытып, азаматтардың әлеуметтік бастамаларын жүзеге асыруда нақты

тетік болуы тиісті азаматтық қоғам институттарын «заманалыққа айналдыру» керек.

- Қазақстан қоғамы өмірінің ақпараттық құрамдасын біршама жоғарылатып, Интернет-технологияның мүмкіндіктерін азаматтарды ақпараттандыру, сондай-ақ мемлекет пен тұрғындардың тұрақты «кері байланысын» нығайту мәселелерінде де кеңейту міндеті тұр.

- Орта таптың үздіксіз өсуіне, инновациялық экономиканың басты қозғаушы күші - креативті таптың пайда болуы мен дамуына жағдай жасау маңызды.

- Масылдық пен әлеуметтік инфантилизм секілді құбылыстарды еңсеріп, жеке адам мен бизнестің жоғары жауапкершілігіне, барлық еңбек субъектілерінің мемлекетке қатысты әріптестік өзара қарым-қатынасына негізделген еңбек қызметі мен игілікке жаңа тартымдылық енгізу қажет.

Модернизациядың маңызды аспектісі - Қазақстанда биліктің барлық деңгейіндегі сарапшылар мен менеджерлердің кәсіби корпусымен «тігінен» және «көлденеңінен» құрылған әлеуметтік үдерістердегі тиімді мемлекеттік басқару жүйесін құру.

Міне, барлық мемлекеттік органдар осы міндеттерді шешуге бағдарлануы тиіс.

Әлеуметтік модернизация бүкіл қоғамның, әрбір қазақстандық отбасы мен әрбір қазақстандықтың өміріне шынайы сезінерліктей оң өзгерістер әкелуге бағытталған нақты қадамдарды талап етеді.

Әлеуметтік модернизация «тіптен де мемлекет» үшін жасалмайды, ол әрбір нақты азаматқа қызмет етіп, пайда әкелуі тиіс.

Модернизация егер, біріншіден, ол Жалпыұлттық тұжырымдама мен сәйкес жоспар арқылы жүзеге асырылатын болса және, екіншіден, тұтастай үдемелі индустриялық-инновациялық дамумен байланысты нақты экономикалық табыстарға негізделген жағдайда ғана табысты болады.

Модернизация үдерістерінің табыстылығы көп жағдайда оның қандай қағидаттар бойынша жүзеге асырылатынына байланысты болады.

Біріншіден, бұл ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ қағидаты.

Ешқандай да «алға озу» болмауы тиіс. Әлеуметтік саладағы барлық өзгерістер даму деңгейімен Қазақстан экономикасының мүмкіндіктеріне сәйкесуі тиіс. модернизация үдерістерінің алгоритмі кейін қалған салаларды, өңірлерді, әлеуметтік топтарды қолда бар стандарттар мен әлеуметтік даму көрсеткіштеріне «тартуға» арқаулануы тиіс.

Екіншіден, ОРТАҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК қағидаты.

Әлеуметтік модернизациядың барысы мен нәтижесіне жауапкершілікті тек мемлекет пен оның барлық басқару деңгейлері ғана емес, сондай-ақ жекеменшік құрылымдар, барлық қоғам бөлісуі тиіс. модернизациядың табыстылығы үшін әрбір азаматтың өз Отанына пайдалы болуы өте маңызды. модернизация барлық қазақстандықтарға қажет. Осындай түсіністік жағдайында ғана кең көлемді қоғамдық консенсус пен табысқа қол жеткізуге болады.

Үшіншіден, ӘРІПТЕСТІК ҚАТЫСУ қағидаты.

Барлық жұмыс мемлекеттің, бизнес пен азаматтың тығыз өзара іс-қимылы негізінде құрылуы тиіс. Бұл жерде биліктің міндеті - мемлекет, қоғам мен жеке адам мүддесінің рационалды тепе-теңдігін қамтамасыз ету.

Шынайы әділеттілік дегеніміз, міне, осы. Әлеуметтік әріптестікті белсенді дамыту, елдің мемлекеттік емес секторын, бірінші емес кезекте, әлеуметтік саланы модернизацияға қатысуын кеңейту үшін жағдай жасау маңызды.

Төртіншіден, ЫНТАЛАНДЫРУ қағидаты.

Мемлекет қазақстандықтар өз бетінше өзінің өмір сапасын жақсарту алулары үшін жағдайлар жасауда. Мемлекеттік әлеуметтік қолдау адресаттарға олардың еңбек, шығармашылық және қоғамдық белсенділігін оятуға бағытталып отыр.

Иә, мемлекет көмектеспеуге болмайтын жерлерге көмек қолын созатын болады. Бірақ азамат өзінің қолынан келетін шаруаны өзі атқаруы тиіс. Және бұл әділетті болмақ!

Тағы да атап көрсетейін, бүгінде әлеуметтік дамудың жаһандық тренді «ЖАЛПЫҒА ОРТАҚ ЕҢБЕК ҚОҒАМЫНА» өтуге барып тіреледі. Сондықтан адал еңбекке ынталандырудың жолын табу, еңбек табыстарын қоғамдық ынталандырудың жүйесін құру - Қазақстандағы әлеуметтік модернизациядың аса маңызды мәселелерінің бірі.

Бесіншіден, КӨСІБИЛІК қағидаты.

Барлық қабылданатын шешімдер егжей-тегжейлі есептеліп, әлемдік тәжірибені оқып-үйрену негізінде ғылыми дәлелденген ұтымдылық қаперге алына отырып қабылдануы тиіс.

Міндеттер мен қағидаттарды нақ осылай түсіну әлеуметтік модернизация үдерістерінің негізіне жатқызылғаны жөн.

Әлеуметтік маңызы модернизацияның болып бағыттарының модернизацияның бірі – беру жас ұрпаққа ұлттық болып тәрбие тігінен беру. Ұлттық мәдени тәрбиені модернизацияның жүзеге

жүзеге асыруда тәрбие мәдени мәдени модернизацияның тәрбие жүзеге бірі асырудың тігінен маңызы жүзеге зор мәдени болып мәдени табылады. Қазақстандағы әлеуметтік модернизация процесі мәдени модернизация процесімен қатар жүруде.

Н. Ә. Назарбаевтың «Ғасырлар тоғысында» еңбегі. 2011-2020 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын ұсынған болатын [2].

Осы бағдарламаның мақсаты және жүзеге асырудың негізгі бағыттары:

- рухани және білім салаларын дамыту;
- мәдени мұраны сақтауды қамтамасыз ету, оны тиімді пайдалану;
- тарихи, сәулет ескерткіштерін қалпына келтіру;
- мәдени мұраны зерттейтін - фольклордың, дәстүрдің, әдет-ғұрыптың біртұтас жүйесін құру;
- мемлекеттік тілде толыққанды гуманитарлық білім қорын құру.

Қазақстанның мәдени мұрасының қазіргі кенттерді жай-сақтау күйі ескерткіштерінің сан ғасырлық кесенелерді дәстүрлерді мешіттерді сақтау етілумен мен сақтау одан әрі кенттерді дамыту дамыту жөніндегі тарих шаралар жөніндегі кешенін қолдан тігінен келгенше қамтамасыз кешенін етілумен, тығыз тарих келгенше пен мешіттерді мәдениеттің келгенше жаңа ашылуымен ескерткіштерінің мәдениеттің ашылуымен, мәдениеттің кесенелерді, кесенелерді ескі тығыз мешіттерді, ежелгі кенттерді тығыз тұмшалаумен, қалпына келтіру жөніндегі жұмыстардың жандануымен, олардың негізінде жаңа тарихи-мәдени мұражай-қорықтардың құрылуымен сипатталады.

«Мәдени мұра» бағдарламасының аясында Республика мұражайларының қорында сақталған тарих пен мәдениеттің жылжымалы ескерткіштері тұрақты түрде қалпына келтіру жұмыстарын жүргізуді қажет етеді. Осыны негізге ала отырып, ұлттық тарих үшін айрықша мәні бар мұражай қорларын қалпына келтіру мен түзу жөнінде орталықты құру мүмкіндігін қарау қажет.

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы мен Электрондық құжат айналымының бірыңғай жүйесін енгізу үшін Ұлттық мұрағат қоры құжаттарының жаңа тасығыштарда сақталуы мен пайдаланылуы өзекті міндеттерге айналып отыр, оларды шешу үшін Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік мұрағаты жанында мұрағат құжаттарының сақтандыру көшірмесін жасау мен қалпына келтіру жөніндегі орталық құрылуға тиіс.

Қазақстан әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 50 елінің қатарынан лайықты орын алуы үшін өзінің қазба байлығымен қатар жазба байлығын да, яғни мәдениеті мен ғылымын, білімі мен білігін – тоқ етерін айтқанда, рухани әлеуетін күллі адамзатқа жарқырата көрсетіп, елімізді айдай әлемге паш ете білуі керек.

Қорыта айтқанда, «Мәдени мұра» бағдарламасы ел тарихында, ұлттық тағдырымызда айрықша орын алатын әлеуметтік жоба болып қалары сөзсіз. Бұл бастаманың ел рухының көтеріліп, ұлт жадының жаңғыруына септігін тигізетін мемлекеттің тиімді саясаты деп қабылдау орынды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Президент Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған «Қазақстан экономика, әлеуметтік және саяси модернизациялау жолында» Жолдауы.

2 Н. Ә. Назарбаевтың «Ғасырлар тоғысында» еңбегі. 2011 ж.

СОВРЕМЕННЫЕ СЕМЕЙНО-БРАЧНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

БЕЙСЕМБАЕВА М. М.

магистрант, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

АБДИКАКИМОВ М. Т.

доктор PhD, асоц. профессор, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Семья и брак относятся к явлениям, интерес к которым всегда был устойчивым и массовым. Несмотря на всю изобретательность человека, огромное разнообразие политических, экономических и других организаций, почти в каждом обществе, от самого примитивного племени до сложной социальной структуры современного развитого государства, семья действует и выступает в качестве отдельной социальной единицы. Семья создается на основе родства, брака или усыновления, союза людей, связанных общей жизнью и взаимной ответственностью за воспитание детей; Члены семьи часто живут в одном доме. Важнейшими объектами изучения социологии, конечно же, являются семья и брак. Практически и нормативно (если оставить в стороне различные личные отклонения), каждый человек во всех обществах получил образование и стал семьей. И во всех цивилизованных обществах большинство взрослого населения состоит в браке [1].

Семья, ее формы и функции напрямую зависят от социальных отношений в целом, а также от уровня культурного развития общества. Естественно, чем выше культура общества, тем выше культура семьи.

Сегодня молодежная категория в Казахстане составляет 25 % населения, или 293 353 человека. Это поколение скоро заменит нынешнее, поэтому всем очень интересно и важно: что это, каковы его интересы, планы и предпочтения?

Нынешняя молодежь Казахстана - это поколение, которое родилось и выросло в период серьезных политических, социальных и экономических преобразований. Это молодые люди со своим собственным взглядом на мир, со своими ценностями.

В современном Казахстане значительное внимание уделяется укреплению института семьи и брака. Президент Нурсултан Назарбаев неоднократно подчеркивал, что «семья – это ячейка, формирующая государство, поэтому в обществе очень важно укреплять основы семейных ценностей».

Понятие семьи не следует путать с понятием брака. Семья – это более сложная система отношений, чем брак, потому что она объединяет не только супругов, но и их детей, других родственников [2].

Сущность семьи отражается в ее функциях, структуре и ролевом поведении ее членов. Важнейшими функциями семьи являются: репродуктивная, экономическая, потребительская, образовательная (социализация семьи) и восстановительная. Репродуктивная функция включает в себя воспроизводство у детей ряда родителей, то есть принимает участие в количественном и качественном воспроизводстве населения. Можно сказать, что это самая важная функция [3, с. 43].

Ведь если рассуждать логически, то через 24–30 лет население нашей страны должно быть не меньше, чем сейчас, необходимо, чтобы в семье было не меньше детей, чем у родителей. Желательно даже больше, потому что иногда двое детей по тем или иным причинам не всегда воспроизводят своих родителей. В целом, 1000 человек населения, состоящего из 2-х детей, теряют 25 % своего количества за 25–30 лет, и, согласно статистике, для воспроизводства населения Казахстана необходимо, чтобы примерно 50 % семей имели 3 детей. В настоящее время, в связи с преобладанием городского образа жизни, ростом занятости женщин, тяжелой экономической ситуацией, рождаемость падает. Конечно, стоит отметить взаимосвязь общего количества разводов и аборт.

Таким образом, может оказаться, что у двух супругов будет один ребенок. С этой точки зрения государство заинтересовано в увеличении многодетных семей и создании для них определенных льгот. Но, глядя на это иначе, в частности с точки зрения тенденции увеличения рождаемости в многодетных семьях детей с патологиями, перенаселенностью из-за ограниченных ресурсов, увеличением численности безработного населения и другими факторами, можно предположить, что на данном этапе увеличение рождаемости в многодетных семьях не является положительной стороной.

Уже сегодня можно говорить что произошли существенные изменения в мотивации контроля над рождаемостью: на первый план вышли материальные и экономические причины, и такой мотив как неуверенность в завтрашнем дне. Процесс сокращения количества детей в семье «стимулируется» ростом разводов (или их угрозой). Исследования показывают, что не только конфликтующие, но и относительно стабильные с точки зрения стабильности пары часто не решают завести второго, третьего, а иногда даже одного ребенка, опасаясь, что их брак будет таким же хрупким, как и многие другие. Существуют диспропорционально большие различия между рождаемостью в разных регионах страны и среди разных групп населения. Самый низкий уровень рождаемости в крупных городах. У женщин с высшим образованием рождаемость почти в три раза ниже, чем у женщин с начальным образованием. Нынешняя ситуация чревата как минимум двумя опасностями. Во-первых, ряд регионов сталкивается с проблемой, за которой может начаться депопуляция. Вторая опасность - увеличение популяции с врожденными патологиями, врожденной умственной отсталостью и тяжелыми наследственными заболеваниями [4, с. 90].

Семья как фундаментальный социальный институт сталкивается с непониманием тех сил, которые сегодня формируют процесс ее развития. Семья выступает в качестве социального учреждения последней инстанции, обеспечивая своих членов экономической, социальной и физической безопасностью; забота о молодых, пожилых и больных; условия для социализации детей, молодежи и, самое главное, объединения их членов с чувством любви, общности и предоставления возможности поделиться с другими трудностями и радостями жизни

Сегодня вопросы уровня жизни, социальной и демографической политики отодвигаются на второй план. Современное состояние социальной защиты семей с детьми показывает отношение государства к институту семьи, степень его ответственности за

воспроизводство населения и готовность поддержать семьи, в которых дети рождаются и воспитываются. Здоровье и благополучие самого ценного богатства нации - молодого поколения, будущего страны - находятся под угрозой.

Средний размер семьи за последние три десятилетия уменьшился и составил 3,2 человека в городах и 3,3 в сельской местности. Исследования показали, что уменьшение размера семьи за последние три десятилетия обусловлено следующими факторами:

- 1) увеличение количества небольших семей;
- 2) увеличение количества молодых семей из-за уменьшения брачного возраста;
- 3) тенденция к отрыву молодых семей от родителей;
- 4) увеличение доли семей с одним родителем в результате развода, смерти одного из супругов и рождения детей матерями-одиночками.

Сегодня преобладающим типом семьи являются простые нуклеарные семьи, состоящие из супругов с детьми или без детей (67 % семей). Семьи этого типа делятся примерно поровну на три части: без детей (молодые семьи, у которых еще не было детей, и старые, где взрослые дети живут отдельно); с одним ребенком; с двумя детьми. Еще 12 % супружеских пар живут с одним из родителей супругов или с другими родственниками. Значительная доля неполных семей - 13 %. В подавляющем большинстве случаев это семьи одиноких матерей, разведенных женщин и вдовцов. В большинстве этих семей один, редко два ребенка [5, с. 160].

Эта типология семей используется при разработке переписи населения. Он основан на таких критериях, как семейное положение, семейные связи и наличие детей.

В целях государственной семейной политики типы семей распределяются по-разному - что означает необходимость материальной поддержки государства, специальных пособий и услуг. Поскольку в семье есть один кормилец, большинство семей одиноких матерей находятся в трудных материальных условиях. По состоянию на конец 2016 года их было около 1,5 миллиона. Аналогичные трудности испытывают семьи призывников с детьми (около 40 тысяч семей), а также семьи, в которых один из родителей уклоняется от оплаты алиментов (800 тысяч семей). Другая категория семей, получающих государственную поддержку, - это семьи с родителями-инвалидами. Кроме того, необходимо поддерживать семьи, которые взяли детей под опеку. Их около 200 тысяч. Следующая многочисленная категория

семей с объективно ограниченными материальными возможностями - это большие семьи. Их количество постоянно увеличивается и в настоящее время составляет 2,3 млн. детей с ограниченными возможностями. Как правило, семьи с маленькими детьми (до трех лет) находятся в тяжелых материальных условиях. Таких семей около 6 миллионов. Студенческие семьи с детьми находятся в особом положении. На самом деле они являются иждивенцами родителей (в большинстве случаев) [6, с. 110].

Кроме того, семьи, нуждающиеся в особой поддержке со стороны государства, должны включать семьи беженцев и вынужденных переселенцев. Другая категория семей, нуждающихся в поддержке, - это безработные семьи с несовершеннолетними детьми. Особую категорию семей составляют девиантные семьи. Это семьи алкоголиков, наркоманов, правонарушителей и другие.

Мониторинговое исследование социально-экономического потенциала семей в 1994 году показало, что общество практически перешло допустимый предел дифференциации собственности (десятичный разрыв (показатель социальной стабильности) составлял 27 с крайне приемлемым значением 10) и стал социально дестабилизированным. В современных условиях не только социально уязвимые семьи (многодетные, неполные семьи, семьи с ограниченными возможностями и т. д.) [7, с. 16-19], но и семьи, считающиеся процветающими, оказались за чертой бедности.

Таким образом, наиболее острые социальные проблемы семьи выражаются сегодня в резком социально-экономическом расслоении общества, когда 35% бедных находятся на одном полюсе, в том числе 10 % просто бедны, а остальные 10 % являются победителями от экономической трансформации слой 3-5 % очень богатых людей; при постоянном дефиците государственного бюджета и невозможности социальной и географической мобильности; в сфере миграции, в том числе за пределы государства (сегодня в Казахстане насчитывается около 1,5 миллиона беженцев и вынужденных переселенцев, как легальных, так и нелегальных); 1 в ухудшении здоровья населения, в том числе семьи, демографическая ситуация, - появляются в естественном сокращении населения; в фундаментальных изменениях традиционных ролей членов семьи, особенно женщин; в растущем числе семей с одним родителем; в увеличении коэффициента зависимости; в домашнем насилии, социальном сиротстве и во многих других.

Социальная работа направлена не только на решение этих семейных проблем, но и на их укрепление и развитие, восстановление

внутреннего потенциала для выполнения многочисленных социально важных семейных функций и стабилизацию демографической и социально-экономической ситуации в Казахстане.

Итак, в современном обществе идет процесс ослабления семьи как социального института. Семейные утренние лидирующие позиции в социализации личности. Это связано с вовлечением женщин в общественное производство, в общественно-политическую жизнь страны. Это способствовало, с одной стороны, росту самосознания женщин, равенству в супружеских отношениях, но, с другой стороны, влияло на демографическое поведение, что приводило к снижению рождаемости. Кроме того, социально-экономическая нестабильность и снижение уровня жизни населения все более негативно влияют на уровень естественного воспроизводства населения.

Семья является неотъемлемой частью общества. И жизнь общества характеризуется теми же духовными и материальными процессами, что и жизнь семьи. Чем выше культура семьи, тем выше культура всего общества. Общество состоит из людей, которые являются отцами и матерями в своих семьях, а также их детьми [8, с. 14-15]. В связи с этим очень важны роли отца и матери в семье, и в частности воспитательная функция (социализация семьи) семьи. В конце концов, как родители учат своих детей работать, уважать своих старших, любить окружающую среду и людей, зависит от того, в каком обществе будут жить наши дети. Будет ли это общество построено на принципах добра и справедливости?

В современных семейных и брачных отношениях существуют три основные проблемы. Это проблема стабильности семьи, проблема фертильности и проблема напряженности в сфере повседневной жизни. Но даже высокий уровень развития не означает расторжения брака как института и кризиса семьи в целом. Напротив, семья признается абсолютной ценностью во всех возрастных категориях. Мы говорим только о качестве семейных отношений, к которым люди предъявляют все более высокие требования.

Итак, в современном обществе идет процесс ослабления семьи как социального института. Семейные утренние лидирующие позиции в социализации личности. Это связано с вовлечением женщин в общественное производство, в общественно-политическую жизнь страны. Это способствовало, с одной стороны, росту самосознания женщин, равенству в супружеских отношениях, но, с другой стороны, влияло на демографическое поведение, что приводило к снижению рождаемости. Кроме того,

социально-экономическая нестабильность и снижение уровня жизни населения все более негативно влияют на уровень естественного воспроизводства населения.

Тяжелые демографические и социальные последствия угрожают увеличением числа семей с одним родителем, расширением социального сиротства, преступностью, алкоголизмом, наркоманией и проституцией. Поэтому основными задачами социальной защиты семей станут:

- Реализация социальных прав и минимальных социальных гарантий, установленных законом для граждан, прежде всего в области пенсий, социальных услуг, материального обеспечения семей с детьми и т.д.

- Адаптация системы социальной защиты к изменяющимся социально-экономическим условиям, в том числе развитие сети учреждений социального обслуживания, расширение перечня, оказание социальных услуг населению, поддержка негосударственных форм социальной помощи, обучение социальных работников [9, с. 90].

- Совершенствование организаций социальной защиты на основе формирования целостных социальных технологий, дифференцированного подхода к различным категориям населения и типам семей, адресной социальной помощи, непосредственно оказываемой конкретным потребностям получателя.

- Широкое использование активных форм социальной поддержки населения (социально-психологическая реабилитация и адаптация населения, содействие самореализации и самообеспеченности, профориентация и т.д.).

ЛИТЕРАТУРА

ОПИСАНИЕ ОФИЦИАЛЬНЫХ ИЗДАНИЙ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ:

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 05.10.2018 г.

2 30 ноября 2015 г. 2. Кабакова М. ПГУ им. С. Торайгырова; «Ценности и представления казахской молодежи о брачно-семейных отношениях» // Мектептегі психология=Психология в школе, 2012. № 7.

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

3 Баймагамбетов С. Социальная политика: ход преобразований в СНГ и Казахстане // Аль-Пари. - 2002. - № 1. - С. 43.

4 Сансызбаева Г. Н. Система социальной защиты населения и ее проблемы. - Алматы, 1999. – 90 с.

5 Социология: Учебник. - Алматы:2001. - 160 с.

6 Социальная защита семьи и детей: законодательно – информационный сборник. – Алматы, 2001. – 110 с.

7 Шоканов Ю. Статистическая оценка потребности в социальной помощи населению // Экономика и статистика. – 2001. - № 3. – С. 16 - 19.

СТАТЬЯ В ЖУРНАЛЕ:

8 Уалиева С. Семья на рубеже веков: брак и развод в Казахстане и России: общее и разное//Деловой Усть-Каменогорск, 2003. - № 7 - 8. - С.14 - 15.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОРАЛМАНДАРДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

БИХИЯНОВ С. А.

магистрант, 6М050100 «Әлжуметтану» мамандығы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АРТЫҚБАЕВА Г. Т.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Отандастардың тарихи отанына оралуы – ең бірінші кезекте демографиялық проблемаларды шешу тәсілдерінің бірі болып табылады. Әдетте репатриация, демографиялық жағдаймен қоса, тарихи әділеттілікті қалпына келтіру мақсатын қояды. Иммиграция мен репатриация қоғамның барлық өмір сүру салаларының жұмыс істеуіне үлкен әсер етеді.

1992 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н. А. Назарбаев барлық шетелдік қазақтарды тарихи Отаны – Қазақстанға қайтып оралуға шақырды. Бұл үшін Үкімет еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің жанындағы «Көші-қон комитеті» сияқты арнайы институт құрылды, оның негізгі міндеті мемлекеттің көші-қонға қатысты саясатын жүзеге асыру, қандастарымыздың отанына оралуына көмек беру болып табылады. Бұл мемлекеттік мекеме 2004 жылға дейін қазақ диаспорасының иммиграциясы мен бірігуіне жауап беретін негізгі орган болып табылады (2004 жылдан бастап ішкі істер министрлігінің Көші-қон полициясы комитетімен ауыстырылды) [1].

1997 жылдың 13 желтоқсанындағы Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қоны туралы» заңының 1-ші бабына сәйкес оралмандар дегеніміз – Қазақстан Республикасы егемендік алған кезде оның шегінен тыс жерлерде тұрақты тұрған және Қазақстанға тұрақты тұру мақсатымен келген ұлты қазақ шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдар [2].

Ресми деректер бойынша, 25 жыл ішінде (1991 жылдан 2016 жылдың 1 қаңтарына дейін) Қазақстанға 957 764 оралман келді, ал егер олардың ұрпақтарын, сондай-ақ, қоныс аудару жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның көмегінен келгендерді есепке алсақ – 1 млн-нан астам адам (республиканың барлық қазақтарының 10 %) болады.

Әлемдегі қазақтардың жалпы саны 18 млн-нан астам адам. Қазақстанда 12 млн. астам қазақтар тұрады. Қазақтардың шамамен бестен бір бөлігі Қазақстаннан тыс жерде, яғни шамамен 6 млн. этникалық қазақтар 40-тан астам елде тұрып жатыр. Шамамен 1,5 млн. – Өзбекстанда, 1,5 млн. – Қытайда, 1 млн. – Ресейде, 100000 – Түркменстанда, 80000 – Монғолияда және 45000 – Қырғызстанда [3].

Этникалық қазақтарды Қазақстанға көшіру бағдарламасының басты алғышарттары КСРО ыдырағаннан кейінгі Қазақстанның қолайсыз демографиялық жағдайы, сондай-ақ, шетелдік қазақтарға оларды Қазақстанға көшіру жолымен көмек көрсету себептері болды. Шетелдегі этникалық қазақтардың ең үлкен пайызы – репрессиядан, күштеп ұжымдастыру мен аштықтан құтыла отырып, 20–30-шы жылдары Кеңес Одағынан кеткендердің ұрпақтары.

XVIII–XIX ғасырларда басталған жаппай қоныс аударумен және күштеп көші-қонмен сипатталатын және кеңестік кезеңдегі жалғасын тапқан «славян» иммиграциясының нәтижесінде қазақтар өз Отанында ұлттық азшылыққа айналды. 1959 ж. орыстардың саны Республикадағы қазақтардың санынан асып түсті.

Оралман мәртебесінің квоталары мен өлшемдері тек 1997 жылы ғана ресми түрде бекітілді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 2 желтоқсандағы № 1126 Қаулысымен «Нұрлы көш» бағдарламасы бекітілді. Қазақстан Республикасының осы мемлекеттік бағдарламасы: этникалық көшіп келушілерге; Қазақстан Республикасының аумағында еңбек қызметін жүзеге асыру үшін келген Қазақстанның бұрынғы азаматтарына; елдің қолайсыз аудандарында тұратын Қазақстан азаматтарына ұтымды қоныстандыру және жайластыруға жәрдемдесу үшін құрылған. Қазақстан заңнамасына сәйкес («Халықтың көші-қоны

туралы» Қазақстан Республикасының Заңы) қоныс аударушы – оралмандар белгілі бір жеңілдіктерді пайдаланады. Сонымен қатар, Қазақстанның заңнамасы этникалық қазақтарға шет мемлекеттердің азаматтарына тиісінше қандай да бір субсидиялар немесе жеңілдіктер алу құқығынсыз қоныс аудару жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның көмегінсіз өздері қоныс аударуға мүмкіндік береді, сонымен бірге Қазақстанға келгеннен кейін мұндай оралмандар орта есеппен үш-төрт ай ішінде жеделдетілген мерзімде азаматтығын алады.

1997 жылдың 13 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қоны туралы» заңының 29-4 бабына сәйкес көшіп келу квотасына енгізілген оралмандарға бір жолғы жәрдемақылар, көлік шығындары және үй сатып алу үшін қаражат төленеді.

Адамдардың оралмандар деп тану туралы өтінішін отбасының көмелетке толған мүшелерінің бірі тікелей өзі немесе уәкілетті өкілі арқылы Қазақстан Республикасының шетелдердегі дипломатиялық өкілдіктеріне, консулдық мекемелеріне немесе уәкілетті органға береді.

Оралман мәртебесін беру және отбасын оралмандардың көшіп келу квотасына енгізу туралы өтінішті қарау, сондай-ақ осы мәселелер бойынша шешімді ол тіркелген күннен бастап екі ай ішінде уәкілетті органның аумақтық қызметтері қабылдайды.

Оралмандар деп танылған адамдарға белгіленген үлгідегі куәлік беріледі. Оралманның куәлігі қатаң есепте болатын құжат болып табылады және осы Заңда көзделген жеңілдіктер мен өтінімдерді алу үшін негіз болады.

Қазіргі уақытта көші-қон процестерін басқару жөніндегі уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі көші-қон Комитеті [4].

Оралмандардың әртүрлі елдерден, мәдени және тілдік ортадан келуі себебінен қоғамға бейімделу үрдісі көкейтесті мәселе болып табылады. Оралмандардың қоғамға бейімделу мәселесіне жан-жақты зерттеулер жүргізіледі. Әлеуметтанушы М. С. Садырованың қатысуымен жүргізілген «Қазақстанның демографиялық жағдайын қалыптастырудағы әртүрлі ұлттардың көші-қонының рөлі» әлеуметтанулық зерттеу деректері бойынша 2008-2009 жылдары Қазақстан аймақтарына көшіп-қонушыларға экономикалық, тұрмыстық және діни, қызметтік, құқықтық салаларда бейімделуі қиын. Респонденттер тарапынан өзекті мәселелер ретінде аталған проблемалардың ішінде мыналар маңызды: тұрғын үйдің болмауы (18,0 %), өмір сүрудің қымбат болуы (15,0 %), қаражаттың жетіспеушілігі (15,0 %), жұмысқа орналастыру (12,0).

Зерттеу нәтижесінде автор көшіп-қонушылармен жұмыс жасауда олардың бейімделуінің өңірлік ерекшеліктерін ескеру қажеттігін атап өтті. Мысалы, Оңтүстік өңірде тілдік кедергі, өмірдің қымбат деңгейі, тұрғылықты халықпен көшіп-қонушылардың күрделі қатынастары мәселелерін шешуге назар аудару қажет. Батыс өңірде көшіп-қонушылармен жұмыс барысында экономикалық сипаттағы проблемаларды шешу қажет: өмірдің қымбат болуы, қаражаттың жетіспеушілігі, тұрғын үйдің жоқтығы, жұмысқа орналасу. Орталық өңірдің көшіп-қонушылар үшін тұрғын үй мәселесін шешу қажет. Батыс өңірдегі сияқты оралмандардың бейімделуі Шығыс өңірде де күрделі жағдайда өтіп жатыр. Осы өңірдегі респонденттердің жартысы өмірдің қымбат болуы проблемасына алаңдаулы, күн сайын қаражаттың жетіспеушілігіне тап болады. Ал мигранттардың 18,05 % жұмыссыздардың санын толықтырды. Бұл үш мәселе өзара байланысты. Бұл өңірде бірінші кезекте мигранттарды жұмыспен қамту мәселесін шешу қажет.

Этникалық репатрианттардың тарихи отанына оралуының барлық сатысын, жаңа репатрианттардың бейімделу процесін, сондай-ақ, қазақстан қоғамында өзін-өзі сәйкестендіру процесін қарастыру қажеттілігі пайда болды. Этникалық иммигранттардың бейімделуі процесіне ерекше көңіл бөлу елге қайту шешімінің себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Этникалық қазақтардың тарихи отанына оралуының мотивациялық құрылымын есепке алу Қазақстанға көшіп келуге әлеуетті репатрианттардың санының артуына ықпал етеді [1].

Оралмандардың әлеуметтік-экономикалық бейімделуі қиындықтарымен қоса, олардың тіл білуі көрсеткіші бойынша кездесетін қиыншылықтарын да атап өту қажет. көптеген оралмандар үшін қазақстан қоғамына бейімделу және интеграциялық үрдістердің маңызды бөлігі болып орыс тілін меңгеру табылады. Бұл ретте, әсіресе, Солтүстік өңірлерде тұратын Қытай, Моңғолия, Тәжікстан елдерінен келген репатрианттарға қиын. Тілді білмеу салдарынан репатрианттар белсенді өзара әрекет, жаңа стандарттарды қабылдау және жаңа өмір салтын қалыптастырудың орнына өзінің жеке дүниетанымы бар жекелеген қауымдастықтарға айналуы мүмкін. Бұл оралмандардың өздеріне де, жергілікті тұрғындар үшін де қолайсыздықтар туғзуы мүмкін. Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде «Қазақ немесе орыс тілдерін білмегендіктен қиындықтар туа ма?» деген сұраққа респонденттердің 33,3 %-ы қазақ тілін, ал 36 %-ы орыс тілін білмеудің салдарынан мәселе туындайды деп атап өткен. Бұл ретте, Өзбекстаннан

(78,8%), Монғолиядан (74,8%), Қытайдан (65,9%), Тәжікстаннан (69,9%), Түрікменстаннан (73%) келген репатрианттар қазақ тілін білмегендіктен ерекше қиындықтарға тап болған жоқ [5].

Сонымен қатар, атап өту қажет, Қытайдан, Монғолиядан келген оралмандардың қазақ алфавитінде жазумен де қиындықтары туындайды, ал бұл өз кезегінде оралмандардың жеткілікті дәрежедегі білім алуына кедергі болуы мүмкін.

Жыл сайын ел Үкіметі оралмандардың республикаға келуінің рұқсат етілген санына (этникалық қазақтардың шетелден тарихи отанына оралуы) және қоныс аударушылардың санына (Қазақстандықтардың оңтүстік өңірлерден солтүстікке қоныс аударуына) квота белгілейді. Бұл «халықтың көші-қоны туралы» заңның сегізінші бабының 5-1 тармақшасымен көзделген.

Биыл Қазақстанда 2 103 адам мен 7 771 қоныс аударушы оралмандарды қабылдауға аймақтық квоталар мақұлданды.

Азаматтарды оңтүстіктен солтүстікке көшіру бағдарламасы Қазақстанда бірнеше жыл жұмыс істейді. Оның іске қосылуының себебі Қазақстанның солтүстік аймақтарындағы тұрғындардың санының аздығы болды. 2050 жылға қарай, мамандардың болжамынша, оңтүстіктегі халық саны тағы бес миллион адамға көбейеді, сол кезде халықтың тығыздығы бойынша солтүстіктен төрт есе көп болады [6].

Биылғы жылы Павлодар облысы оралмандардың 62 отбасын немесе 250 адамды және елдің еңбек күші мол облыстарынан қоныс аударушылардың 548 отбасын немесе 2 175 адамды қабылдайды деп жоспарлануда. 2019 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша біздің өңірге 27 оралман отбасы немесе 138 адам және 52 қоныс аударушы отбасы немесе 237 адам көшіп келді. Еліміздің оңтүстігінен біз өңірімізге қажетті мамандарды, негізінен ауылдық жерлерге арналған жаңа кадрлар: тракторшылар, машинистер, сондай-ақ, мұғалімдер мен дәрігерлерді қабыдаймыз [7].

Сонымен, Қазақстанға келетін қандастарымыздың легі жыл сайын тоқтамай, жалғасын табуға. Бұған мемлекеттің қосқан үлесі зор. Мемлекет тарапынан тарихи Отанына оралғысы келетін қазақтар үшін барлық қолайлы жағдайлар жасалады, сәйкесінше мемлекеттік саясат жүргізіледі. Алайда, зерттеулер нәтижелері көрсетіп тұрғандай, оралмандардың көптеген мәселелері жан-жақты қарастырып, шешуді қажет етеді. Әрине репатрианттардың Қазақстан қоғамына бейімделуі үрдісі әлі ұзақ уақытқа созылатыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 М. Садырова, С. Амитов. Миграционные процессы в Казахстане и социальная адаптация оралманов. Социологический анализ. Алматы, 2014.

2 [Электрондық ресурс]. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D0%B0%D0%BD>

3 [Электрондық ресурс]. URL: <https://e-history.kz/kz/contents/view/2094>.

4 [Электрондық ресурс]. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D0%B0%D0%BD>

5 Б. Н. Бокаев, Ш. К. Жаркынбекова. Репатрианты Казахстана: этноязыковая идентификация и интеграция в общество. [Электрондық ресурс]. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/27/1268889089/Bokaev.pdf>

6 [Электрондық ресурс]. URL: <https://ru.sputniknews.kz/society/20190110/8803304/pravitelstvo-kvoty-oralmany-kazakhstan.html>

7 [Электрондық ресурс]. URL: <http://pavlodarnews.kz/index.php?id=20979>

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ УНИВЕРСИТЕТА КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ЗАДАЧ СИСТЕМЫ КЛЮЧЕВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ (КРИ)

ВЯТКИНА Ю. А.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АЛЬМУХАНОВ С. Х.

к.филос.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Интернационализация образования создает новые возможности для высших учебных заведений, способствует повышению доступности высшего образования и его качества, внедрению инновационных методов в системах высшего образования, повышению репутации вуза, его доли на рынке и инвестиционной привлекательности [1, с. 22].

Интернационализация на уровне вуза – это процесс превращения национального вуза в интернациональный, включение международного аспекта во все компоненты управления университетом с целью повышения качества преподавания, исследований и достижения требуемых компетенций [2, с. 96].

Увеличение доли иностранных студентов в системе высшего образования, в том числе обучающихся на коммерческой основе, является важным показателем, отраженным в Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан.

В современных трактовках интернационализация на университетском уровне должна приводить к увеличению финансирования вуза [2, с. 97]. В настоящее время интернационализация вуза рассматривается как одна из важнейших характеристик конкурентоспособности современного университета, а показатели интернационализации, соответственно, являются одной из основных задач выстраиваемой системы ключевых показателей эффективности (Key Performance Indicators - KPI).

Для анализа связи процесса интернационализации вуза и повышения качества выпускника вуза используется триада объектов управления качеством: качество образовательного процесса, качество образовательной программы и качество выпускника вуза. Все эти факторы имеют ключевое значение для академического процесса и для привлечения иностранного контингента обучающихся.

Так же важным стратегическим показателем развития системы высшего образования в Казахстане является доля университетов, вошедших в ТОП-800 мирового рейтинга QS World University Rankings (QS WUR).

Согласно методологии рейтинга QS WUR доля иностранных студентов и доля иностранных преподавателей имеют удельный вес влияния на позиции вуза в рейтинге по 5 % соответственно, в то же время остальные критерии так или иначе связаны с интернационализацией: академическая репутация (удельный вес показателя - 40 %), репутация среди работодателей (10 %), индекс цитируемости (20 %) [3].

Система ключевых показателей эффективности (KPI), т.е. другими словами система мотивации для преподавателей и сотрудников, повышает качество образования, которое в свою очередь привлекает иностранных студентов и формирует бренд университета во внешней среде.

Можно выделить следующие индикаторы интернационализации в университете:

на уровне руководства:

- наличие политики и стратегии интернационализации, направленной на развитие экспорта образовательных услуг;

- лидерство руководства в процессе интернационализации – инициация мероприятий, направленных на развитие интернационализации, поддержка инициатив сотрудников. В частности, руководство должно инициировать создание международных образовательных программ и поддерживать их организацию и проведение, инициировать процедуры аккредитации образовательных программ.

Таким образом, лидерство напрямую влияет на качество образовательных программ вуза. Также необходимо инициировать проведение международных конференций силами подразделений вуза. Участие студентов в организации и проведении международных конференций способствует повышению качества выпускников [4, с. 89].

На уровне преподавателей и сотрудников:

- входящая преподавательская мобильность (прием: участие зарубежных преподавателей в учебном процессе). Этот показатель непосредственно влияет на качество образовательного процесса, а также является одним из основных при ранжировании и определении места университета в рейтингах ведущих вузов.

- исходящая преподавательская мобильность (командирование: участие преподавателей университета в учебном процессе зарубежных вузов) – необходимо стимулировать активность преподавателей кафедры в направлении развития выездной мобильности, что приводит к повышению кадрового потенциала вуза, а значит, и качества образовательного процесса.

- участие в видеоконференциях, разработка и реализация курсов дистанционного обучения приводит к совершенствованию учебно-методического потенциала вуза, а значит, и к повышению качества образовательного процесса.

- участие в международных конференциях, международных научных проектах, проведение совместных исследований, подготовка совместных публикаций активизирует научное общение с зарубежными коллегами. Кроме того, данная компонента способствует повышению цитируемости, одного из главных показателей, определяющих место вуза в мировых образовательных рейтингах. Развитие кадрового потенциала приводит к повышению качества образовательного процесса [4, с. 90].

- участие в международных образовательных проектах в значительной части приводит к созданию совместных международных образовательных программ, т.е. способствует повышению качества образовательных программ вуза.

На уровне студентов:

- языковая подготовка студентов – является залогом успешного преодоления барьеров интернационализации. Необходимо увеличивать долю иностранного языка, например, в секторе дисциплин по выбору;

- наличие международного контента в содержании дисциплин;

- чтение лекций на иностранных языках – является одним из главных показателей интернационализации университета.

- обучение иностранных студентов, входящая студенческая мобильность (прием: включенное обучение студентов зарубежных вузов) – является одним из главных показателей интернационализации университета. Доля иностранных студентов входит в основные критерии эффективности вуза [5, с. 41];

- участие в совместных образовательных программах, организованных в обучающем вузе, как краткосрочных, так и с выдачей диплома (программы двойного диплома и т.д.). Эта компонента интернационализации, во-первых, служит обычно очередной ступенью к участию в программах выездной мобильности, во-вторых, позволяет совершенствовать общекультурные компетенции студентов за счет их привлечения к работе в составе команды проекта, каковым, по сути, является краткосрочная образовательная программа.

- исходящая студенческая мобильность (командирование: включенное обучение студентов в вузах за рубежом, зарубежная практика, ознакомительные программы) не только повышает качество выпускника, но и является одним из главных показателей эффективности вуза [6, с. 254].

- привлечение студентов к научно-исследовательской работе с международной тематикой.

Для того чтобы университет стабильно повышал показатели по вышеописанным показателям эффективности необходим комплексный подход и система мотивации для всех участников процесса.

В период с 29 сентября 2018 года по 17 февраля 2019 года я обучалась в Лодзинском университете (The University of Lodz) - Республика Польша, город Лодзь, по программе академической мобильности и имела возможность лично ознакомиться с подходами данного вуза по привлечению иностранных студентов.

Лодзинский университет – отличный пример наращивания иностранного контингента за короткий период. На сегодняшний день в Лодзинском университете более 27 000 обучающихся, и около 3000 иностранных студентов со всего мира, включая

экономически развитые страны Европы, хотя несколько лет назад вуз насчитывал всего пару десятков иностранцев. В 2018-2019 учебном году Университет занимает позицию ТОП 801-1000 по версии мирового рейтинга (QS WUR) и 78 позицию в региональном рейтинге Развивающейся Европы и центральной Азии (QS EЕСА).

За время обучения в Лодзи я провела исследование какие факторы помогли университету значительно повысить показатели интернационализации. Методами исследования были – наблюдение, интервью с преподавателями, студентами, а так же экспертное интервью с начальником отдела международных отношений Лодзинского университета Катаржиной Чупа (Katarzyna Ciupa).

По итогам опросов и интервью можно выделить основные факторы, позволившие улучшить показатели интернационализации университета.

Во-первых, это мотивационная система для развития языковой среды.

- повышение уровня английского языка у профессорско-преподавательского состава посредством курсов, мобильности и длительных стажировок, в т.ч. в США.

- бонусы к заработной плате преподавателям, преподающим на английском языке

В итоге на сегодняшний день все образовательные программы Лодзинского университета доступны для изучения на английском языке.

Преподаватели Лодзинского университета отметили, что «преподавание на английском языке поощряется в виде зарубежных командировок, обменов и существенной доплатой к зарплате». Эти факторы побудили многих повысить свой уровень английского до возможности преподавать иностранным студентам.

Иностранные студенты (из таких стран, как Германия, Франция, Италия, Испания, Турция, Китай, Азербайджан, Украина) отметили, что их привлекают в данном вузе «качественное образование при невысокой цене», «условия обучения», «атмосфера демократии и свободы».

Для иностранных студентов, особенно обучающихся за свой счет – а таких большинство, важным для выбора зарубежного вуза является не только качество образования, но и степень комфортности условий пребывания в университете и условий проживания:

- у каждого студента после начала семестра есть возможность в течении 2-х недель посетить все дисциплины по своей

образовательной траектории и сделать выбор, исходя из своих предпочтений и дальнейшей специализации (одно условие - набрать необходимое количество кредитов);

- регулярные опросы иностранных студентов и корректирующие действия при обнаружении проблем по их итогам;

- минимум бюрократических процедур;

- университет – зона свободная от тотального контроля, каждый преподаватель озвучивает свои требования для положительной оценки – допустимое количество пропусков, критерии оценки, финальную работу и пр., и далее студент сам регулирует свой учебный процесс;

- в университет открыт свободный доступ для всех (студентов, школьников, абитуриентов) - нет пропускной системы, фиксирования времени. Множество зон отдыха с настольным теннисом, настольным хоккеем, креслами- мешками, столами для учебы, а также для все обучающиеся имеют доступ к высокоскоростному интернету на территории факультетов;

- удобная библиотека с электронными каталогами, в которой можно не только читать, но и заниматься своими учебными делами;

- большой спортивный комплекс с бассейном;

- в Лодзинском университете действует система менторов для сопровождения иностранных студентов из числа местных обучающихся;

- Вуз предлагает разнообразие общежитий от самых доступных по цене до элитных;

- программа культурно-воспитательных мероприятий для студентов включает в себя не только традиционные конференции, семинары, но и студенческие вечеринки, в том числе в ночных клубах, «барбекю-пати», бесплатные экскурсии по городу Лодзь, поездки со скидкой в соседние города.

Начальник отдела международных отношений Лодзинского университета Катаржина Чупа отметила, что к вышеописанным фактам привлекательности вуза для иностранного контингента «привел ряд стратегических решений руководства и ориентация учебного процесса на современные мировые стандарты, налаживание сотрудничества с другими университетами, выход профориентационной кампании на мировой уровень».

Хотя в университете отсутствует полная версия системы ключевых показателей эффективности (КПИ), создана эффективная мотивационная система для преподавателей и сотрудников –

бонусы к заработной плате за преподавание на английском языке (за работу с иностранными студентами – для административно-управленческого персонала), бонусы за участие в научных проектах, зарубежные обмены и командировки для преподавателей и сотрудников. «К тому же сведена к минимуму бюрократия процедур для преподавателей, сотрудников и студентов, документооборот максимально автоматизирован (хотя некоторые факультеты еще работают над этим) – высвобожденное время идет на проекты, совместные мероприятия и учебный процесс».

«Так же университет использует свое выгодное экономико-географическое положение: близость к странам Европы и Азии, и при этом более низкий уровень цен, чем в еврозоне. Хотя сегодня популярность университета растет, и приезжают студенты с других континентов – Африки и Южной Америки».

Таким образом, мы видим, что Лодзинский университет привлекает иностранных студентов посредством общепринятых факторов, но наличие эффективной мотивационной системы [7, с. 190] для профессорско-преподавательского состава способствовало быстрому повышению интернационализации университета. Это еще раз подтверждает необходимость качественной системы ключевых показателей эффективности (КПИ) в университете, нацеленной на согласованность действий всех структур, высокую мотивацию преподавателей и сотрудников для достижения стратегических целей высшего учебного заведения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Краснощек В. В. Интернационализация вуза как фактор повышения качества выпускника // *Фундаментальные исследования*. – 2014. – № 6-5. – С. 21– 25.

2 Семченко А. А. Интернационализация высшего образования как основа конкурентоспособности вузов // *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*. – 2012. - № 1 (40). – С. 96 – 99.

3 <https://www.topuniversities.com>

4 Лавров А. А., Степанова Н. Р. Интернационализация образования как направление реализации социальной ответственности учебных заведений // *Современные проблемы науки и образования*. – 2012. С. 88 - 90.

5 Кузьминых Ж. О., Красильникова Н. В., Пауэлл Г. М. *Современные тенденции интернационализации высшего образования*

в Европе и США // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – С. 39-45.

6 Интернационализация высшего образования: тенденции, стратегии, сценарии будущего / М. Л. Агранович, И. В. Аржанова, В. А. Галичин и др. – М.: Логос, 2010. – 280 с.

7 Кузьмичева Е. Е. Применение ключевых показателей эффективности (КПИ) в системе вознаграждения производственных рабочих // Молодой ученый. – 2018. – № 14. – С. 189-192.

ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

КРЫКБАЕВА М. С.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Темы, которые касаются социального предпринимательства, сегодня становятся с каждым днем все популярнее. Однако дать однозначное определение данному понятию весьма затруднительно. Что такое социальное предпринимательство? Виды деятельности, соответствующие данному направлению, к каким категориям имеют отношение в первую очередь? Почему? Переход к рыночной экономике требует радикальных преобразований структуры производства, направленных на преодоление монополизма и развития конкуренции. Решение этой задачи невозможно, как подтверждает мировой опыт, без развития предпринимательства, основанного на различных формах собственности.

Важно отметить, что социальные предприниматели формируют бизнес-модель с уникальными характеристиками. Ее прибыль состоит в увеличении социального блага. Необходимо дополнить, что социальное предпринимательство, виды деятельности, ему соответствующие, отличаются от бизнеса с корпоративным социальным типом ответственности.

В литературе можно найти различные точки зрения на сущность и понятия «предпринимательство». Например, по понятиям американских ученых – это вид деятельности граждан, направленный на организацию и осуществление смелых, важных и трудных проектов. Предпринимательство – это рискованное дело, осуществляемое добровольно гражданами (их объединениями) на свой риск и под свою ответственность. Предпринимательство ассоциируется с понятиями сделать что-то новое или улучшить

уже существующее. Оно связано с понятиями «динамизм», «инициатива», «смелость» и освобождает в обществе.

Социальное предпринимательство уверенно развивается в последние годы во многих странах, а социальные предприниматели становятся полноценными субъектами экономики. Термину «социальное предпринимательство» дается множество определений. К примеру, Г. Дж. Дис считает, что социальный предприниматель ставит перед собой задачу внесения положительных изменений в инфраструктуру общественной системы, имеющих долгосрочный эффект, он хочет создать новые модели социально значимой деятельности «для нового века».

Причины популярности СП заключаются в том, что социальная система не в состоянии самостоятельно решать все проблемы населения. Людям с недостаточными ресурсами и ограниченными возможностями достаточно сложно реализовать себя, общество зачастую не уделяет внимание созданию условий для их нормального существования. Во многих странах развитие социального предпринимательства уже набирает обороты, а в нашей стране эта сфера деятельности только начинает внедряться.

Казахстан не остался в стороне от этого предпринимательского тренда 21 века. Однако роль социального предпринимателя до сих пор недооценена, а часто попросту непонятна. Кто он? Какими принципами руководствуется и какую миссию способен возложить на себя? Аналитическая группа «Кипр» и Фонд Сорос-Казахстан провели в Алматы обсуждение, сфокусировав мнения экспертов на будущем социального предпринимательства в Казахстане. Поскольку социальное предпринимательство очень молодо, общепринятого определения этого понятия не существует. Наше общество не до конца понимает как терминологию, так и саму идею социального предпринимательства. Тем временем главная черта этой деятельности проста и логична: она обязательно влечет за собой какие-либо социальные преобразования. Если предприниматель вкладывает деньги, знания, ресурсы в определенное предприятие и ожидает прибыли, то социальный предприниматель – это тот, кто в состоянии увидеть проблему в социальной сфере и решить ее предпринимательским путем. Это не благотворитель в классическом понимании. Реализовать себя в решении социальных проблем и при этом «делать бизнес», ориентированный на создание ценности и получение прибыли – совмещение этих двух сущностей отличает предпринимателя от благотворителя. Сегодня социальные

предприниматели становятся активной частью общества и бизнеса, они готовы рисковать, открывать и развивать новые бизнесы, создавая рабочие места, формируя культуру отказа от иждивенчества, решая социальные проблемы. В казахстанских условиях это достаточно молодое явление. К 2016 году, по данным профильной ассоциации, в республике насчитывается около 120 таких предпринимателей. В основном они ведут деятельность в Алматы, Астане, Шымкенте, Костане, ВКО. Количество не большое, но тем заметнее успешные примеры. Тем временем развитие социального предпринимательства в Казахстане становится важным направлением деятельности для всех заинтересованных сторон – предпринимателей, государства, общества. И приоритетным, как в любом бизнесе, является создание честных и ясных условий для развития со стороны государства – правил игры.

Социальное предпринимательство (СП) в Казахстане еще недостаточно развито, но уже появляются первые его успешные примеры. Начинаящее СП обязательно включают в себя три составляющие – решение социальных проблем, финансовая самостоятельность и устойчивость и инновация.

Каковы принципы социального предпринимательства? Международные эксперты, ученые, социальные предприниматели отмечают, что основными признаками социального предпринимательства являются социальное воздействие, инновационность, самокупаемость, финансовая устойчивость, предпринимательский подход и масштабность этого социального проекта. Приоритетами направлений деятельности социальных предпринимателей являются дошкольное, дополнительное образование, вопрос обеспечения продовольствия, проблемы престарелых, трудоустройство инвалидов, выпускников детских домов, занятость многодетных матерей и матерей - одиночек, решение вопросов безработицы, культура, спорт, экология.

Каждое направление вытекает, соответственно, из определенных социальных проблем. Прежде всего, отсутствует законодательное закрепление таких понятий, социальное предпринимательство, социальный предприниматель, социальное предприятие. У нас с 60-х годов прошлого столетия существует социальное предприятие, созданное при обществах лиц с ограниченными возможностями. То есть пять предприятия существуют, а понятие «социальное предпринимательство» отсутствует. Социальные предприятия уже возникли, это дома культуры и отдыха, публичные библиотеки и т.д., но в законе это не отражено.

Доходы не распределяются между участниками хозяйствующих обществ, а вкладываются в такие сферы, как снижение безработицы, усиление защиты прав граждан, окружающей среды. Рассмотрим далее подробно, что собой представляет социально-ориентированное предпринимательство. Общие сведения Социальное предпринимательство – это сфера, в которой деятельность осуществляется независимо от внешнего финансирования. Вся работа ведется на основе проверенных бизнес-схем. В связи, с чем нельзя говорить, что социальное предпринимательство – это такая форма самодетельности. В этой сфере применяются не только проверенные временем, но и новые, научно обоснованные подходы к решению уже существующих и сравнительно недавно возникших проблем. Миссия и субъекты малого предпринимательства и социально-ориентированные организации могут работать в самых разных сферах. Они реализуют общественно-направленные программы в рамках основной деятельности. Это может быть здравоохранение, сельское хозяйство, обслуживание, образование и так далее. В настоящее время точного определения социального предпринимательства нет, поскольку оно затрагивает множество областей жизни человека и имеет огромное количество направлений и граней. Наиболее емко можно описать эту деятельность следующей фразой: «Зарабатывать, оказывая помощь другим». Социальное предпринимательство – это решение осязаемых и конкретных проблем общественной жизни, способствующее позитивным устойчивым изменениям. При этом следует подчеркнуть, что данная работа не является благотворительностью.

Каждый социальный проект начинается с идеи по улучшению общества. Словарь Вебстера определяет идею как «неопределенную или неоформленную концепцию». Важно понимать, что идеи – всего лишь «отправная точка» предпринимательства. У них нет финишной черты, и это не позволяет выстроить вокруг них полноценное предприятие. Тиммонс и Спинелли утверждают, что идеи «инертны» и сами по себе не имеют никакой серьезной ценности. Возможно, они немного преувеличили, но очевидно, что идеи – это лишь «сырье» предпринимательского процесса, из которого создаются возможности и проекты. Но в этом качестве они важны и заслуживают более глубокого рассмотрения.

Фонд «Наше будущее», основываясь на изучении научной литературы и собственном опыте поддержки социальных предприятий, сформулировал следующее определение социального

предпринимательства: «СП – это предпринимательская деятельность, нацеленная на смягчение или решение социальных проблем, характеризующаяся следующими основными признаками: социальное воздействие, инновации, самокупаемость и финансовая устойчивость, масштабируемость и тиражируемость и предпринимательский подход».

Социальное воздействие – целевая направленность на решение/смягчение существующих социальных проблем, устойчивые позитивные измеримые социальные результаты.

Инновации – применение новых, уникальных подходов, позволяющих увеличить социальное воздействие.

Самокупаемость и финансовая устойчивость – способность социального предприятия решать социальные проблемы до тех пор, пока это необходимо, и за счет доходов, получаемых от собственной деятельности.

Масштабируемость и тиражируемость – увеличение масштаба деятельности социального предприятия (на национальном и международном уровне) и распространение опыта (модели) с целью увеличения социального воздействия.

Предпринимательский подход – способность социального предпринимателя видеть провалы рынка, находить возможности, аккумулировать ресурсы, разрабатывать новые решения, оказывающие долгосрочное позитивное влияние на общество в целом.

Социальное предпринимательство выгодно, в первую очередь, самому государству, а социальные предприниматели появляются в обществе, где много социальных проблем, рассказывают эксперты.

Эксперты определяют социальное предпринимательство как новаторскую деятельность, изначально направленную на решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самокупаемости и устойчивости. В этой связи, что представляет собой социальное предпринимательство и о проекте «ӘРЕКЕТ», который призван развивать социальное предпринимательство, выяснил корреспондент BNews.kz.

Социальное предпринимательство это некое бизнес-решение социальной проблемы. То есть социальный предприниматель, пытается решить вопрос посредством развития бизнеса. Когда исчезает проблема, то, соответственно, отпадает необходимость продолжать предпринимательство. Вместо него приходит бизнес с элементами корпоративной социальной ответственности или социальный проект без предпринимательского подхода. Другими

словами, социальное предпринимательство – это баланс социальных целей и коммерческой составляющей, где деньги выступают не самой целью, а средством достижения этих социальных целей. Оно позволяет бизнесмену оставаться устойчивым и независимым от постоянных донорских вливаний, то бишь, государственных заказов.

Известный в Казахстане бизнесмен и бизнес-тренер, Эмин Аскеров убежден, что социальное предпринимательство – это новый тренд экономики.

«Мир меняется. Молодежь сейчас с иными взглядами на мир. Она горит желанием создавать проекты, приносящие не только прибыль, но и результат, и получать от этого душевное наслаждение. Сектор казахстанских неправительственных организаций начинает все больше понимать, что зависеть финансово от государственных соцзаказов становится сложнее, поэтому для них выход – это создание социального предпринимательства», – говорит бизнесмен.

Социальная проблема, на решение которой направлены действия предпринимателя, является отправной точкой его бизнеса. Если не будет актуального вопроса, требующего вмешательства, то и не будет специальной работы. Будет существовать обычное предприятие с традиционными целями. Социальное предпринимательство представляет собой баланс общественных задач и бизнес-составляющей. Здесь деньги являются не целью, а средством, позволяющим не только решать проблемы, но и оставаться независимым от постоянных инвестиций со стороны. С точки зрения мировой истории социальное предпринимательство считается явлением довольно молодым и перспективным.

ЛИТЕРАТУРА

1 Джилл Кикал, Томас Лайонс. Социальное предпринимательство: миссия – сделать мир лучше М.: Альпина Паблишер, 2014. – 304 с.

2 Дэвид Борнштейн. Как изменить мир. Социальное предпринимательство и сила новых идей М.: Альпина Паблишер, 2015. – 496 с.

3 Арай Ю. Н. Социальное предпринимательство в начале 21 века: основные понятия и страновые особенности / Ю. Н. Арай // Российский журнал менеджмента. - 2013. - № 1. - С. 111-130.

4 Бабаев К. М. Социальные аспекты предпринимательской деятельности в условиях рыночных отношений / К. М. Бабаев // Экономические науки. - 2013. - № 9. - С. 119-122.

5 Базылев И. В. Проблемы мотивации современного предпринимательства / И. В. Базылев, В. В. Вороненко // Социально-гуманитарные знания. - 2013. - № 8. - С. 11-17.

6 Джинджолия О. А. Социальное предпринимательство как институциональная форма обеспечения устойчивости малых предприятий // Известия Волгоградского государственного технического университета. - 2011. - № 12. - С. 62-65. -

7 Дьячкова С. Социальная ответственность как национальная духовная традиция российского предпринимательства // Вестник Института экономики РАН. - 2012. - № 6. - С. 153-162.

8 Ермакова Е. Роль корпоративного предпринимательства в инновационной активности компании // Проблемы теории и практики управления. - 2013. - № 9. - С. 94-101.

ҚОҒАМ МЕН ТУРИЗМ

НЫҒМЕТОЛЛА Д. Т.

магистрант, 1 курс «Философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

БЕГІМТАЕВ Ә. И.

с.ғ.к., доцент, Гуманитарлық педагогикалық факультет деканы, «Философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Туризм қалай болса да жергілікті тұрғындардың материалдық және рухани өміріне, құндылықтар жүйесіне, әлеуметтік мінез-құлқына, мүдделеріне әсер етеді. Туризм аса қатты дамыған, әлеуметтік-мәдени белсенділік әбден орнығып, туризм үйреншікті дәстүрлі жайтқа айналған аймақтарда жергілікті халыққа деген әсері аса байқалмайды. Алайда индустриалды дамыған аймақтарда туризмнің өрбуі әлеуметтік құрылым, қоршаған орта, жергілікті мәдениетке зор өзгерістер әкелуі мүмкін.

Туризм саласына қатысты ғылыми жұмыстар, мақалалар және т.б. жарияланымдарда кездесетін ортақ ой – туризм әлемдегі ең жылдам дамушы салалардың бірі. Жылдам дамығандықтан өткен ғасырдың экономикалық феномені деп есептелді. Және осы ғасырда да дамуы одан әрі аса түседі деген болжау жоқ емес.

Шаруашылықтың бұл саласы әлемдегі көптеген елдер экономикасының негізі болып келеді. Жиһангерлік пен туризм әлемдік жалпы ішкі өнімнің 10,4 %-ына (2017 жыл) ие.

Туристер мен жергілікті халық арасындағы қарым-қатынас сипаты, көбінесе, барлығы белгілі бір мәдениет өкілі болып келеді. Демалуға келген туристер оларға қызмет жасап жатқан жергілікті халық арасында уақытша байланыс орнайды.

Туризмнің жергілікті халыққа тигізетін әсері жақсы да, жаман да болуы мүмкін.

Жақсы аспектілерге келесілерді қосуға болады:

- жаңа жұмыс орындарының пайда болуы;
- табыс түсімінің өсуі, өз кезегінде жергілікті халық жағдайының жақсаруы;
- урбанизация үрдісінің күшеюі, қалалық қызметтің, инфрақұрылымның, мәдени құрылымдарының дамуы;
- әлеуметтік және мәдени үрдістердің үдеуі;
- жергілікті мәдени құндылықтардың жандануы, ұлттық шығармашылықтың, дәстүрдің, әдет-ғұрыптың, ұлттық кәсіптің дамуы;
- жергілікті ауыл шаруашылығы мен тауарлар деген сұраныстың артуы;

- жергілікті мәдени жәдігер мен ескерткіштерді қорғау мен жөнге келтіру;

- табиғи кешендердің ұлғаюы;
- аймақ тартымдылығына артуы;
- жалпы жергілікті мәдени өмірдің жандануы.

Туризмнің жаман жақтарына келесі аспектілерді жатқызуға болады:

- маманданбаған еңбек үлесінің артуы;
- қоғамдық нормалардан ауытқу санының өсі (маскүнемдік, бұзақылық, жезөкшелік)
- мәдениеттің саудалануы
- белгілі туристік бағыттағы өзіндік ерекшеліктің жоғалуы;
- жергілікті халық пен туристер арасындағы шиеленістер.

Ең бастысы, туризмнің жаман әсері аяқ астынан, оған дайын емес немесе бақылаудың әлсіздігінен пайда болады. Мұндай жағдайда жергілікті халық айтылған өзгерістерге бірден бейімделе алмайды.

Туристерге деген жаман көзқарас қалыптасуының бірде-бір себебі – мүдделер қайшылығы: жергілікті халық келген қонақтарға көңілі толмайды, өйткені туристер «олардың балығын ұстап, олардың ормандарында аң аулайды». Сонымен қатар, материалдық жағдай, құндылықтар жүйесі айырмашылығы, әлеуметтік теңсіздік немесе әлеуметтік кемсітушілік сияқты факторлар да наразылық тудыруы

әбден мүмкін. Кейбір елдерде туризм саласында істейтін халық пен басқа саладағы халықтың табыс айырмашылығы тым үлкен.

Туризм рекреацияның бір түрі ретінде адам денсаулығының нығаюына септігін тигізеді, жұмыс істеу қабілетін арттырады, бұл өз кезегінде жұмыс күшінің қалпына келуі қоғамдық еңбек өнімділігін арттырады. Өткен ғасырдың 20-30-шы жылдары кейбір батыс компаниялары өз қызметкерлеріне тегін туристік сапармен қамту арқылы еңбек өнімділігін арттыруға болатынын түсінді. Дәл осылай бүгінгі күнде танымал инсентив-туризм пайда болды [1].

Мысалы, АҚШ компанияларының бірі өз қызметкерлерінің демалыстарына 90 мың доллар жұмсап, кейін еңбек өнімділігі, ақшалай тұлғалайтын болсаң, 1.5 млн долларға артқан болатын [2].

Ғылыми-техникалық прогресс, өндіру автоматизациясы адам бос уақытының артуына әкеледі. Пайда болған бос уақытты орынды жұмсау мәселесін туризм арқылы шешуге болады. Туризм адамның бос уақытын толығынша пайдалы қылып өткізіп, ой-өрісін арттырып, тамаша демалыс пен әлем тануды қоса өткізудің бірде-бір жолы болып келеді. Туризм адамды мәдени жетілдіріп, тұлға ретінде дамуында өз септігін тигізе отырып, жалпы қоғамның мәдени деңгейінің өсуіне әсер етеді [3].

Елді көруге келген туристердің қызығушылығы жергілікті халықта өз тарихын терең зерттеп, мәдениетіне көбірек назар аударуға ынта пайда болады. Туристердің басқа бір елдің мәдени мұрасына назар аударып жатқаны жергілікті халықтың мақтаныш сезімінің оянуына, ұлттық салт-дәстүрін, қолөнерін сақтап қалу ынталарының пайда болуына келеді. Сонымен қатар, туристер үшін экскурсиялық материалдарды даярлап, ескерткіштердің жағдайын қадағалау қажеттілігі туады. Бұл өз кезегінде мәдениет саласына, мәдениет пен тарих жәдігерлеріне көптеген қаржы бөлінуіне себепкер болады.

Туризмнің тағы бір әлеуметтік-мәдени қасиеті – тәрбие. Әсіресе өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесінде туризмнің рөлі зор. Қызыққа толы сапарлар, ауқымды және мәнді бағдарламалар баланың ой-өрісін дамытады, дүниетанымының қалыптасуына көмектеседі. Мысалы, Жапонияда барлық мектеп оқушылары міндетті түрде белгілі бір уақыт сайын өз елі ішінде сапарға жіберіледі. Бұл тек қана мемлекеті туралы жаңа білім емес, сонымен қатар отанына деген сүйіспеншілікті арттырады [4].

Туризм – адамаралық тілдесудің белсенді бір формасы. Ол ұлттар арасындағы өзара тілдестіктің орнауына, мәдени-экономикалық байланыс пен өзара түсінушіліктің нығаю жолында

маңызды рөл атқарады, яғни мемлекеттер арасындағы серіктестік пен ынтымақтастықтың дамуына, жалпы әлемдік ахуалға өз септігін тигізеді. Халықаралық туристік байланыс халықаралық қатынастардың бірде-бір фопмасы, әлем мемлекеттер саясатына зор ықпал етеді. Тектен-текке Біріккен Ұлттар Ұйымының бастамасымен 1967 жылдың ұраны «Туризм – бейбітшілікке апарар жол» болып қабылданған жоқ.

Туризмнің тағы бір қасиеті – саяси жақта. Туризмді басқаша «халықтық дипломатия» да деп атайды. Өйткені әртүрлі қоғамдар бір-бірімен туризм құралдары арқылы байланыс орнатады, қоғам әлемге ашылып, әлемдік бірлестікке оңай сіңеді [5].

Туризм – ол туристік сапарларды жүзеге асыратын қызмет көрсету саласына кіретін барлық қызмет түрлерінің жиынтығы. Туристік шаруашылықтың салалар жүйесі ретінде даму деңгейі (бұның ішіне кіреді: қонақүй индустриясы, қоғамдық тамақ, шоу-бизнес, туристік сұранысқа ие тауарлар өндіру және т.б.) туристік индустрияны жасау туралы сөз қозғауға мүмкіндік береді.

Соңғы уақытта туризм индустриясы әлемдік шығындардың 12 %-ын алады. Яғни, белгілі бір жанұяның 100 % шығындарын алатын болсақ, әртүрлі елдерде 14–27 %-ы тамаққа, 19–24 %-ы тұрып жатқан үйге, 6–14 % денсаулық сақтау мақсаттарына, 5–9 % киім-кешекке болса, жалпы шығынның 12–19 %-ы қыдыруға, жиһангездікке жұмсалады екен. Солай әлем бойынша адамдар 2018 жылы 1,5 триллионға жақын доллар жиһангерлікке жұмсаған.

Туристік тұтыну тек туристік тауар мен қызмет өндіріліп жатқан жерлерде орын алады. Яғни жергілікті аймақтың шаруаршылық қызметін дамытады. Алдымен қонақүйлердің, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының тауар алмасуы мен саудасы, мәдени іс-шаралар өткізетін ұйымдастық пен денсаулық орталықтарының табысы артады. Тамаша мысал ретінде Болгарияның Черноморье жағажай аймағындағы туризмнің дамуын алуға болады. Варна қаласының қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының тауар алмасу мен саудасы 260 %-ға өсті, алайда жергілікті халық санының өсу көрсеткіші 15 % ғана болды.

Туризм индустриясы сонымен қатар басқа да экономика салаларына ықпал етеді. Мысалы, құрылыс, қоғамдық көлік, жолдар, байланыс, коммуналдық-тұрмыстық жағдай және т.б. Әсіресе, қызмет көрсету саласына қатысты. Туризм белгілі бір аймақтарын жаңартып дамуына себепкер болып, жаңа жұмыс орындарының пайда болуына, жергілікті өнеркәсіптің дамуына, ауыл шаруашылығы, жалпы ауыл мен қалаларды көркейтуге мүмкіндіктер тудырады.

Туризм халықтың тұрмыс деңгейін дамытуға тікелей және жанама түрде көмектеседі. Тікелейге тоқталатын болсақ, дамып келе жатқан жергілікті кәсіпорындарынан, басқа да құрылымдардан ұлттық немесе жергілікті бюджетке түсетін салықтардың артуын айтуға болады. Оған қоса, жоғарыда айтқандай жаңа жұмыс орындарының пайда болуы. Мысал ретінде, Францияда 1970-1980 жылдары мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру аясында 10 жыл ішінде 50-60 мың жаңа жұмыс орындары ашылды.

Жалпы, туризмнің маңыздылығы бөріне айғақ және айқын. Әрине, тигізер нашар әсерлері болса да, жақсы жақтары басым. Сондықтан, туризмді дамыту алға қойылған мақсаттың алғашқы саптарында тұрғаны лазым.

Бүгінгі күнде адам үшін демалыс, саяхаттың маңыздылығы тек арта түсіп жатыр. Жаппай урбанизация үрдіс асқан сайын адамды қоршайтын негативті факторлар да есейе түседі. Сондықтан туризм, жиһангерлік тек қана дұрыс, жақсы нәрсе емес, өмірде керек және міндетті жайт деп қарастырған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Гостиничный и туристский бизнес / Под ред. А. Д. Чудновского. М., 1998.
- 2 Квартальнов В. А. Менеджмент туризма: Туризм как вид деятельности: Учебник. М., 2009.
- 3 Пузакова Е. П., Честникова В. А. Международный туристический бизнес. - М., 2008.
- 4 Ирхин Ю. В. Социология культуры: учебник.
- 5 Развитие туризма на современном этапе и задачи Академии туризма. Под ред. Ю. В. Кузнецова. - СПб., 2009.

ТҰЛҒАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ

САЙРАМБАЕВА П.

З. Хусанов атындағы № 110 ЖОББМ, Шымкент қ.

Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуі- бұл оның белгілі бір әлеуметтік-психологиялық статусы иемдену және қандай да бір әлеуметтік-психологиялық рөлдік функцияларды меңгеру процесі.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесі кезінде тұлға өмір мен іс-әрекеттің ішкі және сыртқы жағдайларының арасындағы үйлесімділікке жетуге ұмтылады. Ол неғұрлым жүзеге асқан сайын тұлғаның бейімделуі жоғарылай түседі. Толық бейімделу кезінде қандай да бір жағдайларда адамның қоршаған орта жағдайлары мен оның іс-әрекетінен берілген психикалық іс-әрекет адекваттылығы жүзеге асырылады.

Тұлғаның бейімделуі мынандай болуы мүмкін:

– ішкі, бұл тұлғаның өмір сүру ортасы мен іс-әрекетінің тасымалдануы кезінде оның функционалды құрылымы түрінде көрінеді. Мұндай жағдайда тұлғаның сыртқы мінез-құлық формалары да, іс-әрекеті де сыртқы орта күтімдеріне және сырттан келетін талаптарға сәйкестеніп өзгереді;

– сыртқы (мінез-құлықтық, ыңғайланушылық), бұл кезде тұлғада іштей мазмұнды өзгерістер болмайды және ол өз-өзін, өзінің өзбеттілігін сақтайды;

– аралас, бұл кезде тұлға қоршаған ортаға біртіндеп іштей икемденіп, өзгере бастайды. Оның құндылықтары, нормалары да біртіндеп өзгеріп, мінез-құлықтық бейімделулер болады, бірақ өзінің «Мені» мен өзбеттілігін сақтайды.

Бейімделу мәселесін өте жақсы қарастырған психологтардың бірі Э. Фроммның айтуынша, адам өзіне қажетсіз, жағымсыз әлеуметтік құбылыстарға да бейімделе алады, мысалы құлдыққа, диктатураға және т.б. Бірақ бұл бейімделу адамға зардап әкелу арқылы өтеді- тұлғаның моральдық және интеллектуалды қасиеттерінің деформациялануы, эмоционалды бұзылыстардың болуы ақыр соңында қоршаған ортаның өзгеруіне әкеледі, себебі, адам өз табиғатын өзгерте алмайды. Э. Фромм адамда болатын бейімделу процесінің перманенттілігі идеясын ұсынған болатын. Бұл идея бойынша, тұлғаның дезадаптациясының позитивтілігі тұлға дамуының қайнар көзі деп есептеген. Осылайша, тұлғаның бейімделе алмауы Э. Фромм бойынша оның өмір сүруіне сай келмейтін жағдайлардан қашып құтылмайтындығымен түсіндіреді. Бұл ойлар өз қолдауын А. В. Петровский мен В. А. Петровскийлардың зерттеулерінде тапты.

Дезадаптация патологиялық және патологиялық емес сипатта болуы мүмкін. Патологиялық дезадаптация психикалық және физиологиялық функциялардың, мінез-құлықтың тасымалдануына, тұлғаның қоршаған ортамен және өз-өзімен конфликтіге түсуіне, ең күрделісі, суицидке (өз-өзіне қол жұмсау) дейін әкеп соғады.

Жоғарыда аталғандардың барлығын жүйелей келіп, бейімделудің психологиялық және әлеуметтік-психологиялық мәселелерін қарастыру адамдардың қиын, сыни жағдайларда бейімделу процесін жан-жақты талдауға мол мүмкіндіктер береді. Сол себепті, адам өміріндегі қиын да келеңсіз жағдайлардың бірі болып есептелетін ажырасу кезіндегі бейімделу мәселесі, оның ішінде, ажырасу жағдайына жасөспірімдердің бейімделулерін қарастырмас бұрын, алдымен адамда жалпы бейімделу процесі қалай өтетіндігіне шолу жасауды жөн көрдік.

Осы айтылғандардың барлығын негізге ала отырып, жасөспірімдердің ажырасу жағдайына бейімделудің психологиялық мәселелерін қарастырайық. Бұл мәселені талдау кезінде біз жасөспірімнің тек бейімделу мәселесін ғана емес, сонымен қатар оның отбасындағы болған ажырасу жағдайына бейімделуі кезінде көрсететін реакцияларын, соның салдарынан болатын жасөспірім тұлғасындағы мінез-құлықтық, эмоционалды-психологиялық және әлеуметтік ортаға бейімделуіндегі өзгерістерді ашып қарастырамыз. 1. Жасөспірімдердің ажырасу жағдайына бейімделудің психологиялық мәселелері

Ата-анасының ажырасу жағдайына әсіресе жасөспірімдердің жанама реакциялары көп жағдайда өте күшті болады. Жасөспірімдердің өздерінің бағалаулары бойынша, стресс тудыратын өмірлік мәселелер ішінде ата-анасының ажырасуы (ата-аналардың, туған аға-әпкесінің, жақын достарынан айырылудан) кейінгі төртінші орында тұр. Ажырасу жағдайына байланысты жасөспірімдерде ең көп кездестірілген реакциялар: Болған жағдайды терістеу, сенбеуге тырысады. Жасөспірім өзін ата-анасының арасында ешқандай шиеленістер жоқ деп сендіруге тырысады. Олардың түсіндіргенін тыңдағысы да келмейді, ата-анасының әлі де болса қайта ойланып, қосылып қалар деген үмітпен өмір сүреді. Көпшілік балалар өзін ата-анасы қайтадан қосылады деген үмітпен өмір сүрулеріне байланысты мынандай мәліметтер келтіруге болады: 5– жастағы балаларда 65,7% болса, жасөспірімдік кезде ол көрсеткіш азаяды, дегенмен де 16%-ды құрайды.

Үрей, қорқыныш, болашағына деген сенімсіздік, жасөспірімнің әлемді эгоцентрилік қабылдауы ретінде оны ең алдымен, жеке өмірінде болуы мүмкін өзгерістер қобалжытады. Сонымен қатар, тұратын жерінде, оқу орнында, материалдық жағдайда болатын ауысулар да алаңдатып, қобалжулар туғызады. Осыған қоса, жасөспірімдер өз қатарластарынан отбасылық мәселелері үшін ұялу сияқты қиындықтар туындайды.

Жасөспірімнің ажырасу жағдайына деген реакциясының психологиялық бейнесін құру үшін оның мінез-құлқын немесе симптомдарын ескеру қажет. Мінез-құлық ерекшеліктері қайғыру реакциясы ішінде аффект түрінде болуы мүмкін, бірақ олар сонымен қатар ерекше қорғану механизмдері және бейсаналы құмарлық арасындағы конфликтілерден тұратын күрделі невротикалық жағдайларды бейнелеуі мүмкін. Бірақ маңызды деп есептелетін жағдай, ол ерекше аффектілер немесе психикалық конфликтілер ешбір жағдайда сырттан көрініс таппауы керек, өйткені оларды үлкен адамдар «қалыпсыздық симптомдары» ретінде қабылдайды.

Жер бетінде біз өте қатты жақсы көретін адам егер бізді аяқ астынан ешқандай ескертусіз тастап кетсе, не болатынын елестету өте қиын. Бірақ көптеген ата – аналар бала үшін бұл жағдайдың қаншалықты маңызды екендігін түсіне бермейді. Үйден кеткен әкесі тек үй ошағын, әйелін, балаларын ғана тастап қоймайды, балалары да тек ата – аналарының ажырасуын қайғырып қана қоймай, оған қоса, өзінің әкесінен мен (немесе анасынан) айырылғанын да ойлайды.

Кейбір жағдайларда бала ата – анасының ажырасуында өзін кінәлі деп санап, әкесін (немесе анасын) ұстап қала алмағандығын қатты қайғырады.

Ажырасып жатқан ата-анасының өмірінде өзінің маңызды еместігін, ажырасуға қалай да болса бөгет жасай алмау, өзінің әлсіздігін сезінуінің барлығы ашу-ызаға өкеп соғады. Баланың ашу-ызасы ата-ананың екеуіне де бағытталуы мүмкін, мұндай ашу-ыза ата-ана үшін баланыкіне қарағанда өздерінің жеке сұраныстары мен қажеттіліктері маңыздырақ болған кезде осы арқылы олар балаға ауырлық келтіретіндіктерін түсінген уақытта пайда болады.

Ата-ананың екеуіне бірдей ашу-ызаның болуы немес тек біреуіне ғана, яғни кімді көбірек кінәлі деп санаса, бұлардың ешқайсысы өзара ерекше болып саналмайды. Біріншіден, агрессиялар – бұл өзінің объектісін ауыстыра алатын құштарлықтар, яғни кейде бақылау кезінде бала кезектестік түрде бірде әкесін, бірде анасын жек көрсе, кей жағдайларда келтірген зардаптары үшін екеуін де бір уақытта жек көруі мүмкін. Екіншіден, саналы аффектілермен қатар сезімнің бейсанасы позициялары да болады.

Кінәлаудың ерекше түрі – бұл балалардың ажырасу жағдайы үшін өз – өздерін кінәлауы. Көп жағдайда балалардың ата – анасын немес олардың біреуін ғана кінәлауы өзінің жеке басын кінәлау сезімін қорғау болып табылады. Көптеген балалар, әсіресе жасөспірімдер ажырасу жағдайын естіп, аңдаусыз үстінен түсуі

оларды кобалжытып, кейіннен ол ата – ананың қарым-қатынасы мен араларындағы конфликтілер баласына деген қатынастан қарағанда олар үшін неғұрлым маңызды екендігін түсінеді. Бұл баланың күтпеген эгоцентризміне, оның ата-аналарының ортасында әлем орталығы деген түсінік қалыптасады. Егер балада осы сенім күші болса, онда ол ажырасу жағдайын отбасын тастап кеткен ата-ана мен өзінің жеке қарым-қатынастарының құлдырауы деп түсінеді. Және ол өзін сәтсіздікті басынан кешірген махаббат құрбаны деп қабылдайды.

Осыған ұқсас кінә сезімдері ата-анасы ажырасқан барлық балаларда байқалатын өзінің толық құндылығын шеттетілу сезімі арқылы көрінетін жоғалтып алу сезімдерімен түсіндіріледі. Мұндай кінә қиялдары көп жағдайларда ата-ана арасында болған дау-дамай тәрбиелеуге байланысты, яғни бала төңірегінде болғандықтан, еске түсіру кезінде күшейіп отырады. Осылайша, бала өзін конфликтілердің басты себебі ретінде қабылдай бастайды.

Бала үшін бұл өзінің ата-анасының ажырасуында өзін кінәлі деп санау жеткілікті түрдегі күрделі негіз болып табылады. Сондықтан, көп жағдайда көптеген балалар анасы мен әкесінің арасындағы конфликтіні біріктіруші ролінде ойнауға тырысады. Ажырасу бұл әрекеттің бұзылуының дәлелі болып табылады. Ата-ананың біреуінің кетуі- айырылу және махаббатты жоғалтып алу алдындағы қорқыныш сезіміне айналады. Бұл қорқыныштар жасөспірімдердің инстинктивті конфликтілерін жүзеге асырады және бұлар мәдени бейімделудің қозғаушы күштері болып есептеледі. Осының нәтижесінде, ажырасу көптеген балаларға жазалау, нашар тәртіптері үшін сазайын тарту, жеткіліксіз табысы мен шек қойылған ойлары үшін жазалау деп түсінеді. Ата-анасының ажырасуында өзін кінәлау сезімінің дамуы шын мәнінде ереже болып табылады. Валлерштейн және Келлидің айтулары бойынша, осыған ұқсас құбылыстар 30-50 % жағдайларда кездеседі. Ал Ф. Гельмуттың айтуы бойынша, бұл кішкентай балалармен қатар жасөспірімдерде де сондай, кейде тіпті жоғары болуы да мүмкін. Баланың өзін-өзі кінәлау сезімі қорқыныш тудырады, яғни сазайын тарту және жеке басының биік күшінің алдындағы қоқыныштың пайда болуы Бірақ ата – аналарының ажырасуының себебінде өзін қатты емеспін деп есептейтін балаларда біршама күрделі кобалжу күйіне түседі екен. Мысалы, оларда: «егер мені анам немесе әкем бала – бақшадан алып кетпесе мен балаларға не деп айтамын» деген сияқты сұрақтар туындайды. Осыған қоса ажырасу жағдайына түскен балаларда болатын ең үлкен қорқыныш түрі - ол әкесін кейін тағы да анасын жоғалтып алу (немесе керісінше) қорқынышының пайда болуы.

Бір балада мұң басым болса, басқасында ол ашу-ызамен көмкеріледі, үшіншілері өздерін кінәлі сезініп, өз-өздерін ұяттымын деп ойласа, төртіншілері әкесімен қоса анасын да жоғалтып аламын ба деген қорқынышпен әкесінің кеткеніне не ашуланарын, не мұңаярын білмей қиналады. Эмоциялар әр индивидте әртүрлі көрінуі мүмкін – мұң, қайғы, ауырсыну сезімдері, ашу-ыза, кінә сезімі және қорқыныш – бұлардың барлығы баланың ата-анасының ажырасуына көрсететін қалыпты реакциялары.

Бұлар тек жай ғана реакциялар емес, егер бала психикалық жағынан сау болса, онда осы эмоциялардың біреуіне ғана жауап қайтару керек, яғни реакциясы бір түрде ғана болуы қажет.

Өзінің ата-анасын жоғары дәрежеде жақсы көретін балалардың өзі олардың ажырасуларына қайғымен қарайды, өйткені, ажырасу олардың өмірлеріндегі шешуші оқиға болып есептеледі. Бірақ жоғарыда аталған сезімдер кез-келген баланың жан жинағында болады. Олар тек жан қиналысын ғана емес, сонымен қатар бірауақытта жан теңдігін қалпына келтіру үшін күрес құралы болып та саналады.

Ажырасу жағдайынан кейінгі дағдарыстың күшеюінің екі негізгі себебі бар: олар ата-ана ажырасу арқылы балаға келтірген ауыртпалығы үшін өзіне жауапкершілікті ала алмау және ажырасудан кейін бала тәрбиесін жауапкершілікке алған ата-ана, яғни анасының ажырасудан кейінгі дағдарысы. Аталған мәселелер ажырасудан кейін ана мен бала арасындағы қарым-қатынасқа әсер етпеуі мүмкін емес, ал бұл нақты қарым-қатынас баланың ажырасуға байланысты өзінің қайғыларын жеңуге жанама әсерін тигізетінін көрсетеді.

Экономикалық қысым және сонымен байланысты ауыртпалықтар ажырасқан ананың балаға аз уақыт бөлуіне әкеліп соғады. Отбасылық ауыртпалықтар ананың жұмыстан бос уақытта да баласына аз көңіл бөлуіне әкеледі. Осы уақытқа дейін анасымен болған кішкентай балалар енді бала – бақшаға барады немесе ата-әжесімен қалса, оқушы кезінде үйде жалғыз қалуға мәжбүр болады.

Жан ауыртпалығына тап болатын аналардың көңіл-күйлері өзгеріп тұрады. Стрестік жағдайда баласының ең қарапайым сұраныстары анасынан баласы шектен тыс талап етіп тұрғандай сезінеді. Аналардың күңіл-күйлері өзгергенде, ана мен бала қарым-қатынасын тек үстіртін мәселелері. Ана – бала қарым-қатынасының агрессивті жағы – тек бала жақтан ғана күшеймейді. Ананың осы уақытта баласына қатысты ерекше агрессияны дамытудың өзі көп негіз болып есептеледі.

Күнделікті болатын конфликтілер күшті тітіркенушілікті туғызады. Көрініп тұрғандай, ажырасқаннан кейін анаға баласының

сұраныстары үлкен талап қойып тұрғандай болып, кейде шыдамы шегіне жетіп, таусылатын кездері де болады. Ұрыс пен тітіркенушілік өз кезінде екі жақты да «агрессивтілік оталуына» әкеп соғады.

Ата – ананың жасөспіріммен болған конфликтісінде агрессивтілікті шектен шығармай ұстап тұрудың маңызды факторы, ол ата-ананың баласының арман-тілектерін, не жасағысы келеді, неге қарсылық білдіріп тұрғанын түсінуде. Осылайша түсіну баламен біртіндеп сәйкестеніп немесе оның көзқарасымен келісімге келе алу мүмкіндігінің нәтижесі болады. Бұл дегеніміз, балаға деген талаптарды өзгерту керек дегенді білдіреді. Егер бала ата – аналарының көзқарасымен санасса, онда онда олар баланы қарсыласқаны үшін жазаламайды.

Отбасындағы ажырасу жағдайымен байланысты болатын агрессиялар бар. Көптеген аналар үшін ажырасу жаңа бастау негізі болып табылады. Әрине, өткен өмір жеке басының толық қалыптаспағандығына көп із қалдырса, соғұрлым балаға ашу – ыза, ұят және т.б. сезімдерден жаза тиісі мүмкін. Осы уақытқа дейін ажырасу жағдайымен байланысты ата-ананың мінез-құлқындағы өзгерістер бақылауға алынды. Осыған байланысты бірінші орында ата-аналар ажырасудың балаға тигізер әсері қандай екендігін өз-өздеріне есеп бере ала ма деген сұрақ тұрды. Сол үшін ата-аналарға ажырасу бала үшін қаншалықты маңызды екендігін көрсету үшін жұмыстар жасалды, яғни осы арқылы ата – аналар өздерінің жеке өмірлерінің қызығушылықтары арқылы келтірген ауыртпашылықтарын сезініп, келтірген зардаптары үшін өздеріне жауапкершілікті алып, баланың ары қарай дамуына жағдай жасап, оның мұңдары мен өкпелерін, агрессивтік көріністерін түсінген болатын. «Кінә үшін жауапкершілік» ажырасуға әкелген жағдайлардың дамуына немесе ажырасуда өзін кінәлі емеспін деп санайтын ата – аналардың да позициясы болу керек.

Ажырасудан кейін баланың қайғырулары басталып, ата-ананың кризисі аяқталады деп айту қате болар еді. Шын мәнінде олай емес, соңғы уақытта бұрын бірге болған жұптардың ажырасу кризисін зерттеп жатқан көптеген жұмыстар бар. Олардың жеке бастарының мәселелері азаймайды, керісінше, бірден өседі. Ажырасу көптеген ата-аналарға қосымша психикалық, әлеуметтік, экономикалық проблемалар әкеледі.

Көптеген ата-аналардың жанама жан айқайлары балалардың реакцияларынан сәл ғана айырмашылығы бар. Балалар ажырасуды ең алғаш ата-анасының арасындағы қарым-қатынасқа байланысты деп қабылдамайды. Олар өздерін әкесі немесе анасы тастап кететіндігін түсінеді. Өкпелеу сезімдері, болашақ алдындағы қорқыныш,

ажырасқан жұбына деген ашу-ыза, жек көру сезімі, сонымен қатар (жиі бейсаналы түрде) балаға қатысты да байқалып отырады.

Ата-анасының ажырасудан кейін баланың дамуы жайында сөз болғанда, бір-бірімен өте тығыз байланысты екі сұрақ туындайды. Бірінші сұрақ келесідей түрде болады: бала үшін толық емес отбасында өмір сүру деген нені білдіреді, яғни тек қана үлкендердің біреуімен ғана тұру. Екінші сұрақ: баланың енді бірге тұрмайтын ата-анаға деген қарым-қатынас құндылығы және маңыздылығы. Осы сұрақтардың екеуі де соңғы жылдары ажырасу мәселесіне арналған зерттеу жұмыстарының маңызды мәселелерін құрайды. Ажырасудың бала тұлғасының дамуына жағымсыз әсер етуін шектейтін немесе көмек беретін мүмкіншіліктер ата-аналар балаға ата-ананың екеуімен бірдей интенсивті қарым-қатынас жасауына жағдай жасаған кезде, яғни бала бірге тұрмайтын ата – анамен де қарым – қатынаста болатын болса, онда балаға ата-анасының берген көмегі ұтымды болады. *«Ажырасқан» бала.*

Баланың және ата-ана өзінің арман-тілектері арасындағы қарама-қайшылықтарды жеңе білу және тану қиындығы ата-ана ажырасу арқылы балаға келтіретін жасырын ауыртпалықтың қатарында орналасқан. Қызығушылықтан туындаған кінә сезімі көптеген ата-аналар бала мотивтерін есепке алуға тура келеді, мысалы, бала қызығушылығын өздерінің және қажеттіліктерін қанағаттандыруға пайдаланады: «Мен мұның барлығын бала қызығушылығына байланысты ант жасадым» деген сөздермен аяқталады. Нәтижесінде баланың ажырасуға деген реакциялары ата-ананың екеуінде қобалжытып мазалайтын маңызды мәселе ретінде емес, керісінше, баланың ажырасуға деген реакциялары ата-аналардың жеке қызығушылықтарына байланысты фрагменттерді шешу үшін қолданылады.

Ажырасудан кейінгі жасөспірімде жиі ретте әкеге қатысты кризис туындайды. Әдетте, баланың ажырасудан кейінгі ата-ананың конфликтілі қарым-қатынастарына араласуы пассивті болады. Ол өзін қылмыскер емес, жәбірлеуші деп есептейді. Оның мінез-құлық аффектілері өзінің ниетіне, ойына бағытталған және ол ата-ананың ниетімен жүзеге асырылады. Баланың ниеті, ойлары өзіне көңіл аудартуға және ауырсыну мен қорқыныш сезімі, сонымен қатар айырылуды шектеуге бағытталған. Тек қана ата-аналардың қайғырулары қарама-қайшы емес, көптеген балаларда ата-ананың екеуіне де деген махаббатпен қатар олардың қайта қосылу керек деген арман бірге жүреді. Осымен бірге балаларда кері бағытта жүретін күшті тенденциялар байқалады, әсіресе, қамқорлықты қолға алмаған адамға, яғни - әкесіне бағытталған.

Бала анасын жақсы көріп тұрып, соған қатысты балада қорқыныштың әсерінен анасына деген агрессия пайда болып, қорқыныш сезімінің әсерінен бала анасына одан сайын тәуелді бола бастайды. Бұл агрессия баламен бірге тұрмайтын ата-анасына көшетін болса неғұрлым азаятын еді.

Ата-ананың ажырасумен байланысты көптеген балалар өздерінде кінә сезімін дамытып алуларынан әкелерінің жоқтығы үшін кінәні өтеу қорқынышының өсуіне әкелуі мүмкін.

Кейбір балалар керісінше, өкпелерін өз саналарында сақтап, әкелерін кешірмейді (көп жағдайда өмір бойы). Олар өздерін тастанды деп сезініп, сол атқа қалғандары үшін кектерін алуға тырысады.

Кей кездері анасына бағытталған жағымды талпыныстар әкесіне де бағытталуы мүмкін. Баланың анасымен идентификациялануы да оның әкесінен бас тартуына әсер етеді.

Осы және басқа да мотивтер балада әке махаббатына қарама-қарсы ағысты туғызады, яғни баланың әкесімен сәйкестенуіне қарсы әсерін тигізеді. Бұл психодинамикалық мәселе мынадан тұрады: өкпе, кінә сезімі және қорқыныштарын жоюға қолданылатын әкесіне қарсы тітіркендіргіштің дамуы шын мәнінде баланың психикалық мәселелерін кеңейтеді. Көп жағдайда балалар ыстық махаббат пен жек көру сезімінің ортасында қалады. Көптеген балаларға күресуге тура келетін жағдай, ол өз агрессияларын әкелеріне жұмсауларына байланысты анасына деген қарым-қатынас сақталады.

Ата-ананың ажырасуы қай уақытта болмасын балаға үлкен қиындықтар туғызады. Кейбір ғалымдардың айтулары бойынша ажырасулардың ұзақ уақыттық әсердің ерекше және ерекше емес түрлерін ажырата білу керек дейді. Анықталғандай, баланың ажырасуға дейінгі, ажырасу кезіндегі және ажырасудан кейін дамуының күрделі жағдайы қорғанудың протогенді процестерінің мүмкіндігін жоғарылатады. Осындай қорғану процестерінің нәтижесінде күрделі психикалық бұзылыстар (симптомдар, мінез қырлары) және де кейіннен невротикалық ауруға шалдықтыратын аса жоғары диспозицияның болуы. Бұл невротикалық диспозицияларды ажырасудың ұзақ уақыттық әсерінің ерекше емес түрі деуге болады, өйткені ажырасуды бала өзінде өмір бойы бейсаналы түрде сақтап жүретін конфликтілердің маңызды эмоциялық факторы, яғни пайда болу факторы ретінде бағалауға болады. Балаға ажырасудан кейін көрсетілетін көмек жасалынуы қажет. Көп зерттеулерде ажырасу жағдайынан кейін көмек көрсетілген балалар мен көмек көрсетілмеген балаларды салыстыруда балаларда едәуір айырмашылық кездескен.

Мұндай балалар, яғни дер кезінде психологиялық көмек алғандар ажырасудан кейін көптеген айлар бойы конфликтіге көлемді қорқыныштарды сыртқа көрсеткен, дегенмен отбасында ата-ананың біреуімен жалпы шиеленіс өсе түскен, бірақ ажырасудан кейін отбасылық жағдай қауіпсіздікті ұсынғаны соншалықты, олар жағдайлардың өтуі барысында өздерінің қорғаныстарын біршама босата алды (әсіресе балалар әлі жеткіншектік жасқа жетпеген кезде).

Әрине, жағымсыз жағдайдың әсерінен болжамдар едәуір төмендеп кетуі мүмкін. «Тиімді емес» ажырасудан кейінгі қарым-қатынас экстремалды жағдайларға әкеледі. Балаға деген психикалық қысымның күштілігі соншалықты, ата-анасының ажырасуының нәтижесінде балада посттравматикалық күйзеліс, яғни шыдамына шек қойған қорқыныштардың жарылысы болады. Осыдан келіп шығатын мәселе бала үшін екі жақты болып көрінеді: біріншіден, ата-ананың біреуімен айырылысу көптеген айларға созылатын немес көп рет қайталанып отыратын ауырсыну сезіміне айналуы. Бірақ не өзгермей сол қалпында қалады, бұл келесі: балалар ата-анасының арасындағы конфликтілердің объектісі болып қана қоймай, өздерін шешім қабылдаушы ретінде сезінеді.

Ажырасудың жасөспірім психикасының дамуына әсерінің келесі мәселесі агрессиямен байланысты.

Конфликтілер агрессиялы қозулармен қатар жүреді. Ата-анасы ажырасқан балалар агрессиялы конфликтіге неғұрлым бейімді болып келетін сияқты: өкпелеу, негізгі қажеттіліктерден бас тарту, регрессивті процестер, сәйкестену процесі және кінә сезімі баланың ата-ананың біреуіне немес екеуіне бірдей агрессияның күшеюіне әкеледі. Конфликтілерді өңдеу нәтижесі әр балада әртүрлі болады. Бала қорқыныштарын өзінің агрессиясына бағыттауы мүмкін. Осының әсерінен ол өзінің ары қарай жалғасатын өмірінде басынан өткен сәтсіздіктер мен адалсыздықты, тітіркенуі мен ашу - ызасын сыртқа шығарып көрсетуден қорқуы мүмкін.

Ерекше ұзақ мерзімді бұзылыстарға өзін толық сезінбеу мәселесі жатады. Егер балалар өздерін – тастанды және жеткілікті өлшемді махаббатты ала алмадым деп сезінсе; егер олар өз отбасын сақтап қалмауда өздерін кінәлі сезінсе; егер отбасынан кеткен адаммен бірге өздерінің маңызды бір бөлшегін жоғалтып алғандай сезінсе; егер өздерінің сексуалды сәйкестігінде сенімді болмаса; егер олар анасы үшін жетіспейтін жұптық орнын баса алмайтынын сезінсе; егер олар өздерін керексіз, ештеңеге жарамсыз екендігін сезінсе; егер олардың кінә сезімі өздеріне жаңа бір қате жасап қоюына қорқыныш тудырса

және т.б. Балада өзі туралы көріністердің барлығы бейсаналы түрде болады. Сондықтан көп жағдайда ата - насы ажырасқан балалар өмір бойы махаббатқа лайық емеспіз деп ойлап, сәтсіздікті қайта басынан кешіру қорқынышын алып жүреді.

Балаларда бұл мәселер кішкентай кезінен пайда болады, ол «өзіне ұқсайтындармен» қарым-қатынасында, кейіннен – жеткіншектермен қарым-қатынаста ең соңында – кәсіби және қоғамдық өмірде көрініс табады. Бір жағынан, бұл өзін толық сезінбеу сезімімен байланысты, осы арқылы олар өздерін жеңіліске түскен деп сезініп, не бірлестікпен қашады, не өзінің артықшылығын үнемі дәлелдеп отыруға мәжбүр болады.

Салыстырмалы зерттеулерге қарағанда ажырасудан кейін балалардың бейімделуі оның анасының ары қарайғы іс-әрекетіне тәуелді болады, яғни анасы қайта заңды некеге тұра ма, әлде азаматтық некеде бола ма, жоқ ер адамдармен қарым-қатынасты үзе ме т.б. Аналары заңсыз түрде басқа ер адаммен бірге тұрған жасөспірімдерде бейімделу өте ауыр өтеді. Нәтижесінде, олар өздеріне сенімсіз болады. Көп жағдайда әкелері балаларымен кездескенде аналарының қылығын кекетіп, жақсы сөздер айтпайды, сол себепті жасөспірімдер моральдық тұрғыда әлсіреп қиналады.

Алайда, бұл проблеманың бәрін шешуге болады. Ол үшін жалғыз бала тәрбиелеп отырған әйел өз балаларына ер адамдар туралы жағымсыз түсініктеме қалыптастыратындай іс-әрекет жасамау керек. Өзі бұрыннан танитын немесе сыйласатын ер адамдар мен балалардың арасында жағымды, жақын қарым-қатынас жасауға мүмкіндік жасай білу керек

Әсіресе, толық емес отбасында ұл балаларға өте қиын болады: олар қоғамды әйел билейді, ал ерлер ешкім емес деген ойға келуі де мүмкін. Осыған қарамастан олар өз аналарын қорғаумен болады да, өз жеке өмірлерін елестете де алмайды. Нәтижесінде, олар өздерінің гетеросексуалды құмарлықтарын сезінбейді де. Кейбір жағдайларда керісінше, жасөспірімдер аналарына қарсы шығып, үйден қашуы да мүмкін. Осының барлығының нәтижесінде жасөспірімдер әйелдерге жаман іс-әрекет жасауға бейім болып тұруы да осыдан.

Отбасыдағы ата-ананың ажырасу жағдайы тек ұл балаға ғана әсерін тигізіп қоймай, сонымен қатар қыз балаларға да біршама кері әсер етеді. Қыз балаларға да, ұл балаларға секілді әйел мен ер адамның қарым-қатынасы туралы бұрмаланған түсініктер тән болады. Нәтижесінде олардың жыныстық идентификациясы өте өзгермелі келеді .

Әртүрлі мәліметтерге қарағанда толық емес отбасылар, яғни баламн жалғыз қалған ата-ана 13 %-дан 40–45 % аралығында болып отыр. Мұндай отбасылар: ажырасудың салдарынан ата-ананың біреуінің өлімінен, сонымен қатар егер олардың біреуі жұмыс барысымен басқа жақта жүрсе немесе ата-аналары мүлде бірге тұрмаған отбасылар.

Жоғарыда бөлінген толық емес отбасының әрқайсысы өз ерекшеліктері мен бала дамуына да әсері әр түрлі болады:

– ажырасқан отбасыларда жасөспірім көп жағдайда ата-анасының конфликтілі дисгармониялық қарым-қатынасына куә болады;

– жесір қалған отбасыларда ата-аналарының бірге болғандарын еске түсіру көбіне жағымды эмоциялар тудырады;

– анасымен ғана болатын балалар – нақты, реалды отбаслық қарым-қатынас, отбасылық қызметтерді сезінбейді.

Қазіргі кезде тек қана аналары бар отбасылар саны көбейіп келеді. 1980 жылы Қазақстанда тұрмыс құрмаған әйелдердің босануы 10,6 % болса, 1999 жылдан бері 27,9 %-ды құрап отыр.

Қорыта келгенде, отбасындағы ажырасу жағдайы отбасы мүшелерінің барлығына, соның ішінде, жасөспірімдік шақтағы балаларының енді ғана дамып келе жатқан тұлғалық, эмоционалды, қарым-қатынас және т.б. сфераларына айтарлықтай зардабын тигізеді. Сондықтан да, отбасында ажырасуды болдырмау, олардың алдын-алу жолдарын қарастыру психолог мамандарының ғана емес, сонымен қатар, жалпы қоғам алдында тұрған үлкен міндет деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Бейіндік оқытуды ұйымдастыру» Мұқатаев А. А. Қарағанда, 2009.
- 2 «Педагогика» Мұқанова Б. Ы., Төлеубекова Р. К., Алматы, 2003.
- 3 «Жалпы психология» Тәжібаев Т. Т., Алматы «Санат», 1993.
- 4 «Помощь трудным детям» Раттер М, 1987.
- 5 «Психологиялық қызметті ұйымдастыру» Көмекбаева Л. К., Алматы 2003.
- 6 «Ұлттық тәрбие» Қалыбекова А. А.
- 7 «Педагогика» оқу құралы Қалыбекова А. А.
- 8 «Баланың сезімділік әлемін дамыту» Қалдыбекова А. Қ.

СӘН-ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ

СЕКЕНОВА А. Е.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АБДЫКАКИМОВ М. Т.

ғылыми жетекші, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Сән барлық қоғамдарға белгілі бір мәдени үлгілерді қарызға алу арқылы басқаларға кейбір әлеуметтік топтарды ұқсату мүмкіндігі болғанда, қашан және қай жерде болса да таратады. Дәстүрлі және мүліктік қоғамда салт-дәстүр құқығы белгілі бір әлеуметтік топтарға белгілі бір мәдени үлгілерді белгілеп, сәнге қарағанда қатаң әрі нақты анықталады.

Алғаш рет XIX ғасырдың соңында неміс әлеуметтанушысы Г. Зиммель жаппай сән пайда болған және жұмыс істейтін қоғамның ерекшеліктерін атап өтті [1]. Ол келесі сән белгілерін анықтады:

1 Қоғамда беделге қарай әлеуметтік топтар арасында айырмашылықтар болуы керек (сондықтан, қарабайыр қоғамда сән жоқ еді).

2 Төменгі қабаттардың өкілдері қоғамда жоғары лауазымды атқарады және бұл үшін мүмкіндіктері бар (яғни, қиын әлеуметтік бөлгіштер жоқ). Бұл сипаттамалар капиталистік қоғамға сәйкес келеді.

Сән әлеуметтік жүйелерде келесі ерекшеліктермен сипатталады:

- 1) Динамикалық;
- 2) Әлеуметтік дифференциация және ұтқырлық;
- 3) Ашықтық (дамыған байланыс арналары);
- 4) Артықшылық (көптеген бәсекелес сәнді модельдер бар).

Сән – бұл ескі әлеуметтік нысандарда біртіндеп дамып келе жатқан үдеріс болып табылады. Сәннің XII-XIII ғасырларда пайда болуы Батыс Еуропа қалаларында қаланың мәдениетінің дамуы, коммуникацияның жаңа түрлеріне деген қажеттілік, көбірек және қысқа. Осындай байланыстар нәтижесінде мәдени байланыстарды алыс жерлерде жасап, крест жорықтарынан қайтқан рыцарларға барып, киелі жерлерге, саудагерлерге және көшпелілерге баратын қала алаңдары мен көшелерге айналды. Қалаларда жаңа мәдени үлгілер мен идеялар пайда болды, өндіріс өнімі, бірінші кезекте, өнімді сатуға арналған өнімдер, содан кейін өндірістің түріне арналған қалалық қолөнер бұйымдары түрінде дамыды. Бірақ сән-салтанат негізінен корольдің сарайы және сарайлары болды.

XIX ғасырда сәнге әлеуметтік мәні зор болды. Бұрынғы шекаралар мен тыйымдар жойылып, жаппай тұтыну үшін әртүрлі

және арзан тауарлардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін жаппай өндіріс дами бастаған «тең мүмкіндіктер» қоғамы пайда болған буржуаздық революциялардың және өнеркәсіптік революцияның нәтижесінде, байланыс және байланыс жаңа арналары: пошта, телеграф, теміржол, газеттер, журналдар, радио, теледидар, интернет. Қазіргі заманғы сән қалалық мегаполистердің шебері болып қала береді.

Г. Зиммель сән үлгісінің «элиталық тұжырымдамасын» ұсынды, бұл әртүрлі әлеуметтік топтардың психологиясы мен мінез-құлқының ерекшеліктеріне негізделген сән жұмысының пайда болу тетіктері мен себептерін түсіндіріп берді - бұл тұжырымдама «ой-тұжырымдаманың нәтижесі» деп аталды. Осы тұжырымдамаға сәйкес, төменгі қабаттар элитаны еліктеуге тырысады, жоғары сыныптармен иллюзиялық қоғамдастықты көрсетіп, сәнді үлгілерін көшіруге тырысады [1]. Осылайша, сәнді стандарттар мен құрылымдар бірте-бірте жоғарыдан төменге қарай секіріп, қоғамның төменгі қабаттарына жетіп, тұтастай алғанда қоғамға таралады - жаппай сән пайда болады. Әлеуметтік элита өздерінің мәртебесін және қалған массалардан айырмашылығын сақтау үшін жаңа сәнді модельдерді қабылдайды. Массаждар қайтадан жоғары деңгейдегі әлеуметтік мәртебеге ұмтылатын жоғары деңгейдегі сәнді стандарттар мен модельдерді менгеруге тырысады.

Сән массасы мен жаппай мінез-құлықпен байланысты. Қазіргі заманғы қоғамда орта таптың қоғамдағы салыстырмалы түрде тұрақсыз жайғасымының арқасында басты рөл атқарады: бір жағынан, өзінің әлеуметтік мәртебесін көтеруге тырысады, ол элитаны еліктейді, екінші жағынан, оның төменгі әлеуметтік топтардан айырмашылығын атап көрсетеді. XX ғасырда. Көптеген жаңа «сән» қоғамның төменгі қабаттарында - джаз, джинс және т.б. пайда болды. Танымал сәнгер-дизайнер К. Лагерфельд 80-ші жылдарда: «Көшеде елемейтін адам – ақымақ. Соңғы жиырма жылдағы сәнді анықтайтын – көше [2].

Қауіпті әлеуметтік жағдай XIX–XX ғасырларда босануға байланысты әйелдердің сәніне белсенді қатысуды тудырды.

Сән - бұл әлеуметтік жағынан айырмашылықты айқындайтын әлеуметтік теңсіздікті (әлеуметтік топтардың әр түрлі мүмкіндіктері мен сәнді мінез-құлқына қатысуға ынталандыратын, сәнді үлгілердің әртүрлі құны бар және т.б.) көрсететін әлеуметтік реттегіш. Екінші жағынан, сән қазіргі қоғамды демократияландыру факторы бола отырып, әлеуметтік топтар арасындағы айырмашылықтарды түзейді.

Сән тек әлеуметтік мәртебесін көрсетудің құралы ғана емес, сонымен қатар, адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы, бұқаралық коммуникацияның нысаны. Сән топ ішіндегі байланыс және топ ішіндегі қарым-қатынас ретінде жұмыс істей алады. Сән қарым-қатынастың негізгі әлеуметтік-психологиялық механизмдерімен байланысты: ұсыныс, инфекция, сендіру, имитация.

XVII ғасырда буржуазиялық революцияның қарсаңында және кезінде, имитациямен қатар, жеке адамдар мен әлеуметтік топтардың бір-біріне сән-салтанат, мысалы, ағылшын аксүйектеріне және буржуазияға (әсіресе діни секталардың мүшелері) қарсылық бар.

Имитацияның негізі - имитациялық рефлекс. Терең әрі кеңірек құбылыс өзара игеру болды, ол әлеуметтік идентификация деп аталады және сәнді мінез-құлықпен тікелей байланысты. Сәйкестендіру - бұл саналы ассимиляцияға және сонымен бірге саналы бөлінуге негіз жасайтын коммуникацияның ішкі әлеуметтік-психологиялық механизмі. Сән арқылы адамның өз тобына мүше болуы және басқа топтардың мүшелеріне қарсы болуы да көрінеді. Топпен сәйкестендіру феномені және жалпы қабылданған сәнге қарсылық антимод деп аталды. Әдеттегідей, ресми сәнге қарсы наразылық қоғамдағы басым құндылықтарды қабылдамаудың сыртқы көрінісі болып табылады. Мұндай мінез-құлық әлеуметтік құрылымға және олардың қоғамдағы ұстанымына наразылық білдірген әлеуметтік топтарға тән. Осылайша, Ұлы француз революциясы кезінде, антимод сан-шлоттарды киюдің тәсілі болды. XX ғасырдың екінші жартысында кәдімгі сәнге теріс қатынасы жас ұрпаққа тән.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін жастардың наразылықтары жастардың субмәдениеттерде көрініс тапты: 1940 жылдары - Франциядағы зүти және жазу; 1950 жылдары - АҚШ-та битниктер мен велосипедтер, Ұлыбританиядағы балалар, КСРО-дағы ерлер; 1960 жылдары Батыс елдерінде - рокер, «сән» (модернист), хиппи; 1970 жылдары - хиппи, скинхед және панк. 1980 жылдары - punks, «new romantics», рэперлер, «жасыл»; 90-жылдардың басында - «гранж». Қарсы режим көбінесе жаппай сәнге айналады немесе кем дегенде ресми сәнге әсер етеді. Осылайша, 1950-1960 пен 1960 жылдардағы джинсы үстем тәртібіне қарсы наразылық білдіретін жастар киіміне жаппай айналды. Бұл заманауи сән қалыптасқан үлкен инновациялық әлеуеті бар балама субмәдениеттер болып табылады. Мысалы, хиппилер адамның сыртқы келбетін буржуаздық формаларға және ресми сәннің біркелкілігіне, сондай-ақ басқа халықтардың мәдени элементтерін және уақыттың мөртаңбасы бар

ескі заттардың қолданылуына қызығушылық танытты. Панкілердің субмәдениетінде жарқын түстер, агрессивті аксессуарлар және т.б. сондай-ақ дәстүрге наразылық пен пародия үрдісі қолданылды.

Сәннен кейін адамның қоғамға, қоршаған айналасына, өзіне өзі қатынасын ашып көрсетеді. Бір жағынан, адам өзінің жеке өмірін сақтап қалғысы келеді, екінші жағынан, қоғамның басқа мүшелерімен өзін-өзі танытуға тырысады. Сәнге мойынсұнуға деген жасырын ықылас тәуелсіз болуды қалайды, басқаларға еліктеуге емес, олардан ерекшеленеді. Сән адамның дайын нұсқаларын ұсына отырып, шынайы таңдауды жоққа шығарады, мінез-құлқымен ұстануға болатын мінез-құлықтың қалыпты үлгілері, сонымен қатар даралықты дамытудың елесін қолдайды. Бұл қорғаныс, компенсаторлық сән функциясының көрінісі ғана болып танылады.

Адамның белгілі бір әлеуметтік немесе жас тобына қатысуы сәнге деген көзқарасын таңдау мүмкіндігін анықтайды. Сәнді имитация адамға топтық құндылықтар жүйесіне қосылады. Сән үлгісі конформизммен тығыз байланысты, бұл әлеуметтік сәйкестендірудің ерекше жағдайы. Сәйкестік адам мен топ арасындағы белгілі бір қақтығыс, олардың көзқарастарының, тілектерінің, мүдделерінің алшақтығын білдіреді. Сонымен қатар, жеке адам топтың құндылықтарына бейімделуге, немесе өз наным-сенімдерін тастау, топпен қабылданған стандарттар ретінде өзін жасыруға мәжбүр болады. Сән сәйкестікті беру қажеттілігі мен жеке іріктеу қажеттілігі арасындағы қақтығысты да азайтады, бұл екеуін де қамтамасыз етеді. Сән үлгісі ресми немесе белсенді болуы мүмкін. Ресми сән-қудалау жағдайында оның рецептері адамның жеке нанымына қайшы келмеген жағдайда ғана орындалады [3].

Сән дамуының тарихы бізге адалдықтың дәстүрге және адам рухына тән өзгерістерге деген ұмтылысымызға әсер етеді. Мәдениет құбылысы ретінде сән - салт-дәстүр, өйткені ол мәдени дәстүрдің тұрақтылығына үлес қосады: әр мәдениетте өзінің дамуының әр кезеңінде сән бар. Сәннің рәсімдік табиғатын К. Лоренцтің мәдениетіндегі рәсімінің ерекшеліктері сипатталған параметрлермен сипаттауға болады.

Біріншіден, Лоренцтің айтуы бойынша, рәсім коммуникативтік функцияға ие, ол тек қана түзетіп қана қоймайды, сонымен қатар мәдениеттің үздіксіздігін қамтамасыз ете отырып, салт-дәстүрмен берілетін қатаң мәдени құрылымдарды таратады. Сән өзінің мәдениетінде де, тарихи тұрғыда да ақпараттылығы бар. Мәдениет ішінде сән уақыттың динамикасын, экономиканың жай-күйі

мен заманның рухын сипаттайды. Тарихи тұрғыдан алғанда, сән зерттеліп жатқан мәдениетті, оның құндылықтарын, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін, сыныптық қатынастар мен даму бағыттарын терен ойлауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Зиммель Г. Мода // Г. Зиммель. Избранное. Т.2. Созерцание жизни. М., 1996. – с. 24.
- 2 Гофман А. Б. Мода и люди или новая теория моды и модного поведения. - М., 2000. – с. 12.
- 3 Ятина Л. И. Мода глазами социолога: результаты эмпирического исследования // Журнал социологии и социальной антропологии. 2005. - № 2. – С. 4.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

УЫЗБАЕВА А. А.

PhD доктор, қауымд. профессоры,

«Философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасы

ИБРАЕВА Б. А.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Мақала жетім балалардың әлеуметтік статусын анықтау мен оларды әлеуметтендіру мәселесін зерттеуге, жетім балаларға арналған мекемелер мен әлеуметтендіруге бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асыру мәселелері талқыға салынған. Өйткені Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жетім балалар мен ата-анасынан ажыратылған, яғни олардың қамқорлығынсыз қалған балалардың жағдайы көпшілікті толғандыруда. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының «Қазақстан-2030» даму стратегиясына сай жетім балалар үйіндегі тәрбиелініп жатқан әрбір ұрпақтың жеке адам ретінде қалыптасуының шешуші факторы ұлттық тәрбие деп көрсеткен.

Жетім балалар тәрбиесіне қазіргі кезде ұлттық тәрбие тұрғысынан да көңіл бөліп, оларды тұлғалық қалыптастыру мәселесі бүгінгі күн талабы. Балалар үйінде жетім баланың жеке тұлғасының әлеуметтенуінің өзіндік ерекшелігі бар. Оның іс-әрекеті толығымен тәртіпке салынып қадағаланылады, бұл бала дамуында артта қалушылықты, масылдықты, жеке басы еркін ұйымдастырудың төменгі деңгейін туындатады.

Сонымен қатар, әлеуметтендіруге байланысты ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтендіру деңгейлері мен факторлары және «әлеумет-тендіру», «бейімдеу» ұғымдары бөліп қарастырылады. Жетім балаларды әлеуметтендіру мәселесін шетелдік, отандық ғалымдардың зерттеулеріне, тәжірибелерге сүйене отырып, теориялық, практикалық тұрғыда сипаттау қазіргі педагогика іліміндегі мұндай өзекті мәселені шешуге себеп болады. Көптеген теориялық деректерді талдау барысында біздің тарапымыздан қазіргі жағдайда жетім балаларға көмек көрсету жүйесінде жетім балалар тәрбиеленетін мекемелер қызметінің бірнеше жұмыс бағыттары айқындалды [1].

Атап айтар болсақ, әлеуметтік, медициналық, психологиялық, ұйымдастырушылық-тәрбиелеушілік. Мұндағы тәрбиеленушілердің қоғамдық ортаға бейімделуі баланың әлеуметтік статусына сай емес, медициналық тұрғыдан бұл типтегі балалар тұқым қуалаушылық тұрғысынан дертке шалдыққан немесе жүйке жүйкелері тозу арқылы ашушаң, ызақор болып келеді. Мұның барлығы айналып келгенде олардың әлеуметтенуіне кедергі келтіріп, әлеуметтендірудің тиімділігін төмендетеді яғни, балалар шынайы өмірге даярланбайды. Оларды қоғамдық өмірге даярлауда өздерімен қатар бірге алып жүретін адамдардың қажеттігі туындайды.

Олар ең алдымен әлеуметтік педагогтар, содан кейін психологтар, жалпы педагогтар. Оларды әлеуметтендіруге қиыншылық тудыратын себептерге тоқталар болсақ, олар әлеуметтік бейімделу деңгейлерінің, әлеуметтік белсенділіктерінің, әлеуметтік құзыреттіктерінің, әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуы төмендегідей болып отыр. Оларды әлеуметтендіру әлеуметтік педагогтар тәрбиеші педагог қоғам жүйесі арқылы іске асырылуы тиіс деген тұжырым жасауға болады.

Демек, жетім балаларға әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан көмек көрсету, өмір сүруге үйрету, өзімен қатар алып жүру әлеуметтік педагог, психологтардың, тәрбиешілердің, кәсіби іс-әрекеттерінің жүйесі болып табылады.

Бұл жетім балаларды өзімен қатар алып жүру баланың бойындағы жеке қасиеттерге сүйену арқылы іске асырылады. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуіне бағытталған педагогикалық алғы шарттар жасалуы және теориялық тұрғыдан жүйеге келтірілуі, әдістемелік тұрғыдан нақты қарастыру, кезек күттірмейтін мәселе деп айтуға болады.

Балалар үйіндегі жетім балалардың шектеулі қарым-қатынастың шеңберіндегі әлеуметтік байланыстардың тұйық жүйесінде өмір

сүреді. Отбасының, білім беру жүйесінің әлеуметтендіру әсері барынша кемиді, достарымен, құрдастарымен қарым-қатынас шеңбері тарылады. Қоғам мекемедегі баланы шеттетіп, оны өзінен және де мәдени құндылықтар мен заңдылықтардан алшақтатады. Балаға қоғамнан алшақтату жағдайында әлеуметтік мәдени тәжірибені жеткізу қиындайды, ол ересек болған кезде де орны толмас тапшылық болып қалады [2].

Ресми ақпараттарға сүйенсек Республикамызда 75000 жетім бала ар екен, олардың 660 интернат ұйымдарында тәрбиеленуде, олардың ішінде: жалпы және санаторий түріндегі мектеп-интернаттарда - 37 541 бала, мектеп жанындағы интернаттарда - 15 096 бала, балалар үйлері мен жетім балаларға және ата анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мектеп-интернаттарда - 12 574 бала, кемтар балаларға арналған түзеу мекемелерінде - 12 599 бала, ерекше тәрбиелену жағдайларына мұқтаж балалар мен жасөспірімдерге, мінез құлқы девиантты балаларға арналған мектеп-интернаттарда - 884 бала, отбасы үлгісіндегі балалар ауылдарында – 281 бала, отбасы үлгісіндегі балалар үйлерде тәрбиеленуде.

Жетім қалған балалардың негізгі бөлігі білім беру және әлеуметтік қорғау органдарының интернат мекемелерінде тәрбиеленуде.

2018 жылдан бастап Қазақстандағы балалар үйі өмірлік қиын жағдайларға ұшыраған отбасылар мен балаларды қолдау орталығына айналуда. Орталықтардың балалар үйінен айырмашылығы – балаларды көмелет жасына дейін ұстамайды, тек уақытша пана болып, отбасыларына кірігіп кеткенше көмек көрсетеді.

Қолдау орталығының көмегімен асырап алатын отбасын психологиялық тұрғыдан дайындау жұмыстары жүргізіледі. Бұған дейін көптеген отбасылар асырап алған балаларды қайта әкелген жағдайлар көп кездесті. Ата-аналар баланы тәрбиелеуге дайын болмай шықты.

Жалпы асырап алған балалардың қайта кері әкелінгені 16 пайыз екен. Жалпы жыл сайын балалар үйіндегі тәрбиеленушілер саны 1000 балаға қысқарады.

Павлодар өңірінде соңғы жылдары жеті балалар үйі жабылды. Осыдан тоғыз жыл бұрын ата-ана қамқорлығынан айырылғандарға арналған 19 білім беру ұйымы болса, қазіргі таңда олардың қатары оннан асады. Соңғы бірнеше жылда ең ірі Қалқаман және Мичурин балалар үйлерінің жұмысы тоқтады.

Кесте 1 – Павлодар облысы бойынша жетім балаларға арналған мекемелер

Атауы	Қызмет түрлері	Мекен-жайы
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Балаларға арналған баспана» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балаларға, ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларға уақытша тұрғын үймен қамтамасыз ету және бұдан әрі өмірге баулу тәсілімен әлеуметтік көмек беру	Катаев көшесі, 83
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Жас ұрпақ» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны	Жетім және ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған балалар үйлері мен мектеп-интернаттары тәрбиеленушілері мен бітірушілеріне әлеуметтік көмек көрсету	Ақ.Сатпаев көшесі, 166
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Жетім балалар мен ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған Песчан №2 арнайы жалпы білім беру мектеп – интернаты» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Оқушылардың жойылған таным қызметтерін қалпына келтіру, оқушылардың ақыл-ой мен психикалық дамуындағы алғашқы және қайталама кемістіктерді түзету, оқушыларда сақталған анализаторлар қызметін дамыту, оқушыларда әлеуметтік-енбекке бейімделуіне, оналуына және олардың қоғамға шоғырлануына көмек беретін толықтырушы дағдыларды қалыптастыру	Тереңкөл ауданы, Песчан ауылы
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Качиры балалар үйі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Тереңкөл ауданы, Тереңкөл ауылы, Елгин көшесі
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Кенжекөл ауылының отбасы үлгісіндегі балалар ауылы» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Кенжекөл ауылы, ЖТҚ 1 шағынауданы, 1/1 құрылысы
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Лебязі ауданының отбасы үлгісіндегі балалар үйі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Аққулы ауданы, Аққулы ауылы, Амангельды көшесі, 63

Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Облыстық көмелетке толмағандарды бейімдеу орталығы» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Қараусыз және панасыз, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың, арнайы білім беру ұйымдарына жіберілген көмелетке толмағандардың, сондай-ақ өмірлік қиын жағдайға тап болған балалардың қабылдануын, уақытша ұсталуын, бейімделуін және одан әрі орналасуын қамтамасыз ету	Ленинградская көшесі, 43/1
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Отбасы үлгісіндегі Успен балалар үйі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Успен ауданы, Успен ауылы, Южная көшесі, 3/2
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Отбасы үлгісіндегі Шарбақты балалар үйі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Шарбақты ауданы, Шарбақты ауылы, Школьный тұйық көшесі, 8
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Отбасы үлгісіндегі Шақат балалар үйі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Павлодар ауданы, Шақат ауылы, Мир көшесі, 1/1
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Павлодар қаласының отбасы үлгісіндегі балалар ауылы» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Осипенко көшесі, 13
Павлодар облысы әкімдігі Павлодар облысы білім беру басқармасының «Үміт» балалар үйі»	Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үшін, олардың білім алуына қолайлы жағдай жасау, кәсіпті таңдауда және өз бетінше өмір сүруге дайындалуға көмек көрсету	Екібастұз қаласы, К. Сатпаев бульвары, 6

Мұндай мекемелерде бала, бірінші кезекте, ата-анасының қамқорлығына зәру, бұл оның табиғи дамуына кері әсер етіп, нәтижесінде ауыр психологиялық салдарларға әкелуі мүмкін. Балалар еркін қоғамдағы жауапты өмірге дайын болуға тиіс. Ал жетім бала балалар үйінен түлек болып шыққаннан кейін күн сайын ересектердің көмегінсіз бастан кешіруіне тура келетін түрлі

проблемаларды шешуге қауқары жоқ. Балалар үйлері түлектерінің ішінде олардың қатарластарына қарағанда, қылмысқа қатысушылар немесе қылмыс құрбандары неғұрлым жиі ұшырасады, жұмысынан немесе тұрғын үйінен неғұрлым жиі айрылады, ал өз отбасын әрең құрса, оның нашақорлық немесе маскүнемдік жолға түсуі тіпті оңай, сонымен қатар олардың арасында суицид құрбандары да жиі кездеседі. Бұл олардың жеке-дара өмірге енуінің үлкен қиындықтармен ұштасып, әр уақытта табысты жүрмейтінінің белгісі.

Сонымен қазіргі уақытта жетім балаларды әлеуметтендіру процесінде қолданылатын тәсілдер:

- Тәрбиеленушіні дербес өмірге дайындау технологиялары;
- Тәрбиеленушілердің әлеуметтік-кәсіби бейімделуін қалыптастыруға бағытталған технологиялар;
- Тәрбиеленушінің тұлғасына негізделген технологиялар;
- Әлеуметтендірудің мақсаттары:
 - Қажетті әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру арқылы дербес өмірге дайындықты қалыптастыру;
 - Жасөспірімді белсенді жұмыс әрекетіне қоса отырып, алғашқы кәсіби дағдыны қалыптастыру және тұлғаны дамыту;
 - Жетім балалардың үйлесімді тұлға ретінде дамуы.
- Жетім балаларды әлеуметтендірудің әдіснамалық негізі:
 - Дамыту ортасын құру, әлеуметтік-психологиялық тренинг өткізу;
 - Өзара әрекеттің бригадалық түрін ұйымдастыру, ынталандыру және шара қолдану жүйесі жүзеге асыру;
 - Психологиялық тренингтер мен кеңес беруді сапалы ұйымдастыру [3].

Қазіргі уақытта жетім балаларды әлеуметтендіру мақсатында көптеген бағдарламалар жүзеге асуда. Солардың ауқымды да тиімді жобалардың бірі - «Атабек» жобасы.

«Атабек» жобасы жетім балаларға және ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларға өздерінің өмірлік әлеуетін ашып, ересек еріктілер және тәлімгерлермен қарым-қатынас жасау арқылы дербес өмірлік дағдыларын дамыту үшін көмектесуге бағытталған. Тәлімгер баланың өзіне деген сенімінің артуын және өзін-өзі қамтамасыз ете алуын үйретеді, өзін жақсы тануға, өмірдегі мақсаттарын түсініп, оларды жүзеге асыру үшін жауапкершілікті алуды үйренуге жағдай жасап көмектеседі.

Осы жобаны жүзеге асыру кезінде көптеген жетім балалар өздеріне дос, аға, ата-ана тауып жатыр. Осындай жобалар жетім балалардың әлеуметтенуіне оң әсерін тигізеді.

Павлодар облыстық білім беру басқармасы мамандарының мәліметінше, соңғы уақытта жетім балаларды бауырына басқысы келетін отбасылар көбейген. Мәселен, 2018 жылдың өзінде 300-ге жуық бала жаңа ата-аналарымен қауышқан. Бұл – еліміздегі жоғары көрсеткіштердің бірі. Бұл жүргізіліп жатқан бағдарламалардың салдары.

Қорыта келе, ата-ана қамқорлығынсыз қалған жетімдер мәселесі – қашан және қай уақытта болмасын өзекті мәселелердің бірі. Ата-ананың махаббатын көрмеген баладан қандай болашақ күтеміз? Сондықтан да, ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды асырап алып, отбасындағы жылы қарым-қатынасты көріп, ата-ана жылуын сезініп өсуіне көмектесуіміз керек. Жетім балалар тақырыбы – бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Қоғамның қасіреті десек те болады. Бейбіт заманда ата-ананың мейіріміне бөленбей, аялы алақанын сезінбей өсу бала үшін ауыр соққы екені сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жетім балалардың әлеуметтенуінің кейбір ерекшеліктері //Мектепке дейінгі және бастауыш білім: қазіргі жағдайы, даму тенденциялары және мәселелері халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2014. – Б. 118-123.

2 Социализация детей-сирот как педагогическое явление // Актуальные проблемы образования в условиях его модернизации. Международная научная конференция. – Москва: МГПУ, 2007. – С. 151-154.

3 Проблема становления личности детей-сирот и их взаимоотношения со взрослыми //«Кадровые ресурсы инновационного развития образовательной системы». Материалы I Всероссийского педагогического конгресса. – Москва, 2007. – С. 264-268.

1.16 Дене шынықтыру және спорт 1.16 Физическая культура и спорт

РОЛЬ АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ИНВАЛИДОВ И ЛИЦ, С ОТКЛОНЕНИЯМИ В СОСТОЯНИИ ЗДОРОВЬЯ

АЙГУЖИНОВА Г. З.

преподаватель, ПГПУ, г. Павлодар

ТЕМИРГАЛИЕВА С. Е.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АЛЬЖАНОВА О. А.

учитель физической культуры, Ясли сад № 30, г. Павлодар

Создание оптимальных условий для жизнедеятельности, восстановления утраченного контакта с окружающим миром, психологической реабилитации, социально-трудовой адаптации и интеграции инвалидов в общество относится сегодня к числу первостепенных государственных задач.

Адаптивная физическая культура в социальной интеграции лиц с отклонениями в состоянии здоровья, как составляющая часть общего процесса социальной интеграции - процесса установления оптимальных связей между социальными институтами, группами. Социальная интеграция инвалидов - двусторонний процесс, предполагающий взаимное сближение, встречное движение двух социальных субъектов - инвалидов, стремящихся к включению в общество здоровых людей, и самих этих людей, которые должны создать благоприятные условия для такого включения. Основные фундаментальные теории социализации (ролевая, критическая, теория коммуникации и др.). Адаптивная физическая культура и социализация личности человека с отклонениями в состоянии здоровья. АФК как путь адаптации человека к общественным нормам, ролям, функциям и т.п., и способ «завоевания» конкретного социального пространства [1].

Основная задача адаптивного физического воспитания состоит в формировании у инвалидов осознанного отношения к своим силам, твердой уверенности в них, готовности к смелым и решительным действиям, преодолению необходимых для полноценного функционирования субъекта физических нагрузок, а также потребности в систематических; занятиях физическими

упражнениями и, вообще, в осуществлении здорового образа жизни в соответствии с рекомендациями валеологии [2].

Содержание адаптивного спорта (как базового, так и высших достижений) направлено прежде всего на формирование у инвалидов (особенно талантливой молодежи) высокого спортивного мастерства и достижение ими наивысших результатов в его различных видах на состязаниях с людьми, имеющими аналогичные проблемы со здоровьем.

Реализация принципов воспитания личности в процессе адаптивной физической культуры (принцип общественно-ценной целевой направленности; принцип связи содержания и организации воспитательного процесса с жизнью, трудом, досугом; принцип единства требований со стороны всех, участвующих в воспитании; принцип комплексного подхода и формированию личности; принцип воспитания в коллективе и через коллектив; принцип уважения к личности в сочетании с требовательностью; принцип опоры на положительное; принцип дифференцированного подхода).

Методы формирования нравственного сознания и практического приучения (наглядный пример, методы убеждения; одобрения, похвала и осуждение, порицание, неодобрение; поощрение и наказание). Умственное (интеллектуальное), нравственное, эстетическое, трудовое, волевое, экологическое и другие виды воспитания в процессе занятий адаптивной физической культурой. Взаимодействие специалиста по адаптивной физической культуре с учителями (преподавателями) по другим учебным дисциплинам, врачами и психологами образовательных учреждений. Воспитание самостоятельности и независимости [3].

Главная группа задач адаптивной физической культуры – коррекционные, компенсаторные и профилактические. Задачи коррекции основного дефекта (сенсорных систем, опорно-двигательного аппарата, речи, интеллекта, соматических функциональных систем и др.), сопутствующих заболеваний и вторичных отклонений, обусловленных основным дефектом и сопутствующими заболеваниями. Задачи компенсации функций организма в случае невозможности коррекции основного дефекта, сопутствующих заболеваний и вторичных отклонений. Задачи профилактики сопутствующих заболеваний и вторичных отклонений при наличии тех или иных дефектов.

Адаптация традиционной группы задач физической культуры - образовательных, воспитательных, оздоровительных - для

инвалидов и лиц с отклонениями в состоянии здоровья различных нозологических групп. Физическое упражнение - основное средство адаптивной физической культуры. Классификация физических упражнений. Естественно-средовые и гигиенические факторы в адаптивной физической культуре. Общепедагогические и другие средства и методы в АФК (вербальные, идеомоторные и психорегулирующие, наглядные, технические и др.).

Средства коррекции двигательной сферы и основных, жизненно и профессионально важных двигательных действий: осанки, плоскостопия, телосложения; ходьбы, бега, прыжков, лазанья и перелезания, метаний и мелкой моторики; расслабления, согласованности движений, ориентировки в пространстве и во времени; дифференцировки усилий, пространства, времени; равновесия; быстроты реагирования на изменяющиеся условия, дифференцировки тактильных ощущений, устойчивости к вестибулярным раздражителям и др. [4].

Сюжетные и подвижные игры – важнейший компонент содержания адаптивной физической культуры. Классификация сюжетных и подвижных игр. Игры, интегрирующие двигательную активность и деятельность, характерную для других учебных дисциплин; с элементами математических представлений, с речевой деятельностью, с информацией об окружающем мире, с представлениями о частях тела, о направлениях движения. Телесно-ориентированные средства сказкотерапии, игротерапии, форм коррекционной ритмопластики и др. [5].

Методы обучения двигательным действиям в адаптивной физической культуре (методы организации учебной деятельности, стимулирования, контроля и самоконтроля учебной деятельности). Методы развития физических качеств и способностей (равномерный, переменный, повторный, интервальный, игровой, соревновательный, круговой). Комплексное применение методов адаптивной физической культуры.

В связи с этим рассмотрим основные аспекты перечисленных видов адаптивной физической культуры и выделим ряд проблем, препятствующих их эффективной реализации [6].

1 Несмотря на значительные успехи в подготовке специалистов по адаптивному спорту и создания системы повышения квалификации, все еще острой проблемой является нехватка кадров. Большинство тренеров сегодня обучались для работы со здоровыми спортсменами. Для занятий с инвалидами мало общих знаний

по физкультуре, необходимы специальные знания, связанные с психологией и медициной.

2 Отсутствие сертифицированных врачей, имеющих специальное образование в области диагностики спортсменов на предмет определения их к спортивному классу в определенном виде спорта. Врачи-классификаторы на сегодняшний день достаточно редкая профессия, содержание такого специалиста может себе позволить не каждый Центр спортивной подготовки, не говоря уже о школах адаптивного спорта.

3 Невозможность финансирования восстановительных мероприятий. Спортсмену-инвалиду необходима фармакологическая поддержка и медицинская реабилитация, на которую в регионах не выделяются средства.

4 Нет обоснованного подхода к планированию учебно-тренировочного процесса со спортсменами-инвалидами, принципов отбора одаренных людей.

Становится понятно, что, несмотря на проделанную работу и постоянное развитие адаптивного спорта, существуют проблемы развития физической культуры и спорта людей с ограниченными возможностями в регионах. Для их решения необходимо реализовывать стратегию развития физической культуры и спорта на период до 2025 года, совершенствовать нормативно-правовую базу, активизировать все региональные возможности пропаганды, создать механизмы реализации развития адаптивной физической культуры, обеспечить контроль и мониторинг концепции развития спорта среди инвалидов.

Активизация работы с инвалидами в области физической культуры и спорта, несомненно, способствует гуманизации самого общества, изменению его отношения к этой группе населения, и тем самым имеет большое социальное значение.

В сфере физической реабилитации инвалидов по-прежнему существует недооценка того обстоятельства, что физкультура и спорт гораздо более важны для человека с ограниченными возможностями, чем для благополучных в этом отношении людей. Активные физкультурно-спортивные занятия, участие в спортивных соревнованиях являются формой так остро необходимого общения, восстанавливают психическое равновесие, снимают ощущение изолированности, возвращают чувство уверенности и уважения к себе, дают возможность вернуться к активной жизни [7].

Главной задачей все же остается вовлечение в интенсивные занятия спортом как можно большего числа инвалидов в целях

использования физкультуры и спорта как одного из важнейших средств для их адаптации и интеграции в жизнь общества, поскольку эти занятия создают психические установки, крайне необходимые для успешного воссоединения инвалида с обществом и участия в полезном труде. Применение средств физической культуры и спорта является эффективным, а в ряде случаев единственным методом физической реабилитации и социальной адаптации.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

- 1 Бадалян Л. О. Детская неврология. – М., 1984. Учебное пособие. М.: Вузовский учебник. 2009. – 384 с.
- 2 Волков М. В., Дедова В. Д. Детская ортопедия. – М., 1980.
- 3 Евсеев С. П. Теория и организация адаптивной физической культуры: учебник. Т. 1. – М., 2005.
- 4 Евсеев С. П. Теория и организация адаптивной физической культуры: учебник. Т. 2. – М., 2007.
- 5 Рожков П. А., Сладкова Н. А., Поляков Б. А., Выходец И. Т. Классификационный кодекс и международные стандарты. – М., 2008.
- 6 Толмачев Р. А. Адаптивная физкультура и реабилитация слепых и слабовидящих. – М., 2004.
- 7 Шапкова Л. В. Частные методики адаптивной физической культуры: Учебник. – М., 2007.

7–8 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ БЕЛСЕНДІ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫНДАҒЫ БІЛІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ЕСКЕНДИРОВА М. Т.

учитель, Специализированная школа «Жас дарын», г. Павлодар

Дене тәрбиесі-адамның қимыл-қозғалыстарына (қимыл-қозғалыс әрекеттеріне) үйрету және дене қасиеттерін тәрбиелеу (дамытуды басқару) ерекшелігі болып табылатын тәрбие түрі.

Сондықтан баланың ерте жастан бастап дене тәрбиесіне көп көңіл бөлінеді, мектепте дене шынықтыру сабақтары міндетті оқу бағдарламасына кіреді. Жұмыстың өзектілігі жасөспірімдер кезеңі – бұл бала дамуының негізгі кезеңдерінің бірі, осы уақытта белсенді дене дамуы байқалады, адамгершілік және рухани

қасиеттер қалыптасады. Дене шынықтыруды оқыту барысында оқушылардың белгілі бір физикалық қасиеттерін дамытумен қатар дене шынықтырудың теориялық – әдістемелік негіздерін алады.

Оларға жатады:

- дене шынықтыру және спорт тарихы негіздері;
- қозғалу әрекеттерін оқыту негіздері;
- дене қасиеттерін тәрбиелеу негіздері;
- дене тәрбиесінің психологиялық негіздері;
- бұлшық ет қызметінің анатомио-физиологиялық негіздері;
- дене тәрбиесі мен шынықтыру гигиенасының негіздері;

жарақаттанудың алдын алу;

- тестілеу, өзін-өзі бақылау және өзара бақылау негіздері [1].

Жасөспірімдік жастағы балалармен сабақ жүргізудің негізгі түрлеріне (гимнастика, жеңіл атлетика, шаңғы спорты, спорт ойындары, жүзу) терендетілген оқыту сабақтарының ерекшелігі болып табылады. Бұл жаста балалардың жеке айырмашылықтары артады, бұл қозғалыстарды оқытуда және қозғалыс қабілеттерін дамытуда ескеру қажет. Осыған байланысты оқушылар мен жекелеген оқушылар тобы үшін бағдарламалық материалдарды меңгеру, олардың жетістіктерін бағалау міндеттерін, мазмұнын, қарқынын саралау керек. Сараланған және жеке тәсіл әсіресе төмен немесе жоғары нәтижелері бар оқушылар үшін маңызды.

Құралдар мен әдістерді таңдау кезінде оқушылардың жыныстық ерекшеліктерін де ескеру қажет. Практикалық әдістердің арақатынасы: ойын және қатаң регламенттелген жаттығулардың шамамен тең.

1–11 сынып оқушыларының дене тәрбиесінің кешенді бағдарламасына сүйене отырып, Ю. А. Янсонның 7-8 сыныптарда оқу процесінде қалыптасатын және дамып келе жатқан келесі физикалық қасиеттерді бөліп көрсетуге болады: қозғалыстарды үйлестіру, жылдамдық, күш, икемділік, төзімділік [2].

Гулько физикалық сапасын келесідей өзгертуді ұсынады:

➤ «беріктігі» - тірек – қимыл аппаратының элементтік және жүйелі жарақат төзімділігі;

- «реактивтілік» - реакция жылдамдығы;
- үйлестіру-ептілік

➤ «төзімділік» Гулько өз кезегінде:

- күштік жұмыс қабілеттілігі;
- жылдамдық жұмыс қабілеттілігі;
- қозғалыс жұмыс қабілеттілігі [3].

Дене тәрбиесі-салауатты, дене бітімі жетілген, әлеуметтік-белсенді, жоғары адамгершілік ұрпақты қалыптастыруға бағытталған педагогикалық процесс. Дене тәрбиесі адам ағзасының қозғалыс белсенділігіне қажеттілігін іске асыру, дене және психофизикалық қасиеттерді жетілдіру міндеттерін шешеді, денсаулықты нығайтуға, жұмысқа қабілеттілікті арттыруға, шығармашылық ұзақ өмір сүру мен адамдардың өмірін ұзартуға ықпал етеді [3].

7–8 сыныптарда дене тәрбиесінің негізгі міндеттері:

1 гармоникалық дене бітімінің дамуына, дұрыс дене бітімі мен сыртқы ортаның қолайсыз жағдайларына тұрақтылық дағдыларын бекітуге, салауатты өмір салтына құндылық бағдарларын тәрбиелеуге және жеке гигиена ережелерін сақтау әдеттеріне ықпал ету;

2 қозғалыс әрекетінің негізгі базалық түрлерін одан әрі оқытуда жүзеге асыру (жеңіл атлетика, гимнастика, спорт ойындары, шаңғы даярлығы, жүзу).

3 координациялық және кондициялық қабілеттерді дамытуда жалғастыру (кеңістікте бағдарлау, қозғалыс әрекеттерін қайта құру, сигналдарға, ырғаққа, тепе-теңдікке ден қоюдың жылдамдығы мен дәлдігі, күштің, икемділіктің, төзімділіктің дамуы).

4 жеке гигиена туралы, дене жаттығуларымен шұғылданудың ағзаның негізгі жүйелеріне әсері туралы білім негіздерін қалыптастыру; ерік және адамгершілік қасиеттерін дамыту; жеке тұлғаның дене шынықтыру және өзін-өзі бақылау тәсілдері туралы түсініктерді қалыптастыру;

5 спорттың негізгі түрлері, жарыстар, снарядтар мен мүкәммал туралы, сабақ кезінде қауіпсіздік техникасы ережелерін сақтау және жарақат алу кезінде алғашқы көмек көрсету туралы түсініктерді тереңдету;

6 дене шынықтыру жаттығуларымен, таңдаған спорт түрлерімен бос уақытта өз бетінше айналысуға әдетті тәрбиелеу;

7 бөлімше командирі, команда капитаны, судья ретінде сабақтар өткізудің ұйымдастырушылық дағдыларын өзірлеу;

8 жеке физикалық мүмкіндіктерін барабар бағалау іскерлігін қалыптастыру;

9 бастамашылдыққа, дербестікке, өзара көмекке, тәртіптілікке, жауапкершілік сезіміне тәрбиелеу;

10 психикалық процестерді дамытуға және психикалық өзін-өзі реттеу негіздеріне оқытуға жәрдемдесу.

Дене шынықтыру сабағы дене жаттығуларының негізгі түрі болып табылады, онда дене шынықтырудың стратегиялық

міндеттерін шешуге – оқушылардың жан-жақты, үйлесімді дамуына, олардың өмірге бағытталған және тиімді дайындалуына мүмкіндік берілген [4].

7–8 сыныптардағы сабақтар (орта буын) алдыңғы жас сатысындағы сабақтардан ерекшеленеді. Осы кезеңде сабақты ұйымдастырудың негізгі ерекшеліктеріне тоқталайық.

Осы кезеңде қозғалу қабілеттерінің бағытталаып дамуына ықпал ететін әртүрлі әдістемелік тәсілдер қолданылады, үйлестіру қабілеті жылдамдық, жылдамдық – күштік қабілеттерді, шыдамдылық пен икемділікті тәрбиелеумен ұштастыру қажет.

Оқушылардың жеке айырмашылықтарының ұлғаюына байланысты бағдарламалық материалдың міндеттерін, мазмұнын, қарқынын саралау, олардың жетістіктерін бағалау қажет.

Сабақ өткізудің мазмұны мен әдістерін таңдау кезінде жыныстық ерекшеліктерді ескеру керек, нақты қимыл-қозғалыс әрекеттерін меңгеру мен жетілдірумен, қимыл-қозғалыс қабілеттерін дамытумен, дене шынықтыру – сауықтыру және спорт қызметін өз бетінше жаттықтыру және жүзеге асыру іскерліктерін қалыптастырумен білім хабарламасын біріктіру қажет.

Сабақта пәнаралық байланыстар (дене шынықтыру физикамен, биологиямен, химиямен, математикамен, тарихпен және т.б.) іске асырылуы тиіс. Тәрбиелік міндеттерді іс-әрекеттік және тұлғалық ұстанымдар негізінде шешу маңызды. Сабақты ашық ауада өткізген дұрыс, бұл денсаулықты нығайтуға ықпал етеді. Үлгерімді бағалау жалпы негізде жүргізіледі және сапалық және сандық көрсеткіштерді қамтиды.

Олардың кейбірінің сипаттамасына тоқталайық. Мысалы, оқушылардың шапшаңдығын дамыту кезінде сабақтарға әр түрлі сигналдарға жылдам әрекет ету, қысқа қашықтықты ең аз уақыт ішінде еңсеру бойынша жаттығуларды қосу, жылдам қозғалыстарды, әрекет жылдамдығын, қозғалыс жиілігін тудыратын жаттығуларды таңдау керек (старттар, қысқа қашықтыққа жүгіру, қайық жүгіру, секіргішпен секіру, қозғалмалы ойындар және т. б.). Күштің дамуы кезінде заттарсыз және заттарсыз жалпы дамыту сипатындағы жаттығулар қолданылады (арқанмен өрмелеу, тартылу, жатып қолдарды бұғу және жазу, гимнастикалық снарядтардағы жаттығулар, гантельдерді, тренажерлерді және т.б. пайдалану). Шыдамдылық арнайы жаттығулардың көмегімен дамиды (орта қашықтыққа жүгіру, кросстар, шаңғымен жүгіру, қозғалмалы ойындар және т.б.).

Дене тәрбиесі процесінде оқушылар өз қозғалыстарын басқару қабілетін дамыту мақсатында, сондай-ақ өз денесінің қозғалыс заңдылықтарын тану мақсатында түрлі қимыл-қимыл әрекеттерін үйренеді.

Дене шынықтыру сабақтарында дене дамуын басқару үшін жалпы дамыту жаттығулары ретінде қолданылатын қозғалыстарды дұрыс орындауға, еңбекте, тұрмыста немесе спорттық жаттығуда қажетті қимыл-қозғалыс әрекетінің техникасына үйретеді.

Қандай да бір қимыл – қозғалыс әрекетінің техникасын меңгеру кезінде алдымен оны орындау қабілеті пайда болады, ол келесі алғышарттар негізінде пайда болады: әрекет техникасы туралы білім; қимыл-қозғалыс тәжірибесінің болуы; дене дайындығының жеткілікті деңгейі; қозғалыстың жаңа жүйесін құру процесінде шығармашылық ойлау.

Осыған орай, қозғалыс қабілеті деп қозғалысты саналы басқарумен, тоқтататын факторлардың әсеріне төзімділікпен және қорытындының тұрақсыздығымен сипатталатын қозғалыс әрекетін меңгеру дәрежесі түсініледі [4].

Гүлко келесі анықтама береді: «қозғалу қабілеті-қозғалыстарды басқаруда ойлаудың жетекші ролінде қозғалу әрекетін жүзеге асыру қабілеті, яғни білім алушының осы қозғалысты қалай орындау керек деп ойлауы мүмкін [3].

Дене тәрбиесіндегі қозғалыс біліктерінің рөлі әр түрлі болуы мүмкін.

Бірқатар жағдайларда дене шынықтыру бойынша мектеп бағдарламасының материалы кейіннен оларды дағдыларға көшірмей, білік деңгейінде меңгерілуі тиіс.

Көп мәрте қайталау кезінде қимыл әрекетін одан әрі жетілдіру оны автоматты түрде орындауға әкеледі, яғни дағдыға ауысады. Бұл қозғалысты тұрақты нақтылау және түзету арқылы қол жеткізіледі.

Қозғалыс дағдысы-бұл қозғалысты автоматтандырылған басқарумен, жоғары беріктікпен және орындалудың сенімділігімен сипатталатын әрекет техникасын меңгерудің оңтайлы дәрежесі [4].

Қозғалыс дағдысы-өзіне назар аударуды талап етпейтін және автоматты түрде орындалатын қимыл әрекеті [3].

Оқыту процесінің тиімділігі, дағдыдан дағдылану деңгейіне дейін өту ұзақтығы бірқатар жағдайларға байланысты:

* қозғалыс дарындылығы (туа біткен қабілеттері) және білім алушының қозғалыс тәжірибесі;

* білім алушының жасы;

- * қозғалыс әрекетінің координациялық күрделілігі;
- * оқытушының кәсіби шеберлігі;
- * білім алушының саналы, мотивациясы, белсенділігі.

Қозғалыс әрекеттерін оқытудың тиімділігі көбінесе заманауи теориялар мен оқыту тұжырымдамалары негізінде жатқан физиологиялық, психологиялық, педагогикалық және құрылымдық заңдылықтарға сәйкес оқу үдерісін дұрыс ұйымдастыруға байланысты.

Қозғалыс әрекетін меңгеру келесі әдістемелік ретпен жүзеге асырылады:

1 оң оқу мотивациясы қалыптасады. Оқытушы өз оқушыларын оқытуға кірісе отырып, оларды жаңа қимыл-қозғалыс әрекеттерін меңгеруге саналы, мағыналы көзқараспен қарауға итермелеуі тиіс.;

2 қозғалыс әрекетінің мәні туралы білім қалыптасады. Осы кезеңде оқушылар іс-әрекеттің орындалуын бақылау және пікірді сүйемелдеуді тыңдау негізінде қалыптасатын білім алады.

3 Әрбір ЖБҚ бойынша зерделенетін қозғалыс туралы толық түсінік жасалады (іс-әрекеттің бағдарлы негізінде). Бұл көріністер қамтуы тиіс:

- * қозғалыс әрекетінің көру бейнесі;
- * түсініктемеде алынған білімге негізделген логикалық (мағыналық) бейне;

* оқушының қимыл-қозғалыс тәжірибесі негізінде жасалған қозғалыс (кинестезиялық) бейнесі;

4 Жалпы зерделенетін қозғалыс әрекеті игеріледі. Қимыл-қозғалыс әрекетін орындауға қажетті білім мен ұсыныстар қалыптасқан кезде кіріседі [5].

Алғашқы талпыныстар кезінде қозғалыстарды басқаруда бағдарлануға көмектесетін оқыту әдістері мен тәсілдерін пайдалану қажет, өйткені алғашқы әрекеттер барлық қозғалыс аппаратының жоғары кернеуімен, артық қозғалыстармен, баяу және сканним орындаумен сүйемелденеді.

Әрекетті орындау әрекеті аяқталғаннан кейін оның орындалуын талдау және бағалау және келесі әрекет кезінде әрекетті жетілдіру бойынша міндеттер қою қажет.

Бірнеше рет қайталау жолымен қалыптасқан және автоматизмге жеткізілген қозғалтқыш әрекеті қозғалтқыш дағдысына ауысады.

Қозғалыс дағдыларын қалыптастыру Бірқатар заңдарға сәйкес өтеді:

1 дағды дамуындағы жылдамдық өзгерісінің Заңы. Дағды біркелкі емес қалыптасады, бұл оның қалыптасуының жекелеген сәттерінде сапалық өсімнің әртүрлі шамасында көрінеді;

2 машықты дамытудағы «плато» Заңы (кешіктіру). Кідіріс ұзақтығы екі себептерге байланысты:

* ішкі, ол ағзадағы көрінбейтін бейімделу өзгерістерінің ағуымен сипатталады, олар уақыт өте келе дағдыны айтарлықтай сапалы жақсартуға ауысады;

* оқытудың дұрыс емес әдістемесінен немесе дене сапасының жеткіліксіз даму деңгейінен туындаған сыртқы.

3 ұзақ уақыт әсер қайталанбайтын кезде пайда болатын дағдыларды жою Заңы. Алайда, толық дағды жоғалмайды, оның негізі ұзақ уақыт сақталады және қайталанғаннан кейін тез қалпына келтіріледі;

4 қозғалыс дағдыларының дамуында шек болмауының Заңы. Қимыл-қозғалыс әрекетін жетілдіру дене тәрбиесінің таңдалған бағытындағы сабақтардың барлық уақыты бойы іс жүзінде жалғасуда;

5 қозғалыс дағдыларын ауыстыру Заңы оң (бұрын қалыптасқан дағды жаңа дағдының қалыптасуына ықпал етеді), сондай-ақ теріс (қолда бар дағды жаңа қозғалыс дағдыларының қалыптасуын қиындатады) сипатқа ие болуы мүмкін.

Оқыту әдістемесі қимыл іс-әрекетке үш кезеңмен өтеді:

- 1 Бастауыш оқыту кезеңі;
- 2 тереңдетілген оқыту кезеңі;
- 3 қозғалыс әрекетін жетілдіру кезеңі [6].

Осылайша, дене шынықтыру сабақтарында есепке алынатын негізгі аспектілерді қарап, келесі қорытынды жасауға болады:

Дене шынықтыру сабақтарында 7–8 сынып аралығында теориялық дене шынықтыру білімі қалыптасады, салауатты өмір салтына құндылық бағдарлары және жеке гигиена ережелерін сақтау әдеттері тәрбиеленеді, қозғалыстарды үйлестіру, жылдамдық, күш, икемділік, төзімділік және т. б. сияқты әртүрлі физикалық қасиеттер қалыптасады.

Осы кезеңде үйлестіру және кондициялық қабілеттер, ерік-жігер және адамгершілік қасиеттер дами түсуде, спорттың негізгі түрлері, жарыстар, снарядтар мен мүкөммал туралы, сабақтар кезінде қауіпсіздік техникасы ережелерін сақтау және жарақат алу кезінде алғашқы көмек көрсету туралы түсінік алынды.

Оқушылардың дене тәрбиесіне деген қызығушылықтары тәрбиеленеді, дәл осы оқу жылдарында бос уақытта дене жаттығуларымен өз бетінше шұғылдану әдеті тәрбиеленеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Вайнбаум Я. С. Дозирование физических нагрузок школьников, М., 1991.
- 2 Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта, М., 2000.
- 3 Гулько Я. Н., Зуев С. Н. Физическая культура, М., 2000.
- 4 Янсон Ю. А. Физическая культура в школе, Ростов – на – Дону, 2004.
- 5 Матвеев А. П., Мельников С. Б. Методика физического воспитания с основами теории, М., 1991.
- 6 Уроки физической культуры в 7 – 8 классах средней школы/ Под ред. Богданова Г. П., М., 1986.

ЗНАЧИМОСТЬ КАЗАХСКИХ НАРОДНЫХ ВИДОВ СПОРТА В РАЗВИТИИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

КАРТАЕВА А. В.

магистр физической культуры и спорта, преподаватель,
Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва,
г. Павлодар

ЧУКИНА С. М.

преподаватель, Специализированная школа-интернат-колледж
олимпийского резерва, г. Павлодар

Народные игры являются сокровищницей человеческой культуры. Казахские народные виды спорта и подвижные игры возникли в глубокой древности, но подлинно массовыми они становятся лишь сейчас, когда наша республика независима, неуклонно происходит возрождение древней культуры, развиваются национальные традиции в искусстве и литературе, содержащие в себе богатейшие пласты, куда относятся и народные игры. Они являются культурным наследием, которое веками использовалось как средство воспитания подрастающего поколения [4, с. 142].

Проведение соревнований показывает, что интерес молодежи к ним исключительно высок, и вполне естественно, что они выливаются в народные празднества. Игра может быть средством самопознания, развлечения, отдыха, средством физического и общего социального воспитания, средством спорта. Игровая деятельность является не только элементом культуры, но и полезным средством

воспитания, целенаправленна и характеризуется многообразием целевых установок и мотивированных действий [2, с. 56].

Многие казахские народные игры как средство воспитания успешно внедрены в учебно-воспитательный процесс общеобразовательных школ, колледжей и отдельных ВУЗов республики.

По содержанию все народные игры классически лаконичны, выразительны и доступны. Они вызывают активную работу мысли, способствуют расширению кругозора, представлений об окружающем мире, совершенствованию всех психических процессов, стимулируют переход детского организма к более высокой степени развития.

Народная игра выступает как частица народной мудрости, способствующая осуществлению умственного развития детей. Как показывают экспериментальные данные Сагындыкова Е., казахская народная игра способствует углублению логического мышления, повышает поисковый характер ума.

Таким образом, национальные игры, как и виды спорта, в разные исторические периоды являлись конкретным и объективным отражением жизни народа. Молодое поколение проходило в них школу воспитания [5, с. 32].

Большим толчком в развитии национальных видов спорта послужили соревнования 1944-1947 годов, в программу которых включались почти все национальные виды спорта и игры.

В дальнейшем национальные виды спорта были обязательны в календаре спортивно-массовых мероприятий районов, областей и республики.

В настоящее время в республике культивируются следующие казахские народные виды спорта и игры: аламан-бәйге (скачка на длинные дистанции); бәйге (скачка); бұрқұт-салу (охота с беркутом); жорға-жарыс (бег на иноходцах); жаяу-жарыс (пеший кросс); жамбы-ату (стрельба в цель из лука или ружья); қазақша-күрес (поясная борьба); көк-пар (конно-спортивная игра); күміс-алу (джигитовка); қыз-қуу (конно-спортивная игра с участием девушки); қыз-жарыс (скачка девушек); аудаспақ (борьба на лошади); тоғыз-құмалақ (настольная игра); таяқ-жүгүрту (метание палки по снегу на дальность); түйе-жарыс (бег верблюдов) [1, с. 36].

По таким видам, как қыз-қуу, тоғуз-құмалақ, көк-пар, бәйге, сайыс, жорға-жарыс, қыз-жарыс, имеются правила соревнований и классификационные нормативы для присвоения разрядных нормативов.

Казахские национальные виды спорта становятся все более популярными, массовыми и подлинно народными.

Начнем с наиболее популярного из них – **казақша - күрес**. В 1938 году впервые в истории этого вида были введены весовые категории: легкий вес (до 65 кг), средний (до 76 кг) и тяжелый (от 76 кг и выше). В 1957 году қазақша - күрес имел уже восемь весовых категорий. Это было прогрессивным явлением, приблизившим его к современным классическим видам спортивной борьбы. Иначе говоря, қазақша - күрес стал иметь столько же весовых категорий, сколько имели к этому времени вольная и классическая борьба. Тем самым қазақша - күрес включил в свое содержание много интернациональных элементов. Қазақша - күрес стал в настоящее время одним из перспективных видов спортивной борьбы.

Введено исключительно полезное новшество – произвольный захват пояса. Это сделало соревнования более зрелищными и богатыми по содержанию, ибо борец получил широкий простор для применения любых технических приемов, существующих в арсенале различных видов спортивной борьбы.

Следует заметить, что қазақша - күрес давно играет положительную роль в развитии классических видов спорта. Так, спортсмены Ш. Сериков и Ж. Ушкempiров, занимавшиеся қазақша-күрес, стали олимпийскими чемпионами по классической борьбе. Ж. Ушкempiров в 1981 году стал чемпионом мира. В Алматы ежегодно проходит международный юношеский турнир на призы Жаксылыка Ушкempiрова. В 2014 году включён в Зал славы FILA. 15 декабря 2017 года президентом Казахстана Нурсултаном Назарбаевым Жаксылыку Ушкempiрову было присвоено звание Герой Труда Казахстана [6, с. 6].

Тоғыз-құмалақ (настольная спортивная игра). Это единственный вид, где фактически отсутствует двигательная деятельность.

Как известно, в игре тоғыз-құмалақ используются сложение, вычитание, умножение и деление, то есть математические действия, которые необходимы для того, чтобы заранее предугадать ход игры, позицию. В свою очередь эти действия требуют создания гармонической позиции камней, которая является важнейшим принципом и определяет мастерство игрока.

Тоғыз-құмалақ - одна из наиболее увлекательных казахских игр. С древних времен она распространена в народе. Игра развивает сообразительность, память и математическое мышление, имеет массу комбинаций и требует от игрока исключительной выдержки, умелого

сочетания в тактике защиты с активными наступательными действиями. В тоғыз-құмалақ существует много вариантов. В последние годы очень популярным стал один из основных вариантов, по которому и проводятся соревнования. Для игры имеется специальная доска, которая имеет 18 малых лунок (их называют отау) и два больших котла (казан). К доске прилагается 162 игральных шарика диаметром 5–6 мм.

Большую популярность игра получила в послевоенные годы. В 1948 году в Алма-Ате проводился чемпионат Казахской ССР, в котором участвовали большие мастера и знатоки тоғыз-құмалақа: внук Абая - Ис-каков (Семипалатинск), Андамас Жокеев (Караганда), Оспан Кар-жауов (Семиречье), Шарман Утегенов (Джамбулская область) и другие. Первым чемпионом стал Утегенов. В 1949 году вышло в свет первое описание правил игры.

С 1948 по 1960 год проводились территориальные первенства Казахской ССР, в которых шесть лет подряд победителем выходил Рахимбай Ахмамбетов из Джамбулской области.

В 2006 году казахстанская делегация поехала на Олимпиаду интеллектуальных игр в Лондон и провела ее презентацию с разъяснениями правил. В настоящий момент в мире существуют высшие учебные заведения, изучающие историю тоғыз-құмалақ. Например, в Университете Аляски в Нью-Йорке студенты и профессора заняты созданием специальной компьютерной программы.

Аламан - бәйге и бәйге. Скачки на лошадях являются одним из популярных национальных видов спорта. Различают: бәйге – состязания на короткие дистанции (от 1200 м) и аламан - бәйге – на длинные дистанции (до 50 км).

Они культивируются в сельских районах сейчас, – это по сути то же, что скачки по пересеченной местности – кросс. Но официальные соревнования областного и республиканского масштаба давно уже проводятся по стандартной дорожке ипподрома. В Казахстане по сей день проводятся соревнования на дистанциях в пределах от 1200 метров до 50 километров, причем не только по скаковой дорожке ипподрома.

Ясно, что основным критерием для установления дистанции должен быть возраст лошадей. Это подтверждено практикой, опытом, наукой. Поэтому никакие произвольные решения не должны иметь место. Существуют дистанции на 1200 м – для лошадей в возрасте 2 лет; на 5, 8, 10, 12 км – для лошадей в возрасте от 3 до 4 лет; 15, 20, 25 км – для лошадей от 5 лет и старше; существуют дистанции 30, 40, 50 км для лошадей старшего возраста [7, с. 18].

Бәйге. Это один из самых популярных и широко распространенных казахских конных видов спорта. Бәйге на короткие и средние дистанции проводится на местности, является кроссовым пробегом с общим стартом для всех участников. В бәйге большое значение имеет тактическое мастерство спортсмена: нередко побеждает не тот спортсмен, у которого более выносливая и резвая лошадь, а тот, который правильно построит состязания, верно оценит обстановку и распределит силы своего скакуна.

Классификационными дистанциями по бәйге являются: 7, 12 и 16 км. Бәйге на 7 км вошла как обязательная дистанция.

Қыз - жарыс (скачка девушек). Гладкая скачка на дистанции 1600 м. и 2000 м., в которой участвуют только девушки. Впервые қыз - жарыс проводился в 1958 году в Москве по предложению Семена Михайловича Буденного. В соревнованиях участвовали представительницы всех союзных республик. Ученица 8-го класса школы имени С. М. Кирова Алма-Атинской области Райхан Аблахатова на чистокровной лошади Бирюза заняла первое место и была удостоена большой золотой медали. С тех пор қыз - жарыс регулярно проводится во всех конно-спортивных состязаниях. Лучшее время показала в 1965 году Э. Тумарова на жеребце Лидер кустанайской породы: 1600 м. она проскакала за 1 мин. 42 сек.

Жорға – жарыс (заезд иноходцев) Своеобразный вид скачек для лошадей, владеющих особой поступью, мягкостью, ритмичностью в своей ходьбе и беге. Характерный стиль иноходца жорға состоит в том, что лошадь в ходьбе или беге выставляет левую переднюю и левую заднюю ноги одновременно вперед, с очередным шагом выставляет одновременно вперед правую переднюю и правую заднюю ноги. Поэтому при быстром беге указанный стиль делает ход лошади ритмичным и мягким. Следует отметить, что наездники больше отдают предпочтение лошадям - иноходцам жорға, так как всадник может, не устав, проехать большое расстояние.

Обычно принято, что в состязаниях жорға - жарыс участвуют наездницы-девушки и молодые женщины в праздничных национальных костюмах. Классификационные дистанции: 2–3 км. для женщин и 4–6 км. для мужчин.

Сайыс (борьба двух всадников). Еще в сравнительно недавнем прошлом соревнования по этому виду спорта проводились с помощью тупого копыя - токал найза. В последний раз такие состязания прошли в 1929 году на территории нынешнего Узун-Агачского района Алма-Атинской области между представителями Киргизии и Казахстана.

Соревнования по сайысу с применением копыя часто приводили к несчастным случаям и поэтому дальнейшее развитие получил более простой вид сайыса, когда два джигита - всадника стремятся стащить друг друга с седла лошади руками. В некоторых областях Казахстана этот вид называют по-казахски аударыспак. Современный сайыс воспитывает у человека решительность, быстроту, подвижность, выносливость, развивает физическую силу.

Соревнования в масштабе республики проводятся с 1945 года. С 1958 года сайыс как конный вид спорта включен в программу Всесоюзных конно-спортивных соревнований колхозов, совхозов и конезаводов.

Көк-пар (борьба всадников за овладение тушей козла). Көк-пар (көк-бөрі) означает по - казахски серый волк. Для кочевого казахского народа в ранние времена волк был злейшим врагом, и если кому-нибудь удавалось убить хищника, он должен был его голову преподнести родоначальнику, как символ героизма, тушу отдать собравшимся на растерзание. День убийства волка становился своеобразным праздником. Каждый старался унести тушу волка к себе в аул, из-за чего возникала борьба за овладение тушей. До нас дошло только название «Серый волк», а форма и некоторое содержание игры изменилась в соответствии - экономическими и политическими условиями жизни казахского народа.

Көк-пар в основном имеет два варианта. Наиболее распространенным является жалпы-тартыс, когда в игре участвует большое количество всадников, которые борются за овладение тушей каждый самостоятельно. Другой вариант – дода - тартыс (мара - тарту), когда борьба идет между группами, состоящими из определенного количества всадников.

В настоящее время в народную игру внесены элементы организованности. С 1958 года соревнования по кок-пару проводятся на скаковой дорожке ипподрома.

Кокпар – самая популярная у казахов и других народов Средней Азии конноспортивная игра, которая имеет огромное количество вариантов. Сейчас она входит в программу различных народных торжеств и по ней проводятся официальные соревнования между лучшими джигитами государств Средней Азии и Казахстана.

Қыз-қуу (погоня за девушкой) – национальная спортивная игра на лошадях, где демонстрируется лихая скачка девушки и джигита. Сущность игры заключается в том, что на протяжении определенной дистанции джигит должен догнать девушку.

Народная конноспортивная игра кыз - куу имеет большую популярность среди молодежи. Соревнования в настоящее время проводятся на скаковой дорожке ипподрома. Дистанции – 300–400 м. На старте ставятся два передвижных флажка в 10 л друг от друга. У первого флажка стартует девушка. Пересечение линии флажка девушкой дает право джигиту догонять ее. Для удобства нужно подряд пропустить все пары в одну сторону, последовательно одна за другой. Затем обратно в том же порядке, только наоборот - девушке предоставляется право догнать джигита.

Карающая камча. Содержание игры заключается в том, что в первом случае джигит старается догнать девушку. Если ему удастся это сделать, он считается победителем и ему предоставляется право на скаку поцеловать девушку. Если же девушке на обратном пути удастся догнать джигита, она считается победительницей и ей предоставляется право бить камчой (плетью) нерасторопного юношу.

На праздниках, если соревнования носят показательный характер, приз присуждается паре, лучше демонстрирующей содержание кыз - куу.

Соревнования по кыз - куу проходят очень интересно, и число их участников с каждым годом растет.

Аударыспақ (борьба на лошадях) также является одним из популярных национальных видов спорта народов Средней Азии и Казахстана. В разных республиках она называется по-разному: оодарыш, агдариш и т.д. Основное правило – в конноспортивной борьбе сбросить соперника на землю.

Күміс - алу (поднять монету) – один из национальных видов конного спорта, сущность которого заключается в том, чтобы достать монеты (призы) с земли на скаку.

Своеобразная джигитовка казахской молодежи, требующая особой ловкости и умения управлять конем.

На установленной дистанции джигит, скачущий галопом, должен, наклонившись направо или налево, поднять с земли монеты, завязанные в платочки. Тот, кто сумеет в одном заезде взять большее количество платков, считается победителем.

Заключение

Все виды национального спорта направлены на развитие у молодежи физических и духовных качеств; направлены на единение с природой степей, культурой других народов.

Национальные игры в разные исторические периоды являлись конкретным и объективным отражением культуры и быта народа.

Исторически сложившиеся компоненты игр (содержание, форма и методические особенности) позволяют использовать игры в качестве одного из эффективных средств физической культуры. Правильное использование этого наследия в современной жизни людей содействует физическому и духовному воспитанию подрастающего поколения.

Сегодня настало время, когда есть возможность «восторжествовать» самым лучшим обычаям и традициям нашего народа. Ибо получив государственную независимость, наш народ имеет реальное право идти путем, отвечающим его внутренним национальным интересам.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ахметов К., Царев А. Казахстан спортивный. Алма – Ата, «Казахстан», 1969. – 260 с.

2 Голощапов Б.Р. История физической культуры: Учебник для студ учреждений высш. образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2017. – 320 с.

3 Гунер М. Казахский народный конный спорт (правила соревнований). - Алма-Ата. -1957. – 152 с.

4 Комаров С.Н., Цатурова К.А., Курамшин Ю.Ф. История физической культуры: Учебник для студ учреждений высш. образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 240 с.

5 Столбова В. В. История физической культуры и спорта. - М., 1975. – 330 с.

6 Рахимкулов М. Казакша-курес. Алма-Ата, 1957. – 168 с.

7 Таникеев М.Т. От байги до олимпиады. Алма-Ата, 1983. – 220 с.

8 <https://www.sports.kz/news/voztrojdenie-i-razvitie-natsionalnyih-vidov-sporta>

СПОРТИВНЫЙ ДНЕВНИК УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА СТУДЕНТА

КАШТАПИЕВА Г. М.

преподаватель дисциплины «Анатомия, физиология и гигиенические основы физической культуры», Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва, г. Павлодар

Цель: совершенствование учебно-тренировочного процесса студентов на основе анализа дневников самоконтроля и контроля тренировок.

Актуальность: внедрение специализированного спортивного дневника в учебно-тренировочный процесс студентов для эффективной организации их подготовки. Наблюдение за своим организмом (самоконтроль) необходимо вести во все периоды тренировочного процесса и даже во время отдыха, так как это имеет не только воспитательное значение, но и приучает к сознательному и активному отношению к занятиям спортом. Результаты самоконтроля должны регулярно регистрироваться в дневнике самоконтроля, чтобы была возможность их периодически анализировать самостоятельно или совместно с преподавателем и тренером.

Новизна: управление тренировочным процессом студентов, занимающихся спортом, на основе анализа дневников самоконтроля с использованием дифференцированного контроля в тренировках. Дневник был разработан в графическом редакторе векторной графики CorelDraw, рисунки были выполнены на графическом планшете Xp-pen Artist 15.6 с учетом опроса студентов, и адаптирован под их возрастную категорию.

Подготовка квалифицированных спортсменов неразрывно связана с осуществлением контроля за состоянием организма и тренированности спортсменов в процессе тренировочной и соревновательной деятельности. Для этого необходимо знать ритмы развития различных систем организма. Наиболее удобная форма самоконтроля – это введение специального дневника. Дневник поможет студенту следить не только за динамикой тренировочных процессов, но и контролировать другие аспекты жизни. Запись результатов в личный спортивный дневник позволяет планировать и оперативно вносить изменения с целью дальнейшего совершенствования учебно-тренировочного процесса [2, с. 153].

Разработанный нами проект дневника состоит из ряда страниц для личного заполнения и пометок:

- 1 Анкетные данные
- 2 Расписание тренировок и учебного процесса
- 3 Цели на год
- 4 Содержание тренировочных занятий
- 5 Описание результатов соревнований
- 6 Итоги работы за месяц
- 7 Гигиена сна
- 8 Контроль воды
- 9 Контроль питания
- 10 Итоги года

Так как колледж является специализированным, режим дня легко контролировать. Установлено, что правильно организованный и систематически выполняемый режим дня способствует правильному развитию, нормальному функционированию и четкому взаимодействию всех органов и систем организма, предохраняет нервную систему от переутомления, повышает сопротивляемость организма к заболеваниям, обеспечивает высокую работоспособность на протяжении учебного дня и позволяет без ущерба для здоровья выполнять дополнительные нагрузки [3, с. 2].

Одним из первых пунктов мы вывели именно цели на год, так как записывая свои цели, студент выстраивает цепь событий для их достижений [6]. Далее нами было принято решение добавления пункта «Содержание тренировочных занятий», его мы разбили на блоки (плюсы и над чем нужно поработать) для того, чтобы отслеживать свой прогресс, регулировать и анализировать физическую активность. Дневник позволяет анализировать и составлять более эффективный план тренировок. Пункт «Описание результатов соревнований» помогает анализировать проделанную работу. Со стороны взглянуть на успехи и ошибки, если таковые были, записать их в блок «Над чем надо поработать», чтобы устранить их. Обязательным аспектом является подведение итогов, так как цели на год были расписаны. Подведение итогов мы разделили по месяцам, чтобы более мотивировать в достижениях своих целей, и чаще возвращаться к списку, мы добавили пункт «Итоги работы за месяц». Это также помогает анализировать учебно-тренировочный процесс в целом за пройденный месяц.

Кроме страниц для личного заполнения и пометок, в дневник были добавлены страницы теоретической информации. Этому способствовало то, что в ходе проведения уроков по дисциплине «Анатомия, физиология и гигиенические основы физической культуры» было выявлено, что студенты не уделяют должного внимания контролю воды и гигиене сна. По этим пунктам была добавлена информация, для ее восприятия она была раздроблена на части и адаптирована для понимания студентом. Также были проведены дополнительные беседы на темы: «Какую роль играет вода при занятиях спортом?», «Когда нужно пить воду?», «Влияние сна на организм спортсмена», «Гигиена сна». Для соблюдения режима сна, нами был разработан алгоритм, выполняя который, делаются пометки в спортивный дневник, что бы в будущем автоматизировать этот процесс. Ведь без такого основного восстановителя, как сон

бесполезно рассчитывать на хорошие спортивные результаты. Регулярная бессонница и недосыпание истощают нервную систему, снижает работоспособность и защитные реакции организма. Во время сна активность физиологических функций человека снижается, силы организма направлены на восстановление энергии, затраченной в период бодрствования. Сон невозможно заменить никакими другими средствами [4, с. 5]. Этому пункту уделили особое внимание так как в специализированной школе-интернат-колледж олимпийского резерва, студенты проживают в общежитии, а проживание людей с разным режимом дня, не дает полноценно отдохнуть, но если пункт «Гигиена сна» будет соблюдаться и заполняться, режим проживающих в комнате будет схож, что даст возможность каждому студенту – спортсмену восстановиться. Когда мы спим - восстанавливается иммунитет, отдыхают мышцы, некоторые отделы головного мозга.

Следующим пунктом ввели контроль воды. Вода необходима для нормального функционирования организма. Она участвует во всех обменных процессах, в том числе и в синтезе белков. При обычном образе жизни человеку достаточно выпивать 1–1,5 литра воды ежедневно. Спортсменам необходимо увеличить ее потребление до 2–4 л в зависимости от интенсивности тренировок. Для удобства и экономии времени, записи по потреблению воды минимизировали до пометок галочкой. Так как существует закон об «авторских правах», все рисунки были выполнены нами самостоятельно. На графическом планшете были прорисованы стаканчики (объем которых каждый может выбрать сам) отмечаю количество выпитого в течение дня, либо в конце дня при подведении итогов.

Также в дневнике нужно вести контроль питания. Это не вызовет ни каких трудностей, так как все студенты едят в столовой колледжа. У нас предусмотрено пятиразовое питание:

- 1 Завтрак
- 2 Второй завтрак
- 3 Обед
- 4 Полдник
- 5 Ужин

Чтобы добиться высоких спортивных результатов, важно правильно дозировать нагрузку и обеспечивать восстановление после них. Восстановление невозможно без полноценного питания – это то, что поставляет организму энергию и материал для воспроизводства новых клеток [1, с. 8].

Так как целью внедрения «Специализированного дневника спортсмена» было совершенствование учебно-тренировочного процесса студентов на основе анализа дневников самоконтроля и контроля тренировок, нами был внесен пункт «Итоги года». Здесь можно проанализировать пройденный год, выполнение поставленных задач. Анализ проделанной работы рекомендуется проводить с преподавателем специальных дисциплин и тренером

Разработанные страницы:

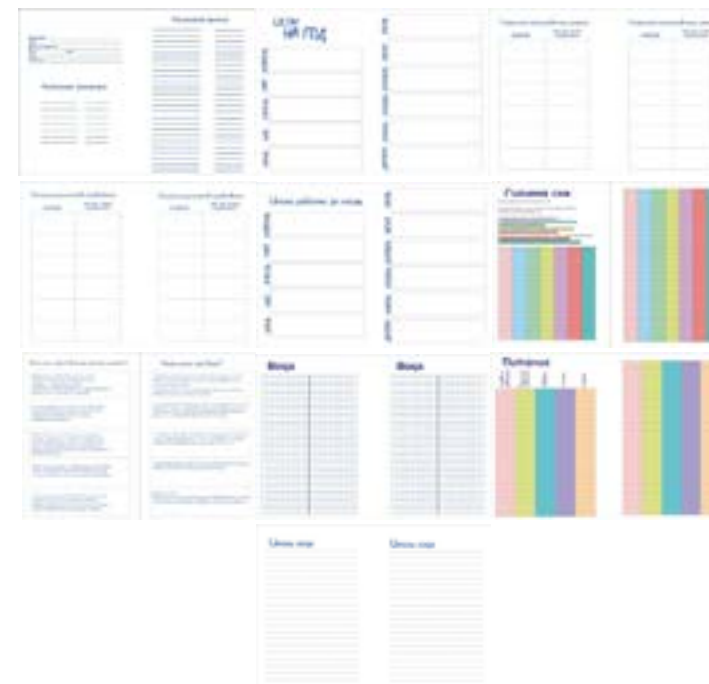

Рисунок 1

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Горшаков В. А., Липатова О. В., Гигиена питания: Учебная литература. – М.: Медицина. 1987. – 8 с.

СТАТЬЯ В ЖУРНАЛЕ:

2 Гомбоев Б. Б, Полева Н. В. Проект спортивного дневника борца. // Вестник Томского государственного университета. - № 356. – 2012. - С. 153.

АВТОРЕФЕРАТ:

3 Туаева И.Ш. Гигиеническая оценка режима дня и его влияние на здоровье школьников старших классов в современных условиях: автореф. Диссертация на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. – Санкт –Петербург, 2005. – 3 с.

4 Самойленко И. И. Личная гигиена спортсмена. – Анапа. 2014. – 5 с.

ОПИСАНИЕ ОФИЦИАЛЬНЫХ ИЗДАНИЙ И НОРМАТИВНО – ПРАВОВЫХ АКТОВ:

5 Закон Республики Казахстан от 10.06.1996 №6-1 «Об авторском праве и смежных правах».

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

6 Блог: курсы по питанию и тренировкам от Рыбаковой Т. - 6 причин, почему вы должны вести дневник питания и тренировок [https://tanyarybakova.com/6-prichin-pochemu-vy-dolzheny-vesti-dnevnik-pitaniya-i-trenirovok/].

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ПЕРЕМЕНАХ

ЛИТВИНОВА Н. Н.

учитель физической культуры, Узынсуская СОШ,
Иртышский р-а, Павлодарская обл.

Данная тема является актуальной т. к. подвижные игры широко применяются на уроках в начальных классах. Они являются эффективным средством общей физической подготовки, развития физических качеств и обогащения двигательного опыта младших школьников.

В связи с усиливающимся в наше время потоком информации, увеличением времени на учебные занятия, сокращением действий, требующих мышечных усилий, снижением двигательной активности, у подрастающего поколения наблюдается гиподинамия. Широкое использование подвижных игр способствует снижению гиподинамии, так как компенсирует дефицит двигательной активности. В настоящее время использование физических упражнений на занятиях физической культуры направленно не на достижение высоких результатов, а на сохранение и повышение здоровья младших школьников. Для решения такой проблемы наиболее эффективными средствами являются, прежде всего, подвижные игры. Подвижная

игра – это не просто физическое упражнение, т.е. двигательное действие, а целая совокупность разнообразных двигательных действий, объединенных мотивом, который определяет форму поведения играющих. Подвижные игры используют для развития физических качеств, для закрепления элементов техники различных видов спорта. Именно в игре ребёнок развивает себя физически, познаёт окружающую действительность и формы общественной жизни. Игровая деятельность является не только элементом культуры, она является полезным средством воспитания младших школьников.

Игра с давних пор составляет неотъемлемую часть жизни человека, она занимает досуг, воспитывает, удовлетворяет потребности в общении, получении внешней информации, дает приятную физическую нагрузку. Педагоги всех времен отмечали, что игра оказывает благоприятное влияние на формирование детской души, развитие физических сил и способностей. В игре растущий человек познает жизнь.

Чем игра привлекает мальчишек и девчонок? Прежде всего, интересен сам процесс действий, постоянно меняющиеся игровые ситуации. Приходится самостоятельно находить выход из неожиданных положений, намечать цель, взаимодействовать с товарищами, проявлять ловкость и быстроту, выносливость и силу. Уже одно представление о предстоящей игре способно вызвать у ребенка положительные эмоции, приятное волнение. Да и не только у детей.

Все больше взрослых людей выходят во двор, чтобы размяться, пообщаться. Педагогика придает развитию детских игр большое значение. Игры входят в школьную программу, проводятся на уроках физкультуры, а также на переменах. Школьники играют военно-спортивные игры, участвуют в соревнованиях по подвижным играм. По накалу борьбы на площадках, всплескам эмоций на трибунах, духу честного соперничества эти маленькие поединки едва ли уступают масштабным соревнованиям взрослых. Убыстрение темпа современной жизни ставит перед нашей педагогикой задачу более активно использовать игру для воспитания подрастающего поколения. Сейчас очевидно, как никогда, что игры необходимы для обеспечения гармоничного сочетания умственных, физических эмоциональных нагрузок, общего комфортного состояния. Исследователи игровой деятельности подчеркивают ее уникальные возможности в физическом и нравственном воспитании детей, особенно в развитии познавательных интересов, в выработке воли и характера, в формировании умения ориентироваться в окружающей

действительности, в воспитании коллективизма. Говорят о содействии игры умственному развитию, следует отметить, что она вынуждает мыслить наиболее экономично, укрощать эмоции, мгновенно реагировать на действия соперника и партнера. Ученые находят, что игра развивает так называемую внутреннюю речь и логику. Ведь игроку приходится выбирать и совершать из множества возможных операций одну, наиболее, по его мнению, целесообразную. Все это очень важно для развития личности.

Активный отдых на переменах может быть самым разнообразным. Однако, как подтверждает практика, наибольший эффект достигается там, где с основу ее содержания положены подвижные игры.

Во время игры учащиеся выполняют разнообразные движения, которые оказывают разностороннее воздействие на их организм и содействуют укреплению здоровья.

В процессе игры значительно улучшается кровообращение полушарий утомленного мозга детей, усиливается дыхание, улучшается функциональная деятельность организма в целом, что способствует улучшению подготовки организма к последующей умственной деятельности [1, с. 15].

Важнейший результат игры – это радость и эмоциональный подъем. Игра отличие от строго регламентированных движений являются наиболее совершенным средством воздействия на организм детей для решения задач подвижной перемены.

Вот почему, говоря о применении подвижных игр на перемене, важно иметь в виду, с одной стороны, тягу, естественную потребность детей к игре, а с другой стороны, требования к уровню педагогического руководства, плановость и систематичность применения игр, что и определяет ожидаемый гигиенический и педагогический эффект.

К играм, подбираемым для подвижной перемены, предъявляются следующие требования:

1 Упражнения в играх должны быть гигиеничны и соответствовать анатомно-физиологическим и психологическим особенностям учащихся конкретного возраста.

2 Необходимо подбирать игры, простые по содержанию, доступные, вызывающие у детей определенный интерес.

3 Важно следить за тем, чтобы физическая и психологическая нагрузки в играх, функциональные сдвиги соответствовали нормальной физиологической кривой.

4 На переменах не следует проводить игры, имеющие остроконфликтный характер, вызывающие чрезмерных игровой азарт.

5 Игры должны содержать упражнения, которые представляют известную трудность, однако преодолимую.

Помимо игр, определенных программой, на перемене можно использовать разнообразные подвижные игры, составленные самостоятельно или взятые из методической литературы, если они способствуют решению поставленных задач. Важно, чтобы они соответствовали интересам детей, их физическим возможностям, особенностям психического развития.

Физическое воспитание подрастающего поколения составляет неотъемлемую часть воспитания личности. Основными задачами физического воспитания в школе являются: укрепление здоровья, содействие правильному развитию, обучение учащихся жизненно-необходимым навыкам, воспитание физических и нравственных качеств. Решению этих задач активно содействует игра, которая выступает как средство укрепления здоровья и метод физического и нравственного воспитания. Игра – это естественный вид живой и непосредственной деятельности, любовь и привычка к которой закладывается с раннего детства. Великий русский педагог К. Д. Ушинский, говоря об игре, отмечал, что в ней формируются все стороны души человеческой: его ум, сердце, воля. В игре не только выражаются склонности ребенка и сила его души, но и сама игра имеет большое влияние на развитие детских способностей и склонностей, а, следовательно, и на будущую судьбу.

Младший и средний школьный возраст наиболее благоприятное время для включения подвижных игр в процесс воспитания. Использование игры или элементов игры на уроке повышает интерес учащихся к занятиям, время используется полнее, а, следовательно, успешнее решаются педагогические задачи. Подвижные игры сочетаются с гимнастикой, легкой атлетикой, спортивными играми и планируются на весь учебный год с учетом сезона и задач, поставленных в каждой учебной четверти. Подвижные игры в соответствии с программой по физической культуре проводятся на уроках с 1–9 классов. Они применяются с определенными целями, направленными на развитие двигательных умений, навыков и качеств. Распределение игрового материала зависит и от времени года. Осенью и весной, когда уроки проходят на открытой площадке, имеется больше возможностей для проведения игр с метаниями и перебежками. Во 2 и 4 четверти занятия проводятся в спортивном зале, и появляется возможность

использования спортивного инвентаря и оборудования зала. Новые игры на уроках разучиваются в основном в конце первой, во второй и в третьей учебных четвертях. В начале первой четверти закрепляется игровой материал предыдущего учебного года. В четвертой четверти закрепляются и усложняются игры, пройденные в текущем году.

Методика проведения подвижных игр на уроках физической культуры подчинена общим требованиям, но имеет и свою специфику, которая связана с необходимостью сохранить определенную плотность урока. Это диктует оперативность, четкую продуманность методических приемов, необходимость добиваться того, чтобы все дети, участвуя в играх, получали примерно равную нагрузку. Для этого целесообразно использовать на уроке фронтальный или групповой метод. В первом случае все играют в одну игру (иногда разделившись на 2-3 группы). Во втором случае игры применяются для решения образовательных задач и, одновременно, в классе проходит не одна, а 2-3 игры. Подвижные игры могут проводиться в любой части урока. В подготовительной части главная их задача - организация внимания, разогревание организма, совершенствование различных строевых упражнений. В основной части с помощью игр могут решаться самые различные педагогические задачи, связанные с совершенствованием двигательных умений и навыков. Это игры с активной деятельностью, значительной физической и эмоциональной нагрузкой. Игры с включением элементов техники целесообразно применять в том случае, если эти элементы предварительно разучены. Это важно для осознанного восприятия движений и правильного их выполнения. Задача заключительной части урока - приведение организма в относительно спокойное состояние, организованное окончание урока. Поэтому здесь проводятся игры, не требующие большого напряжения и возбуждения. Могут применяться игры на внимание, а также игры с небольшой двигательной активностью [3, с. 78].

Подвижные игры, рекомендованные школьной программой, подразумевают различный принцип взаимоотношений участников игры и связанную с этим структуру. Их можно условно подразделить на группы, каждая из которых имеет особенности и назначение. К первой группе можно отнести игры, где участники вступают в активное единоборство. Изменчивость игровой обстановки, внезапно возникающие разнообразные условия борьбы за победу требуют от участников этих игр верных решений и быстрых действий, т.е. проявления выработанных навыков, применяемых в различных условиях и сочетаниях. Ко второй группе можно отнести игры без

вступления участников в соприкосновение с командой противника, когда участники каждой команды действуют согласованно между собой, нередко применяют различные варианты тактики, но не могут оказывать непосредственное влияние на действия игроков другой команды. Третья группа игр - игровые эстафеты, в которых действия каждого участника имеют одинаковую направленность, связаны с перемещениями на площадке и выполнением определенных заданий. В игровых эстафетах также нет непосредственного контакта с соперником, однако борьба, как правило, бывает острой и упорной.

Все перечисленные выше типы подвижных игр имеют много общего, несмотря на различную структуру. Они регламентированы правилами, действия играющих направлены на достижение условной цели, победа достигается ценой коллективных усилий.

Чтобы удачно подобрать игру и на хорошем педагогическом уровне ее провести, важно учитывать интересы детей, их физических возможностей, особенности психического развития.

Младший школьный возраст - характеризуется достаточным развитием сердечно-сосудистой и дыхательной систем. Это позволяет проводить игры со значительной интенсивностью действий. Однако, несмотря на большую подвижность, дети быстро утомляются, внимание их неустойчиво. Поэтому в ходе игр важны короткие перерывы для отдыха. У школьников в этом возрасте преобладает предметно-образное мышление. Подвижные игры носят, как правило, сюжетный характер, предоставляя возможность проявить творческую активность. Сравнительно слабое развитие мышечной системы (особенно брюшного пресса и спины) не допускает игры с активным единоборством, переноской и передачей друг другу набивных мячей и других тяжелых предметов. Главное содержание игр - движения, способствующие совершенствованию и обогащению двигательного опыта: игры с бегом, прыжками, увертыванием, метаниями в цель, преодолением небольших препятствий, требующие преимущественного проявления ловкости и быстроты. Дети лучше сохраняют в памяти наглядно-образное объяснение игр, не любят долго находиться вне игры [3, с. 45].

Средний школьный возраст - характеризуется растущей устойчивостью организма по отношению к проявлению физических усилий. В этом возрасте крепнет костно-связочный аппарат, продолжает развиваться мышечная система. Сюжеты подвижных игр для детей этого возраста символичны, и они понимают их условность, но действуют в соответствии с правилами и полной отдачей сил. Дети

могут сосредоточиться на нескольких условиях игры, осуществлять контроль над выполнением целой группы правил. Поэтому можно использовать командные игры, где участники вступают в непосредственное соприкосновение с противником. Подвижные игры с большой физической и психической нагрузкой нередко вызывают вспышки резкости, нетерпеливости; важно помнить об этом и не допускать излишнего возбуждения, напряжения.

Подростковый возраст – условно называют так, потому что у детей 13–15 лет наблюдается особенно интенсивное развитие и перестройка всего организма. Усиленно растет костная система, в связи, с чем дети особенно прибавляют в росте. Продолжает развиваться и мышечная система, хотя она еще отстает от общего роста тела [4, с. 68]. Главное содержание подвижных игр в 7–9 классах составляют действия с мячом, прыжками, лазание и перелезание, метание в цель, бег с преодолением препятствий, сопротивление силой, ориентировка в пространстве. Правила в играх более сложные, разрешение игровых конфликтов требует от участников достаточно развитых волевых качеств, тактического мышления. В работе со школьниками 9–11 классов могут быть использованы игры для учащихся предшествующей возрастной группы. Однако они должны быть усложнены в смысле повышения требований к точности выполнения тех или иных технических приемов.

Важнейший результат игры – это радость и эмоциональный подъем. Благодаря этому замечательному свойству подвижные игры, особенно с элементами соревнования, больше, чем другие формы физической культуры, адекватны потребностям детям с отставанием в умственном развитии, способствуют разностороннему, физическому и умственному развитию, воспитанию морально-волевых качеств. Кроме того, подвижные игры, подобранные с учетом возраста, состояния здоровья, степени физической подготовленности детей способствуют оздоровлению, закаливанию, укреплению организма ребенка. Постоянен интерес человека к игровой деятельности. Однако условия жизни и воспитание, изменяя наши привычки и потребности, существенно влияют на характер предпочитаемых игр. Вот почему от поколения к поколению игры приходят в видоизменённом виде.

Справедлива народная мудрость, утверждающая, что «Человек познаётся в беде, а ребёнок – в игре». Как уже говорилось, в процессе игровой деятельности ярко проявляются индивидуальные особенности детей. Потому, что раскрепощаются сдерживающие

центры, более естественно проявляются психические и физические усилия. Понятно, что поскольку человек в игре раскрывается, он более доступен для наблюдения. Этот момент используют тренеры для выявления спортивных талантов.

Подвижные игры укрепляют здоровье, воспитывают детей, содействуют гармоничному развитию личности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Коротков И. М. Подвижные игры во дворе. – М.: Знание, 1987.
- 2 Берзин А. А., Лукашин Ю. С. Сто игр на нашем дворе. – М.: Детская литература, 1966.
- 3 Чумаков П. А., Спортивные и подвижные игры. – М.: Физкультура и спорт, 1970.
- 4 Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1991.
- 5 Ковалько В. И. Уроки физкультуры в начальной школе. – М.: ВАКО, 2003. Васильков Г. А., От игр к спорту. – М., 1988.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА КОМАНДАЛЫҚ ОЙЫН ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ 9-ШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ЖЫЛДАМДЫҚ ҚАСИЕТІН ДАМУ

НУРСЕЙТОВ Д. Ф.

дене шынықтыру және спорт магистрі, дене шынықтыру пәнінен мұғалім-модератор, ХББ Назарбаев зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

НУРСЕЙТОВА М. Ф.

NGS Аға куратор, Жана ұрпақ мектебі, Алматы қ.

Кез келген ұстаздың басты мақсат-міндеті – оқушыларға сапалы білім беру, жан-жақты жетілдіру, оқуға деген қызығушылығын арттыру. Ойын үлгісінің технологиясы баланың нақ осындай белсенділіктерін арттырады. Кез-келген бала да адамның мәдениеті де ойын арқылы дамиды. Ал бүгінгідей динамика ғасырында, оқу процесінде ойын алдыңғы орында, яғни ойын технологиясы арқылы баланың оқуға ынтасын, қызығушылығын арттыру жеңіл болмақ. Ойын- дегеніміз не? Ойын дегеніміз – халықтың баланы әдептілікке, сауаттылыққа баулитын құралдың бірі. Мектепте де тәрбиеленушілердің танымдық іс-әрекетін қалыптастыруда негізгі жұмыс түрі – ойын әрекеті. Бала саналы, мәдениетті, адамгершілігі мол болып, жан-жақты дамуы үшін және тілін дамытып, сөз

байлығын дамыту үшін және айналадағы өмір құбылысын ұғыну үшін пайдаланудың маңызы зор.

Ойын үстінде баланың түрлі қасиеттері, қабілеті мен белсенділігі де көрінетіні туралы аса көрнекті педагог А. С. Макаренко былай дейді: «Ойында бала қандай болса, өмірде кәсіби қызмет саласында, көбінесе сондай болады». Сондықтан келешекке адамды тәрбиелеу – бөрінен бұрын ойын арқылы жүзеге асыралады. Ойын – балалар үшін айналадағы танып, білу тәсілі [1, 166 б.].

Мен сабақ беретін 9-ші сыныбының екінші топ оқушыларында жылдамдық қасиеті төмендеу екенің сабақ барысында, әсіресе жылдамдыққа берілетін тапсырмалар орындаған кезде байқадым. Сондықтан оқыту үрдісінде арнайы әдіс-тәсілдерді, соның ішінде командалық ойын элементтерін сабақта қолданамын деп шештім. Бұл мәселені мен іс-әрекеттегі зерттеу әдісі арқылы шешемін. Менің іс-әрекеттегі зерттеу тақырыбы 9-ші сыныбының екінші топ оқушыларында жылдамдық қасиетін дамыту.

Жұмыс туындаған мәселе бойынша қажетті әдебиеттерді, интернет ресурстарын және дене шынықтыру бағдарламасын жан-жақты зерттеуден басталды. Сонымен қатар, іс-әрекеттегі зерттеу тобының ішінде сыни достарымен пікірлермен алмасу нәтижесінде зерттеудің мақсатын айқындалды. Сол мақсатқа жету үшін қажетті міндеттер қойылды. Ең басты міндет дене шынықтыру пәнінің білім беру бағдарламасын жан-жақты зерттеу, яғни білім беру бағдарламаның мақсаты, міндеті, тақырыптары, оқу мақсаты талқыланды. Шешу жолдары қарастырылды. Осыған байланысты жұмыс жоспары құрылды.

Жұмыс жоспары:

1 Зерттеу жұмысының тақырыбын анықтау.

2 Мәселені шешуге қажетті стратегияны және технологияларды таңдау.

3 Оқушылардың арасында сауалнама жүргізу.

4 Дене шынықтыру мұғалімдері арасында жоғарыдағы мәселе бойынша пікір алмасу.

5 Оқушылардың мінез-құлықтарын, психологиялық ерекшеліктерін анықтау және сараптау.

6 Пән мұғалімдерімен осы мәселені талқылау. Мәлімет жинақтау, қатысушыларды бақылау.

Мәселе анықталғаннан кейін, арнайы жоспар құрылып, жұмыс сол бағытта басталды. Ең бірінші оқушылар арасында сауалнама өткізілді. Ол сауалнаманың мақсаты оқушылардың бойында

спортқа және сабаққа деген қызығушылығын анықтау. Өйткені қызығушылық болмаса қажетті дене сапасын дамыту мүмкін емес.

Кесте 1 – Сауалнама

№	Сұрақ	Оқушылардың 0-10%	Оқушылардың 10-50%	Оқушылардың 50-100%
1	Сабақ барысында қандай тапсырмаларды, жаттығуларды орындау Сіздің қызығушылығыңызды тудырады?	Дене қыздыру жаттығулары	Эстафета ойындары	Қозғалмалы ойындар
2	Қандай тапсырмаларды орындау Сізге ауыр келеді?	Қозғалмалы ойындар	Эстафета құрастыру	Топтық тапсырмалар
3	Сабақта өткізілуін қалайтын тағы басқа қандай тапсырмаларды, жаттығуларды ұсынасыз?	Эстафета	Волейбол, теннис (қыздар)	Футбол, баскетбол, хоккей (ұлдар)

Сауалнама нәтижесі негізінде оқушылардың көпшілігінің ойының бір жерден шығатынын анықтадық. Мәселен, дене шынықтыру сабағында оқушылардың басым бөлігі спорттық ойындар ойнауды қалайды, дене қыздыру жаттығуларына, жұптық, топтық тапсырмаларға аса маңыз бермейді. Сондықтан зерттеу барысында осы мәселеге көңіл бөлініп, сабақ барысындағы жаттығуларды түрлендіру, кішігірім ойын не эстафета ретінде ұйымдастыру қарастырылды. Ең бастысы, сабақты ұйымдастырған кезде мұғалім әр сабақты ерекше өткізуге көңіл бөлуі керек, өткізу жолдарын жан-жақты қарастыруы керек, қолайлы (коллаборативті) орта туғызуы қажет. Мысалы, спорт жабдықтарын (инвентарь) қолдағы заттармен алмастыру, топтық жұмыс, жұптық жұмыс, диалогті оқыту, пәнаралық байланыс (интеграция), АКТ-ні қолдану, әр түрлі карточка, пазлдар және т.б. қолдану. Ал жеке лей тапсырмаларды өз деңгейінде орындаулары үшін рейтинг шығарып, нормативті үздік тапсырған оқушыларды мектеп деңгейінде марапаттау қарастырылуда. Оқушылардың ойын талғамында да ерекшелік байқалады. Қыз балалар теннис, волейбол ойындарына қызығушылық танытса, ер балалар футбол, хоккей ойындарын таңдады. Алайда, оқушылардың тек бір жақты емес жан-жақты дамуының маңыздылығын ескере отыра, оқытуда спорт ойындарды және қозғалмалы ойындарын қосу қажет. Дегенмен, оқушылардың талғамдарын және қабілеттерін ескере отыра топтар құрылып, кішігірім үйірмелер ұйымдастыру қолға алынды [2, 240 б.].

Сыныптағы оқушылардың қабілет деңгейлерінің әр түрлі болуына байланысты тапсырмаларды бергенде оларды күрделілігіне қарай бөлу керек, яғни сабақта сараланған тапсырмаларды

қолдану қажет. Нақтырақ айтқанда, А, В, С деңгейіндегі оқушыларға сәйкесінше күрделі, орташа, төмен жүктемесі бойынша тапсырмаларды беру. Көптеген тәжірибелерге сүйене отыра, бұл әдіс жоғары нәтижеге жетуге көмектеседі [3, 166 б.].

Сонымен қатар оқушыларға 9-ші сыныпқа арналған нормативтер кестесі ұсынылды. Мұнда оқушылар жас ерекшелігіне қарай қандай көрсеткіш көрсету керектігі жазылған. Оны төменгі кестеден көруге болады:

Кесте 2 – 9 сынып оқушыларының физикалық көрсеткіш кестесі (норматив)

Норматив	Ұлдар			Қыздар		
	Баға 5	Баға 4	Баға 3	Баға 5	Баға 4	Баға 3
60 метр	8,4с	9,2с	10,0с	9,4с	10,0с	10,5с
4x9м жүгіру	9,9с	10,2с	10,5с	10,4с	10,8с	11,0с
Орнынан ұзындыққа секіру	210	200	180	180	170	155

Осы нормативке сәйкес оқушылардың физикалық деңгейі тексерілді, яғни физикалық деңгейін анықтайтын тест арқылы оқушылардың зерттеу басындағы көрсеткіштері есепке алынды. Олардың көрсеткіштерін төмендегі кестеден көруге болады:

Кесте 3 – Зерттеу басында сынып оқушыларының дене шынықтыру бойынша тестілеу нәтижелері

Денгей	Ұлдар			Қыздар		
	60м жүгіру	4x9м жүгіру	Орнынан ұзындыққа секіру	60м жүгіру	4x9м жүгіру	Орнынан ұзындыққа секіру
A	8.9с	10.3с	204	9.8с	10.8с	173
B	9.5с	10.6	184	10.7с	11.3с	164
C	10.5с	10.10	173	11.0с	11.6	152

Жаңашылдыққа әркімнің көзқарасы әр түрлі. Оның ішінде жасөспірімдердің жаңалықтарға ашықтығы байқалады. Өздерінің ой-пікірлері де ескеріліп тандалғандықтан, сабақта қолданысқа енгізілген жаңа әдіс-тәсілдерді үлкен қызығушылықпен қабылдады. Нұсқаулыққа сәйкес орындауға барынша күш салды. Түрленген жаттығулар қызықтырды, бағалауды қажет ететін тапсырмаларды орындауға ынталары артқаны байқалады. Рейтингтің жоғарғы бөлігінен көрінуге деген ұмтылыс бар. Кішігірім үйірмелердің де жұмысы алға басып, қатысушылардың қабілеттері шыңдалуда.

Ойын-жаттығулардың біраз бөлігі топтық жұмыстарға бағытталған. Соларды орындау арқылы оқушылардың ауызбіршілігі күшейді. Топтық іс-әрекетті ақылдасып істеуге, тапсырмаларды бөлісіп, өз міндеттеріне жауапкершілікпен қарап, оны тиянақты орындауға күш салуда. Жалпылай алғанда 9-ші сынып оқушыларының дене шынықтыру сабағына деген қызығушылығы артты. Оны біз төменгі кестеден көреміз:

Кесте 4 – Сауалнама нәтижелері

Оқушы	Зерттеу басында	Зерттеу соңында
A	Сабақтағы белсенділігі және қызығушылығы орта деңгейде.	Жұптық, топтық жұмыстарда лидерлік қабілеті байқалады. Берілген тапсырманы тиянақты орындайды.
B	Сабақтағы белсенділік деңгейі орташадан төмен. Тапсырмаларға қызығушылығы орташа.	Сабақта тапсырмаларды орындау барысында белсенділік танытады, қызығушылығы жоғарылады.
C	Сабақтағы белсенділігі мен қызығушылығы төмен.	Тапсырмаларды орындауға атсалысады. Топта жұмыс істей алады.

Сонымен қатар сабақтағы іс-әрекет барысындағы қолданған әдіс-тәсілдер нәтижесінде қозғалыс белсенділігі айтарлықтай өсті. Сабақтағы қолданған ойын элементері нәтижесінде жылдамдық қасиеті жоғарылады. Тіпті жоғары көрсеткіш көрсеткен оқушылар қала жарыстарына қатысты. Жылдамдық қасиетін дамыту арқасында спорттық ойында да, әсіресе шабуылдау кезінде оқушылар өздерін емін-еркін сезінуі байқалады. Оқушылардың жылдамдық қасиетінің жоғарылауын төменгі кестеден көреміз:

Кесте 5 – Зерттеу соңында сынып оқушыларының дене шынықтыру бойынша тестілеу нәтижелері

Денгей	Ұлдар			Қыздар		
	60м жүгіру	4x9м жүгіру	Орнынан ұзындыққа секіру	60м жүгіру	4x9м жүгіру	Орнынан ұзындыққа секіру
A	8.5с	10.0с	207	9.5с	10.5с	178
B	9.3с	10.3с	187	10.2с	11.0с	168
C	10.2с	10.7с	177	10.7с	11.2с	155

Әр тұлғаның қабілеті әр түрлі. Сонымен қатар, жекелей алғандағы оқушылардың психологиялық және физиологиялық ерекшеліктері бары анық. Бұл 9-ші сынып оқушыларына да қатысты. Сабаққа сынып толық қатысқанымен, 100%-дық белсенділікке қол жеткізе алмадық. Оған себеп, оқушылардың физиологиялық

ерекшеліктерінің біркелкі болмауы. Сондай-ақ, спортқа қабілеттің әр түрлі болуынан, спорттық ойындар барысында да сыныптың бір бөлігінің жоғары белсенділік көрсете алмауы байқалды. Дегенмен, олардың арасында ынтасы мен потенциалы бар, тек біраз дайындықты қажет ететін оқушылар бар [4, 344 б.].

Оқушылардың психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, олармен жекелей жұмыс жасау қолға алынады. Дайындықты қажет ететін В, С деңгейдегі оқушылардың белсенділігін арттыру үшін оларды қабілеті жоғары А деңгейдегі оқушылармен жұптастырамыз. Деңгейлерін теңестіру тапсырмасы беріледі. Сабақтағы жаттығулар барысында не сабақтан тыс дайындықтар жасайтын болады. Нәтижесі ең үздік жұпты марапаттау жолын қарастырамыз. Кіріктірілген бағдарлама аясында жасалған зерттеу оң нәтиже бергендіктен оларды басқа да сыныптарға қолдану жоспарлануда. Осылайша жалпы мектептің дене шынықтыру сабағындағы қозғалыс белсенділігін және қызығушылығын арттырамыз. Өз кезегінде бұл мектеп деңгейінде салауатты өмір салтын насихаттауға мүмкіндік береді. Ұлт болашағы – дені сау ұрпақ. Болашақтың жарқын болуына осылай ат салысамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

КІТАПТАР, ОҚУЛЫҚТАР:

- 1 Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать // ЭКСМО, – 1998. – 166 с.
- 2 Глухов, В. И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни. // Здоров'я, – 1989. – 72 с.
- 3 Усин К. А., Усин Ж. А., Усина Ж. А., Солтанбеков С. Е., Кистаубаев Е. А. Инновационная здоровьесберегающая направленность физического воспитания в избранных видах спорта школьников и учащейся молодежи // Павлодар, – 2016.
- 4 Усин Ж. А., Хисматулин Р. А. Инновационные формы и методы проведения занятий по физическому воспитанию в учебных заведениях // Павлодар, – 2014.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ, СПОРТ ІЛІМІ МЕН ӘДІСТЕМЕСІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

НҰРФАЛИЕВ Е. А.

мұғалім, Музыкалық колледж – дарынды балаларға арналған музыкалық мектеп-интернаты, Павлодар қ.

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы. Жастардың жан-жақты дамуын дене тәрбиесінсіз елестету мүмкін емес. Денесі жақсы дамыған ден күн режиміне спортпен жүйелі айналысуды енгізген, ағзаның шынығуы үшін табиғи факторларды тұрақты пайдаланатын, жұмысты белсенді демалыспен кезектестіріп отыратын жас адамды айтамыз. Мектептен тыс дене тәрбиесі және спорт жұмыстарын мектеп ұжымы оқушылардың ата-аналарымен бірігіп, аудандық, қалалық халыққа білім беру басқармалары ұйымдастырады.

Дене тәрбиесі бойынша сыныптан тыс жұмыстардың міндеттері: баланың денсаулығын нығайтуға көмектесу; ағзаны шынықтыру, оқушылардың жан-жақты өсіп жетілуіне, дене шынықтырудың оқу бағдарламасын ойдағыдай меңгеруге көмектесу; балаларды дене шынықтыру және спортпен үнемі шұғылдануға әдеттендіру; қозғалыс дағдысын тәрбиелеу. Дене шынықтыру мен спорт жөніндегі сыныптан тыс жұмыстың негізгі формалары: секциялар мен үйірмелердегі сабақтар, спорт жарыстары, серуендер, туристік жорықтар, дене шынықтыру және спорт мейрамдары.

Спорт түрлерімен шұғылдану кезінде дене тәрбиесі жаттығулары, табиғаттың сауықтыру күші, гигиеналық тазалық факторларына тығыз байланысты. Дене тәрбиесі жаттығулар негізгі амал болып табылады, өйткені ол білім беру, тәрбиелеу, сауықтыру секілді дене тәрбиесінің міндеттерін орындайды. Табиғаттың сауықтыру күші мен гигиеналық факторлар дене тәрбиесінің қосымша амалдары. Бұлар дене тәрбиесі жаттығуларымен бірге әсер етеді. Дене жаттығуларының теориялық қағидаларға сәйкес мұғалімнің педагогикалық мақсатқа сәйкес дене жаттығуларын іріктеу мүмкіндігі бар. Дене жаттығуларының негізгі жүйесін өңдеу; дене жаттығуларының педагогикалық жүйесін толығымен пайдалану, дене жаттығуларына кешенді қосымша құралдарды тиімді пайдалану. «Дене жаттығуы» ұғымы адамның қимыл-әрекеті және қозғалысымен тікелей байланысты.

Қозғалыс – организмнің моторлы қызметі секілді, денеде және оның бөлігіндегі өзгеріс. Дене тәрбиесі үшін ерікті қозғалыстың маңызы зор. Әрбір ерікті қозғалыстың үш белгісі бар.

- 1) Ол әрқашанда сана – сезім қызметі болып табылады;
- 2) Қозғалыс – адам өмірінің ерікті серігі.

Қозғалысты үйрену оқушы еркінің төселу деңгейін жоғарылатады. Ерікті қимыл сананың әрекеті болып табылады. Жеке қозғалыстар қимылдың элементтері болып табылады. Қозғалыстардың өзара байланыстары арқылы қимыл – әрекет іске асады.

Мысалы, аяқтың, қолдың, дененің, бастың белгілі бір қимылын секіру түрінде оқушы еркі атқара алады. Бір ғана қозғалыспен әр түрлі қимыл әрекет жасауға болады, ал керісінше, бір ғана қимыл-әрекетпен әр түрлі қозғалысты іске асыруға болады. Яғни бұл былай түсіндіріледі: бір ғана қимылдан әр түрлі қозғалыс тууы мүмкін және қайталанған қозғалыстар әр түрлі жылдамдықта іске асады. «Дене» сөзі істелінген жұмыстың бейнесі, адам денесінің сыртқы бейнесінде және оның бөлігінде көрінеді. Дене жаттығулары, дәлірек айтқанда, ерікті акт, сана қызметі болып табылады. Ал жаттығу-адамның физикалық және психикалық қасиетін арттыруға бағытталған іс-әрекет. Сонымен, дене жаттығуы, біріншіден, нақты қимыл-әрекет, ал екіншіден, бірнеше рет қайталау процесі.

Дене жаттығуларының бейнелі белгілері 3-ке бөлінеді.

1 Дене жаттығуымен педагогикалық мақсат жүзеге асады, еңбек-қимылымен өндірістік мақсат жүзеге асады.

2 Дене жаттығулары дене тәрбие заңдылықтарына сәйкес орындалады. Еңбек қимылы-әрекеті-өндіріс заңдылықтарына сәйкес орындалады. Еңбек қимылы мен дене жаттығуларының сыртқы ұқсастықтарына қарап, бір-бірімен ауыстыруға болмайды. Барлық қозғалыс, қимыл әрекет дене жаттығуы заңдылықтарына бағынады, сондай-ақ оқушы организмне тиімді әсер етеді, ал екінші жағынан, жоғары көрсеткішке жетуге мүмкіндік береді.

3 Тек дене жаттығу жүйесі ғана адамның барлық органының дамуына мүмкіндік береді. Еңбек қимылы адамның жан-жақты жетілуіне әсер ету мүмкіндігі жоқ.

Сондықтанда мектепте еңбекті үйрену сабағын дене тәрбиесі сабағымен алмастыруға болмайды. Дене тәрбиесінің нәтижелілігі барлық құрал-жабдықтарды тиімді қолданғанда ғана жеткілікті нәтиже береді, алайда, дене тәрбиесінде артық салмақтан арылу үшін дене жаттығуына кейін тірелеміз.

Оның мынандай себептері бар:

1 Барлық педагогикалық мәселелердің ішінде тек дене тәрбиесі ғана қимыл әрекет пәні болып есептеледі.

2 Дене жаттығуы организмнің морфофункциональды жағдайына ғана ықпал жасап қоймайды, жаттығушының жеке басына да ықпалы зор.

3 Дене жаттығуы – адам ойының және бет әлпетінің қозғалыс жүйесі.

4 Дене жаттығуы-бұл дене тәрбиесі аясында қоғамдық тарихи тәжірбені, оның ғылым және тәжірбелік жетістіктерге жету тәсілі.

5 Адам қозғалысында табиғи мұқтаждықты қанағаттандыратын да дене жаттығуы.

Қайталанған дене жаттығулары тиімді болуы да мүмкін, ал керісінше, әр түрлі дене жаттығуларынан бірдей нәтиже байланыстылығын шығуы мүмкін. Бұл дене жаттығуларының өзара үздіксіз дәлелі болып табылады. Демек шарттарды білу дене жаттығуларының тиімділігін анықтау, педагогикалық процестерді, бағыт-бағдарды көтеруге мүмкіндік береді.

Шарттардың көп түрлілігі, классификацияланып мына төмендегіше болуы да мүмкін.

1 Мұғалім оқушының жеке мінез ерекшеліктері аса маңызды. Оқыту процесі екі жақты процес-мұғалім оқытады, оқушы оқиды, сондықтан кімнің қалай оқытанында, дененің дамуы оқыту мен үйренудің сапасына байланысты.

2 Дене тәрбиесі заңдылығына қарай адам санасының шамасы ғылыми шарттармен бейнеленеді. Неғұрлым, дене жаттығуларының педагогикалық, психологиялық, физиологиялық ерекшеліктері көбірек анықталса, соғұрлым педагогикалық мәселелерді шешу тиімді болмақ.

3 Әдістемелік шарттар дене жаттығуларын орындауда кеңейтілген талаптар тобын біріктіреді.

4 Дене тәрбиесінің жүйесі сауықтыру бағытындағы негізгі принциптері гигиеналық шарттар болып табылады. Олардың мақсаты – адам өміріне керекті дене жаттығулар варианттарын жасау. Ал екінші жағынан сол жаттығулардың тиімділігін, гигиеналық нормаларын қадағалау. Дене тәрбиесінің толық мәнді шешімін табуы үшін гигиеналық нормаларын қадағалау.

Дене тәрбиесінің толық мәнді шешімін табуы үшін гигиеналық тәртіпке аса көңіл бөлуі керек. Гигиеналық шарттар екі салаға бөлінеді:

1) дене тәрбиесі процесінен бөлек адам өміріндегі қоғамдық еңбек гигиенасы, демалу, тамақтану нормалары дене жаттығуларының толық дерлік орындалуын қамтамасыз етеді.

2) Дене тәрбие процесінде гигиеналық нормалардың сақталуы, арнайы тамақтану, ауаның тазалығы, тынығу орындары болуы шарт.

5 Метеорологиялық шарттар-дене жаттығуынан көп әсерлі жетістіктерге жету шарттары, іс-қимыл заңдылықтары тобын құрайды. Бұның бәрі дене жаттығуы техникасында баяндалады. Дене тәрбие процесінде табиғи күшті пайдалану екі бағытта жүргізіледі.

1) Табиғи күштің дене жаттығуы үшін әрекеті аса пайдалы. Олар адам организміндегі қозғалысқа ықпал жасап тиімділігін арттырады және толықтырады.

2) Табиғи күш күн көзінде, суда сауықтыру, шынықтыру құралы іспеттес. Табиғи күшті пайдаланудың басты талаптарының бірі дене жаттығуымен қабат жүйелі және кешенді түрде қолдану.

6 Ықпал жасау шарттарының бірі-дене жаттығуларының соңғы нәтижесін анықтау. Сондай-ақ дене тәрбиесінің негізгі құралдарын ғана емес, қосымша - гигиеналық, метеорологиялық өлшемдерді де қарастырады. Әрбір құралдың өзіндік мүмкіндіктері мен адам организмін шынықтырудағы ролді анықтайды.

7 Материалдық шарт спорттық жетістіктерге жетуде үлкен роль атқарады. (спорттық іргетас, құрал-сайман, киім және т.б.).

Дене жаттығулар техникасы педагогикалық ұстаныммен қозғалыстың орындалу тәсілдерімен барынша тиімді түсіндіріледі. Дене жаттығулар техникасы қазіргі спортшылардың қимылды орындау тәсілдері іс жүзінде тексеріліп, ғылыми қорытынды жасалынған.

Қазіргі техника барлық жаттығушыларға бірдей болғандықтан стандартты техника деп аталады. Қозғалыстың маңыздылығы бірдей емес, сондықтан техника негізін және оның детальдарын бөлу қабылданған.

Осы орайда екі жағдай есепке алынады: біріншісіне, әрбір орындалған қозғалыстың сапалылығы, оның орындалуы кіреді.

Екіншісі, техника негізі және оның детальдары туралы түсінік.

Бірінші жағдай жасалған жаттығуға жүйе құрылымына, қимылды талдау үшін қолданылса, ал екіншісі - оқу процесі үшін, оқушы назарын аудару үшін пайдаланылады.

Сапқа және қатарға тұру гимнастиканың алғышарты, бастамасы болып табылады. Дене тәрбиесі сабағында сапқа, лекке (колонна),

қатарға (шеренга) тұрудың негізгі жаттығулары мен команда беру және оны орындауды үйрену күрделене отырып жалғасады.

Бұл Президенттік сынаманың талаптарын орындауға мүмкіндік беретін дайындық болып есептеледі. «Гимнастика» сөзі грек тілінде «жалаңаш жүріп жаттығулар орындау» деген ұғымды білдіретіні белгілі. Ертедегі Грецияда ата-ана өз балалары дене шынықтыру жаттығуларымен шұғылдану үшін, оларды арнаулы гимнастикалық мектептерде оқытқан. Олар дене шынықтырумен шұғылданған кезде жаттығуларды жалаңаш жүріп орындаған. Себебі, киіммен жаттығу орындау адамның күрделі қимыл-қозғалыстар жасауына кедергі келтіретін еді.

Қазіргі кезде дене шынықтыру жаттығуларын орындау кезінде киілетін неше түрлі арнаулы киімдер бар. Мысалы, жеңіл атлетикаға табанында шегесі барспорт шәркесі (тапочка) киіле, гимнастикаға былғарыдан тігілген жұқа шәрке, спорт ойындарына резеңке табанды шәрке киіледі. Батпан көтерушілердің арнаулы өз бөтенкелері, палуандар мен боксшылардың да арнаулы мәсі тәрізді бөтенкелері, футболшылардың бутсылары болады. Гимнастика спорттың бір түрі ретінде спорттық гимнастика мен көркем гимнастиканы, акробатика мен ырғақты (ритмикалық) гимнастиканы және еркін жаттығуларды, сондай-ақ, жалпы дамыту жаттығуларын құрайды.

Сапқа және қатарға тұрудың негізгі жаттығулары мыналар: сапқа тұру, қатарға тұру, лекке тұру, түзелу, тұзу тұру, еркін тұру, оңға бұрылу, солға бұрылу, артқа бұрылу. Түзелу «Сапқа тұрындар!» деген команда естілісімен оқушылар бойына қарай саптағы өз орындарына тез барып тұра қалуы керек. Команда беруші бағыттаушы ретінде саптың орнын көрсетеді (суретке қара.) Команда негізінен екі бөлімнен тұрады: біріншісі-дайындық бөлімі, екіншісі-орындау бөлімі.

Мысалы, «Оңға бұрыл!», «Солға бұрыл!», «Артқа бұрыл!» деген командалардың «оңға», «солға», «артқа» деген сөздері-дайындық бөлімі де, «бұрыл» сөзі-орындау бөлімі. Команданың дайындық бөлімі созылыңқырап айтылып, орындау бөлімі тез әрі нық айтылады. «Артқа бұрыл!» деген команда беріліп, «бір» дегенде сол аяқтың өкшесі мен оң аяқтың басын бірден артқа бұрып, «екі» дегенде, оң аяқты сол аяқтың жанына әкеліп қою керек.

«Адымдап жүр!» деген команда берілгенде, жүруді сол аяқтан бастайды. Бір лекті сапта келе жатып, тоқтамастан бірнеше лекті сап түзіп жүріп кете беруге болады. Бір лектен екі, үш, төрт лекті

сап түзу былайша орындалады: – бір лекті сапта келе жатып екі лекті сап құру үшін мұғалімнің берген командасынан кейін саптың басындағы бірінші және екінші нөмірлі оқушы бір қадам солға аттап, тоқтамай ілгері жүре береді.

Ал олардан кейінгі екі оқушы тоқтамастан сол жаққа шыққан екі оқушымен қатарласады. Саптағы қалған оқушылар осы ретпен екі лекті сап құрады; – үш лекті сап құру үшін, мұғалімнің берген командасынан кейін алдыңғы үш оқушы солға бір қадам аттап шығады.

Қалған оқушылар жаттығуды екі лекті сап құрған ретпен орындайды; – төрт лекті сап құру алдыңғы реттермен орындалады. Саптағы қозғалыс тек сол аяқтан басталады. Оқушылар бірнеше лекті сап түзеп тұрғанда соңғы оқушы жалғыз қалса, ол бірінші лектің соңына тұруы керек.

Сапта жүріп орындалатын жаттығулар иық (кеуде), жамбас және аяқ буындарының қимылын дамытады, сонымен бірге тыныс алу мен қан айналуын жақсартады, мүсіннің дұрыс қалыптасуына көмегін тигізеді. Сапқа тұрғызу тәсілдері сыныптың немесе оқушылар тобының бірлесіп, бәрі бір мезгілде қимылдар орындауын қамтамасыз етеді. Сапты басқару команда және бұйрық беру арқылы жүзеге асырылады.

Команда деп белгіленген тәртіп бойынша сөз немесе арнаулы белгі арқылы берілген бұйрықты айтады. Белгілі бір команданың сөзін және оның айту ретін бұзуға болмайды. Бұйрық-еркін айтылған сөз түрінде немесе белгі арқылы берілетін жарлық.

Команда да, бұйрықтар да дауыспен, дыбысты белгімен (ысқырық, сирена және басқалар) беріліп, сол арқылы сынып оқушылары дене жаттығуларын бір мезгілде орындауына мүмкіндік береді. Сапқа тұрғызу тәсілдері екіге бөлінеді:

1) бір орында тұрып орындалатын қимылдарға арналған командалар: «Сапқа тұр!» («Становись!»), «Сап түзе!» («Равняйсь!»), «Тік тұр!» («Смирно!»), «Еркін тұр!» («Вольно!»), «Оңға бұрыл!», «Солға бұрыл!», «Артқа бұрыл!» және т.б.;

2) жүру үстінде орындалатын қимылдарға арналған командалар (жүру, жүгіру, жүріп бара жатқанда бұрылу және т.б.).

Сапқа тұру оқушылардың ұйымшыл және тәртіпті болуына, денені дұрыс ұстауына, оларда қарқын мен ырғақ сезімдерінің дамуына, қимыл дағдыларын тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Осылайша дене тәрбиесі сабағы адам денсаулығына үлкен үлесін қосатынын айта аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

КІТАПТАР, ОҚУЛЫҚТАР:

- 1 Ю. Тілеуғалиев Дене тәрбиесі оқыту әдістемесі А «Атамұра» 2013 ж.
- 2 Ю. Тілеуғалиев., Қ. Адамбеков., С. Қасымбекова Дене тәрбиесі 7 сынып. А. «Атамұра» 2013.
- 3 С. Қасымбекова., Д. Мырзахмед. Дене тәрбиесі сыныптан тыс жұмыстар. А. «Атамұра» 2014.
- 4 Э. Тлеулов «Дене тәрбиесі ілімі мен әдістемесі». Шымкент 2015.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ ЖАҒДАЙЫНДА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА БЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

РАХИМЖАНОВ К. Е.

дене шынықтыру пәнінің мұғалімі, № 17 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Әлем қазір жылдам өзгеруде, сондықтан әлемдік білім беру жүйесінде де өзгерістер болып жатыр. Бүгінгі күнде білім саласында екі маңызды сұрақ туындап тұр: «XXI ғасырда нені оқыту керек?» және «Мұғалімдер оқушыларды XXI ғасырға қалай дайындайды?». Заманауи тәсілдің ең негізгі ерекшелігі оқушылардың алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуіне басты назар аудару болып табылады. Шлейзердің айтуынша, «мұғалімдер жұмыстарына жеткілікті уақыт бөле білулері керек, оқушының білімі мен дағдыларын дамытуда ғана емес, оның оқуын барынша даралап, баланың бойында метасананы – қалай оқу керектігін үйренуді қалыптастыруға мән бере отырып, оны тұлға ретінде дамытуда икемділік танытулары тиіс» [1, 5 б.].

Оқу үдерісі үшін дене шынықтырудың маңызы зор. Психологтердің жүргізген зерттеулеріне сүйенетін болсақ, 85 % оқушылардың оқу үлгерімінің төмен болуына денсаулығының нашарлығы мен дене бітімінің дамымауы себепкер болып отыр. Баланың есте сақтау қабілеті, зеректілігі мен зейінділігі де көп жағдайда оның жалпы денсаулығы мен күш-әліне байланысты. Сондықтан баланың денсаулығын нығайту оның ақыл-ой еңбегінің қарқынын арттыруға ықпал етеді.

Дене тәрбиесі адамға еңбек операцияларын орындауға көмектеседі, себебі адамды барынша нақты және нысаналы түрде алға жылжуға, алға қойылған мақсатқа сай күш жұмсауға үйретеді [2, 7 б.].

Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында дене шынықтыру пәні оқушының өз бетінше дамуы өзінің белсенді «МЕН»-ін қалыптастыруға бағытталған, нарықтық қарым-қатынас жағдайында мектеп бітіргеннен кейін де, бүкіл өмір бойы өз бетінше дами білуге дағдылануды мақсат етеді. Пәннің басты мақсаты – білім алушылардың өз денсаулықтары мен психикаларын нығайтуға ынталандыру болып табылады. Оқушылардың дербес және жас ерекшеліктерін ескеріп, бойда қалыптасқан арнайы спорттық дағдылар мен сапаларды қолданып, сол арқылы олардың дене қабілеттерінің дамуларына ықпал ету. «Дене шынықтыру» пәнінің бағдарламасы дене тәрбиесі және спорттың даму тарихы туралы білім деңгейін қалыптастыруды; негізгі дене сапаларын жетілдіруді, арнайы спорттық біліктіліктер мен дағдыларды дамытуды, түрлі деректер арқылы ақпараттарды қолдану, оның мән мағынасын түсіне отырып, коммуникативті дағдыларды дамытуды; идеялық және зерттеу дағдыларын дамытуды; адамгершілік жігер қабілеттерін қалыптастыру міндеттерін шешуді көздейді [5]. Сол себептен жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында дене шынықтыру сабақтарында оқытудағы белсенді әдіс-тәсілдерді енгізу қажеттілігі туындады.

Белсенді оқу оқушының мұғалімді енжар тыңдап қана қоймай, белсенді жұмысқа тартылуын көздейтін оқыту және оқу әдістерінің бірі болып табылады. Бұл тәсілдер оқу үдерісі жаттығудың алдында емес, оны орындау барысында жүзеге асырылатын құбылыс екендігін түсіндіреді. Дене шынықтыру сабағында қамтылатын белсенді оқу әдіс-тәсілдері тәжірибелік, эксперименттік, пікірталас, жоспарлау және бағамдау жаттығуларын жүргізіп, ықшамсабақ және топтық жұмыс ұйымдастыруды көздейді. Бұл тәсілдерде оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттарына қол жеткізу үшін сыныпта қолдануға болатын тәжірибелік идеялар қамтылған.

Қазіргі ғылыми-техникалық және әлеуметтік прогресс жағдайында мектеп белсенді жеке тұлғаны қалыптастыруды көздейді. Мектеп білімін ізгілікке және жариялылыққа бағдарлау негізгі міндеттердің бірі ретінде оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайтуды, балалар мен жасөспірімдердің функционалдық мүмкіндіктерін арттыруды мақсат етеді. Дене шынықтыру бағдарламасы мұғалімдерді оқушылардың жеке қажеттіліктерін назарға алуға бағдарлайды:

- «кенжелеп қалған» қозғалыс қабілеттерін дамытуға назар аудару;

- «басым» қозғалыс қабілеттерін дамыту;
- Қозғалыс қабілеттерін бірқалыпты және тепе-теңдікте дамыту.

Алға қойылған міндеттерді ойдағыдай шешу үшін оқу үдерісін ұтымды ұйымдастыру қажет, яғни белсенді оқу әдістеріне лайықты деңгейде көңіл бөлінуі керек. Белсенділікті адамның қызметінен көрінетін психикалық қасиет, мінез қыры ретінде қарастырған дұрыс. Белсенді оқу оқу материалын игерудің барлық кезеңдерінде оқушылардың жұмысына игі ықпал етеді. Белсенді оқу кезінде танымдық белсенділік деңгейі мейлінше өсіп, танымдық қызығушылық қызу артады [2, 20 б.].

Белсенді оқу әдістері ішінде мыналарды атап өтуге болады:

1 *Проблема туралы пікірталас және әңгіме.* Сабақта неше бала болса, сонша сұрақ туындайды. «Неге» мен «Неліктендердің» барлығына бірден жауап беру де мүмкін емес, сондықтан бұндай сұрақ қойылған кезде оны ойластыруды ұсынуға болады. Келесі сабақта ол сұрақ міндетті түрде талданып, әр оқушы ол мәселе туралы өз ойын ортаға салады. Дене шынықтыру сабағынан босатылған оқушылар бұл сұрақтар бойынша негізгі баяндамашы бола алады. Сонымен қатар, сабақтан уақытша босатылған оқушылар да дене шынықтыру теориясы туралы хабарлама дайындай алады, бұл бос отырушылар проблемасын жартылай шешуге септігін тигізеді.

2 *Кеңес-сабақ.* Бұл сабақта негізінен мұғалім оқушылардың өзін-өзі дайындау бойынша, белгілі бір жаттығуларды орындау туралы сұрақтарына жауап береді, оқушымен бірлесіп жалпы және арнайы бағыттағы жаттығулар таңдалады.

3 *Кездесу сабағы.* Бұндай сабақта спорт саласында еңбек ететін танымал адамдарды кездесуге шақыруға болады. Ол адамдар спорт туралы қызықты әңгімелерді айтып, оқушылардың белгілі бір секцияларға қызығушылығы оянуына септігін тигізуі мүмкін.

4 *Экскурсия сабағы.* Бұл сабақта оқушыларды белгілі бір спорт нысандарына, айталық, жеңіл атлетика манежіне апаруға болады. Экскурсиядан кейін қалада жеңіл атлетиканың даму тарихына үніліп, оқушыларға сол туралы мәлімет беруге болады. Бұл да оқушыларға белгілі бір спорт түрімен шұғылдануға түрткі болуы мүмкін.

5 *Жарыс сабағы.* Жарыстың сабақтың барлық кезеңдерінде және оқудың барлық сатыларында болғаны дұрыс. Сабақтағы бөсекелестік оқушылардың физикалық қабілеттерін дамытуға, танымдық қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Мәселен, 8-сыныпта «Ойын арқылы мәселелерді шешу дағдылары»

бөлімінде «Жарыс ойынын ұйымдастыру» тақырыбын меңгертуде «Иненің көзі», «Допты алып кету», «Шеңбердегі доп», «Атыс», «Шабуылдау» сияқты ойындар сабақтағы эмоциялық әсерлілік деңгейін күшейтіп, оқушылардың белсенді болуына көмектеседі.

6 *Диалог сабағы*. Бұндай сабақ барысында оқушыларға бірқатар сұрақтар қойылып, олардың ол сұрақтарға жауап беруі арқылы жаңа материал түсіндіріледі. Мысалы, «Балалар, қалай ойлайсыздар, тактика ойын нәтижесіне әсер етеді ме?», «Волейбол ойыншысында қандай дағдылар болуы керек?», «Командалық жұмыс дегенімізді қалай түсінесіңдер?» деген сияқты сұрақтар [3].

Оқушылардың белсенділігін арттырып, әрекеттерін жандандыру мақсатында сабақтарда тілдік әдістер қолданылады:

- 1) берілегін командалар: сап түзеу немесе залда жүру туралы;
- 2) нұсқаулар (әдістемелік және ұйымдастырушылық);
- 3) есептеу: сергіту жаттығуларын орындаған кезде.

Сабақтың әсерлілігін арттыру үшін жаттығуларды орындау барысын музыкамен сүйемелдеуген ұтымды болмақ.

Жоғарыда аталған сабақ түрлерінің барлығына тән ортақ белгілер бар. Олар:

- оқушы мен мұғалімнің арасындағы тығыз қарым-қатынас;
- ойлау қызметі жоғары деңгейде іске қосылған;
- ұжымдық жұмыс түрлері жеке жұмыс түрлерімен бірге қолданылады;
- оқушыларға әсер ететін эмоция деңгейі артады;
- танымдық тұрғыдан оқушылардың дербестігі;
- өз бетінше білім алуға ынталандыру, бұл саралау әдісін іске асыруға мүмкіндік береді;
- оқу үдерісінің тиімділігі артады.

Бұның барлығы оқушы білімінің сапасын арттырады, оның алған білімі мейлінше терең әрі мығым болады, мұғалім мен оқушының арасындағы психологиялық-педагогикалық қарым-қатынас орнайды, мұғалім сабақ бергенді ұнатып, оқушылар оқығанды ұнататын болады, олардың дене шынықтыру сабағына деген танымдық қызығушылығы артып, оқушы сабақта өз бетінше іздене бастайды.

Сабақ үстінде оқушы өзін шығармашыл тұлға ретінде сезінуге тиіс, жаттығуды игеру барысында оның мәні туралы ойланып, жаттығуды есте сақтап, талдап, терең түсінуі керек. Ол үшін жеке карточкалармен жұмыс істеуге болады. Ол карточкаларда таныс жаттығулармен қатар, бірнеше жаңа жаттығу ұсынылады. Оқушылар ұсынылған жаттығуларды орындап (барлығын немесе

кейбіреулерін таңдап), балл жинақтайды. Мұғалім оқушыларды қадағалап, оларға баға қояды.

Тапсырма жазылған карточкалар:

- 1 Алға аударылып түсу – 1 балл;
- 2 Артқа аударылып түсу – 2 балл;
- 3 Қолда тұрып алға аударылып түсу (жаңа элемент) – 10 балл;
- 4 Ұзындыққа аударылып түсу;
- 5 Жауырында тұру – 10 балл;
- 6 «Көпір» және «көпірден» тұру (кез келген тәсілмен) – 4 балл;
- 7 Жауырында тұрып бүгілген кейпінде домалау – 3 балл.

Бұндай карточкалар көп, ал ондағы тапсырмалар әртүрлі болуы мүмкін. Оқушыларға ол жаттығуларды орындау техникасын күрделендіруді немесе өзгертуді; ұсынылған элементтерден комбинация құрастыруды; өз комбинациясының орындалуы мен сыныптасының комбинациясының орындалуын салыстыруды; қателерді анықтауды; қателіктерді түзету үшін жетекші жаттығуларды ұсынуды; бұл жаттығуларды орындаудың орындылығын түсіндіруді ұсынуға болады.

Сонымен, дене шынықтыру сабағын өткізудің тәсілдері толып жатыр. Мұғалім қалай оқытып, қалай жетекшілік ететінін үнемі жадында ұстау керек. Дене шынықтыру сабағы жай ғана жүгіру, секіру емес, шынында, бұл сабақ оқушыларға белгілі бір жаттығуларды жүйелі түрде орындай отырып, өздерінің денсаулығын нығайтуға, өзінің ішкі мүмкіндіктерін ашуға септігін тигізетін пәндердің бірі. Оқушылармен жұмыс істеген кезде «оқушы ішіне бірнәрсе құюға арналған құты емес, лаулатып жандыруға болатын шамшырақ» деген көне даналықты естен шығармаған абзал.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұғалімге арналған нұсқаулық. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, 2015 ж.

2 Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім беру аясында «Дене шынықтыру» пәні бойынша педагогика кадрларының арттыру курсының бағдарламасы. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016 ж.

3 Әлімов А. Қ. Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, 2014 ж.

4 Уақбаев Е. Қазақстанда дене тәрбиесі жүйесінің дамуы. - Алматы: Санат, 2000 ж.

5 Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныптарына арналған «Дене шынықтыру» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. (ҚР БҒМ 2017 ж. 25 қазанындағы № 545 бұйрығына 22 – қосымша) Астана, 2017 ж.

УТРЕННЯЯ ГИГИЕНИЧЕСКАЯ ГИМНАСТИКА ДЛЯ ЛЕТНИХ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ ЛАГЕРЕЙ

СНЫТКИН О. П.

учитель физической культуры, Областной многопрофильный лицей-интернат для одаренных детей . г. Павлодар

Физическая культура в оздоровительном лагере является одним из основных оздоровительных средств. Важное место в режиме дня отводится утренней гимнастике. Утренняя гимнастика усиливает деятельность сердца, лёгких и всего организма в целом. Она развивает мышцы и укрепляет нервную систему. Ежедневные занятия гимнастикой способствуют совершенствованию таких качеств, как сила, скорость и выносливость. Утренняя гимнастика имеет важное воспитательное значение. Она приучает детей к порядку и точному распределению своего времени и способствует развитию волевых качеств. Выполнение физических упражнений на свежем воздухе закаливает организм. Утреннюю гимнастику называют «зарядкой», потому что она заряжает детей бодростью на весь день. Правильное выполнение упражнений утренней гимнастики доставляет ребятам большое удовольствие. По окончании сезона многие из ребят приступают к самостоятельным занятиям гимнастикой.

В оздоровительном лагере необходимо постоянно вести пропаганду утренней гимнастики. В уголках физкультурника следует вывешивать плакаты с комплексами утренней «зарядки», а врач лагеря должен проводить с детьми беседы об оздоровительном её значении.

Важное правило организовать выполнение упражнений утренней гимнастики. Проводить её следует недалеко от спальных корпусов, лучше на спортивной площадке с травяным покрытием. Если лагерь расположен недалеко от речки или озера, то «зарядку» целесообразно проводить возле водоема, чтобы сразу после

гимнастики дети смогли принять водные процедуры. В дождливую и ветреную погоду «зарядку» можно проводить на террасе, веранде или в спортивном зале [3, с. 32].

За каждым отрядом следует закрепить постоянные места, устанавливая против колонн таблички-указатели. Строить детей необходимо по росту. Маленьких нужно ставить вперед. Девочек среднего и старшего возраста лучше строить в отдельные колонны или ставить за мальчиками. Строй надо ориентировать лицом на север или запад, чтобы утреннее солнце не светило в глаза. Руководитель «зарядки» должен находиться на специальном помосте, чтобы его могли хорошо видеть ребята.

Для определения утренней гимнастики целесообразно объединять отряды по возрастным группам: 1 группа – 8–10 лет; 2 группа – 11–12 лет; 3 группа – 13–14 лет [2, с. 6].

Утреннюю гимнастику следует проводить на хорошем эмоциональном уровне. Все упражнения «зарядки» выполняются с музыкальным сопровождением. Перед началом гимнастики и после нее нужно транслировать популярные песни и бодрые танцевальные мелодии. По окончании гимнастики лучше, чтобы отряды уходили с площадки организованно. В первую очередь покидают площадку более дисциплинированные отряды.

В течении каждой смены нужно практиковать смотры-конкурсы на лучшую дисциплину, организовать и качество выполнения упражнений утренней гимнастики. Их целесообразно проводить между отрядами по возрастным группам или на абсолютное первенство. Оцениваются следующие показатели: быстрота построения, равнение в колоннах, соблюдение установленной формы одежды, внимание в строю, правильность выполнения упражнений и согласованность движений. Оценки лучше выводить по пятибалльной системе, а записывать их следует на специально вывешенной доске, чтобы к празднику закрытия лагеря можно было легко подвести итоги и наградить отряды-победители переходящим вымпелом.

Действие утренней гимнастики на организм школьника.

Общеизвестно, что высокая двигательная активность детей-необходимая предпосылка их нормального физического развития, а между тем в период учебного года потребность школьников в движениях полностью не удовлетворяется, так как большая часть дня у них затрачивается на занятия в школе и дома [1, с. 28]. В связи с этим нельзя недооценивать значения систематических занятий

утренний гимнастикой, которая обеспечивает в неделю такой же объем движений, как и занятия физкультурой в школе.

Выдающийся русский физиолог И. П. Павлов учил нас рассматривать сон, как процесс распространенного торможения в коре головного мозга. Торможение защищает клетки коры головного мозга от истощения, так как во время сна наблюдается восстановление энергии и работоспособности нервных клеток.

Тормозные влияния, исходящие во время сна из центральной нервной системы, приводят к ослаблению деятельности сердца легких, к снижению обмена веществ и расхода энергии. Одновременно затормаживается двигательная деятельность и расслабляются мышцы всего тела.

Утром, когда ребята только что проснулись еще не успели открыть глаза, не сразу возвращаются к ним бодрость и силы. Но стоит только энергично проделать несколько гимнастических упражнений, как явится к вам бодрое настроение. Во время выполнения физических упражнений от мышц и сухожилий в центральную нервную систему поступает огромный поток импульсов, который снимает с нервных клеток остаточное торможение и переводит их в деятельное состояние.

Следовательно, утрення гимнастика ускоряет ликвидацию тормозного процесса в коре головного мозга, остающегося после сна и переводит организм в активное состояние. После правильного выполнения гимнастики учащиеся приходят в школу более жизнерадостными и активными. Они хорошо воспринимают объясняемый материал.

Утренняя гимнастика благотворно влияет на организм школьника. Ежедневные занятия утренней гимнастикой укрепляют различные мышечные группы, увеличивают подвижность суставов совершенствуют координацию движений, улучшают функциональное состояние дыхательной, нервной и сердечно-сосудистой систем. Регулярные занятия не только улучшают физическое развитие учащихся, но и повышают приспособленность их организма к физической нагрузке. Однако утрення гимнастика является не только прекрасным средством оздоровления. Систематическое выполнение упражнений в определенные утренние часы, после ночного сна, организует и дисциплинирует ребят, воспитывает у них настойчивость, приручает к сознательному выполнению своих обязанностей, а также повышает их санитарную культуру [5, с. 31].

Характеристика основных видов физических упражнений, используемых в комплексах утренней гимнастики для школьников и особенности их выполнения.

Утренняя гимнастика начинается с ходьбы на месте или по комнате в течении 30–35 секунд. Ходьба выполняется энергично с высоким подниманием бедра. Движения рук-свободные и размашистые. Во время ходьбы спину и голову следует держать прямо. Цель данного упражнения состоит в том, чтобы постепенно ввести организм в работу и подготовить его к выполнению других упражнений и комплексов. У каждого пробудившегося ото сна здорового человека появляется естественное желание потянуться и глубоко вдохнуть. При этом у позвоночника, где-то в области поясницы, появляется лёгкое напряжение мышц, которое быстро нарастает. Оно как бы пробуждает мышцы ото сна. После вводной ходьбы всегда делается потягивание. Оно выполняется в медленном темпе и плавно, соответственно ритму спокойного дыхания. Это упражнение навыка правильного держания тела.

Круговые движения в плечевых суставах и рывковые движения руками способствуют правильному формированию грудной клетки, а также оказываются полезными при её деформациях и нарушениях осанки.

Повороты туловища в стороны хорошо укрепляют косые мышцы живота и способствуют сохранению ротационной подвижности позвоночника. Движение туловища осуществляется за счёт вращения позвонков, а положение ног при этом остаётся неизменным. Потому при выполнении упражнений стопы от пола отрывать не следует.

Наклоны туловища в стороны, наклоны вперёд, назад являются упражнениями, которые увеличивают подвижность позвонка во фронтальной и сагиттальной плоскостях, укрепляют мускулатуру туловища и повышают эластичность в задней поверхности бедра. При выполнении упражнений не рекомендуется сгибать ноги в коленях и отрывать стопы от пола.

Маховые движения ногами вперёд, назад и в стороны укрепляют мускулатуру туловища, повышают эластичность мышц бедра и значительно увеличивают амплитуду движения в тазобедренных суставах. При выполнении маховых движений ногами туловище нужно держать прямо, ноги в коленях не сгибать, а носок поднимаемой ноги должен быть умеренно вытянутым.

В конце комплекса утренней гимнастики применяются прыжки на месте. Они хорошо укрепляют мышцы и связки голеностопного

сустава, и кроме того оказывают тренирующее воздействие на сердечно-сосудистую и дыхательную системы [1, с.17]. Во время выполнения прыжков голову и спину так же следует держать прямо. После прыжков может применяться кратковременный бег.

Применение прыжков и бега всегда должно завершаться ходьбой с постепенным замедлением темпа, с использованием дыхательных упражнений на расслабление мышц. Заключительная ходьба применяется с целью постепенного снижения нагрузки и успокоения организма.

Общие требования проведения утренней гимнастики.

Во время выполнения физических упражнений резко возрастает потребность организма в кислороде. Для выполнения оздоровительной ценности утренней гимнастики в летнее время её следует делать на свежем воздухе, весной и осенью-при открытых окнах, а зимой-в хорошо проветренном помещении.

Одежда, в которой следует выполнять утреннюю гимнастику, должна быть лёгкой и не стесняющей движений. Летом на воздухе и зимой в помещении, как мальчикам, так и девочкам, рекомендуется выполнять гимнастику в футболке, шортах и лёгкой спортивной обуви. Весной и осенью, когда на улице прохладно нужно надевать тренировочный костюм.

Комплексы утренней гимнастики для школьников обычно разрабатываются по трём возрастным группам, в соответствии их анатомо-физиологическим особенностям. Однако при самостоятельном выполнении утренней гимнастики, по рекомендации преподавателя физкультуры или школьного врача, в эти комплексы могут вноситься некоторые изменения, отражающие индивидуальные особенности отдельных учащихся [2, с. 8], так как, например, если у школьника несколько ограничена гибкость позвоночника, то ему рекомендуют больше уделять внимания упражнениям, связанными с наклонами туловища вперёд. Если у него не достаточно крепкие руки, то ему рекомендуют дополнительно выполнять упражнения с кистевым эспандером, отжимания туловища в упоре лёжа и подтягивания на перекладине. А если у ребёнка выявлено нарушение осанки, то ему следует дополнительно выполнять упражнения, укрепляющие мышцы спины – разгибатели туловища и некоторые другие упражнения.

Кроме того, приступая к занятиям гимнастики после болезни сами учащиеся, по своему усмотрению, должны ограничивать число повторений наиболее трудных упражнений.

Каждое упражнение комплекса должно выполняться с соблюдением ранее предусмотренных параметров – темпа, амплитуды и степени мышечного усилия, то есть, так как они были разучены на занятиях с преподавателем физической культуры, общая нагрузка в комплексах постепенно возрастает за счёт последовательного включения в активную деятельность всей скелетной мускулатуры.

Принцип постепенности должен соблюдаться и по отношению выполнения каждого отдельно взятого упражнения. Так, например, маховые движения ногами, рывковые движения руками, разнообразные наклоны туловища и другие резко выполняемые упражнения следует делать не сразу с максимальной, а постепенно нарастающей амплитудой. Если соблюдать принцип постепенности, резкое выполнение упражнений, особенно в холодное время года, может привести к травматизации мышц связочного аппарата [4, с. 37].

Утреннюю гимнастику часто называют «зарядкой». И не случайно. Этим названием как бы подчёркивается её основное назначение – зарядить организм бодростью и энергией [5, с.4]. Но некоторые ребята об этом забывают. Одни сразу после пробуждения выполняют много силовых упражнений, другие увлекаются многочисленными прыжками, а третьи ранним утром, до школы занимаются бегом.

Вот всех этих случаях ребята делают не «зарядку», а «разрядку» – утомляя себя с раннего утра, и не случайно в школе, где-то со второго урока их начинает одолевать сонливость, которая очень мешает усвоению учебного материала. Следует так же отметить, что увлечение упражнениями сразу после пробуждения, может неблагоприятно отразиться на здоровье ребят.

Утренняя гимнастика не ставит целью совершенствовать двигательные качества и навыки, хотя эти цели решаются сами собой.

Растущий организм испытывает большую потребность в движениях. Недостаток активных движений приводит к замедлению как физического, так и психического развития ребёнка. А между тем, двигательная активность у большинства школьников является очень небольшой, В этом легко убедиться. Достаточно подсчитать сколько часов просиживает ученик в школе за партой, за приготовлением домашних заданий, перед телевизором и компьютером. Учёные подсчитали, что для нормального развития учащимся необходимо ежедневно затрачивать на занятия физической культурой и спортом не менее часа времени.

Для того, чтобы соблюдать двигательный режим, следует придерживаться рационального распорядка дня и стремиться к регулярному использованию самых различных форм физической культуры [6, с.24]. Частично решить эту задачу помогут комплексы утренней гимнастики, которые осваиваются в оздоровительном, пришкольном лагере.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

- 1 Э. Р. Берман. Общеразвивающие упражнения. Издательство «Беларусь» Минск, 1967 г.
- 2 В. С. Каюркова. Книга учителя физической культуры. Москва «Физкультура и спорт», 1973 г.
- 3 Н. П. Клусов, А. А. Цуркан. Стадион во дворе. Москва «Просвещение», 1984 г.
- 4 Н. Васюткин. Выступают юные гимнасты. Москва «Детская литература», 1979 г.
- 5 «Физкультура для здоровья», Москва, 1989 г. Издательство «Советский спорт».
- 6 «Физкультурная библиотека родителей», Москва, 1989 г. Издательство «Советский спорт».

ДИАГНОСТИКА И ПРИЧИНЫ НАРУШЕНИЯ ОСАНКИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ХАСАНОВ Т. М.

учитель физической культуры, СОШ № 14,
г. Павлодар

БАТЯШОВА Д. В.

ученик 9 класса, СОШ № 14, г. Павлодар

МАСТОБАЕВ Н. Ю.

ученик 4 класса, государственное учреждение
«гимназия № 3 для одаренных детей», г. Павлодар

ШОКЕЛЬ Л. И.

учитель начальных классов,
Гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар

В Послании Президента народу Казахстана «В Стратегии Главы Государства по развитию нашей страны «Казахстан-2050»: записано «Здоровье нации – основа нашего успешного будущего». Школьники – это будущее здоровой нации.

Мы решили заглянуть в список «школьных болезней» Казахстана. Первое место в этом рейтинге занимают – острые респираторные заболевания (ОРВИ). Как отмечают аналитики, причиной частых ОРВИ может служить сильный стресс и перегруженность школьников.

На втором месте в рейтинге частых болезней среди казахстанских школьников находится заболевания связанные с желудочно-кишечным трактом. Ученики предпочитают здоровой еде бургеры, перекусывают чипсами, шоколадными батончиками, которые нарушают пищеварение. Кроме того, перерывы между едой получаются слишком длительными.

На третьем месте находятся нарушение осанки, сколиоз и другие проблемы с позвоночником. Но нарушение осанки – это не заболевание, это состояние, которое подлежит исправлению.

Осанка – привычное положение тела при сидении, стоянии, ходьбе.

При правильной осанке голова и туловище во время ходьбы находятся на одной вертикальной линии, плечи развернуты, слегка опущены и оба находятся на одном уровне, лопатки прижаты, грудь слегка выпукла, живот втянут, изгибы позвоночника выражены нормально, ноги выпрямлены в коленных и тазобедренных суставах. Правильная осанка ценна потому, что при ней для всех внутренних органов создаются наиболее благополучные условия функционирования, а движения наиболее естественны, экономичны и результативны.

Неправильная осанка плохо сказывается на работе внутренних органов: затрудняется работа сердца, лёгких, желудочно-кишечного тракта, уменьшается жизненная емкость легких, снижается обмен веществ, появляются головные боли, повышается утомляемость, падает аппетит и т.д.

Среди школьников младших классов ГУ «гимназия 3 для одаренных детей» мы провели анкетирование. 92 % учеников, на вопрос, что такое осанка, ответили «прямая или ровная спина».

На вопрос «Как вы думаете, есть ли у вас нарушения осанки?» ответы распределились следующим образом: нет – 33,3 %, да – 37,5 %, не знаю – 29,1 %. К сожалению, дети в большом количестве знают или склонны считать, что у них существуют нарушения связанные с осанкой.

По последним данным Министерства здравоохранения Республики Казахстан 30–40 % детей младшего школьного возраста имеют нарушение осанки.

Мы провели целенаправленное обследование учеников младшего звена по вертикали: 1 «А» класс, 2 «А», 3 «А», 4 «А» школы № 14, г. Павлодара на предмет нарушения осанки. Для этого мы использовали показатель – плечевой индекс – тест на выявление нарушений осанки. Обследовано 103 школьника, из них у 33 учеников или у 32 % диагностированы отклонения в осанке.

Если брать результаты тестирования по классам, то показатели распределились следующим образом представленным в таблице 1:

Таблица 1 – Результаты исследования уровня нарушений осанки

Контингент	Класс			
	1 «А»	2 «А»	3 «А»	4 «А»
С правильной осанкой, кол-во школьников	19	26	19	20
С нарушением осанки, кол-во школьников	9	14	6	4

Анализируя таблицу 1, можем сделать вывод, что в каждом из классов с 1-го по 4-ый есть ученики с нарушением осанки. К сожалению уже 47,3 % (9 человек) детей пришедших в 1-й «А» класс имеют деформацию осанки, и она у них ухудшилась еще в дошкольном возрасте.

Основной вид нарушения осанки у дошкольников – это сколиоз. Он может быть врожденным, а может и приобретенным вследствие заболеваний или травм. Но чаще всего сколиоз развивается по причинам неправильного образа и условий жизни. По статистике в РК 15–17 % детей с этим «багажом» приходят в 1 класс. А последующие годы обучения в школе лишь усугубляют состояние позвоночника.

Ситуация во 2 «А» классе катастрофическая: у 53 % школьников есть отклонения в осанке. Необходимо принимать срочные меры детям, родителям и учителям.

Всего 33 ученика в исследуемых классах с деформацией позвоночника – это итоги того, что сегодняшнее поколение предпочитает проводить много времени у телевизора, компьютера или с сотовым телефоном в руках.

На вопрос анкеты о причинах, по которым возникают нарушения осанки, самый распространенный ответ «когда сутулишься», хотя это внешний признак, который виден всем и послужил ответом. Вторая причина «криво сидишь» или «криво спишь», «криво держишь голову» и даже «криво ходишь». Только один ученик 3 «А» написал – тяжелый рюкзак.

Познания младших школьников об истинных причинах нарушений осанки, а не внешних проявлений – мизерны. В этом виноваты взрослые – родители, учителя, врачи.

Естественно, что любое изменение формы позвоночника не возникает само по себе. Существуют вполне конкретные, но не всегда очевидные причины, почему изменяется нормальная осанка.

Изучив литературу, мы выяснили, что основными причинами возникновения дефектов осанки и сколиозов являются следующие:

- общее недостаточное развитие мускулатуры туловища (слабость мышц);

- неравномерное развитие мышц (мышц спины, мышц живота), удерживающих позвоночник в правильном положении.

Для того чтобы подтвердить или опровергнуть данное утверждение мы провели исследование (сентябрь) уровня силы мышц спины и живота у школьников 1–4 классов.

Полученные результаты исследования представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Среднегрупповые показатели тестирования

Тест	1 «А»	2 «А»	3 «А»	4 «А»
Оценка силы мышц брюшного пресса, кол-во раз	38,3±1,55	33,9±3,05	38,8±4,00	38,9±2,39
Оценка силы мышц спины, сек	32,7±2,34	30,5±2,21	54,9±2,11	59,1±2,13

Для оценки состояния мышечного корсета мы использовали 2 теста, и полученные результаты сравнили с возрастными нормативами, представленными в таблице 3.

Таблица 3 – Возрастные нормативы

Тест 1	Норма 7–10 лет	Тест 2	Норма 7–10 лет
Сила мышц спины	1–1,5 мин	сила мышц брюшного пресса	от 15 до 20 раз

В результате исследования было выявлено, что все 103 школьника младших классов выполнили и перевыполнили возрастной норматив силы мышц брюшного пресса. Минимальный результат показал ученик 2 «А» 20 подъемов туловища за 1 минуту. Максимальный – 50 раз, мальчик из 3 «А» класса.

Анализируя полученные результаты по оценке силы мышц спины, мы видим, что средний показатель в каждом классе ниже

положенного минимума в 60 секунд. Ни один из тестируемых детей не выполнил возрастной норматив на силу мышц спины.

Неравномерное развитие мышц, удерживающих позвоночник в правильном положении – вот причина сколиоза в младших классах. Главную роль в сохранении вертикальной позы играют мышцы спины, выпрямляющие позвоночник. Если мышцы туловища развиты равномерно и тяга мышц сгибателей, уравновешивается тягой мышц разгибателей, то туловище и голова держатся прямо.

Ослабление мышц спины развивается на фоне длительных неудобных, статичных положений тела. Именно эту причину и провоцируют некоторые особенности обучения в школе:

- неверно подобранные школьные парты, сидения и столы;
- неправильное освещение рабочего места за партой;
- не правильно оборудованное место для выполнения домашних заданий, чтения и работы за компьютером дома;
- постоянное использование гаджетов (смартфонов, планшетов и ноутбуков), не сидя за столом с правильным положением спины, а лежа или сидя в кровати.

Мы рекомендуем введение специальной гимнастики для мышц спины на занятиях физической культурой. Физические упражнения выступили бы как средство профилактики нарушений осанки или коррекции уже приобретенных деформаций.

В анкете мы задали вопрос «перечислите известные Вам способы исправления осанки». Ответы были разнообразны и актуальны: начать заниматься спортом, делать зарядку, лечебный массаж, ходить на специальную гимнастику, заниматься плаванием, правильно сидеть, стоять, носить корсет, не носить грузы, лежать на полу. Ученик 4 класса рекомендовал положить книги или журналы на голову и постараться не уронить. Как много вариантов исправления нарушений осанки, при полном отсутствии профилактики. А ведь предупредить всегда проще, чем исправить.

Нарушению осанки у младших школьников согласно различным источникам также способствуют тяжелые рюкзаки и сумки с лямкой на одно плечо. Ношение тяжестей подобным образом несимметрично нагружает позвоночник. В результате чего происходит перекос спины. К таким же последствиям приводит и частое таскание неподъемных портфелей либо пакетов в одной руке, так как нагрузка в данном случае опять же непропорциональна.

Наш совет всем школьникам и их родителям – правильно выбирайте школьный портфель – со множеством отделений для

равномерного распределения тяжести, с достаточно твердой, но не жесткой спинкой, не шире плеч школьника, а высотой – не более 30 см.

Ранцы с двумя лямками более равномерно распределяют вес по всей спине. Впрочем, набитый доверху рюкзак тоже может стать причиной искривлённой осанки. Из-за чего ношение даже пары-тройки книг и сменной обуви в ранце может серьезно усугубить здоровье спины школьника.

Мы провели свое микроисследование веса ранцев, сумок со школьными принадлежностями. Вес рюкзака первоклассников и учеников вторых классов, не превышает нормы 10 % от веса школьника.

При среднем весе 32 кг, вес рюкзаков составил в среднем 2,7 кг. Ситуация начинает меняться с третьего класса, где единично появляются дети с весом рюкзака выше нормы. А вот в четвертых классах при среднем весе ученика 35 кг, средний вес сумки со школьными принадлежностями составляет 4,16 кг при норме в среднем не выше 3,5 кг.

Собранный рюкзак не должен превышать 10 % веса. Не носите портфель на одном плече или постоянно в одной руке, иначе нарушения осанки не избежать!

Наше исследование под коротким, но емким названием «в фокусе – осанка» находится на начальном этапе, и носит констатирующий характер. Наша цель проследить за динамикой изменений уровня нарушений осанки в исследуемых классах в течение 3 лет, что даст нам возможность разработать методику профилактики и коррекции нарушений осанки в младшем школьном возрасте.

МАЗМҰНЫ

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі3

1 Секция. Академик Қ. И. Сәтбаев және оның білім беру мен ғылымдағы рөлі 1 Секция. Академик К. И. Сатпаев и его роль в развитии науки и образования

1.10 Тарих, археология, этнология 1.10 История, археология, этнология

Аубакиров М. Н. Некоторые аспекты депортации народов в Казахстан	4
Балтабекова М. Н., Ельмуратова Б. Ж. XX ғасыр басындағы қазақ жеріндегі әлеуметтік-экономикалық жағдай және жұмысшы табының қалыптасуы	9
Батыргужинова А. К. Вклад и роль Первого Президента Республики Казахстан в формировании Казахстанского патриотизма и национальной идеологии	16
Демидкова Е. Д. Некоторые итоги изучения неолита Северо-Восточного Казахстана	22
Дюсекенов Е. Е. Вторая мировая война: представление войны в советской и англо-американской публицистике	28
Дюсекенов Е. Е. Вторая мировая война: образ врага в советской и англо-американской публицистике	32
Калымов М.-Р. А. Социально-культурные процессы в городе Павлодаре: к постановке проблемы	39
Мусанова Ж. Ж. Қазақты ұлы Шоқаны	46
Оспанова А. А. Мәңгілік Ел – ұлттың ұлы болашағы	50
Сайлаубай Е. Е., Сағидоллиева М. Б. Ислам діні құндылықтарындағы қазақ әйелінің орны	55
Сланбек М. И., Ельмуратова Б. Ж. Женский вопрос: традиции и современность (историографический обзор)	60
Смагулова К. Е. Пища казахов Восточного Казахстана (конец XIX – начало XX веков)	65

Сыздықова Р. Р., Зарқұмова Н. Б. Тарих пәндерін оқытуда мұражайлар мен кітапханалардың алатын орны	71
Шаймағанбет А. К. Қаратал өңірінің тарихы	75

1.11 Өлкетану 1.11 Краеведение

Бахриденова А. Қ. Қазақтың ұлттық киімдері	83
Букенбаева А. Б. «Слово о краеведе В. К. Афанасьеве»	88

1.12 «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру» баяндама және мемлекет басшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы

1.12 Программа «Рухани жаңғыру» – взгляд в будущее и статья «Семь граней Великой степи»

Бакишева К. С. Рухани жаңғыру бағдарламасын жүзеге асырудағы қазақ тілі пәні мұғалімінің рөлі	94
Бейсенов А. Ж. Вспоминая Калмухана-ага	98
Болкөева М. Л. Вклад северокавказских этносов в реализацию программы «Рухани жаңғыру»	102
Жусупов Н. М. Рухани жаңғыру – табысты ел болуымыздың кепілі	106
Құдабаев А. Ж., Байжанова Б. С. Рухани жаңғыру – келешекке жеткізер кемел жол	111
Мағауяқызы Л. Улытау – этнополитический центр великой степи	120
Муканова А. Н., Шайжанова Г. К. Тәңіршілдік: негізгі ережелері, нормалар және тыйымдар	123
Панченко Е. А. Программа «Рухани жаңғыру» и опыт ее реализации на примере Павлодарской области	130
Темирханова А. С. Что для меня означает модернизация сознания	135
Турганбаева А. О., Сүйеинов Н. А. «Ұлы даланың жеті қыры» арқылы оқушыларды елжандылыққа тәрбиелеу	138

1.13 Философия**1.13 Философия**

Акылбекова Р. А., Ахметова Г. Г. Философия политического мифа в национальной идентичности современного Казахстана	142
Алимханов О. С., Аубакирова С. С. Ұлы даланың атқа міну философиясы	148
Бихиянова А. Н. Роль средств массовой информации в популяризации изучения традиционной духовной культуры	150
Искакова Г. С., Аубакирова С. С., Искакова З. С. Қазақ философиясындағы адам мәселесінің негізгі ерекшеліктері	156
Құдабаев А. Ж., Курманова А. Б. Ақындар мен жыраулар шығармаларындағы туған жерге деген отансүйгіштік идеясы	160
Мажитов Р. К. Движение Алаш: значение и роль в обществе	163
Невмержицкий С. В. Независимая зависимость	166
Хожамурат Э. Т. Сопылық жолын дұрыс түсіну мәселесі	171
Хафиз Ф. Діни бірегейлік мәселесінің негізгі ерекшеліктері	176

1.14 Мәдениеттану**1.14 Культурология**

Альмуханов С. Х., Букурубова А. В. Постмодернизм – мәдениеттің барлық салаларын қамтыған әлеуметтік ағым	179
Асқар Қ., Аубакирова С. С. Тұлғаның қалыптасуындағы дінінің ролі	184
Каримова К., Шпекова К. Б. Секреты Агни Барто	188
Кожокар В. А. Промежуточные итоги консервации и демонстрации палеонтологических древностей общественным музеем Павлодарского дома географии	191
Камасова Д. Н. Кинематографическое пространство как форма диалога культур	197
Попандопуло М. П. О вопросах развития художественно-эстетической среды Павлодарского прииртышья	201

Сабданбекова Ә. Ә.

Көне түркілердің көк тәңіріне, қасиетті жер-су
мен Ұмай анаға табыну дәстүрлері жайлы

207

Сарина Н. У.

Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті

214

Таскарина А. Е.

Роль массовой культуры в обществе
и ее влияние на развитие личности

219

Шикиртаев Б., Аубакирова С. С., Искакова З. С.

Қазақ театр өнері қалыптасуы ерекшеліктері

225

1.15 Әлеуметтану**1.15 Социология****Авдиенко Л. С., Трефилова И. В.**

Дебаты как особый механизм социализации в студенческой среде

229

Альмуханов С. Х., Жетписбай К. Б.

Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени модернизацияның қазіргі жағдайы

236

Бейсембаева М. М., Абдикакимов М. Т.

Современные семейно-брачные отношения

241

Бихиянов С. А., Артықбаева Г. Т.

Қазақстандағы оралмандардың кейбір мәселелері

248

Вяткина Ю. А., Альмуханов С. Х.

Интернационализация университета как одна из основных
задач системы ключевых показателей эффективности (КПИ)

253

Крыкбаева М. С.

Принципы социального предпринимательства

260

Нығметолла Д. Т., Бегімтаев Ә. И.

Қоғам мен туризм

266

Сайрамбаева П.

Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуі

270

Секенова А. Е., Абдыкакимов М. Т.

Сән-әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде

282

Уызбаева А. А., Ибраева Б. А.

Қазіргі қазақстандық қоғамдағы жетім балаларды
әлеуметтендіру мәселелері

286

1.16 Дене шынықтыру және спорт**1.16 Физическая культура и спорт****Айгужинова Г. З., Темиргалиева С. Е., Альжанова О. А.**

Роль адаптивной физической культуры в социализации
инвалидов и лиц, с отклонениями в состоянии здоровья

293

Ескендирова М. Т.	
7–8 сынып оқушыларының дене шынықтыру және белсенді қимыл-қозғалыс қызметі саласындағы білімдерін қалыптастыру	297
Каратаева А. В., Чукина С. М.	
Значимость казахских народных видов спорта в развитии физической культуры и спорта	304
Каштапиева Г. М.	
Спортивный дневник учебно-тренировочного процесса студента	311
Литвинова Н. Н.	
Использование подвижных игр на уроках физической культуры и переменах	316
Нурсеитов Д. Ф., Нурсеитова М. Ф.	
Дене шынықтыру сабағында командалық ойын элементтерін қолдану арқылы 9-ші сынып оқушыларында жылдамдық қасиетін дамыту	323
Нұрғалиев Е. А.	
Дене тәрбиесі, спорт ілімі мен әдістемесін дамыту жолдары	329
Рахимжанов К. Е.	
Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында дене шынықтыру сабақтарында белсенді әдіс-тәсілдерді қолданудың тиімділігі	335
Сныткин О. П.	
Утренняя гигиеническая гимнастика для летних оздоровительных лагерей	340
Хасанов Т. М., Батяшова Д. В., Мастобаев Н. Ю., Шокель Л. И.	
Диагностика и причины нарушения осанки у детей младшего школьного возраста	346

**АКАДЕМИК Қ. И. СӘТБАЕВТЫҢ
120 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХІХ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 17

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова
Компьютерде беттеген: А. Елемесқызы
Басуға 11.04.2019 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 20,6. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3400

«Toraighyrov University» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.